

TÜBA **TÜBA-AR**
Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

25 2019

ISSN: 1301-8566
e-ISSN: 2667-5005

ANKARA

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Sayı: 25
Volume: 25
2019

TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences
Journal of Archaeology
TÜBA-AR uluslararası hakemli bir dergi olup TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) ve Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) veritabanlarında taranmaktadır.

TÜBA-AR is an international refereed journal and indexed in the TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) and The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) databases.

Yayın Sahibi / Owner:
Türkiye Bilimler Akademisi Başkanlığı
adına Prof. Dr. Muzafer ŞEKER
(Başkan / President)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Managing Editor
Mete KURT

Teknik Editör / Technical Editor
Dr. Öğretim Üyesi Haydar YALÇIN

Basın ve Halkla İlişkiler
Press & Public Relations
Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design
Fatih Akın ÖZDEMİR

TÜBA-AR İletişim Asistanı
Communication Assistant
Cansu TOPRAK

Yayın Şekli
6 aylık. Türkçe / İngilizce.

Yayın Türü
Yaygın süreli yayın.

Baskı: Tek Ses Ofset Matbaacılık Yay.
Org. San. Ltd. Şti. 0.312 341 66 19
Sayı: 25/2019 (500 adet)
Basıldığı Tarih: 15 Aralık 2019
ISSN: 1301-8566
e-ISSN: 2667-5005

TÜBA-AR Yazışma Adresi
Correspondence Address
Türkiye Bilimler Akademisi
Rabi Medresesi Süleymaniye
Mahallesi Mimar Sinan Caddesi
No: 24 34116 Fatih – İstanbul
Tel: 0212 513 4824
Faks: 0212 514 9996
E-posta: cansu.toprak@tuba.gov.tr

Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
Yayının İdare Adresi: Piyade Sokak,
No: 27, 06690 Çankaya- ANKARA
Tel: 0312 442 29 03
Faks: 0312 442 72 36
www.tuba.gov.tr
E-posta: tuba-ar@tuba.gov.tr
© Türkiye Bilimler Akademisi, 2019
© Turkish Academy of Sciences, 2019
(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.
(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

Kapak Fotoğrafı
Miken Figürini
İzmir Arkeoloji Müzesi
Barış GÜR

TÜBA-AR **TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ**

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından altı aylık olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak, arkeoloji ile bağlantılı olmak koşuluyla, sosyal bilimlerin tüm uzmanlık alanlarına açıktır; bu alanlarda gelişen yeni yorum, yaklaşım, analizlere yer veren bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Dergi, arkeoloji ile ilgili yeni açılımları kapsamlı olarak ele almak için belirli bir konuya odaklanmış yazıları “dosya” şeklinde kapsamına alabilir; bu amaçla çağrılı yazarların katkısının istenmesi ya da bu bağlamda gelen istekler Yayın Kurulu tarafından değerlendirir. Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere, yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren önemli buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir. Yazarlar dergiye makale gönderdiklerinde, söz konusu yazının daha önce, çeviri olarak bile başka bir yerde yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

TÜBA-AR **TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF ARCHAEOLOGY**

TÜBA-AR is an international peer-reviewed journal published biannually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). The decisions regarding editorial policy, scope and content of the journal is taken by the Editorial Board that determined by the Turkish Academy of Sciences Council.

COVERAGE AND PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL

Principally, the TÜBA-AR journal covers all recent studies, comments, evaluations, and methods in archaeology, and in adjacent areas related to archaeology, without limitation to any periods or geographic regions. In addition to studies carried out in the field of archaeology, as a publication organ of an academy of science, the journal is open to all professional fields of the social sciences, provided that they are related to archaeology; it has also undertaken the function to create a forum covering recent interpretations, approaches, and analyses developing in these fields.

The journal may feature writings focused on a specific subject as a “file” in order to comprehensively cover new initiatives related to archaeology; and to this end, the Editorial Board decides whether contributions of invited writers are required, or evaluates any requests received in that context. Articles that do not introduce new interpretations and initiatives, but are rather in the form of a preliminary report containing only introductions to materials, including archaeological excavations and surface researches, are out of the scope of the journal. Important findings introducing significant innovations in terms of the cultural history can be accepted as pieces of “news”. When writers send articles to the journal, they are deemed to have agreed and undertaken that the article in question has not been published in any other journal, including its translations into any languages, and that it has not been submitted to any other journal for publication, including its translations.

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Kurucu (Founder)

Prof. Dr. Ufuk ESİN

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Necmi KARUL (İstanbul Üni.)

Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Gül İŞİN (Akdeniz Üni.)

Doç. Dr. Harun ÖZDAŞ (Dokuz Eylül Üni.)

Doç. Dr. Şakir ÇAKMAK (Ege Üni.)

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Prof. Dr. Mustafa ADAK (Akdeniz Üni.)

Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Serdar AYBEK (Manisa Celal Bayar Üni.)

Prof. Dr. Ayşe AYDIN (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)

Prof. Dr. Okşan BAŞOĞLU (Gazi Üni.)

Prof. Dr. Christoph BERNIS (Hamburg Üni.)

Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Nicholas CAHILL (Wisconsin-Madison Üni.)

Prof. Dr. Thomas CORSTEN (Viyana Üni.)

Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (İğdır Üni.)

Prof. Dr. Gül GÜRTEKİN DEMİR (Ege Üni.)

Prof. Dr. Aiman DOSSYMBAYEVA (Avrasya Milli Üni.)

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üni.)

Prof. Dr. Osman ERAVŞAR (Akdeniz Üni.)

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL (Hacettepe Üni.)

Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM (Mimar Sinan Üni.)

Prof. Dr. Burçin ERDOĞU (Akdeniz Üni.)

Prof. Dr. Ayla Sevim EROL (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Bozkurt ERSOY (Ege Üni.)

Prof. Dr. Yaşar ERSOY (Yaşar Üni.)

Prof. Dr. Bekir ESKİCİ (Gazi Üni.)

Prof. Dr. Massimo FRASCA (Catania Üni.)

Prof. Dr. Marco GALLI (Roma La Sapienza Üni.)

Prof. Dr. Özlem ÇEVİK GÜÇYILMAZ (Trakya Üni.)

Prof. Dr. Sevinç GÜNEL (Hacettepe Üni.)

Prof. Dr. Ralf von den HOFF (Freiburg Albert Ludwigs Üni.)

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk Üni.)

Prof. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Selma KADIOĞLU (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Metin KARTAL (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Sedef ÇOKAY-KEPÇE (İstanbul Üni.)

Prof. Dr. Taner KORKUT (Akdeniz Üni.)
Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Veli KÖSE (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Sabine LADSTAETTER (Avusturya Arkeoloji Enstitüsü)
Prof. Dr. Antonio La MARCA (Calabria Üni.)
Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ (Ege Üni.)
Prof. Dr. Arthur MULLER (Lille Üni.)
Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ-ÖĞÜN (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT (Artuklu Üni.)
Prof. Dr. Felix PIRSON (Alman Arkeoloji Enstitüsü)
Prof. Dr. Gürcan POLAT (Ege Üni.)
Prof. Dr. Brian ROSE (Pennsylvania Üni.)
Prof. Dr. Chris ROOSEVELT (Koç Üni.)
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. R.R.R. SMITH (Oxford Üni.)
Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT (Hacı Bayram Üni.)
Prof. Dr. Billur TEKKÖK (Başkent Üni.)
Prof. Dr. Gülsün UMURTAK (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Harun ÜRER (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Ünsal YALÇIN (Ruhr Üni.)
Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Anıl YILMAZ (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Turgut YİĞİT (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Üni.)
Doç. Dr. Gülsün Çiler ALGÜL (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Levent ATICI (Nevada Üni.)
Doç. Dr. Atilla BATMAZ (Ege Üni.)
Doç. Dr. Daniş BAYKAN (Trakya Üni.)
Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Çiler ÇİLİNGİROĞLU (Ege Üni.)
Doç. Dr. Zafer DERİN (Ege Üni.)
Doç. Dr. Lale DOĞER (Ege Üni.)
Doç. Dr. Yiğit Hayati ERBİL (Hacettepe Üni.)
Doç. Dr. Ömür Dilek ERDAL (Hacettepe Üni.)
Doç. Dr. Akın ERSOY (Dokuz Eylül Üni.)
Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ (Hitit Üni.)
Doç. Dr. Farshid IRAVANİ GHADİM (İsfahan Sanat Üni.)
Doç. Dr. Sema Gündüz KÜSKÜ (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Doç. Dr. Eylem ÖZDOĞAN (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK (Mimar Sinan Üni.)
Doç. Dr. Evangelia PİŞKİN (ODTÜ)
Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP (Hacettepe Üni.)
Doç. Dr. Çağlar YALÇINER (Çanakkale 18 Mart Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Rüstem BOZER (Ankara Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem MANER (Koç. Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Sarp ALATEPELİ (İzmir Katip Çelebi Üni.)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editör'ün Notu.....	8
Arkeolojik Verilerin Işığında Anadolu - İran Arasında Obsidiyen Dolaşımı <i>Obsidian Circulation Between Anatolia and Iran in the Light of Archaeological Finding</i>	11
Bayram AGHALARI	
Mö. 7.Bin Yılda Tepecik-Çiftlik Höyük'te Hayvan Ekonomisi'nin Gelişimi ve Evcil Sığırın İç Anadolu Platosu'nda Ortaya Çıkışı <i>The Development of Animal Economy in Tepecik-Çiftlik Höyük During the 7th Millennium Bc. and the Emergence of Domestic Cattle on the Central Anatolia Plateau</i>	27
Can Yümni GÜNDEM	
Kızkale Yerleşmesi ve Nekropolü (Nahçıvan, Azerbaycan) <i>Kızkale Settlement and its Necropolis (Nakhchivan, Azerbaijan)</i>	47
Veli BAHŞELİYEV - Lauren RISTVET - Hilary GOPNIK Selin NUGENT - Jennifer SWERIDA	
The Galayeri Settlement: Late Chalcolithic Traditions of Eastern Anatolia and the Caucasus <i>Kalayeri Yaşam Yeri: Doğu Anadolu-Kafkasya Son Kalkolitik Genelekleri</i>	63
Najaf MUSEİBLİ	
Locusts in the Hittite Culture <i>Hitit Kültüründe Çekirgeler</i>	77
Fatma KAYNAR	
Büklükale'nin Hititler Dönemindeki Adı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme <i>A New Evaluation on the Name of Buklukale in Hittites Period</i>	85
Özlem Sir GAVAZ	

Yukarı Dicle Havzasında Demir Çağı Göçerlerinde Devamlılık, Dönüşüm ve Değişim: Bir Sosyal Arkeolojik Değerlendirme <i>Continuity, Transformation and Change in Iron Age Nomadic Communities in the Upper Tigris Region: A Social Archaeological Assessment</i>	95
Ayşe Tuba ÖKSE	
İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Bir Miken Figürini ve Miken Kadın Figürinlerinin Doğu Akdeniz'deki Dolaşımı <i>A Mycenaean Figurine from the Archaeological Museum of İzmir and Circulation of Mycenaean Female Figurines in Eastern Mediterranean</i>	111
Barış GÜR	
Sinope'den Attika Etkili İon Başlıkları Ionic Capitals Affected by Attican Style from Sinope.....	125
Nazlı YILDIRIM	
Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'nde Korunan Düver Buluntusu Pişmiş Toprak Antefiksler Terracotta Antefixes Found Düver, in the Ny Carlsberg Glyptotek Museum, Copenhagen	141
Sedat AKKURNAZ	
Antikçağın Süsü: Kahramanmaraş Müzesi'ndeki Kaburgalı ve Burma Cam Bilezikler Ornament of Ancient Age; Ribbed and Twisted Glass Bracelets from the Kahramanmaraş Museum.....	163
Fevziye EKER	

EDİTÖRÜN NOTU

TÜBA-AR'ın yeni sayısı Türkiye Bilimler Akademisi Başkanlığında Mayıs ayında gerçekleşen devir teslim sonrası yenilenmiş editörler heyeti ile karşınıza çıkmaktadır. Dergimiz, Ufuk Esin öncülüğünde ilk sayıda tanımlandığı gibi bu yeni süreçte de Bilgi Çağı'nın hız ve erişilebilirlik baskısı altında ilkeli, kaliteli, güvenilir bir süreli yayın olabilmek adına siz okurlarımız ve yazarlarımızla iş birliği içinde en iyiye ulaşmayı hedeflemektedir.

Türkiye Arkeolojisi (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre) her yıl 400'ü aşan kazı ve 150'ye yakın yüzey araştırmasıyla baş döndürücü bir ivmeyle artan bilimsel veri deposu haline dönüşmektedir. Bu bağlamda bilimsel çalışmaların hızlı bir şekilde duyurulduğu nitelikli mecralara olan ihtiyacın karşılanabilmesi TÜBA-AR'ın en önemli misyonudur. Öte yandan TÜBA-AR önceki dönemde olduğu gibi ülkemiz toprakları ile kültür bağları içinde olan Önasya ve Orta Asya arkeolojisine ait yeni verilere ev sahipliğini sürdürecektir.

25. sayımızla okuyucularımız kronolojik derinliği Paleolitik Dönem'den Orta Çağ'a, coğrafi dağılımı Ege'nin batısından Kafkaslar ve İran'a uzanan bir yolculuğa çıkacaktır. Bu vesile ile bu sayımıza yazıları ile değer katan tüm bilim insanlarına şükranlarımızı sunarız. 25 sayımızı hızlı ve nitelikli bir şekilde yayınlamamızda büyük emeği olan TÜBA Başkanı Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER'e, Editör, Yayın ve Danışma kurullarındaki değerli hocalarımıza ve meslektaşlarımıza teşekkür eder, bu sayının teknik ve bürokratik işlerini başarı ile tamamlayan Asiye Komut, Fatih Akın Özdemir ve Cansu Toprak'a teşekkürlerimizi sunarız.

Prof. Dr. Gül İŞİN
Editör

EDITOR'S NOTE

The new issue of TÜBA-AR is presented by the renewed editorial board following the change at the chairmanship of TÜBA in May. As explained in the first issue under the leadership of Ufuk Esin, in this new process, our journal aims to reach the best in cooperation with our readers and writers in order to become a principled, high quality and reliable journal under the pressure of speed and accessibility of the Information Age.

Archaeology in Turkey (According to the data of the General Directory of Cultural Assets and Museums) with more than 400 excavations and nearly 150 surveys every year, is transforming into a scientific data store with a dizzying acceleration. In this context, the most important mission of TÜBA-AR is to meet the need for qualified channels in which the results of scientific studies are explained quickly. On the other hand, as in the previous period, TÜBA-AR will continue to host new data on the archaeology of the Near East and Central Asia, which have cultural ties with our country.

With the 25th issue, our readers will embark on a journey ranging chronologically from the Palaeolithic Age to the Middle Ages and geographically from the Western Aegean to the Caucasus and Iran.

We would like to take this opportunity to express our gratitude to all scientists who added value to this issue with their contributions. Our special thanks to the Chairman of TÜBA Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER, who has made great efforts in publishing our 25th issue in a fast and qualified manner; and thanks to our fellow scholars and colleagues on Editorial, Publication and Advisory Boards. We would also like to thank Asiye Komut, Fatih Akın Özdemir and Cansu Toprak for successfully completing the technical and bureaucratic works of the 25th issue.

Prof. Dr. Gül IŞIN
Editor

ARKEOLOJİK VERİLERİN IŞIĞINDA ANADOLU - İRAN ARASINDA OBSİDİYEN DOLAŞIMI

OBSIDIAN CIRCULATION BETWEEN ANATOLIA AND IRAN IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL FINDING

Makale Bilgisi

Başvuru: 30 Ekim 2019
Hakem Değerlendirmesi: 5 Kasım 2019
Kabul: 22 Kasım 2019

Article Info

Received: October 30, 2019
Peer Review: November 5, 2019
Accepted: November 22, 2019

DOI : 10.22520/tubaar.2019.25.001

Bayram AGHALARI *

Anahtar Kelimeler: Neolitik Dönem, Anadolu, İran, Obsidiyen Dolaşımı, Etkileşim

Keywords: Neolithic Period, Anatolia, Iran, Obsidian Circulation, Interaction

ÖZET

Doğal cam olarak da bilinen Obsidiyen, kolaylıkla yongalanma niteliğinden dolayı ve keskin kenar elde edilmesi için Önyasya'nın tarihöncesi toplumları tarafından kullanılmıştır. Öte yandan yatakları sınırlı olan bu hammaddenin kaynağından daha uzak bölgelerde ele geçmesi tarihöncesi uzak mesafeli değiş tokuş ve/veya ticareti ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Bu makalede eski ve yeni arkeolojik kazılardan elde edilen bilgilere dayanarak günümüz İran sınırları içinde ele geçen Anadolu kökenli obsidiyen buluntuları ışığında söz konusu iki bölge arasındaki özellikle Neolitik Dönemde görülen ilişkiler ele alınmıştır. Anadolu kökenli obsidiyen örnekleri Epi-Paleolitik dönemden itibaren Batı Zagros (Yukarı Mezopotamya) yerleşimlerinden bir kaçında mevcuttur. Günümüz İran sınırları içinde Anadolu kökenli en erken tarihlili az sayıdaki obsidiyen buluntuya Orta-Batı İran'daki Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen yerleşimlerde rastlanmıştır. En yoğun obsidiyen aktarımı Çanak Çömlekli Neolitik Dönemde gerçekleşmiştir. Özellikle MÖ 7500-5500 yılları aralığında tüm Batı İran bölgesinde yoğun bir obsidiyen dağıtım ağının olduğu ve dolayısıyla bu iki bölgenin birbiriyle teması ve iletişimi olduğunu düşünmekteyiz. Eldeki veriler Geç Neolitik Dönem'de Anadolu ile İran arasında obsidiyen dolaşımının yaygın olduğna işaret etmektedir. Neolitik yerleşimlerdeki obsidiyenler ağırlıklı olarak Bingöl ve Nemrut Dağ kökenli olmakla birlikte az sayıda Kafkasya yataklarından gelen örneklerle de rastlanmaktadır. Anadolu kökenli obsidiyenler genellikle Neolitik Dönem yerleşimlerinde, Kafkasya kökenli obsidiyenler ise daha çok Kalkolitik ve Tunç Çağ yerleşimlerinde karşımıza çıkar.

* PhD, Araştırmacı. E-mail: bairamaghalar@yahoo.com. ORCID: 0000-0003-3832-7925

ABSTRACT

Obsidian as a raw material has had several applications in the prehistoric Near Eastern communities. Due to the limited sources of obsidian, its existence in the areas far from the resources provides archaeologists significant information on obsidian trade and exchange in prehistoric societies. In this paper, obsidians obtained in Iran are investigated using data from new and previous archaeological excavations. Considering the wide range of obsidians found within the borders of Iran originating from Anatolia, this research has been conducted by taking different archaeological and geographical regions in Iran into account including Northwest, West, Southwest, South and the central plateau. Anatolian obsidians have been found in a few sites in western Zagros (north Mesopotamia) from the Epi-Paleolithic period. However, Anatolian obsidians have emerged the borders of modern Iran during the Early Neolithic period in a limited amount, and then reach their climax in the Late Neolithic period (7500-5500 BC). It seems as if in this interval a wide network of obsidian trade and probably other raw materials has been established in this region, demonstrating a long-distance trade of Anatolian communities with its neighbors, especially in western Iran. Considering all this information, an organized system of obsidian trade is assumed especially active in the Neolithic Period that encompassed most of the Ancient Near East. Most of the obsidians discovered in Iran have their origins in Eastern Anatolia, and a small part belongs to Caucasia. It seems as if obsidian with their origin in Anatolia had been significant mostly during the Neolithic Period, and obsidian originating from Caucasia have been significant mostly during later Periods.

GİRİŞ

Bereketli Hilalin Doğu kanadını oluşturan Batı İran, ilk yerleşik topluluklar, bitki - hayvan evcilleştirme ve buna bağlı olarak Neolitikleşme sürecinin merkezlerinden sayılmaktadır. Son yıllarda gerçekleştirilen yeni araştırmalar Zagros Neolitiğinin tamamen kendi özgün koşulları içinde geliştiğini vurgulamıştır¹. Bu, Zagrosun etkileşime kapalı olduğu anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda İran Neolitik ve Kalkolitik yerleşimlerinden elde edilen obsidiyenlerin incelenmesi İran-Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ilişki/etkileşim konusunda önemli bilgiler sunmaktadır.

Yakın Doğu’da en önemli obsidiyen kaynakları, Anadolu ve Kafkaslarda yer almaktadır. Henüz yeri tam olarak saptanamamış olmakla birlikte kuzeybatı İran (Sahand Dağları) ve güney İran’da (Bam?) obsidiyen yataklarının olabileceği ileri sürülmektedir². Anadolu ve Kafkaslarda yer alan obsidiyen kaynakları beş farklı coğrafi kümeye ayrılmaktadır. Bunlar Batı Anadolu, Orta Anadolu (Kapadokya), Kuzeydoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu (Van Havzası) ve Kafkaslar (Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan) bölgeleri olarak sıralanabilir³.

İran Neolitik yerleşimlerinde arkeolojik kazılarda ele geçen obsidiyenler ile ilgili ilk ve kapsamlı araştırmalar 1960’lı yıllarda Renfrew, Dixon ve Cann tarafından gerçekleştirilmiştir⁴. Bu araştırmalar 53 farklı yerleşim yerinden toplanmış 160 adet obsidiyen alete dayanmaktadır. Renfrew ve arkadaşları⁵ tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda ilk obsidiyen kullanımının MÖ 30.000 yıllara ait olduğu tahmin edilse de, daha sonraki araştırmalarda Tanzanya’da yer alan Olduvai Vadisinde Homo habilis’e ait (GÖ 1.7-1.9 milyon yıl önce) iki obsidiyen alet bulunmuştur⁶. Ayrıca Etiyopya’da yer alan Awash Ovası’nda Alt Paleolitik döneme tarihlenen ve Homo ergaster ile Homo erectus insanlarına ait obsidiyen aletlere rastlanmıştır⁷. Yakındoğu’da ise obsidiyenin yaygın kullanım haline gelmesi Epi-paleolitik dönemden itibaren görülmektedir⁸.

Zagros Bölgesi’nde Geç Üst Paleolitik’ten itibaren Shanidar Mağarası (2 adet C Seviyesi ve 12 adet B Seviyesinden) ile Zarzi Kaya Sığınağı’nda (2 adet) Anadolu kökenli obsidiyen bulunmuştur⁹. Obsidiyen buluntulara Erken Epi-Paleolitik dönemde daha fazla

sayıda Zarzi ve Palegawra gibi mağaralarda rastlanmıştır. Bu obsidiyenlerin Renfrew’un 4c (Nemrut Dağ) ve 1e-f (Acigöl?) gruplarına ait oldukları düşünülmektedir¹⁰. Kuzey Mezopotamya’da yer alan bu mağaralar Nemrut Dağı obsidiyen kaynaklarından ortalama 300-450 km mesafededir. Anadolu kökenli obsidiyenlerin dolaşımının varlığı, Geç Epi-Paleolitik’te Shanidar, Zawi Chemi ve Karim Shahr gibi yerleşimlerden anlaşılmaktadır¹¹.

İRAN'DAKİ ANADOLU KÖKENLİ OBSİDİYEN BULUNTULARI

ORTA BATI İRAN (ZAGROSLAR)

Bereketli Hilal’in batı kanadını oluşturan Güneybatı ve Batı İran, özellikle Orta Batı (Orta Zagros) İran Platosu’nda en erken dönemlere (Paleolitik ve Neolitik) ait yerleşimlerin bulunması açısından özel öneme sahiptir. Batı Zagros’da (Kuzey Mezopotamya) yer alan Erken Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait Palegawra, Qara Chiwar¹² Karim Shahr¹³, Nemrik ve Germez Dere gibi yerleşimlerde obsidiyen buluntuları elde edilmiştir. Batı İran Orta Zagros’da, Erken Neolitik (MÖ 8800-7100) Döneme ait özellikle Kelek Asad Morad, Asiab, Chia Jani, Abdul Hosein, Bar-e Palang, Ghenil, Guran (levels V-T) ve Wezmeh yerleşimlerinde Anadolu kökenli obsidiyenlere rastlanmıştır. Seh Gabi ve Abdul Hossein obsidiyenlerinin Nemrut Dağ kökenli olduğu belirtilmiştir, ancak Kafkasya kökenli obsidiyenlerin de var olduğu düşünülmektedir¹⁴. Tepe Guran Batı İran’da en çok (118 adet-%10) obsidiyen buluntuya sahip yerleşimdir¹⁵.

Orta Batı İran’da yukarıda değinilen yerleşimlerin yanı sıra kazıları son yıllarda gerçekleştirilen Erken Çanak Çömleksiz Neolitik döneme tarihlendirilen Chia Sabz-e sharghi (MÖ 9000-7000) ve Chogha Golan (MÖ 9700-7000) yerleşimlerinden 43 adet obsidiyen alet toplanmıştır. Chiza Sabz-e Sharghi kazılarında elde edilen 20 obsidiyenin 14 örneğine uygulanan XRF (X-ray fluorescence) analizleri bunların Bingöl A ve Nemrut Dağ 2-6 kökenli olduğunu göstermiştir. Aynı obsidiyenlere uygulanan NAA (Neutron Activation Analysis) analizleri de bunların Nemrut Dağ No 2 yataklarına ait olduğunu belgelemiştir¹⁶. Bu bulgular Anadolu kökenli obsidiyenlerin önceden düşünüldenden daha erken bir tarihte Batı İran Zagros Neolitik yerleşimlerine ulaştığını göstermektedir (Tablo 1¹⁷; Harita 1-2). Yukarı

¹ Zeder 2008; Conard v.d. 2013.

² Khazae v.d. 2014.

³ Chataigner v.d. 1998

⁴ Renfrew v.d. 1966.

⁵ Dixon v.d. 1968.

⁶ Leakey 1971, 89-92.

⁷ Piperno v.d. 2009, 126.

⁸ Cauvin ve Chataigner 1998.

⁹ Abdi 2004.

¹⁰ Renfrew v.d. 1977.

¹¹ Abdi 2004, 150.

¹² Braidwood ve Howe, 1960.

¹³ Howe, 1983.

¹⁴ Pullar 1986.

¹⁵ Renfrew, Dixon ve Cann 1968.

¹⁶ Darabi ve Gloscock 2013.

¹⁷ Mesafeler kuş uçuşu olarak hesaplanmıştır.

Orta Batı İran (Zagroslar)					
Yerleşim yeri	Dönem	Miktar/Oran	Konum/Mesafe	Kaynak	Analiz
Chia Sabz-e Sharghi	PPN	20 adet (%5)	Luristan (700km)	Nemrut Bingöl A	+
Chogha Golan	PPN	23 adet	İlam (650km)	Nemrut	-
Kelek Asad Morad	PPN	?	Luristan (720km)	Nemrut	-
Sarab	PPN/PN	723 adet (%1,8)	Kermanshah (680km)	Bingöl B-A Nemrut	+
Bar-e Palang	PPN	48	Kermanshah (700km)	Van Hav- zası	-
Abdul Hosein	PN	18 adet (%14)	Kermanshah (700km)	Bingöl B-A Nemrut	+
Guran (V-T)	PN	118 adet (%10)	Kermanshah (600km)	Bingöl B-A Nemrut	+
Asiab	PN	?	Kermanshah (680km)	Van Hav- zası	-
Qaleh Rostam	PN	4 adet (%1,4)	Yasuj (750)	Van Havzası	-
Chogha Aho- van	Kalkolitik	%5	İlam (650km)	Nemrut	+
Seh Gabi	Kalkolitik	20 (%2)	Hamedan (600km)	Nemrut	+
Godin	Kalkolitik	?	Kermanshah (600km)	Van Hav- zası	-
Giyan	Kalkolitik İTÇ	?	Hamedan (600km)	Van Hav- zası	-
Hakalan	Kalkolitik	?	Luristan (700km)	Van Hav- zası	-
Chogha Gava- neh	Kalkolitik	?	Kermanshah (680km)	Kafkas- ya-Van Havzası	-
Tuwah Khos- hkeh	Kalkolitik	?	Kermanshah (650km)	Van Hav- zası	-

Tablo 1: Batı İran'da Anadolu kökenli obsidiyenlerin bulunduğu yerleşim yerleri

Mezopotamya'da yer alan aynı döneme tarihlenen yerleşimler ile bölgenin topografyası dikkate alındığında, bu obsidiyenlerin Nemrut ve Bingöl bölgesinden Dicle Nehri boyunca önce Kuzey Mezopotamya'ya ve daha sonra da Batı İran yerleşimlerine ulaşmış olduğu ileri

sürülebilir (Harita 2). Bununla birlikte, Batı İran'a obsidiyenin ilk kez getirilmesi ile dağıtımı muhtemelen Erken Neolitik Dönemde dağlık bölgeler ile ovalar arasında hareket eden göçebe topluluklar tarafından gerçekleştirilmiştir.

GÜNEYBATI İRAN (HUZİSTAN)

Orta Batı İran'dan güneye doğru Zagrosların güneybatısında, Deh Luran Ovası'nda Erken Çanak Çömleksiz Neolitik dönemden itibaren Anadolu kökenli obsidiyenler görülmektedir (Harita 1-2). Bu bölgede Ali Kosh (Bus Mordeh, Ali Kosh ve Mohammed Jaffar Evreleri), Chogha Sefid ve Chogha Sabz yerleşmelerindeki obsidiyenler Anadolu kökenlidir (Tablo 2). Ali Kosh Tepesi'nde Çanak Çömleksiz Neolitik döneme tarihlenen Bus Mordeh evresinde 347 adet (%0.9) obsidiyen bulunmuştur. Bu miktar ikinci evre, Ali Kosh evresinde 474 adete (%2) yükselmiş, ancak üçüncü evrede (Mohammed Jaffar) 417 (%1.7) adete inmiştir¹⁸. Deh Luran Ovası'nda Neolitik ve Kalkolitik Çağlar boyunca yontma taş alet çantasında Anadolu kökenli obsidiyen buluntuların ortalaması %1'den azdır. Ancak Chogha Sefid'in Mohammed Jaffar ve Sefid evrelerinde olağanüstü bir yükseliş saptanmıştır¹⁹. Bu evrelerde Anadolu kökenli obsidiyenler, sırası ile %8 (156 adet) ve %5 (2042 adet) dir. Deh Luran Ovası'nda bulunan obsidiyenlerin Tepe Sabz'ın Bayat evresindeki birkaç örnek hariç, hepsinin Doğu Anadolu (Van Gölü havzası) kökenli olduğu düşünülmektedir²⁰.

Deh Luran Bölgesi'nden elde edilen obsidiyenler, Renfrew tarafından çok yaygın açık yeşil renkli 4c (Nemrut Dağ) ile gri renkli 1g (Nemrut Dağ ve Ermenistan) gruplarına ayrılmıştır²¹. Ali Kosh Tepesi'nden toplam 1142 obsidiyen buluntudan 963 adetinin (%84) 4c grubuna ve 179 adetinin (%16) 1g grubuna ait olduğu tespit edilmiştir. Ağırlık olarak Ali Kosh Tepesi için toplam 119 (Bus Mordeh 20, Ali Kosh 80 ve Mohammed Jaffar evresi için 19), Tepe Sarab 18 ve Jarmo için 196 kilogram hesaplanmıştır²².

Deh Luran Ovası'ndan daha güneybatıya doğru Huzistan düzlüğünde Neolitik ve Kalkolitik Dönemlere tarihlenen yerleşimlerden, özellikle Chogha Bonut, Chogha Mish, Bandebal, Buhelan, Jafarabad ve Susa gibi yerleşimlerde de obsidiyen buluntular mevcuttur²³. Chogha Bonut'ta 1190 taş aletten sadece 26 adeti (%2.18) obsidiyendir²⁴. Susa obsidiyenleri Nemrut ve Meydan Dağ kökenli, Chogha Mish obsidiyenleri ise genel olarak Van Gölü havzası kökenlidir²⁵.

KUZEYBATI İRAN (AZERBAYCAN)

Kuzeybatı İran'da Neolitik Çağ'dan itibaren Anadolu kökenli, Kalkolitik ve Tunç Çağlarına doğru ise daha çok Kafkasya kökenli obsidiyen ele geçmiştir (Harita 1-2). Kuzeybatı İran'da, Doğu Anadolu ve Kafkasya obsidiyen yataklarına daha yakın olması nedeni ile İran'ın diğer bölgelerine göre obsidiyen miktarı daha yüksektir (Tablo 3). Kazıları yıllar önce gerçekleştirilmiş Geç Neolitik Döneme tarihlenen Hajji Firuz ve Yanık Tepe ve Kalkolitik dönemi yansıtan Yanık Tepe, Pisdeli ve Dalma yerleşimlerinde Anadolu kökenli obsidiyenler bulunmuştur²⁶.

Geç Neolitik Döneme tarihlenen Hajji Firuz yerleşimindeki 438 taş aletten 234 adeti (%53) obsidiyendir²⁷. Hajji Firuz yerleşiminden elde edilen obsidiyenlerinden 3 örnek Renfrew tarafından incelenerek 3c grubuna ait olduğu belirtilmiştir. 3c olarak adlandırılan grubun kaynağı önceden belli olmamakla birlikte son yıllarda yapılan laboratuvar çalışmaları bu grubun Ermenistan'da yer alan Syunik yatağına ait olduğunu göstermiştir²⁸.

Hajji Firuz ve Yanık Tepe'nin yanı sıra Renfrew, Pisdeli Tepe'den (Geç Kalkolitik) üç obsidiyeni de incelemiş ve bir örneğin 4c (Bingöl A/Nemrut Dağ) ve iki örneğin de Meydan Dağ veya Tendürek Dağı kökenli olduğu ileri sürmüştür. Renfrew Hasanlu'nun İlk Tunç Çağı'na (İTÇ) tarihlenen tabakasındaki sadece bir örneğinin 4c grubuna (Bingöl A/Nemrut Dağ) ait olduğunu belirtmiştir²⁹.

Son yıllarda Kuzeybatı İran'daki obsidiyen buluntularla ilgili daha kapsamlı araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan biri İran'ın kuzeybatısındaki Ardebil Eyaleti'nde yer alan Nader-Tepe Aslanduz obsidiyenleridir. MÖ 1. Bin ile MS 17'ye tarihlenen, ancak MÖ 3. ve 4. Binlere ait tabakaların da olduğu tahmin edilen Nader Tepe'de sistematik yüzey araştırmalarında toplanan 176 obsidiyen buluntudan 68 örnek PIXE (Proton Induced X-ray Emission) yöntemiyle analiz edilmiştir. Elde edilen sonuca göre bu örneklerin Anadolu veya Kafkasya obsidiyen kaynakları ile uyumsuzluğundan dolayı yerel bir kaynaktan geldiği düşünülmektedir³⁰. Bir diğer araştırma ise özellikle Kuzeybatı İran'da yerel obsidiyen kaynaklarının tespit edilmesi amaçlıdır. Bu araştırmada WDXRF (Wavelength Dispersive X-ray Fluorescence) yöntemi ile Geç Neolitik ve Kalkolitik Döneme'a ait Ghosha Tepe (12 örnek), İTÇ'a ait Ghale Khosro (bir örnek) ile Shriamin (üç örnek) ve Güney İran'daki Jiroft yerleşiminden bir örnek kazı

¹⁸ Hole, Flannery ve Neely 1969, 173.

¹⁹ Hole 1977; Renfrew ve Dixon 1977.

²⁰ Abdi 2004.

²¹ Renfrew, Dixon ve Cann, 1968.

²² Renfrew 1969.

²³ Abdi 2004.

²⁴ Alizadeh 2003.

²⁵ Blackman 1984.

²⁶ Renfrew ve Dixon 1977.

²⁷ Voigt 1983, 218-221.

²⁸ Chataigner 2010.

²⁹ Renfrew v.d. 1966.

³⁰ Agha-Aligol v.d. 2015.

Güneybatı İran (Huzistan)					
Yerleşim yeri	Dönem	Miktar/Oran	Konum/Mesafe	Kaynak	Analiz
Ali Kosh	Bus Mordeh (PPN)	347 adet (%1)	Huzistan/ Dehluran (850km)	Nemrut (4c-1g) Bingöl + -	+
	Ali Kosh (PPN)	474 adet (%2)			
	Mohammad Jaffar (PN)	417 adet (%1.7)			
Chogha Sefid	Mohammad Jaffar Evresi (PN)	156 adet (%8)	Huzistan/ Dehluran (850km)	Van Havzası	+
	Sefid Evresi	2042 adet (%5)			
Chogha Sabz	PN	?	Huzistan (800-900km)	Nemrut/ Bingöl A	+
Chogha Bonut	PPN ve PN	26 (%2.18)	Huzistan (800-900km)	Van Havzası	+
Musiyan	PN	?	Huzistan (800-900km)	Nemrut/ Meydan	+
Farrukhabad	PN	?	Huzistan (800-900km)	Nemrut/ Bingöl A	+
Chogha Mish	PN	?	Huzistan (800-900km)	Van Havzası	-
Bande bal	PN	?	Huzistan (800-900km)	Van Havzası	-
Susa	PN/Kalkolitik	?	Huzistan (800-900km)	Nemrut/ Meydan	+
Buhelan	PN	?	Huzistan (800-900km)	Van Havzası	-

Tablo 2: Güneybatı İran'da Anadolu kökenli obsidiyenlerin bulunduğu yerleşim yerleri

Kuzeybatı İran (Azerbaycan)					
Yerleşim yeri	Dönem	Miktar/ Oran	Konum/Mesafe	Kaynak	Ana- lız
Hajji Firuz	PN	234 (%53)	B. Azerbaycan (300-400km)	Nemrut Syunik	+
Ahranjan Tepe	PN	200 adet	B. Azerbaycan (300-400km)	Meydan Nemrut	+
Yanik Tepe	Kalkolitik	?	D. Azerbaycan (300-400km)	Siyunik	+
Pisdeli	Kalkolitik	?	B. Azerbaycan (300-400km)	Bingöl A, Nemrut Meydan	+
Dalma	Kalkolitik	%12	B. Azerbaycan (300-400km)	Meydan	-
Kul Tepe	Kalkolitik	491 (%30)	D. Azerbaycan (200km)	Siyunik Meydan Nemrut	+
	İTÇ	150 (%9)			+
	DÇ III	49 (%3)			+
Köhneh Pasgah Tepesi	Kalkolitik/ İTÇ	?	D. Azerbaycan	?	-
Köhne Tepesi	İTÇ	401(%60)	D. Azerbaycan	?	-
Ghosha Tepe	PN/Kalko- litik		Ardebil	Yerel?	+
Shahryi	İTÇ		D. Azerbaycan	Yerel?	+
Shiramin	İTÇ		D. Azerbaycan	Yerel?	+
Nader Tepesi	İTÇ	176	D. Azerbaycan	?	+
Hasanlu	İTÇ	?	B. Azerbaycan (300-400km)	Bingöl A, Nemrut	+
Deve Göz	İTÇ	1218 (%98)	B. Azerbaycan (250km)	Siyunik	+
Larijan ve Toali	GTÇ/DÇ I	212	D. B. Azerbaycan	191 adet Syunik-Gegham	+
Ghosha Tepe ve Shahryi	Kalkolitik		Ardebil (300- 400km)	29 adet Meydan 13 adet Nemrut	+
Dem-e Sulei- man Tepe	PN		B. Azerbaycan (300km)	4 adet Artuni, 2 adet Gutansar ve 1 adet Damlik	+

Tablo 3: Kuzeybatı İran'da Anadolu kökenli obsidiyenlerin bulunduğu yerleşim yerleri

Güney İran					
Yerleşim yeri	Dönem	Miktar/ Oran	Konum/Mesafe	Kaynak	Ana- liz
Rahmat Abad	PPN	32 adet (%1.1)	Fars (1200-1500km)	Bingöl	+
Tall-i Mushki	PN	12 adet (%0,4)	Fars (1200-1500km)	Van Havzası	-
Qasr-e ahmad	PPN	66(%1.5)	Fars (1200-1500km)	Bingöl Nemrut	+
Kushk-e Hazar	PN	?	Fars (1200-1500km)	Van Havzası	-
Tang-e-Khiareh	PN	?	Fars (1200-1500km)	Van Havzası	-
Bakun	Kalkolitik	?	Fars (200-1500km)	Nemrut BingölA Maydan	+
Malyan	Kalkolitik	%2	Fars (1200-1500km)	Nemrut BingölA/B Meydan	+
Tepe Yahya	Kalkolitik	3 adet	Kerman (2000km)	Meydan	+

Tablo 4: Güney İran’da Anadolu kökenli obsidiyenlerin bulunduğu yerleşim yerleri

sonucu elde edilen obsidiyenler incelenmiştir. Araştırma sonucuna dayanarak bu örneklerin de büyük ihtimalle yerel kaynaklardan getirildiği düşünülmektedir³¹. Bu sonuçlara rağmen Sabalan ve Sahand gibi potansiyel dağ sıralarından hiçbir örnek analizi yapılmadan yukarıda belirtilen yerleşimlere ait örneklerin yerel obsidiyen yatakları kökenli olduğu savı pek kabul görmemektedir.

Bir diğer benzer araştırma ise Ahranjan Tepe ve Doğu Azerbaycan’daki Kaleybar Bölgesi’nden toplanan obsidiyenler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Geç Neolitik Döneme (MÖ 6000) ait Ahranjan Tepe yüzey araştırmalarında toplanan 200 obsidiyen buluntunun yedisinden yapılan analizlerde altı örneğin Meydan Dağ, bir örneğin Nemrut kökenli olduğu tespit edilmiştir³². Urmiye Gölü’nün batı kesiminde yer alan Ahranjan Tepe’nin Doğu Anadolu obsidiyen yataklarına

yaklaşık 200 km mesafede olmasına karşın bu bölgenin obsidiyenini tercih etmesinin olasılıkla önemli bir nedeni vardır. Kaleybar Bölgesi’nden toplanan ve Kalkolitik Dönem’den Urartu Dönemi’ne kadar uzun bir zaman dilimine kapsayan dolgulardaki 38 obsidiyen buluntudan bir örneğin Meydan Dağ kaynaklı, 31 örneğin bilinmeyen birinci gruba, 5 örneğin ise bilinmeyen ikinci gruba ait olduğu belirtilmiştir. 37 örneğin kaynağı bilinmeyen gruplara ait olması bu örneklerin de yerel kaynaklı olduğunu düşündürmektedir. Ancak bu araştırmaya da Kafkasya obsidiyen yataklarının dâhil edilmemesi, yorumu zayıflatmaktadır³³.

Kuzeybatı İran obsidiyen buluntuları ile ilgili diğer önemli bir araştırma Niknami ve Chaychi tarafından yapılmıştır³⁴. Bu araştırmada Kalkolitik ve Tunç çağlarına ait 22 yerleşimden toplanan 60 obsidiyen ile

³¹ Khademi v.d. 2007.

³² Ghorabi v.d. 2008.

³³ Ghorabi v.d. 2008.

³⁴ Niknami v.d. 2010.

Orta Plato					
Yerleşim yeri	Dönem	Miktar/ Oran	Konum/Mesafe	Kaynak	Ana- liz
Qaleh Asgar	PN	?	Tehran (900-1000km)	Bingöl B	+
Zagheh	PN	?	Kazvin (800km)	Van Havzası	
Cheshme Ali	PN	?	Tahran (900-1000km)	Nemrut Bingöl A Ar- teni Gutansar	+
Pardis	PN/Kalkolitik	?	Tehran (900-1000km)		-
Tepe Sang-e Chakhmagh	PN	?	Semnan (1500km)	Van Havzası	+
Ghabristan	PN	125 (%11)	Kashan (700km)	Van Havzası	-
Sialk	PN/Kalkolitik	?	Kashan (900km)	Van Havzası	-

Tablo 5: Orta Plato İran'da Anadolu kökenli obsidiyenlerin bulunduğu yerleşim yerleri

dört yerel yataktan toplanan örnekler WDXRF yöntemi ile incelenmiş ve Kuzeybatı İran'da dört farklı obsidiyen yatağı tanımlanmıştır. Ayrıca bu araştırma bulgularına göre, uzak mesafeli obsidiyen dolaşımının yanı sıra 70-150 km çapında yerel bir değiş tokuş sisteminin de olduğu tahmin edilmektedir³⁵. Bir diğer önemli laboratuvar analizi Kalkolitik ve Tunç dönemlerine tarihlenen Kul Tepe buluntularından yapılmıştır. Obsidiyen ağırlıklı olarak Kafkaslardaki yataklardan sağlanmakla birlikte Anadolu (Van Havzası) kökenli obsidiyenler de tespit edilmiştir³⁶. Birinci sezon Kul Tepe kazılarında 690 adet (%43), ikinci sezon kazılarında ise 2013 adet (%95) obsidiyen bulunmuştur. Birinci sezonda bulunanlardan 491 adeti (%30) Kalkolitik Çağ'a, 150 adeti (%9) İlk Tunç Çağ'a ve 49 adeti (%3) ise Demir Çağ III'e ait tabakalardandır. 53 örnek (20 adet Kalkolitik, 23 adet İTÇ, 4 adet OTÇ ve 6 adet Demir Çağ III) XRF yöntemi ile incelenmiştir. Buna göre, Kalkolitik Çağ'a tarihlenen tabakalardaki obsidiyenlerden 16 adeti Ermenistan'da yer alan Syunik, ikisi Meydan Dağ ve biri Nemrut Dağ kaynaklıdır. İTÇ'a tarihlenen 23 örnek farklı kaynakların da kullanılmış olduğunu göstermektedir: 19 adet Syunik, 1 adet Bazenk, 1 adet Choraphor, 1 adet Ghegam ve 1 adet

Gutanser. Orta Tunç Çağ'a ait tabakalarda bulunan 4 adet obsidiyenin hepsinin Syunik kökenli, Demir Çağ III'e tarihlenen 6 obsidiyenden ikisi Syunik, biri Gutanser, ikisi Meydan Dağ ve biri Nemrut Dağı kökenlidir³⁷. Bu sonuçlar Kul Tepe'nin obsidiyen gereksinimini ağırlıklı olarak (%80) Syunik kaynağından karşıladığını ortaya koymuştur. Renfrew tarafından 3c olarak adlandırılan ve daha sonra Syunik olduğu düşünülen³⁸ obsidiyenlerin dağılım alanı oldukça sınırlı ve sadece Kuzeybatı İran'dadır. Bu açıdan Doğu Anadolu ile gerçekleşen obsidiyen değiş tokuşunun yanı sıra, Kalkolitik Çağ'da Ermenistan'daki Vorton Vadisi ile Urmiye Gölü Havzası arasında da yoğun bir obsidiyen dolaşımının gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Son yıllarda Kuzeybatı İran'da elde edilen obsidiyenler üzerindeki yeni laboratuvar çalışmaları Anadolu kökenli obsidiyenlerin daha çok erken (Neolitik) dönem ve Kafkasya kökenli obsidiyenlerin ise Kalkolitik ve Tunç Çağlarına ait tabakalardan olduğunu göstermiştir. Bu kapsamda gerçekleştirilen bir diğer çalışma da XRF ve NAA yöntemi ile Khoda Afarin Bölgesi'ndeki Larijan ve Toali mezarlıkları (Geç Tunç/Demir I), Ardabil

³⁵ Niknami v.d. 2010.³⁶ Khademi v.d. 2013.³⁷ Khademi v.d. 2013.³⁸ Chataigner 2010.

Eyaleti'nde yer alan Ghosha Tepe ve Shahryi (Kalkolitik) ile Urmiye Gölü yakınlarındaki Dem-e Suleiman Tepe (Neolitik) yerleşimlerine ait 212 obsidiyenin analiz edilmesidir. Analiz sonuçlarına göre 191 adeti Ermenistan Syunik-Gegham, 29 adeti Meydan Dağ, 13 adeti Nemrut Dağ, dördü Artuni, ikisi Gutanser ve biri Damlik obsidiyen yataklarından getirilmiştir³⁹.

GÜNEY VE ORTA PLATO İRAN

Güney Zagroslarda (Fars bölgesi), özellikle Kur Nehri havzasında, Çanak Çömleksiz Neolitik dönemden itibaren az sayıda obsidiyene rastlanmaktadır (Tablo 4). Kazısı son yıllarda gerçekleştirilen Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik dönemlerini temsil eden Rahmat Abad Tepesi'ndeki obsidiyen buluntuların (32 adet- %1.1) Bingöl A kökenli olduğu anlaşılmıştır⁴⁰. Bölgenin Geç Neolitiğini temsil eden Mushki Evresi'ne (MÖ 6300-6100) ismini veren Tall-i Mushki'de 12 adet obsidiyen (%04) bulunmuştur. Bölgede Neolitik Dönem'den sonra obsidiyen buluntuları açısından bir boşluk söz konusudur. Mamasini bölgesindeki Kalkolitik Çağ'a tarihlenen Shamsabad ve Bakun ile daha geç dönemleri temsil eden Banesh ve Kaftari evrelerinde obsidiyenlere tekrar rastlanmaktadır. Malyan Tepesi'nin Banesh Evresi'nde bulunan obsidiyenlerden yapılan analizler kaynağın %80'den daha yüksek bir oranda Van Havzası olduğunu göstermiştir⁴¹. Ancak bu evreden sonraki Kaftari Evresi'nde Van Havzası kökenli obsidiyenlerde bir düşüş (%29), buna karşın, Kafkas kökenli obsidiyenlerin oranında %30 oranında artış tespit edilmiştir⁴². Daha doğuya doğru, Kerman Eyaleti çevresindeki Tepe Yahya'nın Kalkolitik Çağ tabakalarında bölgeden 2000 bin km mesafede yer alan Meydan Dağ kökenli üç adet obsidiyen bulunmuştur⁴³.

Orta platoda Anadolu kökenli obsidiyenler sınırlı olmakla birlikte Geç Neolitik Dönem'e tarihlendirilen Cheshme Ali, Teppe Zagheh (son C14 tarihlerine göre Transitional Chalcolithic), Tepe Sialk ve Sang-e Chakhmaq gibi yerleşmelerin Neolitik dönem tabakalarında obsidiyen mevcuttur⁴⁴ (Tablo 5). Cheshme Ali obsidiyenlerinin %75'nin Nemrut/Bingöl A ile Ermenistan'daki Arteni, ve Gutansar yataklarına ait olduğu belirtilmiştir⁴⁵.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yukarıda denilen tüm analizleri dikkate alarak Epi-Paleolitikten Neolitik Dönem sonlarına kadar İran genelinde ele geçen tüm obsidiyen buluntuların Nemrut Dağ ve Bingöl Bölgesinden getirildikleri anlaşılmaktadır. MÖ 6. binyılın sonuna doğru buna iki yeni kaynak olarak Meydan Dağ ve Siyunik obsidiyenleri eklenmektedir. Anadolu kökenli obsidiyenler Erken Çanak Çömleksiz Neolitik (MÖ 8800-7000) dönemden itibaren Batı İran yerleşimlerine ulaşmıştır. Huzistan Bölgesinde ise ilk obsidiyenler MÖ 8. binyılın ikinci yarısında görülmektedir. İran'ın diğer bölgelerinde (Kuzeybatı, Orta Plato ve Güney) Anadolu kökenli ilk obsidiyen buluntular MÖ 7. binyılın sonu ve özellikle MÖ 6. binyılda ortaya çıkmıştır.

Obsidiyen dolaşımının kimi zaman kaynaktan iki bin kilometreden daha fazla mesafede gerçekleşmesi, uzak mesafe ticareti ve değiş-tokuş (takas) konusunda farklı kuramlar ve açıklamaları beraberinde getirmiştir. Konu ile ilgili ilk ve kapsamlı araştırmalar Renfrew, Dixon ve Cann tarafından 1960'da gerçekleştirilmiştir⁴⁶. Bu çalışmaların ardından Blackman Güneybatı İran'daki yerleşimlerle Anadolu arasında, obsidiyen üzerinden uzun mesafe değiş-tokuşu şeklinde bir ticaret ağının olduğunu ileri sürmüştür⁴⁷. Renfrew'in çalışmalarında özellikle Orta Anadolu, Doğu Anadolu (Van Havzası) ve Ermenistan'daki obsidiyen kaynaklarına yoğunlaşılmıştır. Buna göre Yakın Doğu'daki tüm obsidiyen buluntuların kaynağı yukarıda sözü geçen bölgelerdir. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalarda Kuzeybatı İran'da da (muhtemelen Sahand Dağları) obsidiyen kaynaklarının olduğu yönünde veriler elde edilmiştir⁴⁸. Bu kaynakların tarih öncesi dönemlerde kullanılıp kullanılmadığı, şimdilik kesin olarak bilinmemektedir.

Renfrew 1960'lı yıllarda tüm Yakın Doğu'daki obsidiyen dağılımı ve ticareti için bir mekânsal model önermiştir. "Zagros Etkileşim Alanı" (Zagros Interaction Zone) olarak adlandırılan bu model ile Neolitik boyunca obsidiyenin Van Gölü havzasından Güneybatı İran'a (Huzistan) ve daha uzaklara taşınması açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalarda "üretim" ve/veya "tedarik alanı" (supply zone) ile "temas alanı" (contact zone) gibi terimler ortaya konmuştur. Bu modele göre tedarik bölgesinde yer alan yerleşimlerde obsidiyen buluntular %80 gibi yüksek bir orandayken, temas bölgesindeki yerleşimlerde obsidiyen oranı kaynaktan uzaklaşması oranında tekdüze bir eğim çizgisiyle azalmaktadır⁴⁹. Bu teori Down-the-line

³⁹ Ghorabi v.d. 2010.

⁴⁰ Abe ve Azizi Kharanaghi, 2014.

⁴¹ Blackman 1984

⁴² Blackman v.d. 1998, 222.

⁴³ Blackman 1984.

⁴⁴ Abdi 2004.

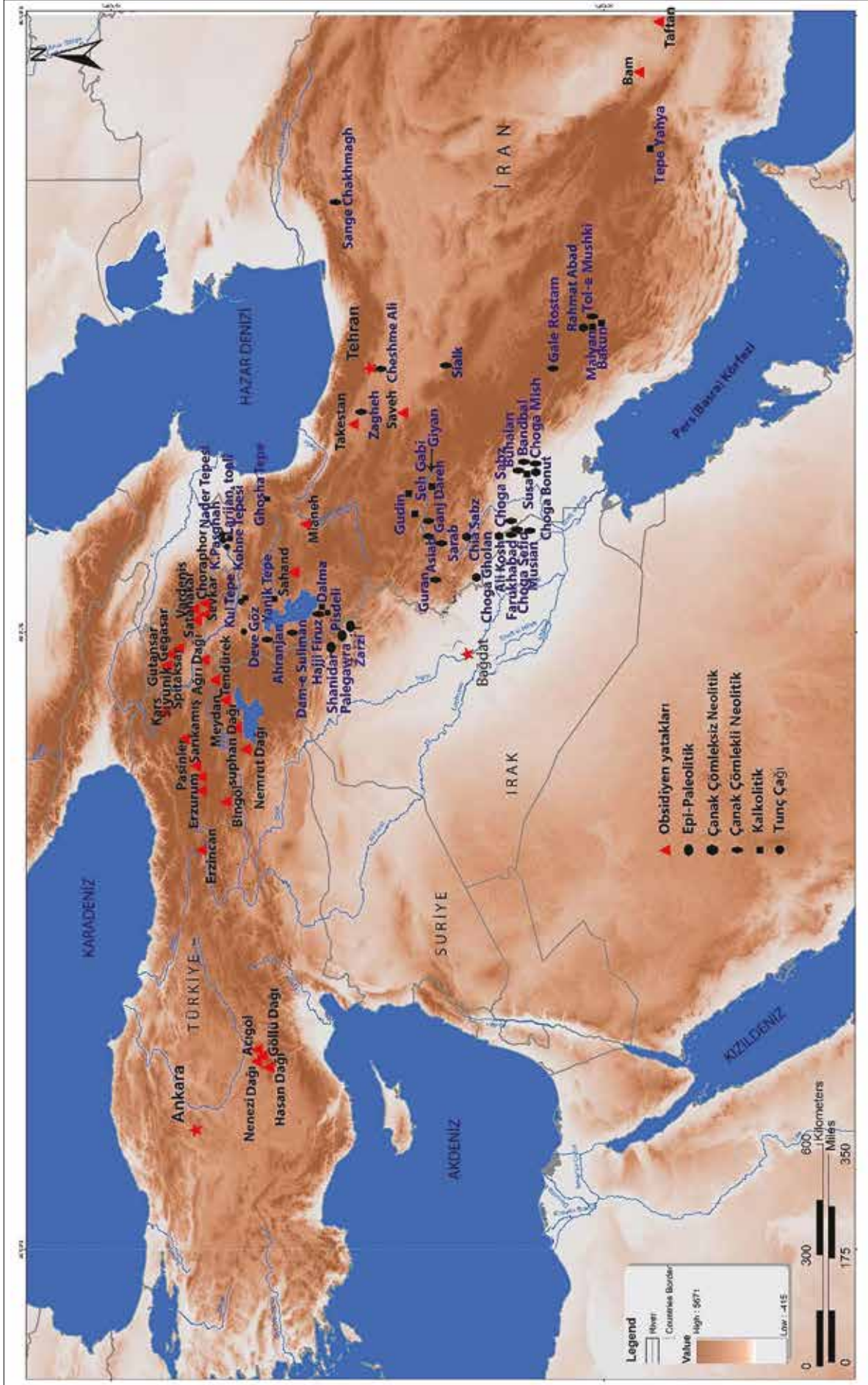
⁴⁵ Matney 2012.

⁴⁶ Renfrew, Dixon ve Cann, 1966; 1968; Dixon, Cann ve Renfrew 1968; Renfrew 1969; 1977; Renfrew ve Dixon 1977.

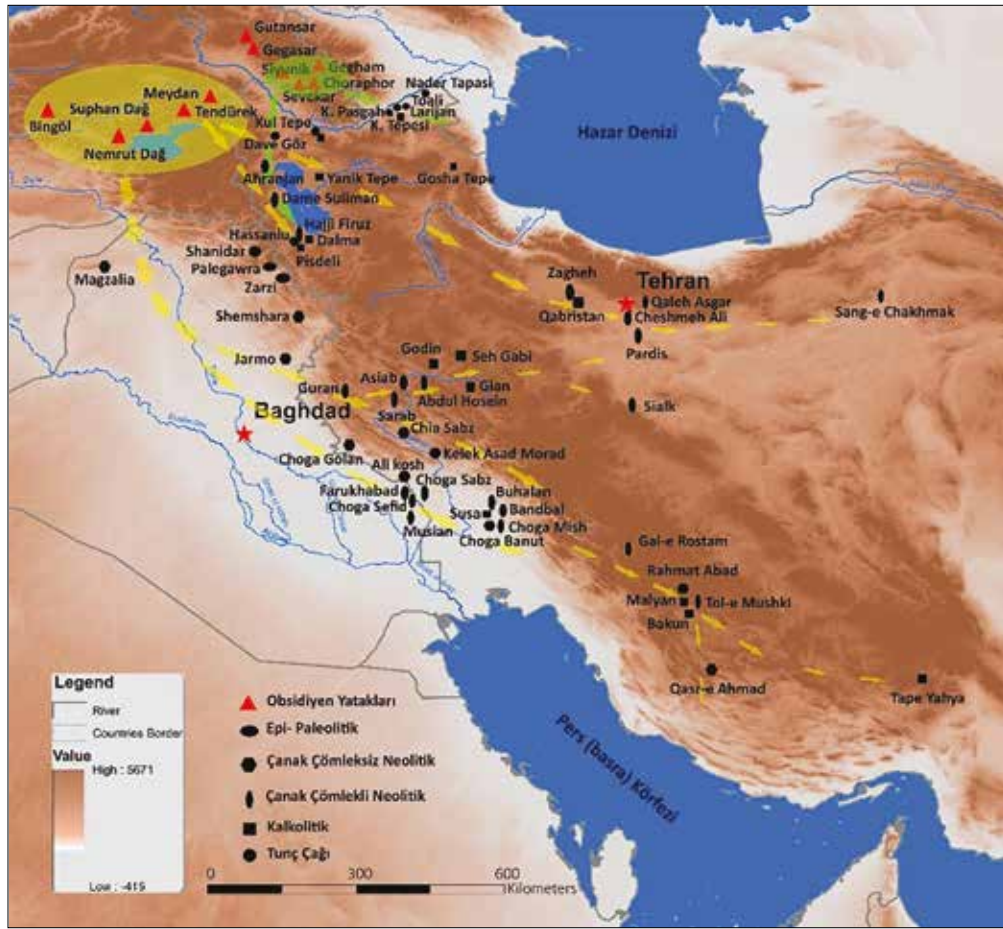
⁴⁷ Blackman 1984.

⁴⁸ Ghorabi v.d. 2010; Niknami ve diğ. 2010.

⁴⁹ Renfrew ve Dixon 1977, 147-9.

Harita 1: İran'da Anadolu Kökenli Obsidiyenlerin Bulunduğu Yerleşim Yerleri / Map Showing the Archaeological Sites and Obsidian Sources

Harita 2: İran'da Anadolu Kökenli Obsidiyenlerin Bulunduğu Yerleşim Yerleri ve Obsidiyen Dolaşım Yolları / Map Showing the Archaeological Sites and Obsidian Distribution Pathways

Exchange ve/veya Law of Monotonic Decrement (LMD) modeli olarak tanımlanmaktadır. Bu modelin yanı sıra “Obsidiyen Etkileşim Alanı”⁵⁰ ve Çekim Modeli (gravity model) gibi farklı hipotezler ileri sürülmüştür⁵¹. Bu teoriye göre, bir obsidiyen etkileşim alanında yerleşimlerin en azından obsidiyen ihtiyacının %30'unun aynı yataktan karşılanması gerekmektedir. Çekim modeli ise daha çok bir hammadenin kalitesi ile ilgili olarak, örneğin yerleşimde farklı kaynaklara ait obsidiyenlerin, yontma taş alet topluluğu içinde göreceli bolluğu ile yüksek oranda bulunan obsidiyenlerin “çekiciliğini” yansıtmaktadır.

Yukarıda açıklanan modelin yanı sıra Renfrew, Geç Neolitik ve Kalkolitik dönemler (MÖ 5000-3000) için farklı bir model önermiştir. Batı İran ve Deh Luran Bölgesi'ne giden tüm yolları kapsayan bu model, “Dicle-İran Plato Alanı” (Tigris-Iranian Plateau Zone) olarak adlandırılmıştır⁵². Bu modellemeye daha önce ileri sürülen “temas alanı” (contact zone) hipotezinden farklı olarak mesafe ile miktar arasında tekdüze bir eğim yerine yerel kümeler veya öbeklerden söz edilmektedir. Buna

örnek olarak Susa yerleşimi gösterilebilir. Bu yerleşim, olağanüstü bir şekilde obsidiyen temin etmiştir. Bu durum Renfrew ve meslektaşları tarafından karşılıklı değiş-tokuşun yerine merkezi bir değiş-tokuşa bırakmış olması şeklinde yorumlanmıştır ki, muhtemelen bu Kalkolitik Çağ'da tüccarların ortaya çıkmasıyla ilişkilidir. Bu düşünce, Kalkolitik Çağ'da obsidiyenin işlevsel niteliğinden çok, prestij ve sosyal statü işlevi olan mühürler ile kişisel süs eşyasında kullanılmasının tercih edilmiş olması ile desteklenmektedir⁵³.

Yukarıda değinilen modeller kimi zaman diğer araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir⁵⁴. Wright'a göre Down-the-line modeli Doğu Anadolu obsidiyen dolaşımını tüm yönleri ile temsil edemez. Gary Wright özellikle obsidiyen taş aletlerin sayısından yola çıkarak, Neolitik Çağ'da yük taşıyıcı hayvanların olmaması nedeniyle, daha çok aletlerin ağırlığına ve yerleşimlerin işlevi ile yerel hammaddelerin elverişli olup olmadığına dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır⁵⁵. Bu model ayrıca Hodder ve Orton

⁵⁰ Cann v.d. 1968.

⁵¹ Bradley 1971.

⁵² Renfrew ve Dixon 1976.

⁵³ Abdi 2004.

⁵⁴ Warren 1981; Blackman 1984, 22.

⁵⁵ Wright 1969, 47-52.

tarafından da elştirilmiştir. Bu bağlamda farklı değiş-tokuş sistemleri ve farklı süreçler aynı azalım eğimini oluşturabilir⁵⁶. Kısacası Her ne kadar Renfrew'in teorisi, Yakın Doğu'daki obsidiyen dağılımını ve diğer birçok tarih öncesi bağlamdaki değiş-tokuş sistemlerini açıklamak için kullanılsa da, Eski Yakın Doğu etkileşim ağlarının karmaşıklığını açıklamaya yönelik kapasitesi sınırlıdır⁵⁷. Bu bağlamda sosyal bilimlerde ve arkeolojide kullanımı her gün ivme kazanan Ajan Tabanlı Modelleme (Agent-Based Modelling/ABM) ve Küçük Dünya Ağları (Small-World Networks) gibi yeni alternatif modeller de ortaya konulmuştur⁵⁸. ABM modeli karmaşık sistemlerin dinamiklerini anlamak için özellikle yararlıdır. Küçük Dünya Ağ modeli ise bazı köylerin yerel değiş-tokuş ağlarını korurken daha uzaktaki ortaklardan obsidiyen sağlmasına izin verebilir; Kısıyollar, kaynağından belli bir mesafedeki alanlara ulaşmak için ihtiyaç duyduğu adım sayısını azaltır. Bu nedenle, her bir değiş-tokuş olayında kaynağın sert bir şekilde düşme sorunu da kısmen giderilmiş olacaktır⁵⁹. Bununla birlikte bu model, Down-the-line modeline karşın obsidiyenin daha uzak bölgelere ulaşmasını gerçekçi bir şekilde teorize edebilmektedir.

İran'da obsidiyen bulunan yerleşimler ile Anadolu'daki obsidiyen kaynakları arasında uzun mesafe (örneğin Tepe Sange-Chakhmagh 1500 ve Tepe Yahya 2000 kilometre), hem de ulaşım için zor koşullara sahip Zagros Dağları nedeni ile her yerleşimin kendi obsidiyen ihtiyacını ithal yolu ile temin etmesi düşüncesi zordur. Dolayısıyla obsidiyene sahip olan veya obsidiyen kaynaklarına daha yakın olan yerleşimler ile bu hammadeden yoksun köyler arasında bir paylaşım olduğu düşüncesi daha uygun görünmektedir. Bununla birlikte, kuzeybatı Zagroslara (Jarmo ve Shimshara) göre daha az obsidiyen kullanmış olan Orta Zagroslardaki yerleşimlerin obsidiyen ihtiyaçlarını kuzeybatı Zagros (Kuzey Mezopotamya) yoluyla temin ettiği ileri sürülebilir. Bu bölgeye obsidiyenin getirilmesi için diğer uygun bir yolun kuzey Zagros/Kuzeybatı İran olduğu düşünülmektedir. Ancak, bu bölgede MÖ 6. binlerden daha erken tarihlere ait yerleşimlerin tespit edilmemiş olması nedeniyle, özellikle Doğu Anadolu'dan Batı İran'a obsidiyen aktarım sürecinde bölgenin rolü ile ilgili bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. MÖ 7. binlerde güneybatı ve batı İran'da mevsimsel yerleşimlerin artması ile birlikte göçebe toplulukların obsidiyen dolaşımında önemli rol oynadığı tahmin edilmektedir.

Sonuç olarak, Epi-Paleolitik dönem için obsidiyenin çok az miktarda ve bir kaç yerleşimde bulunmasına dayanarak bu zaman diliminde değiş-tokuş veya ticaret ağının olup olmadığı bilinmemektedir. Buna karşın, Epi-Paleolitik yerleşimlerinde obsidiyen dolaşımının göçebe veya yarı-göçebe avcı-toplayıcı topluluklar vasıtasıyla sağlandığı tahmin edilmektedir. Buna karşın, özellikle Geç Neolitik Döneme (MÖ 7500-5500) ait tüm Batı İran yerleşimlerinde obsidiyenin az miktarda da olsa kaynaklardan oldukça uzak mesafelerde bulunması, göçebe toplulukların rolü kadar yerleşimler arası gelişmiş bir değiş-tokuş sisteminin, veya obsidiyen dağıtımı için bir dolaşım sisteminin varlığına işaret etmektedir. Batı ve güneybatı İran'da her ne kadar Mohammad Jafer (Geç Neolitik) evresinden sonra obsidiyen buluntularında dikkat çekici bir düşüş yaşansada özellikle Kuzeybatı İran'da Anadolu kokenli obsidiyenler Demir Çağı başına kadar varlığını sürdürmüştür. Obsidiyen buluntular, Anadolu-İran topluluklarının bağlantıda olması açısından dikkate değer göstergelerden biridir.

⁵⁶ Hodder ve Orton 1976.

⁵⁷ Albanez v.d. 2015; Frahm 2010.

⁵⁸ Ortega v.d. 2014; Ibanez v.d. 2015

⁵⁹ Ortega v.d. 2014

KAYNAKÇA

ABDİ, K. 2004.

“Obsidian in Iran from the Epipaleolithic Period to the Bronze Age”, *Persiens antike Pracht* (Eds. T. Stoellner, R. Slotta - A. Vatandoust). Bochum Museum: 148-153.

ABE, M. / AZİZİ KHARANAGHİ, H. 2014

“A study on the Early Pottery Neolithic Chipped Stone Assemblage from Rahmatabad”, *Proceedings of the International Congress of Young Archaeologists* (Eds. M. H. Azizi/ M. Khanipour/ R. Naseri) Tehran: 27- 40.

AGHA-ALİGOL, D./ LAMEHİ-RACHTİ, M./ OLİAİY, P./ SHOKOUHİ, F./ FARMAHİNİ FARAHANİ, M./ MORADİ, M./ FARSHİ JALALİ, F. 2015.

“Characterization of Iranian Obsidian Artifacts by PIXE and Multivariate Statistical Analysis”, *Geoarchaeology* 30/3 : 261-270.

ALİZADEH, A. 2003.

Excavation at the Prehistoric Mound of Chogha Bonut, Khuzestan, Iran. Chicago: The University of Chicago, Oriental Institute Publication, vol. 120.

BLACKMAN, M. J. 1984.

“Provenance Studies of Middle Eastern Obsidian from Sites in Highland Iran”, *Archaeological Chemistry III. American Chemical Society Advances in Chemistry Series 205* (Eds. J. B. Lambert). Washington, D.C: 19-50.

BLACKMAN, M. J./ BADALIAN, R./ KİKODZE, Z./ KOHL, P. 1998.

“Chemical Characterization of Caucasian Obsidian Geological Sources”, *L Obsidienne au Proche et Moyen Orient: Du Volcan a l'Outil* (Eds. M. Cauvin/ A. Gourgaud/ B. Gratuze/ N. Arnaud/ G. Poupeau/ J. L. Poidevin/ C. Chataigner). BAR International Series, vol. 738. Archaeopress. Oxford: 205-231.

BRADLEY, R. 1971.

“Trade Competition and Artefact Distribution”, *World Archaeology* 2: 347-51.

CANN, J. R./ RENFREW, C. 1968.

“The Characterization of Obsidian and its Application to the Mediterranean Region”, *Proceedings of the Prehistoric Society* 30. 111-133.

CAUVIN, M.-C./ C. CHATAIGNER. 1998.

“Distribution de l'obsidienne dans les sites archéologiques du Proche et Moyen Orient”, *L'Obsidienne au Proche et Moyen Orient: du Volcan á l'Outil* (Eds. M. Cauvin/ A. Gourgaud/ B. Gratuze/ N. Arnaud/ G. Poupeau/ J. L. Poidevin/ C. Chataigner). BAR International Series, vol. 738. Archaeopress. Oxford: 325-204.

CONARD, N./ RIEHL, S./ ZEİDİ, M. 2013.

“Revisiting Neolithisation in the Zagros Foothills: Excavations at Chogha Golan, Pre-Pottery Neolithic site in Ilam Province, Western Iran”, *The Neolithisation of Iran* (Eds. R. Matthews/ H. Fazeli),. Oxford: 77-83.

DARABİ, H./ GLASCOCK, D. 2013.

“The source of obsidian artefacts found at East Chia Sabz, Western Iran,” *Journal of Archaeological Science* 40: 3804-3809.

DIXON, J. E./ CANN, J. R./ RENFREW, C. 1968.

“Obsidian and the Origins of Trade”, *Scientific American*, 218/3: 38-46.

FRAHM, E. 2010.

“The Bronze-Age Obsidian Industry at Tell Mozan (Ancient Urkesh) Syria”, Ph.D. dissertation, Department of Anthropology, University of Minnesota.

FRIEDMAN, I./ TREMBOUR, F. W./ HUGHES, R. E. 1997.

“Obsidian Hydration Dating”, *Chronometric Dating in Archaeology* (Eds. R. Aitken/ M. Taylor) London: Advances in Archaeological and Museum Sciences, 2, New York: 297-321.

GHORABİ, S./ GLASCOCK, M. D./ KHADEMİ, F./ REZAİE, A./ FEİZKHAH, M. 2008.

“A Geochemical Investigation of Obsidian Artifacts from Sites in North-Western Iran”, *International Association of Obsidian Studies Bulletin* (IAOS Bulletin) 39: 7-10.

GHORABİ, S./ NADOOSHAN, F. K./ GLASCOCK, M. D. 2010.

“Provenance of Obsidian Tools From Northwestern Iran Using XRAY Fluorescence Analysis and Neutron Activation Analysis”, *International Association of Obsidian Studies Bulletin* (IAOS Bulletin) 43: 14-26.

GLASCOCK, M. D./ BRASWELL, G. E./ COBEAN, R. H. 1998.

“A Systematic Approach to Obsidian Source Characterization”, *Archaeological Obsidian Studies: Method and Theory* (Eds. M. S. Shackley) London: Advances in Archaeological and Museum Sciences, 3, New York: 15-65.

HODDER, I./ ORTON, C. 1976

Spatial analysis in archaeology: New studies in archaeology. Cambridge: Cambridge University Press.

HOLE, F. 1977.

Studies in the archaeological history of the Deh Luran Plain. Michigan: The University of Michigan Press.

- HOLE, F./ FLANNERY, K./ NEELY, J. 1969.
Prehistory and Human Ecology on the Deh Luran Plain.
Michigan: The University of Michigan Press.
- HOWE, B. 1983.
“Karim Shahr”, *Prehistoric Archaeology along the Zagros Flanks* (Eds. L. S. Braiwood/ R. J. Braiwood/ B. Howe/ C. Reed/ P. Watson) Chicago: University of Chicago: 23-154.
- IBANEZ, J.J. / ORTEGA, D./ CAMPOS, D./ KHALIDI, L./ MÉNDEZ V. 2015.
“Testing complex networks of interaction at the onset of the Near Eastern Neolithic using modelling of obsidian exchange”, *Journal of The Royal Society Interface* 12: 1-11.
- KHADEMİ NADOSHAN, F./ ABEDİ, A./ GLASCOCK, M. D./ ESKANDARI, N./ KHAZAEI, M. 2013.
“Provenance of prehistoric obsidian artefacts from Kul Tepe, northwestern Iran using X-ray Fluorescence (XRF) analysis”, *Journal of Archaeological Science* 40/4: 1956-1965.
- KHADEMİ NADOSHAN, F./ AYVATWAND, M./ DEGHANİFAR, H./ GLASCOCK, M. D./ PHILLIPS, S.C. 2010.
“Report on the Chogabon site, a new source of obsidian artifacts in west-central Iran”, *International Association of Obsidian Studies Bulletin* (IAOS Bulletin) 42: 9-12.
- KHADEMİ NADOSHAN, F./ PHILLIPS, S.C./ SAFARI, M. 2007.
“WDXRF Spectroscopy of Obsidian Tools in the North-West of Iran”, *International Association of Obsidian Studies Bulletin* (IAOS Bulletin) 37: 37.
- KHAZAEI, M./ GLASCOCK, M./ MASJEDI, P./ KHADEMİ NADOSHAN, F. 2014.
“Sourcing the obsidian of prehistoric tools found in western Iran to southeastern Turkey: a case study for the sites of Eastern Chia Sabz and Chogha Ahovan”, *Anatolian Studies* 64: 23 - 31.
- LEAKEY, M.D. 1971.
Olduvai Gorge, Vol. 3. Excavations in Bed I and II, 1960–1963. Cambridge: Cambridge University Press.
- MATNEY, T., 2012.
Cheshmeh Ali: A Late Neolithic and Chalcolithic Village in Northern Iran. In: Annual Meetings of the Society of American Archaeology. Memphis, Tennessee. Available at: <http://www3.uakron.edu/cheshmehali/overview.html>.
- NIKNAMEH, K. A./ AMIRKHIZ, A./ GLASCOCK, M. 2010.
“Provenance Studies of Chalcolithic Obsidian Artefacts From Near Lake Urmia, Northwestern Iran Using WDXRF Analysis”, *Archaeometry* 52/1: 19–30.
- ORTEGA, D./ IBANEZ, J.J./ KHALIDI, L./ MÉNDEZ, V./ CAMPOS, D./ TEIRA, L. 2014.
“Towards a Multi-Agent-Based Modelling of Obsidian Exchange in the Neolithic Near East”, *Journal of Archaeological Method and Theory* 21: 461-485.
- PİPERNO, M./ COLLINA, C./ GALOTTI, R./ RAYNAL, J./ KIEFFER, G./ IE BOURDONNEE, F. X./ POUPEAU, G./ GERAADS, D. 2009.
“Obsidian exploitation and utilization during the Oldowan at Melka Kunture (Ethiopia)”, *Interdisciplinary Approaches to the Oldowan* (Eds. E. Hovers/ D.R. Braun) Springer, Berlin: 111-128.
- PULLAR, J./ YELLIN, J./ PERLMAN, I., 1986.
“Sources of obsidian from Tepe Abdul Hossein as determined by neutron activation analysis”, *Proceedings of the 24th International Archaeometry Symposium. Smithsonian Institution* (Eds. J.S. Olin/ J. Blackman) Washington: 389- 402.
- RENFREW, C. 1969.
“The sources and supply of the Deh Luran obsidian”, *Prehistory and Human Ecology of the Deh Luran Plain. Memoir 1* (Eds. Hole, F/ Flannery, K.V/ Neely, J.A) University of Michigan Museum of Anthropology, Ann Arbor: 429-433.
- RENFREW, C. / DIXON, J.E./ CANN, J.R., 1966.
“Obsidian and early culture contact in the Near East”, *Proceedings of the Prehistoric Society* 32: 30-72.
- RENFREW, C./ DIXON, J. E. 1977.
“Obsidian in Western Asia: A Review”, *Problems in Economic and Social Archaeology* (Eds. G. de G. Sieveking/ I.H. Longworth/K.E. Wilson) Boulder: 137-150.
- RENFREW, C./ DIXON, J. E./ CANN, J. 1968.
“Further Analysis of Near Eastern Obsidian,” *Proceedings of the Prehistoric Society* 34: 319-331.
- STEVENSON, M./ MAZER, J. J./ SCHEETZ, B. E. 1998.
“Laboratory Obsidian Hydration Rates: Theory, Method, and Application”, *Archaeological Obsidian Studies: Method and Theory* (Ed. M. Shackley) London: Advances in Archaeological and Museum Sciences Vol. 3, New York: 181-204.

VOIGT, M. 1983.

Hajji Firuz Tepe, Iran: The Neolithic Settlement.
Pennsylvania: The University Museum.

WARREN, S. E. 1981.

“Linear Exchange Mechanisms and Obsidian Trade,”
Revue d’Archéometrie 5: 167-175.

WRIGHT, G. A. 1969.

Obsidian Analyses and Prehistoric Near Eastern Trade: 7500 to 3500 B.C. Anthropological Papers, Museum of Anthropology, University of Michigan 37. Ann, University of Michigan Museum of Anthropology.

ZEDER, M. 2008.

“Animal domestication in the Zagros: an update and directions for future research”, *Archaeozoology of the Near East VIII* (Eds. E. Vila/ L. Gourichon/ A. Choyke/ A. Buitenhuis) Travaux de la Maison de l’Orient et de la Méditerranéenne (TMO 49) Lyon: 243-277.

MÖ 7. BİNYILDA TEPECİK-ÇİFTLİK HÖYÜK'TE HAYVAN EKONOMİSİ'NİN GELİŞİMİ VE EVCİL SİĞİRİN İÇ ANADOLU PLATOSU'NDA ORTAYA ÇIKIŞI

THE DEVELOPMENT OF ANIMAL ECONOMY IN TEPECİK-ÇİFTLİK HÖYÜK DURING THE 7TH MILLENNIUM BC. AND THE EMERGENCE OF DOMESTIC CATTLE ON THE CENTRAL ANATOLIA PLATEAU

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 15 Ekim 2019	Received: October 15, 2019
Hakem Değerlendirmesi: 18 Ekim 2019	Peer Review: October 18, 2019
Kabul: 22 Kasım 2019	Accepted: November 22, 2019

DOI : 10.22520/tubaar.2019.25.002

Can Yümni GÜNDEM *

Anahtar Kelimeler: Tepecik-Çiftlik, Arkeozooloji, Neolitik, Geçim Ekonomisi, Sığır, Keçi

Keywords: Tepecik-Çiftlik, Archeozoology, Neolithic, Survival Economy, Cattle, Goat

ÖZET

İç Anadolu Platosu'nun güneydoğusunda bulunan Tepecik-Çiftlik Höyük, bölgedeki çok dönemli yerlerden biri olduğu için çok önemlidir. Devam eden kazılar bize höyükte yerleşimlerin Erken Neolitik ile Geç Roma/Bizans dönemleri arasında olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, 16K derin açmasından ve VII. ile V. Tabakalar arasından çıkarılmış (MÖ. 7000-6350) erken Neolitik dönemlere tarihlenen hayvan kemiklerinin arkeozoolojik araştırmalarının sonuçlarını tanıtmakta ve yorumlamaktadır. VII. ile VI./V. Tabakalar arasındaki hayvan kemiklerinin analizleri bize Tepecik-Çiftlik Höyük'te hayvana dayalı ekonominin keskin değişimlerin ilk kanıtını sunar; bu da artık evcil sığırların Tepecik-Çiftlik beslenmesidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı Başkanı.

E-mail: canyumni@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-6369-0913

Kazı ortamında malzemeyi çalışmama destek veren kazı başkanı E. Bıçakçı'ya ve kazının stratigrafisi hakkında son bilgileri benimle paylaşan Y. G. Çakan'a çok teşekkür ederim. Ayrıca K.A. S. Gündem'e de bu çalışmayı okumaya ayırdığı vakit için teşekkürü bir borç bilerim.

ABSTRACT

Tepecik-Çiftlik Höyük, on the southeast central Anatolian plateau, is a very important site since it is one of the few multi-period sites in the region. The on-going excavations indicate that the occupation at the site span between the Early Neolithic to the Late Roman/ Byzantine periods. This paper describes the results of archaeozoological research from the Early Neolithic layers undertaken from the deep trench 16K; between the VIIth -Vth Layers (7000-6350 BC.). Analysis of animal bones from the Layer VII as well as Level VI/V contexts provides the first evidence for clear changes in the animal economy at Tepecik-Çiftlik Höyük; to be exact the emergence of domestic cattle to the pastures of Tepecik-Çiftlik Höyük.

Figür 1: Tepecik-Çiftlik Höyük ve Çalışmada Adı Geçen Diğer Yerleşim Yerlerinin Türkiye Haritası Üzerindeki Yerleri. / The Location of Tepecik-Çiftlik and the Other Mentioned Settlements in the Text on the Turkey's Map.

GİRİŞ

Tepecik-Çiftlik Höyük'te saptanmış dönemler ve bunların geçmişten günümüze gösterdiği devamlılık, bu höyüğü özellikle İç Anadolu'nun erken dönemlerinin kronolojisinin daha iyi anlaşılmasındaki temel taşlarından biri yapmaktadır. Neolitik Dönem ile birlikte İç Anadolu'da insan topluluklarının yaşamlarında büyük değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimleri toplumların arkalarında bıraktıkları maddi kalıntılar sayesinde takip edebilmekteyiz. Bu değişimler yalnızca mimaride ve çanak çömlek yapımında yaşanmamış; hayvan ekonomisi de zaman içinde yerleşim gibi değişikliklere ve dönüşümlere uğramıştır.

Kazıdan çıkarılan memeli hayvan kemik kalıntıları bize, hem Tepecik-Çiftlik'in MÖ 7. bindeki hayvan ekonomisinin gelişimini hem de bu toplumun hayatta kalma stratejilerinin bir yansımasını sunmaktadır. MÖ 7. binin ilk çeyreğinde hayvan ekonomisi yalnızca koyuna dayanırken, toplumun hayatta kalma stratejisinin ise av ağırlıklı olduğu anlaşılmıştır. Yeni evcil türlerin Tepecik-Çiftlik yerleşimine getirilmesi ile MÖ 7. binin ikinci çeyreğinin sonlarına doğru hem hayvancılık ekonomisinin de hem de hayatta kalma stratejilerinde büyük değişimler meydana gelir. Bu arkeozoolojik çalışma bize Tepecik-Çiftlik sakinlerinin Neolitik'in bu dönemlerinde hayvanlar ve doğası ile olan ilişkisine bir pencere açmayı hedeflemiştir.

KAZI VE TABAKALANMA

Tepecik-Çiftlik Höyük, Kapadokya bölgesine yakın olan Melendiz Ovası'nda İç Anadolu Platosu'nun güneyinde yer almakta ve yaklaşık 33.300 m² genişliğindeki oval şekilli höyük ovoidan 9,6 m yüksekliktedir (Fig.1). 2000 senesinden bu yana Erhan Bıçakçı öncülüğünde yapılan kazılar, tarih öncesi yerleşim alanının 6 hektar civarında olduğunu göstermektedir.¹ Höyüğün bulunduğu nokta Kapadokya bölgesindeki obsidiyen yataklarının önemli bir bölümünü içeren Göllüdağ'a yakınlığı nedeniyle önemlidir.²

Höyükte ilk yoğun yerleşimler Geç Neolitik ile Erken Kalkolitik dönemlerini temsil eden MÖ 7. ve 6. bin yıllarına tarihlenmektedir. En üstteki tabaka Geç Roma/Bizans iken, ikinci tabaka ise Erken Kalkolitik'i temsil etmektedir. Üçüncü ve dördüncü tabakalar Neolitik Dönemlere tarihlenir.³

Bu çalışmanın merkezinde bulunan tabakaların aktüel C14 verileri V. Tabaka'nın yaklaşık MÖ 6500 – 6350 yılları arasına tarihlendiğini gösterirken, VI. Tabaka için henüz herhangi bir veri yoktur. Ancak VII. Tabaka'nın C14 tarihlendirmesinden, MÖ 7000 – 6680, yola çıkarak VI. Tabaka da MÖ 6680 – 6500 yılları arasına oturmaktadır.⁴

¹ Bıçakçı/Godon/Çakan 2012: 89–91.

² Bıçakçı /Faydalı 2001: 29.

³ Bıçakçı/Godon/Çakan 2012: 90.

⁴ Çakan ile kişisel görüşme 2019.

MALZEME VE YÖNTEMLER

Bu çalışma için VII. ile V. Tabakalar arasındaki memeli hayvan kalıntıları çalışılmış ve değerlendirilmiştir. Tanımlanan malzemenin tamamı 16K açmasının derin tabakalarından çıkarılmış ve arkeologlar sadece toplamda 500 m²'nin kazıldığını belirtmiştir.⁵

Çalışılan hayvan kalıntıları yaklaşık olarak MÖ 7000 ile 6350 yılları arasına tarihlenmekte olup, memeli hayvan kalıntıları kesinlikle Tepecik-Çiftlik'ten çıkarılmış faunal kalıntıların çoğunu oluşturmaktadır. Bu tabakalarda tespit edilen memeli hayvan kemik kalıntıları 2690 adet olup toplam ağırlıkları yaklaşık 21,2 kg'dır. VI. ve V. Tabakaların materyali arkeologların henüz net bir ayırım yapamadığından dolayı bu malzeme grubu tek bir tabaka gibi incelenmiştir. Çalışılan malzemenin geneli, adet ve ağırlık olarak, VI./V. Tabakadan gelmektedir (Tablo 1).

Bu çalışmanın temel amacı yaklaşık MÖ 7000 ile 6350 yılları arasında Tepecik-Çiftlik'teki genel hayvancılığın anlaşılması ve ardından bu hayvan yönetimini diğer yakın çağdaş yerleşim yerleri ile karşılaştırmaktır. Yukarıda belirtilen hedeflere ulaşmak için aşağıdaki yöntemler kullanılmıştır:⁶

İncelenen her bir kemik parçası, taksonomik ve anatomik tanımlama, parçalanma derecesi, kasaplık - yanma izlerinin varlığı ve diğer modifikasyon bilgilerinin kaydedilebileceği bir MS-Excel elektronik çizelgesi temel veri bankası olarak kullanılmıştır.⁷

İncelenen her bir kemik kalıntısının ağırlığı dijital terazide alındıktan sonra veri-bankasına girilmiştir. Kemik ağırlığı ile kemiğin taşıdığı et orantılı olduğu için, yapılan arkeozoolojik çalışmaların tam anlamı ile sağlıklı sonuçlar verebilmesi için her veri bankasına girilen hayvan kemiğinin aynı zamanda da ağırlığının da alınması gerekmektedir. Bu bize et tüketimi hakkında en önemli bilgiyi vermektedir.⁸

Ek olarak, hayvanların kesim yaşı hakkındaki bilgiler, dişlerin yıpranma ve eklem kaynama verilerine dayanarak veri bankasına kaydedildi. Ölüm yaşı, hayvancılık yönetiminin hedefleri hakkında bize fikirler

verir.⁹ Koyun ve keçi kemiklerinin eklem durumuna ve diş aşınmasına göre yaşlandırması için Zeder'in çalışması temel alınmış ve sığırlar için de Habermehl'in çalışması kullanılmıştır.¹⁰

Hayvan kemiklerinin ölçülmesi onların fiziksel gelişimlerine ilişkin açıklamalar yapılmasını sağlar. Kemiklerin ölçümleri için kullanılan yöntem bilimi von den Driesch tarafından kitap olarak yayınlanmıştır.¹¹ Logaritmik Boyut İndeksi (LSI) sayesinde ise ölçülen türlerin, farklı tabakalar ve farklı yerleşim yerleri arasında karşılaştırma yapılmasını mümkün kılmıştır.¹² Ölçülen arkeolojik koyun kalıntılarının karşılaştırılmasında Uerpmann tarafından ölçülen ve doktora tezinde yayınlanan günümüze ait bir dişi yabani koyun (*Ovis orientalis*) kullanılmıştır.¹³

Birleşik Arap Emirliği'nde bulunmuş evcil bir sığır iskeleti, sığır büyüklüklerini farklı yerleşim yerleri ile karşılaştırmak için standart olarak kullanılmıştır.¹⁴ Bunun dışında da, Danimarka'nın Mezolitik dönemine tarihlenen ve Tepecik-Çiftlik'e yakın bölgedeki diğer ölçümleri alınmış sığır kalıntılarının karşılaştırılmasında standart olarak kullanılan *Ullerslev* dişi yabani sığırı aynı diyagramda Tepecik-Çiftlik sığırlarının boyutları ile karşılaştırılmıştır.¹⁵

TEPECİK-ÇİFTLİK'TE ARKEOZOOLÖJİK ÇALIŞMALAR

Tepecik-Çiftlik için nihai bir arkeozoolojik sonuç henüz yayınlanmamıştır. Materyal çalışması P. Crabtree ve D. Campana tarafından devam etmekte olup, tarafımca Neolitik dönemlere ait hayvan kemik kalıntıları

⁹ Uerpmann 1971; Hillson 1986; Uerpmann 1973: 312-314; Payne 1973: 281.

¹⁰ Zeder 2006: 87-118; Habermehl 1975: 69-105.

¹¹ Von den Driesch 1976.

¹² Meadow 1999: 288-297; Arbuckle ve diğerleri 2014: 2-3.

¹³ Uerpmann 1979; Arbuckle ve ark. 2014: 2-3

¹⁴ B.A.E.'den getirilen ve Tübingen Üniversitesi koleksiyonunda BO30 etiketiyle saklanmakta olan modern bir dişi sığır iskeletine ait ölçümler standart hayvan olarak kullanılmıştır. BO30'un omuz yüksekliği Fock'un 1966 senesi çalışmasına göre Metacarpus (MC) kemiğinin uzunluğundan 1.20m olarak hesaplanmıştır (Gündem 2010: 111).

¹⁵ Degerböl ve Fredskild tarafından 1970 senesinde yayınlanan Ullerslev dişi yabani sığırının (*Bos primigenius*) M3 ve Navicula-cuboid ölçümleri bu çalışmada LSI hesaplaması için kullanılmamıştır, çünkü araştırmacı bu ölçümleri kendi LSI hesaplamalarına dâhil etmemiştir. Ullerslev dişi yabani sığırın omuz yüksekliği, gene Metacarpus kemiğinden Fock'un çalışmasına göre hesaplanınca 1.47m vermektedir. Ullerslev dişi yabani sığırının Metacarpus ölçümü Steppan'ın çalışmasından alınmıştır (1996: 185-186). Ullerslev dişi yabani sığırı aynı zamanda Arbuckle ve diğerleri tarafından 2014 senesinde yayınlanan çalışmada da sığırların ölçümlemleri karşılaştırmak için standart hayvan olarak kullanılmıştır.

⁵ Çakan 2013: 38.

⁶ Türkçe olarak arkeozoolojinin metotlarını detaylı okumak için bakınız Gündem 2015.

⁷ Schmid 1972; Hillson 1992; Reitz/Wing 2008; O'Connor 2000: 1-67; Fisher 1995: 7; Klein/Cruz- Uribe 1984: 21; Peres 2010: 15-30. Excel veri bankası Arkeozoologlar tarafından temel arkeolojik hayvan kemikleri kalıntı bulgularını ve bunun yanında da kendi araştırmaları doğrultusunda isteğe göre hazırlanır.

⁸ Uerpmann 1973: 310-312; Gündem 2015: 135.

	VII - Adet	VII - Ağırlık (gr.)	VI/V - Adet	VI/V - Ağırlık (gr.)
Tanımlanan memeli kalıntıları	261	4457	924	11203,6
Tanımlanamayan memeli kalıntıları	282	1178,1	1223	4352
TOPLAM	543	5635,1	2147	15555,6
Tabaka	VII - NIS%	VII-WIS%	VI/V - NIS%	VI/V - WIS%
Tanımlanamayan orta boy memeli	86,17	49,93	91,66	55,18
Tanımlanamayan orta/büyük boy memeli	6,74	17,97	1,39	3,92
Tanımlanamayan büyük boy memeli	7,09	32,1	6,95	40,9
Tanımlanamayan memeli kalıntıları	100	100	100	100
Köpek (CANIS)	1,92	1,61	2,48	0,96
Koyun (OVIS)	71,65	30,42	67,5	33,03
Keçi (CAPRA)	0	0	9,09	5,03
Siğir (BOS)	0	0	12	43,87
Y/E Koyun	0	0	0,22	0,76
Y/E Koyun-Keçi	0,38	0,25	0,22	0,37
Y/E Siğir	13,03	26	0,22	1,37
Kemirgen	0	0	0,11	0,01
Tavşan (<i>Lepus europaeus</i>)	0,77	0,05	1,3	0,22
Tilki (<i>Vulpes vulpes</i>)	0,77	2,83	0	0
Ayı (<i>Ursus arctos</i>)	0,77	0,7	0	0
Yaban Koyunu (<i>Ovis orientalis</i>)	0	0	0,54	0,8
Yaban Domuzu (<i>Sus scrofa</i>)	1,53	3,8	0,76	0,7
Karaca (<i>Capreolus capreolus</i>)	0,38	1,5	0,32	0,35
Kızıl Geyik (<i>Cervus elaphus</i>)	4,98	16,06	1,9	5,3
Alageyik (<i>Dama dama</i>)	0,38	0,26	0	0
tanımlanamayan Cervidae	0,38	0,16	0,22	0,2
Asya Yaban Eşığı (<i>E. hemionus</i>)	0	0	0,76	4
Vahşi At (<i>E. ferus</i>)	0,38	3,98	0	0
tanımlanamayan Yabani Equid	1,15	3,21	0,54	2,7
Yaban Siğiri (<i>Bos primigenius</i>)	0,77	9,09	0	0
Kuş (aves)	0,38	0,04	0,5	0,2
Kaplumbağa (testudines)	0,38	0,04	1	0,13
TOPLAMDA %	100	100	100	100

Tablo 1: Tepecik-Çiftlik Kazısından VII ve VI/V. Tabakalardan Çalışılmış Neolitik Dönem Ait Hayvan Kalıntılarının Adet ve Ağırlık Olarak Yüzdelik Dağılımı./ The Distribution of Animal Remains from the VIIth and VIth/Vth Layers of Tepecik-Çiftlik Excavation in Number and Weight in Percent.

çalışılmıştır. Genel olarak, Tepecik-Çiftlik'in tarih öncesi seviyelerindeki faunal topluluklar, evcil koyun, keçi, köpek ve siğir ile yabani koyun ve siğir, kızıl geyik, yaban atı (*Equus ferus*) ve *Equus hemionus* gibi yabani türleri içerir. Geç Neolitik tabakalardaki hayvan kemiklerinin üzerindeki bulgular (temel olarak kasaplık ve yanık izleri), bize bu kalıntıların “mutfak atığı” veya “mutfak çöpu” olduğunu göstermektedir.¹⁶

¹⁶ Tepecik-Çiftlik'ten çıkarılan hayvan kemikleri ilk etapta Buitenhuis ve Öksüz tarafından 2011 senesine kadar çalışılmıştır. 16K açmasının 3 ile 5. Tabaka aralığını çalışmışlar ve evcil koyun/keçinin yanı sıra, domuz, atgiller, siğir ve yabani türleri tanımlarken; Kalkolitik dönem ile yabani türlerde bir artış olduğunu iddia etmişlerdir (Bıçakçı/Godon/Çakan 2012: 102).

TEPECİK-ÇİFTLİKTEN TANIMLANMIŞ HAYVAN KEMİK KALINTILARININ GENEL KOMPOZİSYONU

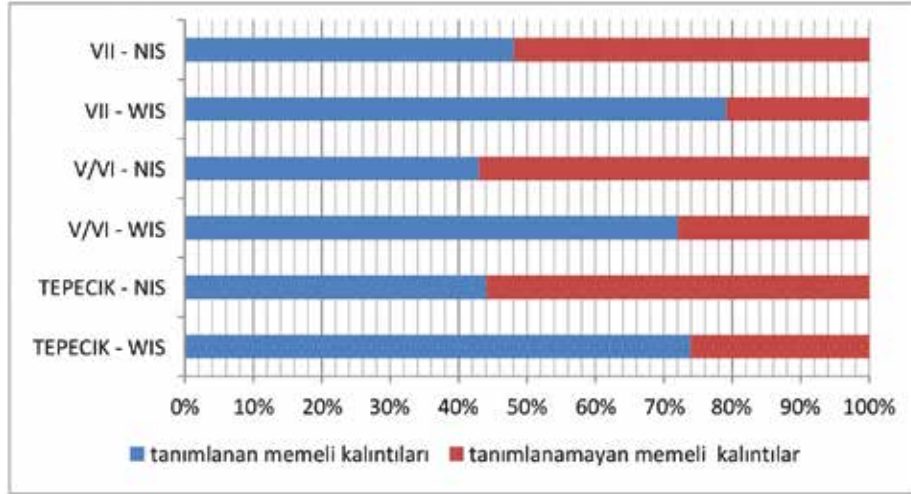
Her tabakadaki kalıntıların belirli bir miktarı, ilgili türlerin karakteristik özelliği olan kemik parçalarının eksik olması veya parçaların boyutunun çok küçük olması nedeniyle belirli bir türe güvenli bir şekilde tanımlanamamıştır. Bu tanımlanamayan memeli kalıntıları toplam parça sayısının yarısından biraz daha fazla olup, ağırlığın yaklaşık dörtte birine denk gelmektedir. Her ne kadar çok tanımlanamayan kemik olsa da, bu çalışılan malzeme ağırlığının sadece toplam ağırlığının 1/4'üne denk gelmektedir; bu da bize kemik parçalarının çok küçük olduklarını aynı zamanda da

kazı alanında arkeologlar tarafında dikkatli bir şekilde toplandıklarını gösterir (Tablo 1 ve Çizelge 1).

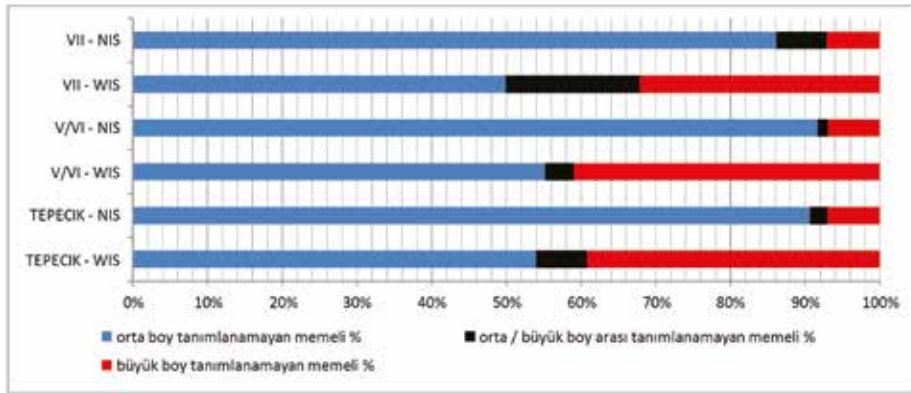
Tanımlanamayan kemikler ayrıca hayvan boyutuna göre sınıflandırılmıştır. Tüm tabakalardan gelen tanımlanamayan kemik kalıntıları çoğunlukla orta

büyük memeli kalıntılarının diğer gruplara göre daha çok olmasının sebebini açıklar (Çizelge 2).

Tepecik-Çiftlik VII. ile V. Tabakalar arasında tespit edilen evcil hayvan türleri; köpek, koyun, keçi ve sığırdır. Tavşan, tilki, ayı, yaban domuzu, karaca,

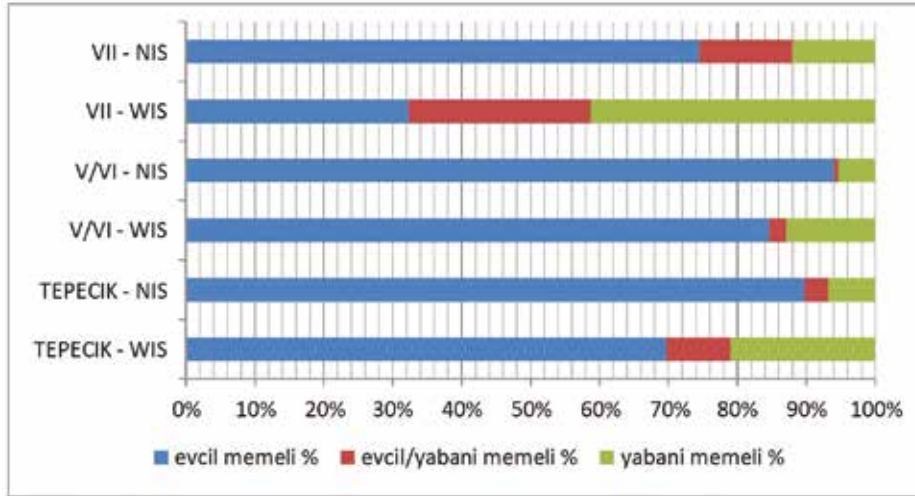
Çizelge 1: Çalışılan Hayvan Kemik Kalıntılarının Tabakalara Göre Tanımlanan ve Tanımlanamayan Kemik Kalıntılarının Adet (NIS) ve Ağırlık (WIS) Olarak Yüzdelik Dağılımları. / The Distribution of Identified and Unidentified Animal Bone Remains in Number and Weight Per Layer.

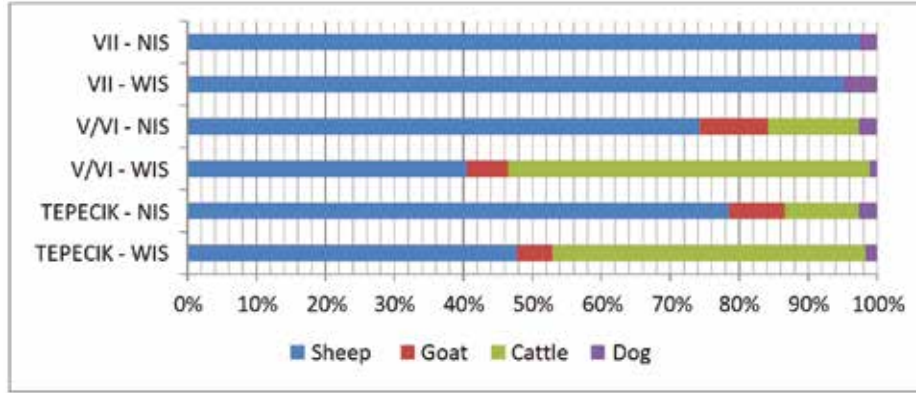
Çizelge 2: Çalışılan Hayvan Kemik Kalıntılarının Tabakalara Göre Hayvan Boyutuna Göre Sınıflandırılmış "Tanımlanamayan" Kemik Kalıntılarının Tabakalara Göre Adet (NIS) ve Ağırlık (WIS) Olarak Yüzdelik Dağılımları. / The Distribution of Unidentified Animal Bone Remains Classified According to Their Original Size in Number and Weight Per Layer.

büyükteki hayvanlardan gelen küçük kemik parçalarından oluşur. Tepecik-Çiftlik'te bunlar çoğunlukla koyun, keçi, karaca veya köpeklerdir. İkinci en sık görülen grup, sığır, kızıl geyik, onager veya yabani at gibi büyük memelilerden gelir. Üçüncü grup, alageyik ve yaban domuzu gibi orta büyüklükteki memelilerden oluşur. Bu kadar çok küçük tanımlanamayan kemik parçalarının oluşmasında sebep; muhtemelen uzun kemiklerden ilik çıkarılması işleminden kaynaklanmaktadır. Özellikle, büyük memelilerin uzun kemiklerinden ilik çıkarma aşamasında kırılarak parçalanması, tanımlanamayan

alageyik, kızıl geyik, onager, yaban atı ve yabani sığır Tepecik-Çiftlik'te kesin olarak tanımlanmış yabani hayvanlardır. Sığır, koyun veya keçi gibi birkaç tür memeli kalıntısının yabani veya evcil şeklinde kesin bir tanıma kavuşturulamamasından dolayı bunlar yabani/ evcil olarak veri bankasına kaydedilmiştir. Tanımlanan memeli kalıntıları ağırlıklı olarak evcil hayvanlardan gelir ve tanımlanan malzemenin alttan üst tabakalara doğru yaklaşık %75 ile %95 arasındadır. Yabani hayvan

Çizelge 3: Çalışılan Hayvan Kemik Kalıntılarının Tabakalara Göre Evcil, Evcil/Yabani ve Yabani Memeli Olarak Tabakalara Göre Adet (NIS) Ve Ağırlık (WIS) Olarak Yüzdelik Dağılımları. / *The Contribution of Domestic, Wild or Domestic (W/D) and Wild Mammals to The Bone Assemblage in Number (NIS) and Weight (WIS) Among the Layers.*

Çizelge 4: Çalışılan Hayvan Kemik Kalıntılarının Evcil Türlerinin Tabakalara Göre Adet (NIS) ve Ağırlık (WIS) Olarak Yüzdelik Dağılımları (Sheep – Koyun, Goat – Keçi, Cattle – Sığır, Dog – Köpek). / *Distributions of Domestic Animals Remains in Number (NIS) and Weight (WIS) Per Layer.*

kalıntılarının adedi (NIS¹⁷) toplamda yaklaşık % 7,5'a denk gelirken, tanımlanmış tüm malzemenin ağırlığının (WIS¹⁸) 1/5'ini oluşturmaktadır. Geri kalan kalıntılar, “yabani veya evcil” (y/e) statüsü belirlenememişler grubunu oluşturur. Y/E sığır kalıntıları bu kategorideki en büyük gruptur. Tanımlanan yabani memeli kalıntılarının adet ve ağırlık yüzdesindeki azalma, alt tabakalardan üst tabakalara doğru açıkça gözlenmekte olup, bu aynı zamanda y/e kalıntıları için de söylenebileceği açıktır (Çizelge 3).

Koyun kemikleri ile keçi kemikleri arasındaki yüksek derecede benzerlik, iskelet kalıntıları tür bazında ayırmayı zorlaştırır. Ek olarak, evcil küçükbaş geviş getirenlerin kemiklerinin kuvvetli parçalanması, kemiklerin koyun veya keçi olarak adlandırmamızı imkânsız hale getirmektedir. Kemiklerin iyi bilinen ayırt

edici bölümleri sıklıkla hasar görmüş veya artık kemiğin üzerinde mevcut değildir ve bu yüzden tanımlanamayan evcil küçükbaş geviş getirenlerin kemikleri OVIS/CAPRA olarak tanımlanarak veri bankasına girilmiştir. Bu grup hem adet hem de ağırlık olarak tanımlanan kemik kalıntılarının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. OVIS/CAPRA'yı bir hayvan türünü temsil ediyormuş gibi görülemeyeceğinden, “kesin” olarak tanımlanmış koyun kemikleri ile “kesin” olarak tanımlanmış keçi kemiklerinin arasındaki oran hesaplandıktan sonra, bu oran OVIS/CAPRA toplamına uygulanarak tekrardan hesaplanmıştır. Bu yeni hesaplama Tepecik-Çiftlik'te veri bankasına girilen kalıntılardan daha sağlıklı veriler elde edebilmek için adet ve ağırlık olarak “Koyun ve Keçi” ayırımında kullanılmıştır.

Tepecik-Çiftlik'te tanımlanan evcil memeli kalıntılarının % 85'i evcil küçükbaş geviş getirenlerin kemiklerine aittir ve bunlar toplam ağırlığın % 50'sini oluşturmaktadırlar. Tanımlanan koyun kalıntıları, keçi

¹⁷ Number of Identified Species (Tanımlanmış Tür Adeti).

¹⁸ Weight of Identified Species (Tanımlanmış Tür Ağırlığı).

Tepecik-Çiftlik VI./V. Tabaka Koyun/Keçi	Açık Eklem	Kapanmakta Eklem	Kapalı Eklem	Kapalı Eklemlerin ~%	Ay Bazında Eklemelerin Tahmini Kapanma Yaşları
Radius prox.	5	-	10	66	A (0-6)
Scap.	2	-	1		
Humerus dist.	4	-	10	65	B (6-12)
Phal.2 prox.	1	-	2		
Phal.1 prox.	2	-	2	57	C (12-18)
Tibia dist.	9	1	3		
Metapods. dist.	8	-	10	45	D (18-30)
Calcaneus prox.	1	-			
Femur prox.	2	-	5		
Ulna	4	-	3		
Radius dist.	4	1			
Tibia prox.	3			38	E (30-48)
Humerus prox.	-	-	1	100	F (48+)
Vertebra	5	-	6	54	G (48++)

Tablo 2: VI./V. Tabakadan Tespit Edilmiş Evcil Küçükbaş Geviş Getirenlerin Eklem Yaşlandırması İçin Kullanılan Kemikler Listesi ve Ay Bazında Eklemelerin Kapanma Yaşları. / *The Epiphysis Fusing Periods of Small Ruminants During the VI./V. Layer.*

kalıntılarından açıkça daha fazladır. Tüm malzeme içinde kesin tanımlanmış koyun kalıntılarının keçilere adet olarak oranları yaklaşık 9.7:1'ken, ağırlık oranı ise 9.1:1'dir. VI./V. Tabaka'da koyunun keçiye oranı adette yaklaşık 8.4:1'e denk gelirken (ağırlıkta 7.6:1), VII. tabakadan herhangi bir keçi kalıntısına rastlanmamıştır (Tablo 1, Çizelge 4).

Yabani hayvanlara ait kemiklerin zaman içinde evcil hayvanlara karşı keskin bir değer kaybettiği gözlenmiş ve özellikle yabani hayvanlara ait kemiklerin *ağırlıkları* VII. Tabakada tüm tanımlanan hayvan kalıntılarının yaklaşık %50'sine denk gelirken, bu VI./V. Tabakada %15'e kadar düşmüştür (Çizelge 3).

Tanımlanan memeli hayvan kalıntılarının çoğunu evcil memelilerden oluşurken, koyun kalıntıları da kesinlikle karşımıza çıkan en büyük gruptur. Koyun/Keçi oranlarının tespit edilmesinden sonra tüm memeli hayvan kalıntılarının dağılımı tekrardan hesaplanınca; koyun kalıntıları, VII. Tabaka'da tanımlanan evcil memelilerin yaklaşık %97'sini ve VI./V. Tabakası'nın ise yaklaşık %75'ini kapsar. VII. Tabaka'da şimdiye kadar yapılan çalışmalar sırasında evcil sığra veya keçiye ait kalıntıya rastlanmamıştır (Çizelge 4).

MEMELİ HAYVAN KALINTILARI

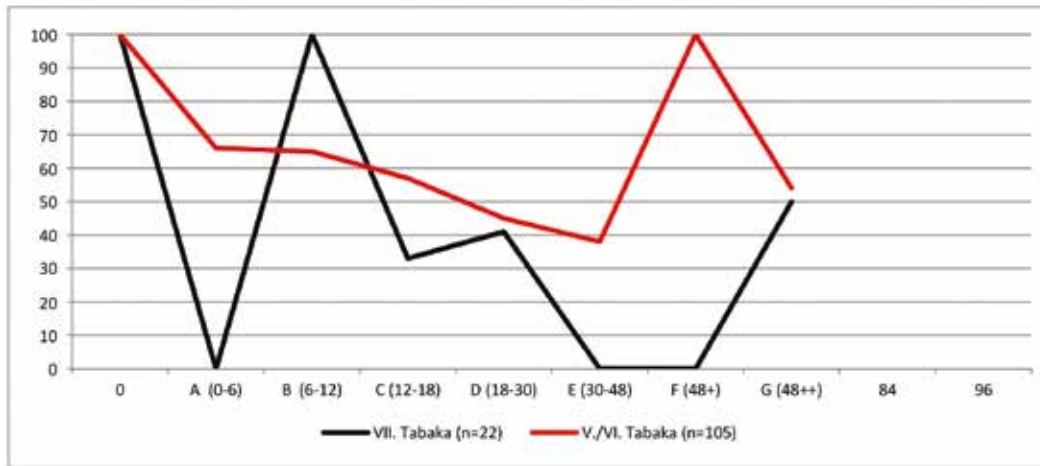
Yerleşimin VII. Tabakasında elimizdeki verilere göre yalnızca koyun besiciliği yapılmış ve bu tabakadan şimdiye kadar evcil keçiye ve sığra ait herhangi kesin kalıntıya rastlanmamıştır. İlk olarak VI./V. Tabakada ile sığır ve keçiye ait kalıntılar saptanmıştır. Köpek kalıntıları çalışılan tabakalarda yaklaşık %4 dolayında tespit edilmiştir.

Elimizde bulunan sığır kalıntılarının biyometrik ölçümleri yalnızca VI./V. Tabakaya ait olup, LSI sonuçları bize evcil sığırların yanında hala yabani sığırların avlandığını göstermektedir (bkz. aşağı). Olası karışıklığı ortadan kaldırmak için, VII. Tabakada tanımlanan sığır kemikleri yabani/evcil (w/d) olarak burada gösterilmişken, daha üst tabakalarda ayırım yapılmıştır.

Koyun ve keçilerin yaşlarını belirlerken dikkatli olmak gerekmektedir. Bunun sebebi incelediğimiz küçükbaş geviş getirenlerin kemiğini türüne göre tanımlarken genellikle eklem yerlerinin kullanılmasıdır. Bu durumda zaten eklem kemiklere kaynaşmış olduğu için doğal olarak belli yaş grupları (erişkin) daha çok karşımıza çıkmaktadır. O yüzden evcil geviş getiren küçükbaşların kesim yaşları bir grup altında toplamıştır. Koyunun keçiye olan orantısından yola çıkarak bu yerleşimde tanımlanan küçükbaş geviş getirenlerin büyük bir oranının koyunlara ait olduğunu da unutmamak gerekmektedir.

Tepecik-Çiftlik VII. Tabaka Koyun/Keçi	Açık Eklem	Kapanmakta Eklem	Kapalı Eklem	Kapalı Eklemlerin ~%	Ay Bazında Eklemlerin Tahmini Kapanma Yaşları
Radius prox.	3	-	-	0	A (0-6)
Scap.	-	-	-	-	-
Humerus dist.	-	-	1	100	B (6-12)
Phal.2 prox.	-	-	-	-	-
Phal.1 prox.	2	-	1	33	C (12-18)
Tibia dist.	4	-	2	-	-
Metapods. dist.	3	-	3	41	D (18-30)
Tibia prox.	1	-	-	0	E (30-48)
////	-	-	-	0	F (48+)
Vertebra	1	-	1	50	G (48++)

Tablo 3: VII. Tabakadan Tespit Edilmiş Evcil Küçükbaş Geviş Getirenlerin Eklem Yaşlandırması İçin Kullanılan Kemikler Listesi ve Ay Bazında Eklemlerin Kapanma Yaşları. / *The Epiphysis Fusing Periods of Small Ruminants During the VII. Layer.*

Çizelge 5: Küçükbaş Geviş Getirenlerin Eklem Dayalı Kesim Yaşlarının Dağılımları (N = Adet, X Eksen = % Ve Y Eksen = Ay). / *The Survival Curve for Small Ruminants in the VII. and VI./V. Layers According to the Epiphysis Fusion (N=number; X axis = % and Y axis = Month)*

VI./V. Tabakalardan yüz adetden fazla küçükbaş geviş getirenlerin kalıntısından eklem dayalı yaş verisi alınırken VII. Tabaka'da bu sayı yalnızca 22'dir (Tablo 2-3). Erken dönem olan VII. Tabaka malzemesi adet olarak az olduğu için bize çok sağlıklı bir grafik vermemektedir. Kesim yaşı verileri bize küçükbaş geviş getiren sürülerinin % 60'a yakınının 1 ile 1.5 yaşları arasında kesilmiş olmaları gerektiğini gösterir. Eklem bilgileri bize aynı zamanda da VII. Tabakada dört ve üstü yaş grubuna ait bireylerin de sürülerde beslendiğini göstermektedir (Çizelge 5).¹⁹

VI./V. Tabaka verisi önceki tabaka verisine göre daha zengindir. Küçükbaş geviş getirenlerin 1/3'nin ilk altı

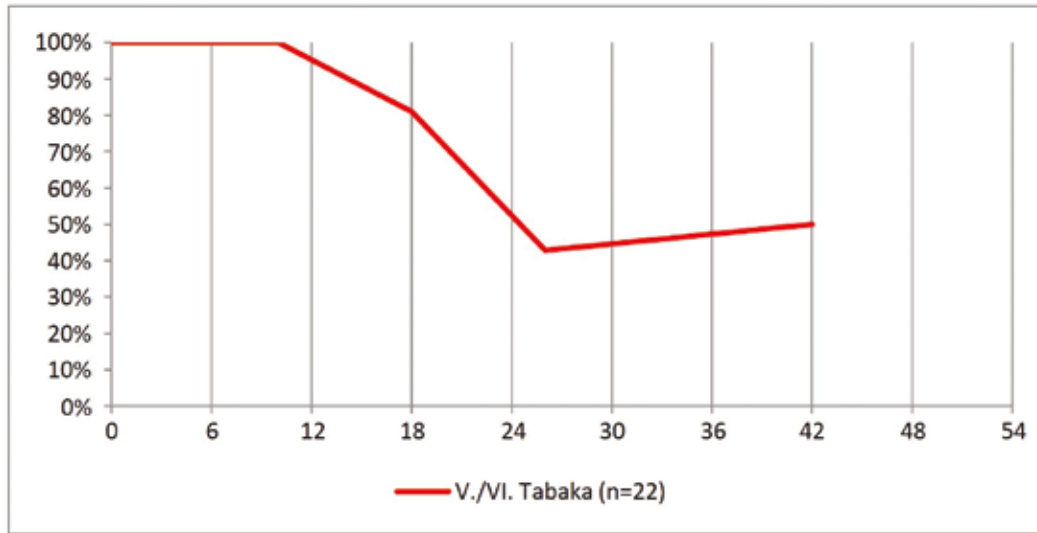
aylarını doldurmadan kesildiğini gösterir. Daha sonra sürü içinde kesimler yavaşlar ve ikinci belirgin kesim süreci bir yaş ve dört yaşına kadar olan bireylerde sıklıkla tekrarlanır. Sürünün ancak yaklaşık %40'ı dört ve üst yaşları görür. Eklem bilgi eksikliğinden dolayı ölüm yaşı bilgileri bazı noktalarda sağlıklı bilgi yansıtmamaktadır. Fakat yine de sürüde dört yaş üstü bireyler kesinlikle bulunmaktadır. Küçükbaş geviş getirenlerin diş kalıntıları bize fazla bir bilgi vermemektedir. Ancak ağır çiğnenmeden yıpranmış pre-molar ve alt 3. molar dişleri küçükbaş geviş getiren sürülerinin içinde az bir oranda da olsa 6-7 yaş geçiren bireylerin olduğunu gösterir (Çizelge 5).²⁰

¹⁹ Eklemelerinden yaşlandırma hesaplamaları Zeder'in 2006 senesindeki çalışması temel alınmış ama verilen listelerde en son kaynayan omurlar hakkında bir bilgiye rastlanmadığı için bu çalışmada Habermehl'in verdiği yaşlandırma listeye eklenmiştir.

²⁰ Eklem yaşlandırmalarda grafiklerde yaşanan "geri tepmelerin" sebebi o yaş grubuna uyacak olan kemiklerin tanımlanmış arkeolojik malzeme içinde yeterince veya hiç olmamasından kaynaklanmaktadır.

Tepecik-Çiftlik VI./V. Tabaka Sığır	Açık Eklem	Eklem Kapanmakta	Eklem Kapalı	Kapalı Eklemelerin ~%	Ay Bazında Eklemelerin Tahmini Kapanma Yaşları
Scap.-corac.	-	-	2	100	10
Humerus dist.	1	-	1	81	18
Radius prox.	-	-	3		
Phal.2 prox.	1	-	1		
Phal.1 prox.	-	-	4		
Tibia dist.	2	-	-	42,85	24-30
Metapods. dist.	2	-	2		
Calcaneus prox.	-	-	1		
Femur prox.	-	-	1	50	42
Tibia prox.	1	-	-		

Tablo 4: VI./V. Tabakadan Tespit Edilmiş Sığırların Eklem Yaşlandırması İçin Kullanılan Kemikler Listesi Ve Ay Bazında Eklemelerin Kapanma Yaşları. / *The Epiphysis Fusing Periods of Cattle During VI./V. Layer.*

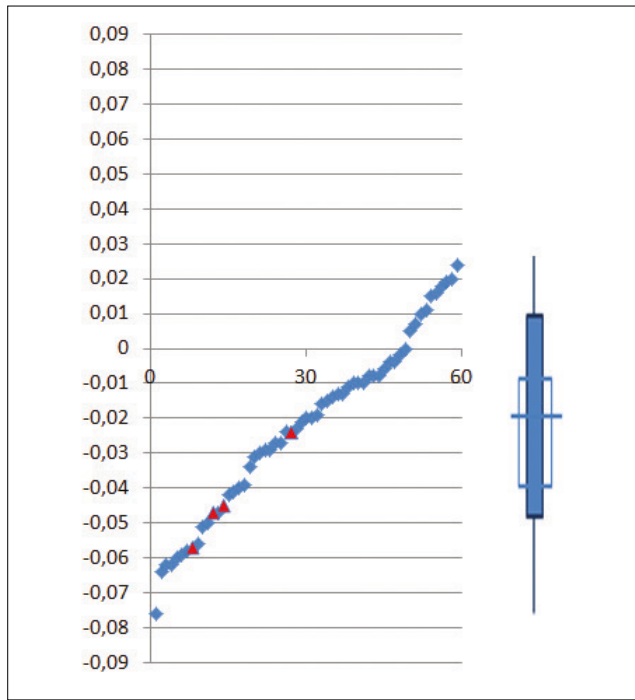

Çizelge 6: Sığırların Eklemeye Dayalı Kesim Yaşlarının Yüzdelik Dağılımları (N = Adet ve Y Eksen = Ay). / *The Survival Curve for Cattle According to the Epiphysis Fusion (N=number and Y axis = Month)*

Sığırların kesim yaşı hakkında verileri yalnızca VI./V. Tabakalardaki malzeme grubu vermektedir. Sığırlarda düzenli kesimler hayvanlar 10 aylıkken başlıyor ve tahmini olarak sığır sürülerinin yarısından çoğu dört yaş üstünü göremiyordu. Yoğun yıpranmış pre-molar kalıntılarına az rastlanmış ve bu da bize sürü içinde yedi/seki yaşını aşmış hayvanların bulunduğunu da göstermektedir (Tablo 4, Çizelge 6).

Keçi kalıntıları ilk kez karşımıza VI./V. Tabakada karşımıza çıkmaktadır. Kesin keçi olarak tanımlanan kemikler bize bu evcil tür hakkında fazla bilgi vermemekle beraber, eklem sonuçları dört bireyin en azından 1,5 yaşını geçmiş olduklarını göstermektedir.

Ölçümü alınabilen koyun kemiklerinin hemen hepsi VI./V. Tabakaya tarihlenmektedir ve çok az sayıda da olsa VII. Tabakadan da ölçümü alınabilmiş koyun kemikleri vardır. Diyagramda kırmızı renkte gösterilmiş

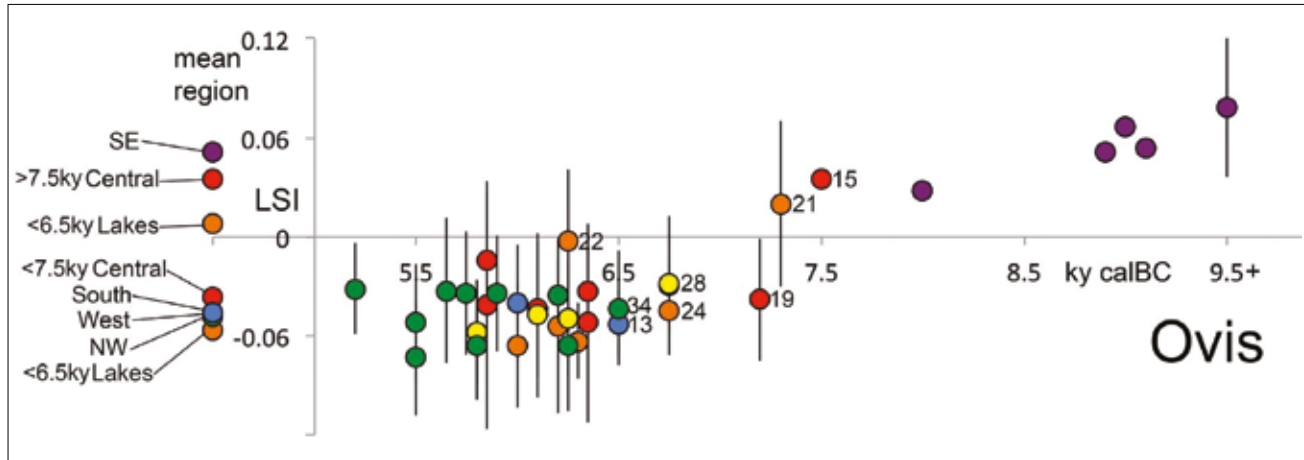

Çizelge 7: Tepecik-Çiftlik'te Ölçümü Alınmış Koyun Kemiklerinin LSI Dağılımı ve Box&Whisker Diyagramı. / *The LSI Distribution and Box & Whisker Diagram of Measured Sheep Bones from Tepecik-Çiftlik.*

koçlar olarak yorumlanabilirken, bunların avlanmış yabani dişi koyunlar olduğu da düşünülebilir (Çizelge 7).

Siğır kemiklerinin biyometrik sonuçlarının hepsi VI./V. Tabaka'dan gelmektedir. Toplamda dokuz adet kemik ölçülmüştür. Bu tabakalardan ölçülen siğır kemiklerinin iki tanesi dışında hepsi standart siğırdan daha iridir. Bu sonuç ilk etapta Tepecik VI./V. Tabaka'dan ölçülen siğırların, boğa veya yabani siğır olma ihtimalinin olduğunu göstermektedir. Fakat Danimarka'nın Mezolitik çağına tarihlenen Ullerslev'de bulunmuş ve ölçümü alınmış dişi yabani siğır iskeleti ile karşılaştırılınca, aslında Tepecik siğırlarının ölçümlerinin tam olarak evcil ve yabani standartların arasında ama evcil siğıra daha yakın olduğu görülmektedir.²¹ Bu sonuç bize daha sonraki bölgesel karşılaştırma bölümünde de göreceğimiz gibi, evcil siğırın İç Anadolu'da ortaya çıkma süreciyle de alakalı olarak Tepecik-Çiftlik'teki bu tabakadan ölçülen siğır kemiklerinin çoğunun evcil siğıra ait olduğu söylenmesi gerekmektedir (Çizelge 8).

Yabani hayvanlara ait kalıntılar tabakalar arasında hem adet hem de ağırlık olarak kesin farklılıklar

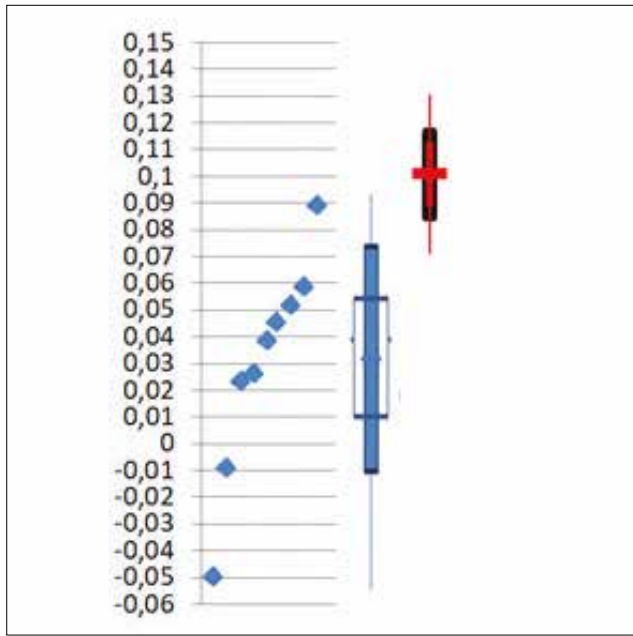

Çizelge 8: Arbuckle ve Diğerleri'nin 2014 Senesinde Yayınladıkları Koyun LSI Grafiği, Yazar ile Aynı Standart Koyun Kullanılmıştır (Arbuckle Ve Diğerleri 2014: Fig. 3). (Southeast Region (Purple) = 1. Hasankeyf, 2. Körtik Tepe, 3. Hallan Çemi, 4. Çayönü Tepesi, 5. Cafer Höyü K, 6. Nevalı Çori, 7. Göbekli Tepe, 8. Yeni Mahalle, 9. Mureybet; South Region (Blue) = 10. Uçağızlı, 11. Domuztepe, 12. Direkli Cave, 13. Yumuktepe; Central Region (Red) = 14. Köşk Höyük, 15. Aşıklı Höyük, 16. Musular, 17. Gü Vercinkayası, 18. Pınarbaşı, 19. Çatalhöyük K, 20. Boncuklu; Lakes Region (Orange) = 21. Şüberde, 22. Erbaba, 23. Höyücek, 24. Bademağacı; West/Coast Region (Yellow) = 25. Karain B, 26. Öküzini, 27. Çukuric, İ, 28. Ulucak; Northwest Region (Green) = 29. Orman Fidanlığı, 30. Barcın, 31. Menteşe, 32. Ilıpınar, 33. Pendik, 34. Fikirtepe, 35. Yenikapı, 36. Hoca Çesme; Arbuckle Ve Diğerleri 2014, Fig. 1). / *The Graphic of Sheep-LSI Distribution Published by Arbuckle et al. in 2014. Same Standard Sheep Used for Sheep-LSI Distribution by Arbuckle et al and the the Author (Arbuckle et al. 2014: Fig. 3).*

olan VII. Tabaka'nın koyunları kesinlikle standart hayvandan (dişi yabani koyun) belirgin olarak daha küçüklerdir. VI./V. Tabakadan gelen koyun kalıntıları ise bize koyun sürüsünün biyometrik dağılımı hakkında daha belirleyici bilgi vermektedir. Diyagram üzerindeki ölçüm noktalar arasında çok belirgin kopma yoktur. Bu da bize koyunların boyutlarındaki homojenliği göstermektedir. Standart koyundan daha iri olanları yerleşimde beslenen

göstermektedir. Erken dönemlerdeki yabani/evcil hayvanları da potansiyel yabani hayvan olarak hesaplarsak (y/e. siğır çoğunlukta), VII. Tabaka'nın

²¹ Burada unutulmaması gereken, bu diyagram bize Ullerslev yabani siğırının yazarın kullandığı standart siğıra olan irilik oranıdır. Tam tersi olsaydı, yazarın kullandığı standart siğır Ullerslev'ye yaklaşık olarak aynı orantıda daha küçük olarak diyagramda yerini bulacaktı.

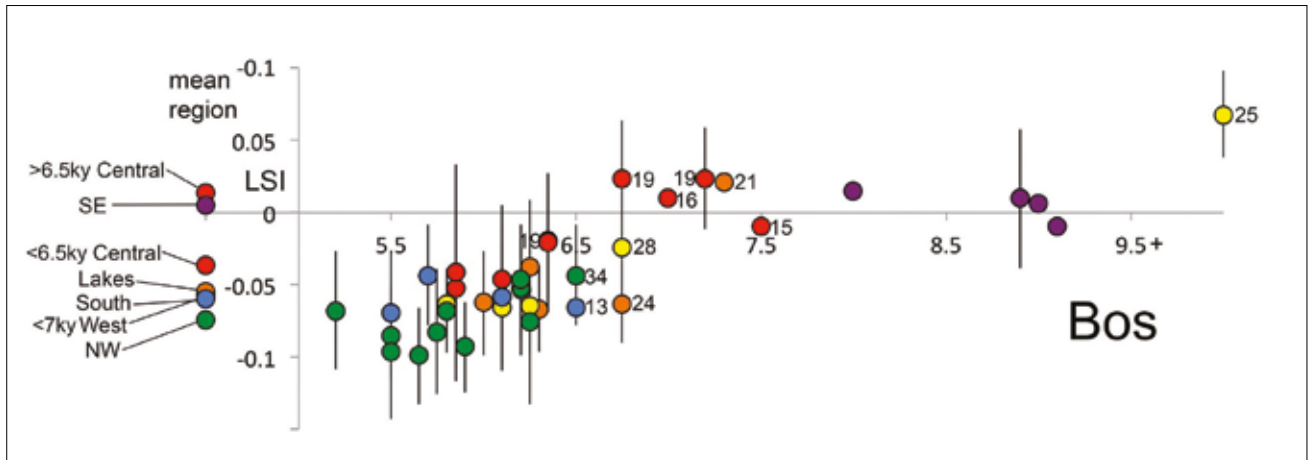

Çizelge 9: Tepecik-Çiftlik'te Ölçümü Alınmış Sığır Kemiklerinin LSI Dağılımı (Mavi). Tepecik-Çiftlik Sığırlarının Box&Whisker Diyagramı ve Ullerslev Yabani Sığır İskeletinin Box&Whisker (Kırmızı) Diyagramlarının Karşılaştırılması. / *The LSI Distribution of Box & Whisker Diagram of Measured Cattle Bones from Tepecik-Çiftlik (Blue) and the Box&Whisker Diagram of the Female Ullerslev Wild Cattle (Red).*

En erken tabakada kesin olarak avlanmış türler ile daha sonraki gelen tabakada avlanmış tür listesi arasında aslında büyük bir değişiklik yoktur. Muhtemelen yalnızca kazılmış alanlardan tabakaya denk gelen birine veya diğer türe ait kalıntılara rastlanmıştır. Kızıl Geyik kalıntıları tanımlanmış yabani hayvan kalıntılarında en öne çıkmıştır. Onu sıklık bakımından yaban domuzu kemikleri takip etmektedir. En iri kesin tanımlanmış yabani memeli olarak sığır (VII. Tabaka)²², vahşi at (V./VII. Tabaka) ve ayı kalıntıları göze çarpmaktadır (Tablo 1).

Kemiklerin ağırlıkları ile taşıdıkları et doğru orantılıdır. Bu yüzden de insanların et tüketiminde hangi türleri öncelikle beslediklerini anlamak için kemiklerin türler bazında ağırlıklarına dikkat etmek gerekir. Tepecik-Çiftlik'te genele olarak bakıldığında zaman; VII. Tabaka'da yerleşimde yapılan besicilik yeterli kırmızı et ihtiyacını karşılayamadığı için avcılık insanların et ihtiyacının 2/3'sini karşılamaktadır. En çok tüketilen koyun etiyle onu sırayla y/e sığır ile kızıl geyik eti takip etmiştir (Tablo 1).

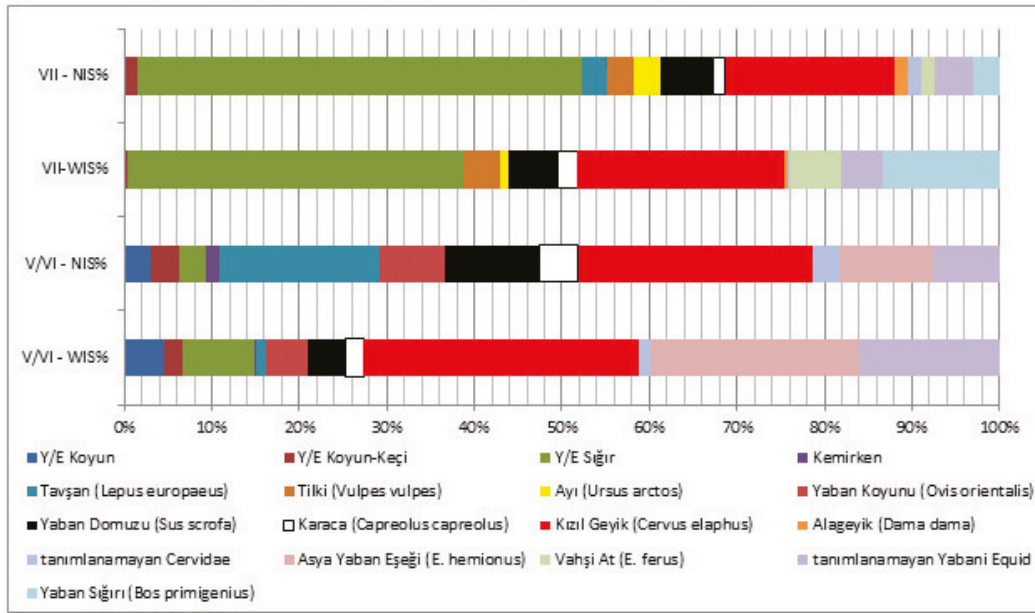
VI./V. Tabaka'da et tüketiminde çok büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Yerleşimde yaşayan insanlar artık eskisi kadar yabani hayvan etine

Çizelge 10: Arbuckle ve Diğerleri'nin 2014 Senesinde Yayınladıkları Sığır LSI Grafiği. Standart Hayvan Olarak Ullerslev Dişi Yabani Sığırları (*Bos Primigenius*) Kullanılmıştır (Arbuckle ve Diğerleri 2014: Fig. 3). (Southeast Region (Purple) = 1. Hasankeyf, 2. Körtik Tepe, 3. Hallan Çemi, 4. Çayönü Tepesi, 5. Cafer Höyüğü, 6. Nevalı Çori, 7. Göbekli Tepe, 8. Yeni Mahalle, 9. Mureybet; South Region (Blue) = 10. Uçağızlı, 11. Domuztepe, 12. Direkli Cave, 13. Yumuktepe; Central Region (Red) = 14. Köşk Höyük, 15. Aşıklı Höyük, 16. Musular, 17. Güvercinkaya, 18. Pınarbaşı, 19. Çatalhöyük K, 20. Boncuklu; Lakes Region (Orange) = 21. Suberde, 22. Erbağa, 23. Höyücek, 24. Bademağacı; West/Coast Region (Yellow) = 25. Karain B, 26. Öküzini, 27. Çukuric İ, 28. Ulucak; Northwest Region (Green) = 29. Orman Fidanlığı, 30. Barcın, 31. Menteşe, 32. Ilıpınar, 33. Pendik, 34. Fikirtepe, 35. Yenikapı, 36. Hoca Çesme; Arbuckle ve Diğerleri 2014: Fig. 1) / *The Graphic of the Cattle-LSI Distribution Published by Arbuckle et al. in 2014. The Female Ullerslev Wild Cattle (*Bos Primigenius*) Used as a Standard Animal (Arbuckle et al. 2014: Fig. 3).*

tanımlanmış kalıntıların %25'ini yabani sığır kalıntıları oluşturur. Bu da VII. Tabaka kemik ağırlığının 2/3'üne denk gelir. VI/V. Tabakada ise durumlar çok farklılık gösterir; yabani hayvan kalıntıları adet olarak yalnızca %6'larda görülürken (yabani/evcil dâhil), bu kemik ağırlığının yalnızca %15'ini kapsamaktadır (Tablo 1).

²² Sığır-LSI hesaplaması sonrası aslında VI./V. Tabakaya tarihlenilecek yabani sığır kemikleri de bulunmaktadır. Fakat sığırların yapılacak gelecek araştırmalara kadar evcil hayvan kategorisinde yer almalıdır; bunun sebebi "sığırları bölgesel evcilleştirme veya bölgeye kaydırılma" sürecinin bir parçası olarak düşünülmesi gerekmektedir.

Çizelge 11: Tepecik-Çiftlik'ten Çalışılan Hayvan Kemik Kalıntılarının Tabakalara Göre Yabani/Evcil Ve Yabani Memeli Olarak Adet (Nis) Ve Ağırlık (Wıs) Olarak Yüzdelik Dağılımları. / The Distribution of Wild/ Domestic and Wild Animal Remains in Number and Weight Per Layer in Percent.

ihtiyaç duymamıştır. Bunu hem yabani hayvan kemik kalıntısındaki azalma ve hem de ağırlıktaki keskin düşüşten anlayabiliriz. Artık bu dönemde av hayvanları genel et ihtiyacının yalnızca 15'ine denk gelmekte ve et ihtiyacı evcil hayvanların kesimiyle karşılanmaktaydı. En çok tüketilen et yerleşimde yeni bir evcil tür olarak karşımıza çıkan evcil sığırlardan (~%44) sağlanmaktadır ve koyun eti (%33) onu takip etmektedir. Bu dönemde artık yerleşimde yeni bir evcil tür olan keçi ise et tüketiminin %6'sını karşılarken, kızıl geyik dördüncü sırada %5,3 bir paya sahiptir (Tablo 1, Çizelge 9).

HAYVANCILIĞIN İÇ ANADOLU'DA DÖNEMSEL GELİŞİMİ VE BAZI TESPİTLER

Bu bölümde İç Anadolu'da hayvancılığın gelişiminin tarihsel sürecini anlamak için Tepecik-Çiftlik verileri MÖ 9000'lerden yaklaşık MÖ 5000'lere kadar olan bazı yerleşimler ile metin içinde ve diyagram olarak karşılaştırılmıştır.²³

Kesin olarak tanımlanamayan koyun/keçi kalıntıları, arkeozoolojik çalışmalardan sonra diğer kazılarda çalışan Arkeozoologlar tarafından da ilk etapta OVIS/CAPRA

olarak veri tabanına girilmiş ve yayınlanmıştır. Yine bu yerleşim yerlerinde kesin olarak tespit edilen koyun ve keçi kemikleri arasındaki oranlar tarafımdan hesaplanmış ve daha sonra genel faunanın kompozisyonunun daha iyi anlaşılabilmesi için tarafımdan tekrardan hesaplanmıştır (Çizelge 12).

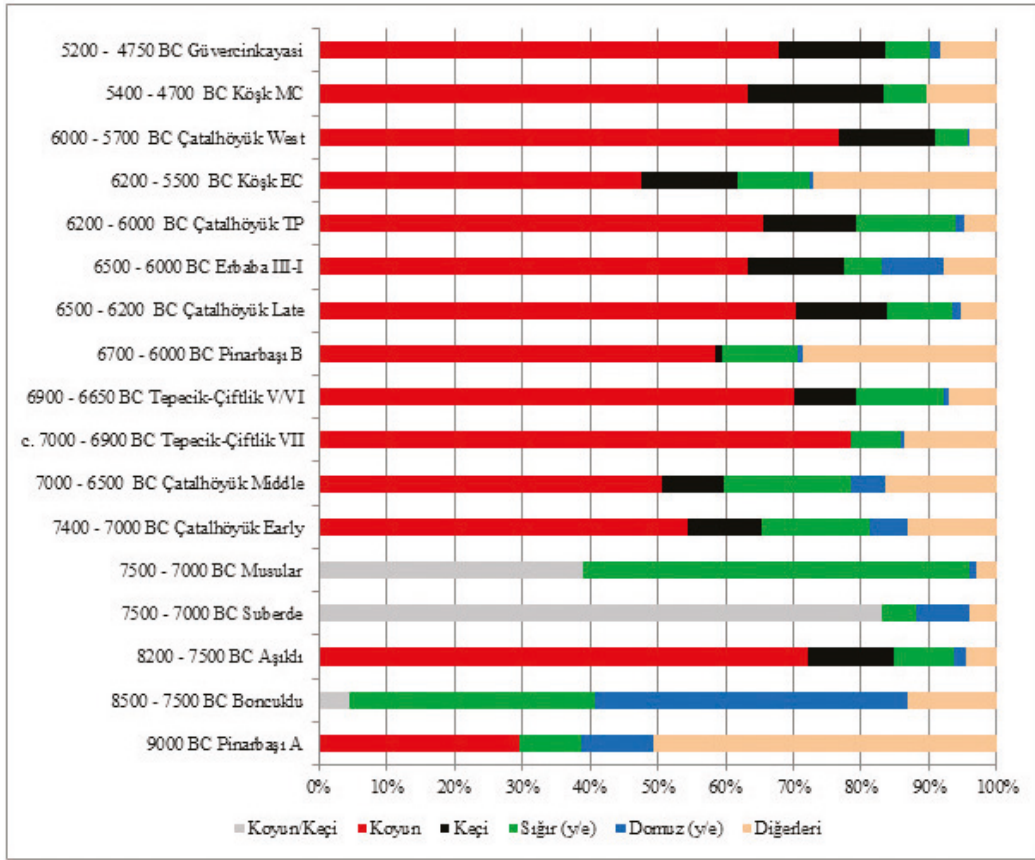
Pınarbaşı A ve Boncuklu gibi erken yerleşimlerin arkeozoolojik değerlendirmeleri sonraki yerleşimlerin sonuçlarından farklılık gösterir. Yabani koyun ve keçi avı bu yerleşimlerde kilit rol oynamıştır; ancak, yabani sığır ve yaban domuzu da insanların diyetinde geniş yer tutmaktadır. Pınarbaşı avcıları sadece belirli bir av hayvanına odaklanmakla kalmıyor, aynı zamanda çeşitliliği de tercih ediyorlardı.²⁴

Aşıklı Höyük, İç Anadolu'da Çanak Çömleksiz Neolitik'e tarihlenen bir yerleşim yeri olup, en eski 4. ve 5. Tabakaları yaklaşık MÖ 9000 ile 8200 yılları arasına tarihlenmektedir. Bu yerleşim yerinin arkeolojik sonuçlarından yola çıkarak kazının Arkeozoologları incelenen hayvan kemiklerinin başka bir açıdan değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Kaprinlerin (koyun/keçi) 4. Tabakanın üst tabakalarında yaş-cinsiyet dağılımları ve yapılar arasındaki birincil hayvansal gübre birikintileri ışığında, bu hayvanların insanlar tarafından MÖ 8200'lerde yerleşim yerinde alıkonulduğunu (captive) göstermektedir.²⁵

²³ Arbuckle ve diğerleri tarafından 2014 senesinde yayınlanan "Data Sharing Reveals Complexity in the Westward Spread of Domestic Animals across Neolithic Turkey" çalışması veri bankası olarak kaynak alınmıştır. Yazar özellikle yeni türlerin bölgede dönemsel olarak ortaya çıkışını ve yerleşimlerdeki sürü dağılımlarını gösterebilmek için farklı kazılardan tanımlanan türlerin adetlerinin yüzdeleri kullanmıştır

²⁴ Arbuckle ve diğerleri 2014: 4.

²⁵ Bu çalışmada Aşıklı Höyük'te erken dönemlerde "alıkoyma" yöntemi ile tespit edilmiş yerel koyun evcilleştirme süreci konu başlığı altında Tepecik-Çiftlik'deki bulunan koyun sürüleri arasında bağlantı kurulabilmesi kronolojik farklılıklardan dolayı konu dışı görülmektedir (bkz. Stiner ve diğerleri 2014).

Çizelge 12: İç Anadolu ve Komşu Bölgelerde Arkeozoolojik Çalışmaları Yapılmış Bazı Önemli Neolitik ve Kalkolitik Yerleşimlerinde Tespit Edilmiş Evcil Hayvan Kemiklerinin Tüm Faunal Kalıntılar İçindeki Yüzdelik Dağılımları (Veriler Arbuckle ve Diğerleri 2014). / *The Distribution of Identified Domestic Animals in Number Among the Certain Important Neolithic and Chalcolithic Settlements Located in Central Anatolia and Neighboring Areas (Data Arbuckle et al. 2014).*

Uerpmann, Meadow, Benecke, O'Connor ve birçok başka araştırmacının da belirttiği gibi; biyometrik verilerin sonuçları arkeozoologlar tarafından hayvan evcilleştirme süreci ile ilişkili fenotipteki değişiklikleri tanımlamak için kullanılmıştır.²⁶ Türkiye’de Neolitik dönemde, evcil koyun ve keçiye ait biyometrik verileri yabancı ataları ile karşılaştırıldığı zaman her iki türün de vücut hacimlerinde keskin düşüşler gözlenmektedir. Aşıklı Höyük’te tespit edilmiş ve MÖ 8. binin ortalarına tarihlenen koyun (yabani) buluntularının, Çatalhöyük’te MÖ 8. binin ikinci yarısına tarihlenen koyunlar (evcil) ile boyut farkları bize – İç Anadolu’da MÖ 8. Binin ikinci yarısı ile beraber koyun besiciliğine işaret eder.²⁷

Tepecik-Çiftlik’in VII. (MÖ 7000 – 6680) ve VI/V. Tabakalarından (MÖ 6680 – 6350) ölçülmüş koyunların boyutları dönemselsel olarak Çatalhöyük ve bölgedeki diğer koyunları ile örtüşmektedir. Hatta genel olarak biraz daha iri sayılabilirler. Bu farkın sebebinin ölçülmüş olan cinsiyet orantısızlığı olduğu düşünülebilir (Çizelge 7-8).

Tepecik-Çiftlik’te MÖ 7. binyılın başından itibaren hayvancılık, özellikle koyun besiciliğinin önemi önceki bölümde anlatılmıştır. Bu tespit bölgedeki diğer yerleşim yerleri için de geçerlidir. Hatta MÖ 8. bin ile birlikte koyun sürüleri bölgede bulunan yerleşim yerlerinin ekonomik gücü olarak öne çıkmışlar ve bunu daha sonraki dönemlere de taşımışlardır (Çizelge 12).

Erken dönemlerde, yaklaşık MÖ 7500 ile beraber (Erken Çatalhöyük MÖ 7400-7000) İç Anadolu’da yürütülmüş genel hayvancılık ekonomisi bize özellikle koyun ve az oranda da keçilerin toplumların hayatta kalma stratejilerinde çok önemli bir rol oynadıklarını göstermektedir. Yerleşimde tutulan tüm hayvanların genel dağılımlarına bakınca koyunların tüm tanımlanan memelilerin %50’si ile %80’i aralığında olduğu görülmektedir (Çizelge 12).

Keçi bölgede ilk kez MÖ 8. binyılın ikinci yarısında Çatalhöyük’te evcil olarak gözlenmiştir.²⁸ Tepecik-Çiftlik yerleşimde keçi kalıntılarının ilk defa VI/V. Tabakada

²⁶ Uerpmann H-P 1979; Meadow RH 1999: 288-289; Benecke 1994: 41-48; O'Connor 2000: 117.

²⁷ Arbuckle ve diğerleri 2014: 4.

²⁸ Arbuckle ve diğerleri 2014: Şekil 3 ve Tablolar S3-S4. İstatistiksel karşılaştırma için aynı çalışmadan bakınız Tablo S7-S8.

rastlanmıştır (MÖ 6680- 6350) ve bu yerleşimde tanımlanan memelilerin %10'una denk gelmektedir. VII. Tabakadan keçi kalıntılarının bulunmamasının sebepleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- yerleşim daha evcil keçi ile tanışmamıştır,
- bölgede evcil keçiler bulunsun bile belki Tepecik çiftçileri tarafından keçi bir ekonomik kazanım kaynağı olarak görülmemiştir,
- veya kazılan dar alanda keçi kalıntısına denk gelinmemiştir.

Neolitik Dönem boyunca dönemsel veya bölgesel bir hayvancılık modeline uyacak somut bir şema yoktur. Ancak koyunlar, keçiler ile beraber yine Kalkolitik Dönem'de de Neolitikten sonra İç Anadolu'da en çok beslenen hayvanlardır (Çizelge 12).

Aşıklı Höyük'teki (MÖ 8200 – 7500) yabani sığır avcılığı kendinden sonra kurulan komşu yerleşim olan Musular'a (MÖ 7500 – 7000) göre daha azdır (Çizelge 12). Çatalhöyük'te ise daha sonraki dönemlerde, MÖ 7. binin orta ve sonlarına doğru (South P-T Alanı MÖ 6500 – 6200 ve TP Alanı MÖ 6200 - 6000) sığırın boyutlarındaki keskin küçülmelerden yola çıkarak “sığır besiciliğinden” bahsedebiliriz.²⁹

Tepecik-Çiftlik yerleşiminden elimizde bulunan sığır kalıntılarının biyometrik ölçümleri yalnızca VI./V. Tabakalardan gelmektedir. Araştırmacı, Tepecik-Çiftlik sığırının biyometrik ölçümlerini, kendi standart evcil sığırı ve aynı zamanda Arbuckle ve diğerlerinin (2014) standart olarak aldığı Ullerslev dişi yabani sığırı ile karşılaştırdığında; Tepecik-Çiftlik sığırının boyutlarının evcil standart sığıra çok daha yakın olduğunu tespit etmiştir (Çizelge 9-10).

Arbuckle ve diğerleri tarafından yayınlanan ve Ullerslev dişi yabani sığırının standart olarak kullanıldığı diyagram burada iki noktayı biraz daha sağlıklı tespit etmemize yardımcı olmaktadır:

Birincisi, İç Anadolu'da karşımıza çıkan ve erken dönemlere tarihlenen yabani sığırın LSI ölçümleri bize Ullerslev dişi yabani sığırından gözle görülür daha iri olduklarını göstermektedir (Çizelge 10); tabii ki bu farkın sebebi ölçülmüş olan cinsiyete bağlı orantısızlık da olabilir.

İkincisi, eğer Tepecik-Çiftlik sığırını Ullerslev yabani sığırından küçüklerse ve Ullerslev dişi yabani sığırı

da Erken Neolitik'teki İç Anadolu yaşamış yabani sığırından dikkat çekici kadar küçükse; işte bu da bize Tepecik-Çiftlik'te VI./V. Tabakada karşımıza çıkan sığırın evcilleştirme sürecindeki veya evcil bireyler olduğunu göstermektedir.

Tepecik-Çiftlik'te gene aynı tabakaya tarihlenen sığırın kesim yaşının yoğun olarak 10./12. ve 24. aylar arasına dağılması da bu hayvanların bilinçli bir yaş aralığında eti için kesildiğini göstermektedir. Buna benzer bir sığır kesim yaşı verisi Ducos'un (1988) yaptığı araştırmada da gözlenmiştir; hatta Çatalhöyük'ün erken ve geç tabakaları arasında 0-2 yaşları arasında genç kesilen sığırlarda %40 bir artış gözlenmiştir.³⁰ Sürülerin büyümesi için ineklere ve az sayıda sağlıklı boğaya ihtiyaç vardır. Boğaların kızışma zamanlarında sürüde hem huzursuzluk çıkartmalarını önlemek hem de et ihtiyacının karşılanması için, boğaların erken yaşlarda kesilmeye başlandıkları düşünülmelidir.³¹

Bir başka sebep ise, beslenen hayvanların yaşları ile tükettikleri yem karşılığında hayvanın kilo alması ile orantılıdır. Belli yaştan sonra hayvanlar yem tüketse bile kilo almamaktadır.³² Sığırın eklemelerinden ortaya çıkan kesim yaşlandırması Tepecik'te tam bu tabloya uymaktadır ve diş yaşlandırması da sürüde bulunan bazı bireylerin daha ileri yaşlara kadar tutulduklarını göstermiştir. Bu ileri yaşlarını gören grup bireylerinin inekler olduğu düşünülmelidir ve bunlar yerleşim yerinde sığır popülasyonunun devamlılığını sağlamak için beslenmeye devam edilmiştir (Çizelge 6)³³.

Yukarıda sıralanan faktörler evcil sığırın MÖ 6680-6350 tarihleri arasında Tepecik-Çiftlik'te beslendiğini gösterir. Bölgedeki aşağı yukarı Tepecik-Çiftlik (MÖ 6680- 6350) ile çağdaş Çatalhöyük VII-I (MÖ 6500 – 6000) ve Er Baba (MÖ 6600 – 6100) yerleşimlerin sığırını karşılaştıracak olursak, Tepecik-Çiftlik sığırının bu yerleşim yerlerindeki türdeşlerinden çok daha ufak bir yapıda olduğunu görürüz (Çizelge 9-10). Her ne kadar evcil sığırın artık bölgede bulunmasına rağmen, bu dönem ve sonrası için yerleşimlerde büyük sığır sürülerinden bahsetmek mümkün değildir.

Bölgede yerleşim yerlerinde yabani domuz avcılığı yapılırken, domuz yetiştiriciliği bölgeye 5. binin ilk çeyreğinde ulaşmıştır.³⁴ Tepecik-Çiftlik'te yapılan araştırmalarda ne VII. ne de VI./V. Tabakalara tarihlenen herhangi bir evcil domuza ait kemik tespit edilmemiştir.

³⁰ Arbuckle/Makarewicz 2009: 676–677.

³¹ Gündem 2010: 112-113.

³² Gündem 2010: 129 ve 215.

³³ Eklem yaşlandırmalarda grafiklerde yaşanan “geri tepmelerin” sebebi o yaş grubuna uyacak olan kemiklerin tanımlanmış arkeolojik malzeme içinde yeterince veya hiç olmasındandır kaynaklanmaktadır.

³⁴ Arbuckle ve diğerleri 2014: 4.

²⁹ Arbuckle ve diğerleri 2014: 4.

SONUÇ

Bu çalışmada Tepecik-Çiftlik kazısının Neolitik Döneme tarihlenen ve kazının derin 16K açmasından çıkarılmış olan memeli hayvan kemiği kalıntıları incelenmiş ve iki ana konu başlığı altında yorumlanmıştır:

İlk etapta derin açmanın VII. ile VI./V. Tabakalara tarihlenen tüm memeli hayvan kemikleri incelenmiştir. Bu malzeme grubu Tepecik-Çiftlik insanların o dönemdeki hayvana bağlı ekonomisini daha iyi kavrayabilmemiz için tabakalar dâhilinde hem yatay hem de dikey olarak irdelenmiştir.

Evcil hayvan sonuçları ise İç Anadolu Bölgesi'nde dönemsel olarak çalışılmış diğer yerleşim yerlerinin arkeozoolojik çalışmalarından “*evcil hayvan kalıntıları*” ile karşılaştırılmış ve sonuçlar yorumlanmıştır.

MÖ. 7. binin başlangıcından itibaren Tepecik-Çiftlik'te hayvana bağlı ekonomide büyük değişiklikler meydana gelmiştir. MÖ. 7. binin ilk çeyreğinde yerleşim yerinde ekonomik kazanım açısından yalnızca koyunların beslendiği gözlenmiştir. Aynı zaman diliminden (VII. Tabaka) tanımlanan sığır kemiklerinin biyometrik ve kesim yaşları verisi açısından yeterli bilgi vermediği için; aynı zamanda da kronolojik olarak İç Anadolu'da evcil sığırların ortaya çıktığı dönemler de karşılaştırıldığı zaman, Tepecik'teki erken sığırların yabani olarak düşünülmesi gerekmektedir.

VII. Tabakayı takip eden tabakalarda koyun ve çok az sayıda köpeğin yanı sıra, artık karşımıza az sayıda da olsa yerleşimde beslenen evcil sığır ve keçi çıkmaktadır. Bu yeni evcil türler ile Tepecik-Çiftlik insanların kırmızı et ihtiyaçlarını karşılamak için doğaya olan bağımlılıkları %70'lerden keskin bir düşüşle %15 civarına inmiştir.

MÖ 7. binin ilk çeyreğinde koyun sürülerinin kesim yaşlarını sağlıklı belgelemek için yeterli bilgi olmasa da %50'sinin 2.5 yaşlarını görmeden etleri için kesildiği anlaşılmaktadır. MÖ 6680- 6350 yılları arasında ise küçükbaş geviş getirenlerin 1/3'nin ilk altı aylık dönemlerinde kesilmesi ise bize yerleşim yerinde anne koyunlardan süt kazanımının olduğunu göstermektedir. Olasılıkla ilk başta erkek yavrular kesiliyor ve dişi yavrular sürülerin sağlıklı büyümesini garantiye almak için saklanıyordu. Erken yaşta kesilen yavrular yerleşim sakinlerine leziz et ve yumuşak post kazanımı da sağlıyordu. Az sayıda sağlıklı koçlar ve yeterli sayıda dişiler ise sürünün devamlılığını güvence altına almak için besleniyor ve gerekli zamanlarda da

gene et kazanımı için kesiliyorlardı. Kesim yaşları incelendiğinde küçükbaş besiciliğinin en başta et ve sonra süt kazanımı için yapıldığını göstermektedir.

Evcil sığırın yüksek bir olasılıkla MÖ 7. binin ilk yarısının sonlarına doğru Tepecik-Çiftlik'te beslenmesiyle beraber, artık sığır eti tüm ihtiyacının %45'ini karşılamaya başlamıştır. Sığırlar özellikle bir ile iki yaşları arasında yoğun olarak kesilmiştir. Sürünün devamlılığını sağlamak için yerleşimde çok az sayıda beslenen erişkin sığırların da tutulduklarını diş aşınmalarından biliyoruz. Sığır kemiklerinin üzerinde iş hayvanı olarak kullanıldığını gösteren herhangi patolojik bulgulara rastlanmamıştır. Küçükbaşlarda genel olarak yem ile kilo orantısının daha kazançlı olduğu zaman diliminde kesildikleri gözlenirken; sığırların maksimum kilolarına daha tam ulaşmadan kesildikleri hesaplanmıştır ki bunun sebebi et kalitesi tercihi ile alakası olabilir.

Tanımlanan yabani hayvan türleri bize yerleşim yerinin doğal çevresi ve iklimi hakkında bilgiler vermektedir. Tavşan ve tilki bugün de Anadolu'nun birçok yerinde yaşamlarına devam etmektedir ve birçok farklı coğrafi oluşumlarda ve iklimlerde yaşayabilirler. Yaban domuzu ve geyik türleri yaşam alanı olarak geniş yapraklı ve karışık ormanları tercih ederler. Kızıl geyiklerin yaşam alanı olarak; otlamak için özellikle orman içi açıklıkların ve çayırıkların bol olduğu iğne-yapraklı ormanlar öncelikleridir. Yaban Domuzu ve kızıl geyiklerin bir başka ortak sevdikleri yaşam habitatları içinde orman içinde bataklık ve çamurlu alanları da sayabiliriz.³⁵

Atgillerin otlayabilmeleri ve koşabilmeleri için az engebeli düz araziler gerekir. *Equus hemionus*lar özellikle su kaynaklarından 20 km'den daha uzakta bulunmazlar. Yabani koyun ise Orta Anadolu'da 1000 ile 1700 m. yükseklikler arasında kıraç, engebeli, yer yer sarp ve kayalık arazilerde yaşarken, seyrek meşe ve ardıç ağaçlarıyla örtülü yaşam alanlarını tercih ederler.³⁶

Tanımlanan yabani hayvanlar bize Tepecik-Çiftlik yerleşiminin yaklaşık 8500 sene önce çok da kurak olmayan ve içinde geniş açıklıkları olan karma ormanların bulunduğu bir doğaya işaret ediyor. Tepecik-Çiftlik avcıları bölgedeki her türlü coğrafyada oluşmuş doğa ortamlarına avlanmaya gitmişlerdir. Büyük otçul memeli kalıntılarından da yola çıkarak Tepecik-Çiftlik'li avcıların özellikle ovada MÖ 7. binin ilk çeyreğinde iri, güçlü ve hızlı hayvanların yakalanmasında ustalaştıklarını gözlemlemekteyiz.

³⁵ Demirsoy 2003: 250-252.

³⁶ Demirsoy 2003: 241-259.

Ayı kalıntıları ise bize bu türün postu ve aynı zamanda belki de eti için öldürüldüğünü gösterirken; unutmamak lazım ki köpekler de doğadan toplayıp getirmiş de olabilir. Tanımlanan hayvanların yüksek irtifa sevdikleri düşünülürse; bölgede o dönemlerde soğuk havaların hâkim olduğunu da eklemek lazımdır.

Tepecik-Çiftlik'in hayvan bağlı ekonomisi içinde bulunduğu bölge ve kendi ile çağdaş yerleşim yerleri ile karşılaştırıldığında, aslında küçükbaş geviş getiren sürülerin yönetiminde büyük bir farklılık olduğu söylenemez. Tepecik-Çiftlik'e yaşayanlar ilk bakışta belki bölgedeki diğer yerleşim yerlerinden daha geç evcil keçi ile tanışıyor gözükür; fakat bunun çalışılan kazı alanıyla orantılı olarak olası malzeme verisinin azlığından kaynaklandığı düşünülmelidir. Koyunların boyutları ise kendi ile çağdaş yerleşim yerlerindeki koyun sürüleri benzerlik göstermektedir.

Tepecik-Çiftlik'te hayvancılık ekonomisinde farkı yaratan VI./V. Tabakada biyometrik ve kesim yaşı hesaplamaları ile karşımıza çıkan evcil sığırlardır. MÖ 6680-6350 arasına tarihlenen ve biyometrik ölçümleri alınan VI./V. Tabaka sığır kalıntılarının Çanak Çömleksiz Neolitik'e (PPN) tarihlenen Göbekli Tepe (PPN-A), Nevali Çori (Erken PPN-B), Aşıklı Höyük (Orta PPN-B), Suberde (Geç PPN-B) ve Çatalhöyük'ün erken yabani sığırlarından çok daha küçük olduğu tespit edilmiştir. Tepecik-Çiftlik'teki evcil sığırlar MÖ 7. binin ikinci yarısına tarihlenen ve Çanak Çömlekli Neolitiğe denk gelen sığır boyutları ile benzerlik göstermektedir. Bu benzerliği Er Baba (İç Anadolu - MÖ 6600-6100) ve Höyücek'te de (Batı Akdeniz - MÖ 6400/6200-6000) görmekteyiz.³⁷

Arbuckle ve Makarewicz morfolojik olarak Çatalhöyük'te evcil sığırın MÖ 6300 – 6000 yılları arasında yerleşimde beslendiğinin düşünülmesi gerektiğini önermektedir. İç Anadolu Bölgesi'nde Er Baba ve Çatalhöyük'te tespit edilen sığırlarda ani boyut düşüşü, Arbuckle ve Makarewicz'e göre sığırların yerel bir evcilleştirme sürecinden daha çok aslında komşu bölgelerdeki nüfusların bölgeye gelmesi (kayması) ile bağdaştırılmalıdır.³⁸ Elimizde bulunan aktüel veriler ile Tepecik-Çiftlik'te görülen evcil sığırların yerel mi, göç yoluyla mı yoksa herhangi farklı etkileşim ile bölgeye gelip gelmedikleri hala tartışmaya açıktır. Kesin olan ise yerleşimde artık MÖ 6680-6350 yılları arasında evcil sığırların bulunmasıdır. Bölgede bulunan çağdaş yerleşimlerdeki sığır buluntularının sonuçları da düşünülürse, Tepecik-Çiftlik'e evcil sığırların MÖ 7 Binin ilk yarısının sonlarına doğru beslendiği söylenebilir.

Evcil domuzun ise bu erken dönemlerde Tepecik-Çiftlik'te de beslenmemesi aslında henüz evcil domuzun İç Anadolu'ya varmadığını da göstermektedir.³⁹

Tepecik-Çiftlik'te incelenen hayvan kemiklerinin üzerindeki kasaplık ve yanık izleri bize bu kemiklerinin mutfak çöpü olduklarını göstermektedir. Erken dönemlerde yerleşimde yoğun olarak av eti ve onun yanında da koyun eti tüketildiği saptanmıştır. Yaklaşık MÖ 6680 seneleri ile yerleşimde av aktivitelerindeki azalma, av eti tüketimine de olumsuz yansımıştır. Bu dönemle beraber kırmızı et ihtiyacı koyunlar dışında, artık yerleşimde yeni evcil türler olarak ortaya çıkan sığırlar ve az olsa da keçilerden karşılanmıştır. Evcil hayvanlar birincil ürünleri için beslenirken (et, deri, vb.), özellikle küçükbaşlardan süt kazanımı olduğu da anlaşılmaktadır.

Tepecik-Çiftlik insanları tarafından uygulanan "*hayvana bağlı hayatta kalma ekonomisi*" yaklaşık 650 sene boyunca değişimler göstermiş ve bu süreçte Tepecik çiftçileri sürülerinde artık demirbaş olacak, sığır ve keçi gibi yeni türler ile tanışmışlardır.

³⁷ Arbuckle/Makarewicz 2009: Fig. 2; Arbuckle ve diğerleri 2014: Fig. 3.

³⁸ Arbuckle/Makarewicz 2009: 682.

³⁹ Arbuckle ve diğerleri 2014: 4.

KAYNAKÇA

- ARBUCKLE, B.S/MAKAREWICZ, C.A. 2009.
“The early management of cattle (*Bos taurus*) in Neolithic central Anatolia.”, *Antiquity* 83: 669–686.
- ARBUCKLE, B.S/KANSA, S.W/KANSA, E/ORTON, D/CAKIRLAR, C/GOURICHON, L/et al. 2014.
“Data Sharing Reveals Complexity in the Westward Spread of Domestic Animals across Neolithic Turkey.”, *PLoS ONE* 9(6): e99845. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0099845>
- BENECKE, N. 1994.
Archäologische Studien zur Entwicklung der Haustierhaltung in Mitteleuropa und Südsandinavien von den Anfängen bis zum ausgehenden Mittelalter, Schriften zur Ur- u. Frühgeschichte Bd. 46, Berlin.
- BIÇAKÇI, E./FAYDALI, E. 2001
“Tepecik-Çiftlik 2000 Yılı Çalışmaları”, 23. *Kazi Sonuçları Toplantısı-II*. Ankara: 29-38.
- BİCAKCI, E/GODON, M/CAKAN, Y.G. 2012.
“Tepecik-Çiftlik”, *The Neolithic in Turkey* 3 (Eds. M. Özdoğan/ N. Başgelen/P. Kuniholm). Archaeology and Art Publications, Istanbul: 89–134.
- ÇAKAN Y.G. 2013.
Tepecik - Çiftlik Son Neolitik Dönem Mimarisi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- DEGERBØL, M/FREDSKILD, B. 1970.
The urus (Bos primigenius Bojanus) Neolithic domesticated cattle (Bos taurus domesticus Linne') in Denmark. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Biologiske Skrifter 17[1], Munksgaard, Copenhagen.
- DEMİRİSOY, A. 1996.
Genel ve Türkiye Zoocoğrafyası. Ankara, Meteksan.
- DUCOS, P. 1988.
“Archéozoologie quantitative: Les valeurs numériques immédiates à Çatalhöyük.”, *Cahiers du Quaternaire* 12, Paris.
- FISHER J. W. 1995.
“Bone Surface Modifications in Zooarchaeology”, *Journal of Archaeological Method and Theory* 2/1: 7-68.
- FOCK, J. 1966.
Metrische Untersuchungen an Metapodien einiger europäischer Rinderrassen. Dissertation LMU, München.
- GÜNDEM, C. Y. 2010.
Animal Based Economy in Troia and the Troas during The Maritime Troia Culture (c. 3000-2200 BC.) and a General Summary for West Anatolia. Dissertation, Tübingen.
- GÜNDEM, C. Y. 2015.
“Arkeozooloji Biliminin Arkeoloji Dünyasındaki Önemi - Bölüm I”, *Batman Üniversitesi, Batman Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1: 125-138.
- HABERMEHL, K.H. 1975.
Die Alterbestimmung bei Haus- und Labortieren. Hamburg-Berlin.
- HILLSON, S. 1986.
Teeth. Cambridge University Press, Cambridge.
- HILLSON, S. 1992.
Mammal Bones and Teeth: an Introductory Guide to Methods of Identification. Institute of Archaeology, University College London, London.
- KLEIN R.G/CRUZ-URIBE K. 1984.
The Analysis of Animal Bones from Archaeological Sites, Prehistoric Archaeology and Ecology Series, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- MEADOW, R.H. 1999.
“The Use of Size Index Scaling Techniques for Research on Archaeozoological Collections from the Middle East” *Historia Animalium ex Ossibus: Beiträge zur Paläoanatomie, Archäologie, Ägyptologie, Ethnologie und Geschichte der Tiermedizin*. (Eds. Becker C./ H. Manhart/J. Peters/J. Schibler). Verlag Marie Leidorf. Rahden/Westf.: 285-300.
- O’CONNOR, T.P. 2000.
The archaeology of animal bones, Sutton Publishing.
- PAYNE, S. 1973.
“Kill-off Patterns in Sheep and Goats: The Mandibles from Aşvan Kale”, *Anatolian Studies* 23: 281-303.
- PERES, T.M. 2010.
“Methodological issues in zooarchaeology.”, *Integrating zooarchaeology and paleoethnobotany: A consideration of issues, methods, and cases* (Eds. Van Derwarker/T.M. Peres), New York: Springer: 15–36.
- REITZ, E/WING E. 2008.
Zooarchaeology, Cambridge Manuals in Archaeology.
- SCHMID, E. 1972.
Atlas of Animal Bones. Elsevier Publishing Company, Amsterdam.

STEPPAN, K., 2001.

“Ur oder Hausrind? Die Variabilität der Wildtieranteile in linealbandkeramischen Tierknochenkomplexen“, *Rolle und Bedeutung der Jagd während des Frühneolithikums Mitteleuropas (Linearbandkeramik 5500-4900 v. Chr.)* (Eds. Arbogast, R.M./ C. Jeunesse/J. Schibler). Rahden Marie Leidorf: 171 - 186

STINER, M.C/BUITENHUIS, H/DURU, G/KUHN, S.L/MENTZER, S.M/ MUNRO, N.D/PÖLLATH, N/QUADE, J/TSARTSIDOU, G/ÖZBAŞARAN M. 2014.

“A forager-herder trade off, from broad-spectrum hunting to sheep management at Aşıklı Höyük, Turkey”, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 111(23): 8404-8409.

UERPMANN, H.P. 1971.

Die Tierknochenfunde aus der Talayot- Siedlung von S'Illot (San Lorenzo/Mallorca). Studien über frühe Tierknochenfunde von der Iberischen Halbinsel, Dissertation München.

UERPMANN, H.P. 1973.

“Animal Bone Finds and Economic Archaeology: A Critical Study of ‘Osteo-Archaeological’ Method”, *World Archaeology* (4)3: 307-322.

UERPMANN, H.P. 1979.

Probleme der Neolithisierung des Mittelmeerraums. Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B, Nr. 28. Wiesbaden. Dr. Ludwig Reichert Verlag.

VON DEN DRIESCH, A.E. 1976.

A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites: as developed by the Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin of the University of Munich. Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University.

ZEDER M.A. 2006.

“Reconciling rates of long bone fusion and tooth eruption and wear in sheep (*Ovis*) and goat (*Capra*)”, *Recent Advances in Ageing and Sexing Animal Bones* (Ed. Ruscillo D.). Oxford, Oxbow: 87-118.

KIZKALE YERLEŞMESİ VE NEKROPOLÜ (NAHÇIVAN, AZERBAYCAN)

KIZKALE SETTLEMENT AND ITS NECROPOLIS (NAKHCHIVAN, AZERBAIJAN)

Makale Bilgisi

Başvuru: 4 Şubat 2019
Hakem Değerlendirmesi: 28 Şubat 2019
Kabul: 22 November 2019

Article Info

Received: February 4, 2019
Peer Review: February 28, 2019
Accepted: November 22, 2019

DOI : 10.22520/tubaar.2019.25.003

Veli BAHŞELİYEV * - Lauren RISTVET ** - Hilary GOPNIK ***

Selin NUGENT** - Jennifer SWERIDA *******

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Nahçıvan, Urmiye Havzası, Kızkale, Boyalı seramikler, Orta Tunç Çağı

Keywords: East Anatolia, Nakhchivan, Urmia basin, Kızkale, Painted ceramics, Middle Bronze Age

ÖZET

Araştırmalar gösteriyor ki, Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'nun Orta Tunç Çağı kültürlerinin belli özellikleri ile farklılaşmasına rağmen onlar arasında çok sayıda benzerlikler de bulunmaktadır. Orta Tunç Çağı'nda Güney Kafkasya'nın bir kısmında siyah açıkta seramiklerle karakterize edilen kültür yayılmış, ama Kafkasya'nın güney bölgeleri için ise boyalı seramikler karakteristik olmuştur. Orta Tunç Çağı'nın bu boyalı seramiği Güney Kafkasya'nın dışında Kuzeybatı İran (İran Azerbaycanı) ve Doğu Anadolu'da da yayılmıştır. Orta Tunç Çağı'nın boyalı çanak çömlek kültürünü kökeni tartışmalara neden olmuş, farklılaşan lokal özellikler farklı isimlerle tanıtılmıştır. Genellikle kazılar sırasında Doğu Anadolu, Kuzeybatı İran ve Güney Kafkasya'da Orta Tunç Çağı'nın boyalı çanak çömlek kültürüne (İÖ.2400-1500) ilişkin yerleşmeler az sayıda ortaya çıkarılmıştır. Doğu Anadolu'da, Gürcistan'da, Ermenistan'da, Azerbaycan'da ise Nahçıvan'ın dışında bu kültürle ilişkili kültür tabakası içeren yerleşme ortaya çıkarılmamıştır. Orta Tunç Çağı'na ait Bezekli, Kazançikale, Kurttaş, Göynükkale ve diğerlerinin araştırılması sırasında savunma duvarları ortaya çıkarılmıştır. Öte yandan, bu kalelerin savunma açısından önemli mevkide yer alması Orta Tunç Çağı'nda Nahçıvan'da yerleşen kabilelerin savunmaya ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Zaten bu dönemde kaleler ve kale türü yerleşmeler çok yaygın olmuştur. Nehir kıyısında yer alan Kültepe II ve Kızkale'nin kazıları kolaylıkla savunula bilen alanlarda takviyeye ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bizim

* Prof. Dr., AMEA Nahçıvan Bölmesi, E-mail: velibahshaliyev@mail.ru. ORCID: 0000-0002-4914-3016

** Doç. Dr., ABD, Pensilvanya Üniversitesi, E-mail: lristvet@gmail.com. ORCID: 0000-0003-4044-6069

*** Prof. Dr., Avustralya, Monash Üniversitesi, E-mail: hilarygopnik@aol.com. ORCID: 0000-0003-4989-399X

**** Postdoktora Araştırmacısı, Büyük Britanya, Oxford Üniversitesi, E-mail: selinnugent@gmail.com. ORCID: 0000-0003-2455-3673

***** Postdoktora Araştırmacısı, ABD, Pensilvanya Üniversitesi, E-mail: jswerida@gmail.com. ORCID: 0000-0002-5212-0069

yapdığımız araştırmalara kadar kale türü yerleşmeler geniş kazı yapılarak öğrenilmemiştir. Bu açıdan Kızkale'de yapılan araştırmalar önem taşımaktadır. Kültepe I ve Kültepe II'nin önceki stratigrafik kazılarından sonra Kızkale Orta Tunç Çağı'nın belirgin tabakalanmaya sahip önemli yerleşmelerinden biridir. Kızkale'de yapılan araştırmalar sitadel, höyük ve nekropolün bir arada bulunduğunu göstermektedir ki, bu da Orta Tunç Çağı boyalı çanak çömlek kültürünün genel şekilde ele alınıb öğrenilmesine olanak sağlamaktadır.

ABSTRACT

Research shows that despite several distinctive features, the Middle Bronze Age cultures of the South Caucasus and East Anatolia share many similarities. During the Middle Bronze Age black ceramics were widespread in parts of the South Caucasus, however, painted ceramics characterized the southern areas. These Middle Bronze Age ceramic cultures from the South Caucasus were also present in Northwest Iran (Iranian Azerbaijan) and East Anatolia. The origins of the culture of painted ceramics of the Middle Bronze Age are subject to debate, while the particular local features are designated by various names. In general, excavations in East Anatolia, Northwest Iran, and the South Caucasus have revealed few settlements connected with the culture of painted ceramics of the Middle Bronze Age (2400-1500BC). In East Anatolia, Georgia, Armenia and in Azerbaijan, not including Nakhchivan, no settlements connected with this culture have been identified. There are, however, evidence of fortifications at such Middle Bronze Age sites as Bezekli, Kazançikale, Gurddag and Geynukkale. Additionally, the locations of these monuments in easily defensible places illustrate the need for defense among the Middle Bronze Age occupants of Nakhchivan. Indeed, fortresses and fortified settlements are widespread during this period. Excavations at Kültepe II and Kızkale, located in river valleys, also show the importance of fortifications, even in less easily defended areas. Prior to our work, however, fortress-type settlements have not been excavated. From this view point, excavations at the settlement of Kızkale are very important. After the earlier stratigraphic excavations at Kültepe I and Kültepe II, Kızkale has provided importance evidence of Middle Bronze Age settlement. In addition, work at Kızkale has explored this settlement's citadel, its domestic settlement, and a necropolis which are important for studying the painted ceramic culture of the Middle Bronze Age in general.

GİRİŞ

Doğu Anadolu, Kuzeybatı İran ve Güney Kafkasya'yı kapsayan Orta Tunç Çağı'nın boyalı çanak çömlek kültürü ile ilişkili çeşitli araştırmalar yapılmıştır¹. Bu kültür araştırmacılar tarafından "Van-Urmiye boyalıları"², "Aras boyalıları"³, "Boyalı kaplar kültürü"⁴ ve diğer isimlerle tanıtılmış, bu kültürün kökeni ile ilgili farklı fikirler ileri sürülmüştür⁵. Araştırmalar sırasında Doğu Anadolu, Kuzeybatı İran ve Güney Kafkasya'da Orta Tunç Çağı'na (İÖ 2400-1500) ait yerleşmelerin az olduğu da belli olmuştur. Doğu Anadolu'da, Gürcistan'da, Ermenistan'da, Azerbaycan'da ise Nahçıvan'ın dışında bu kültürle ilişkili kültür tabakası içeren yerleşme ortaya çıkarılmamıştır⁶. Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'nın büyük bir kısmında boyalı çanak çömlek içeren yerleşmelerde kültür tabakası bulunmadığından araştırmacılar bu dönemde insanların göçebe hayat tarzına dayalı yaşam sürdürüldüğünü düşünmektedirler.⁷ 2016'dan itibaren Orta Aras Havzası'nın Anadolu kısmında sürdürülen yüzey araştırmaları⁸ sırasında bulunan Çalığüney Kalesi⁹, Aşağı Erhacı Kalesi, Aşağı Erhacı yerleşmesi ve bu yerleşmeye ait nekropol¹⁰ bulunmuştur. Araştırma sırasında bu merkezlerin *transhümanist* ya da *nomadik* grupların hangisi tarafından kullanıldığı tam olarak anlaşılmamıştır¹¹. Ama Doğu Anadolu'nun Iğdır bölgesinde tarıma ve hayvancılığa dayalı yerleşik ve göçebe yaşam tarzının olabileceği düşünülmüştür¹². Urmiye Havzası ve Nahçıvan'da Orta Tunç Çağı'na ait höyük türü yerleşmelerde boyalı çanak çömlek kültürüne ilişkin kültür tabakalarının varlığı bu dönemde yerleşik hayatın da var olduğunu kanıtlamıştır. Kuzeybatı İran'da Göytepe¹³, Haftavantepe¹⁴, Kordlartepe¹⁵, Nahçıvan'da Kültepe I¹⁶ ve Kültepe II¹⁷ gibi yerleşmelerin araştırılması sırasında boyalı çanak çömlek kültürünün çeşitli evrelerden geçtiği belli olmuştur¹⁸. Orta Tunç Çağı boyalı çanak çömlek kültürünü araştıran Veli Aliyev Nahçıvan'ın

bu döneme ait yerleşmelerini köy türü, şehir türü, kale türü yerleşmeler gibi üç farklı sınıfa ayırmıştır¹⁹. Kültepe II'nin araştırılması Orta Tunç Çağı'nda höyük türü yerleşmelerde kale duvarlarının bulunduğunu kanıtlamıştır. Nahçıvan'da yapılan araştırmalar göstermiştir ki, bu bölgede kale türü yerleşmeler yaygın olarak kullanılmıştır²⁰. Ama kale türü yerleşmelerde şimdiye dek kazı yapılmamıştır. Bu açıdan Kızkale'de yapılan araştırmalar önem taşımaktadır. Kızkale, Kızılburun, Kültepe I ve Kültepe II'den sonra Nahçıvan'ın tabakalanma içeren en önemli yerleşmelerinden biridir. Kızkale'nin önemli yönü sitadel, höyük ve nekropolün bir arada bulunmasıdır ki, bu da Orta Tunç Çağı boyalı çanak çömlek kültürünü genel şekilde ele almaya olanak sağlamaktadır. Ayrıca Kızkale kurganlarının kazısı Orta Tunç Çağı'nın ölü gömme geleneklerini öğrenmek açısından da önemlidir. Kızkale kurganlarının kazısı Nahçıvan'da Orta Tunç Çağı'nda iskeletsiz mezarların olması ile ilgili ileri sürülen fikirlerin doğru olmadığını da kanıtlamıştır.

KIZKALE YERLEŞMESİ

KONUMU VE MİMARİ KALINTILARI

Kızkale yerleşmesi Nahçıvan'da, Şerur ilçesine bağlı Dize Köyü'nün kuzeyinde yer almaktadır (Şek. 1). Oglankale'den 1,8 km kuzeyde yer alan Kızkale sitadel ve höyük türü yerleşmeden oluşmaktadır. Sitadel 2 ha alanı kapsamaktadır. Sitadelde şimdilik kazı yapılmamış, ama yüzey araştırmaları sırasında Orta Tunç Çağı'na ait çok sayıda monokrom ve polikrom boyalı kaplar bulunmuştur²¹. Buluntular Orta Tunç Çağı'nın başlarından İÖ II. binyılın sonlarına kadar ki süreçte sitadelde insanların yerleştiğini göstermektedir²². Kızkale'de kazılar²³ genel olarak Arpaçay'ın sağ kıyısında yer alan höyükte yapılmıştır. Araştırmalarımız sırasında Kızkale höyüğünün 13 hektar alanı kapsadığı hesaplanmıştır²⁴. Araştırmalarımıza göre yerleşme Arpaçay'ın Şerur Ovası'na açıldığı, tarım ve hayvancılık için önemli bir mevkide yer almıştır. Yerleşme 5x10 boyutundaki üç alanda ve çeşitli sondajlarda yapılan kazılarla araştırılmıştır (Şek. 2). Araştırmalar sırasında yerleşmede kültür tabakasının rölöveye bağlı olarak 3-4 metre arasında değiştiğini göstermiştir.

¹ Belli /Bahşaliyev 2001; Özfirat 2001; Aliyev 1977:120-124

² Çilingiroğlu 1994: 1-31; Edwards 1981: 101-140

³ Özfirat 2001: 111

⁴ Aliyev 1977: 3-124

⁵ Кушнарева 1993: 100-150; Özfirat 2001: 111-116; Seyidov 2003: 126-179

⁶ Belli /Bahşaliyev 2001: 23; Özfirat 2001: 67-90

⁷ Belli /Bahşaliyev 2001: 23

⁸ Ağrı-Iğdır illeri Orta Tunc Çağı Aras Boyalıları Kültürü'ne ilişkin araştırmalar Yrd. Doc. Dr. Ayhan Yardımcıel başkanlığında yürütülmüştür.

⁹ Yardımcıel / Gizlenci 2017a: 399

¹⁰ Yardımcıel 2018: 127-129

¹¹ Yardımcıel 2018:130

¹² Yardımcıel 2018:130

¹³ Brown 1951: 69-91

¹⁴ Burney 1983: 3-8; Edwards 1981: 102

¹⁵ Kromer / Lippert 1976: 65-82; Lippert 1979: 103-154

¹⁶ Абибуллаев 1982:145-179

¹⁷ Aliyev 1977: 43-90; Алиев 1991: 31-34

¹⁸ Belli / Bahşaliyev 2001: 32-43

¹⁹ Алиев 1991: 25-29

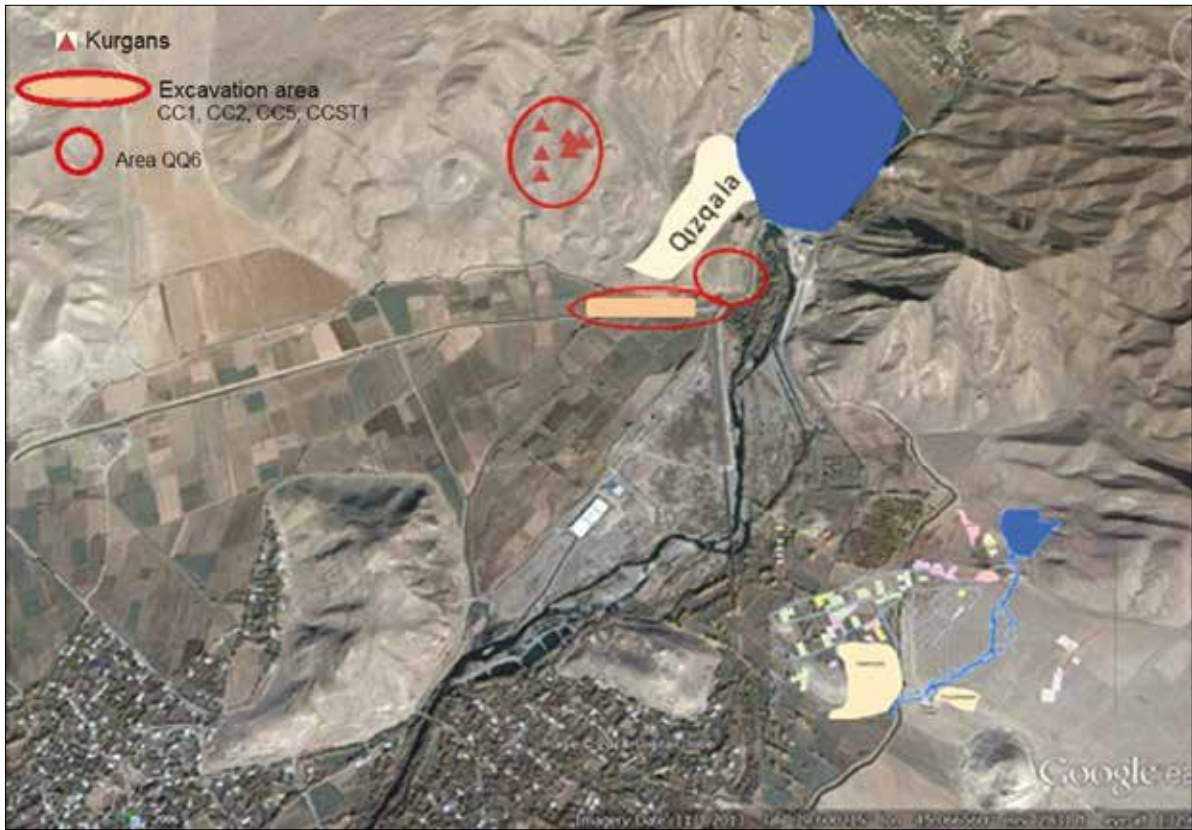
²⁰ Бахшалиев / Багиров 2012: 215-217

²¹ Бахşалиев 2008: 48-49

²² Kızkale'de insanlar Demir Çağı'nda ve Orta Çağ'da da yerleşmiştir. Ama bu dönemler şu anda bizim araştırma konumuz değildir.

²³ Kızkalede kazılar 2014-2016 yıllarında uluslararası Azerbaycan-Amerika Birleşik Devletlerinin ekibi tarafından Veli Bahşaliyev, Lauren Ristvet ve Hillary Gopnik başkanlığında yapılmıştır.

²⁴ Бахşалиев / Hammer / Ristvet / Gopnik / Аşurov 2015: 394-398. Söylememiz gerekiyor ki, yerleşmenin büyük kısmı Sovyet döneminde su kanalının yapımı sırasında tahrip olmuştur.

Şekil 1: Kızkale yerleşmesi ve onun nekropolü (Veli Bahşeliyev, Hilary Gopnik). / *Kızkale settlement and its necropolis (Veli Bakhshaliyev, Hilary Gopnik).*

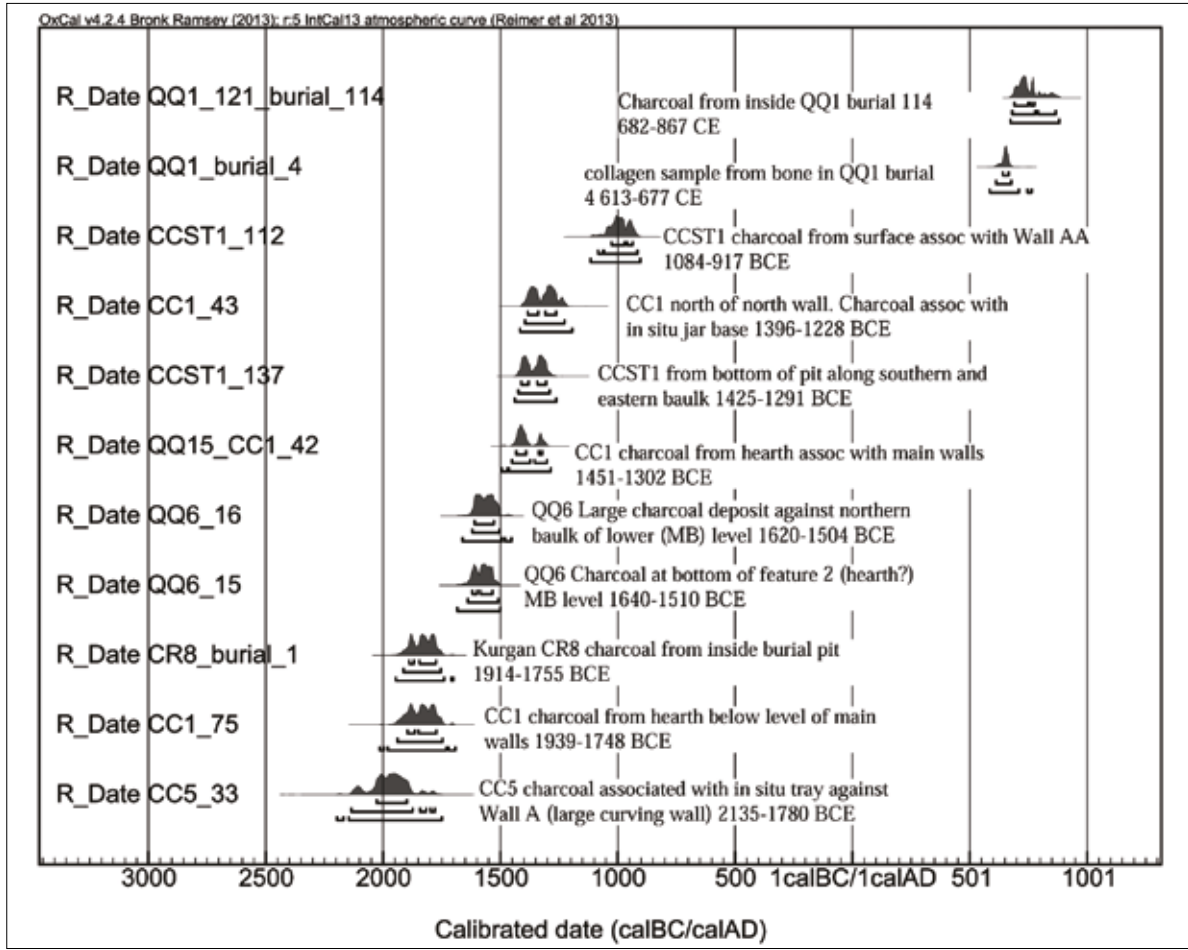

Şekil 2: Kızkale’de yapılan kazıların genel görünümü (Robert Bryant, Corciya Devlet Üniversitesi). / *General view of excavations in Kızkale (Robert Bryant, Georgia State University).*

Kazılar Orta Tunç Çağı’nın çeşitli aşamalarında insanların burada yerleştiğini göstermektedir. Orta Tunç Çağı tabakası direkt ana toprak üzerinde yer almıştır. Kazı sırasında CC5 kodu verilen alanda Orta Tunç Çağı’na ait savunma duvarının kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bu duvarın büyük taşlardan inşa edilmiş olmaları dikkat çekicidir. Böyle büyük taşlardan inşa edilmiş duvarlar genel olarak Orta Demir Çağı için karakteristiktir. Ama yaptığımız kazılar, o sıradan karbon analizler büyük taşlarla inşa edilmiş duvarların Orta Tunç Çağı’nda da bulunduğunu göstermektedir (Şek. 4). Bu

duvarın temelinden alınan karbon örneğinin analizi İÖ 2135-1780 yıllarını göstermiştir (Şek. 3). Bu savunma duvarının güney kısmına küçük kaya parçalarından inşa olunmuş kaba dörtgen biçimli bir oda eklenmiştir²⁵. Bu döneme ait mimari kalıntılar küçük bir alanda ortaya çıkarılmıştır. Orta Tunç Çağı’nın erken dönemine ait savunma duvarının kalıntıları CC2 alanında da görülmüş, ama kazılar sırasında açığa çıkartılamamıştır.

²⁵ Baxşeliyev / Ristvet / Gopnik / Swerida / Nugent 2017: 571

Şekil 3: Kızkale yerleşmesinden ve nekropolünden alınan karbon örneklerin analizinin sonuçları (Lauren Ristvet, Hilary Gopnik). / Coal samples analyses results from Kızkale settlement and necropolis (Lauren Ristvet, Hilary Gopnik).

Şekil 4: Orta Tunç Çağı'nın savunma duvarı (Veli Bahşeliyev). / Defensive wall of Middle Bronze Age (Veli Bakhshaliyev)

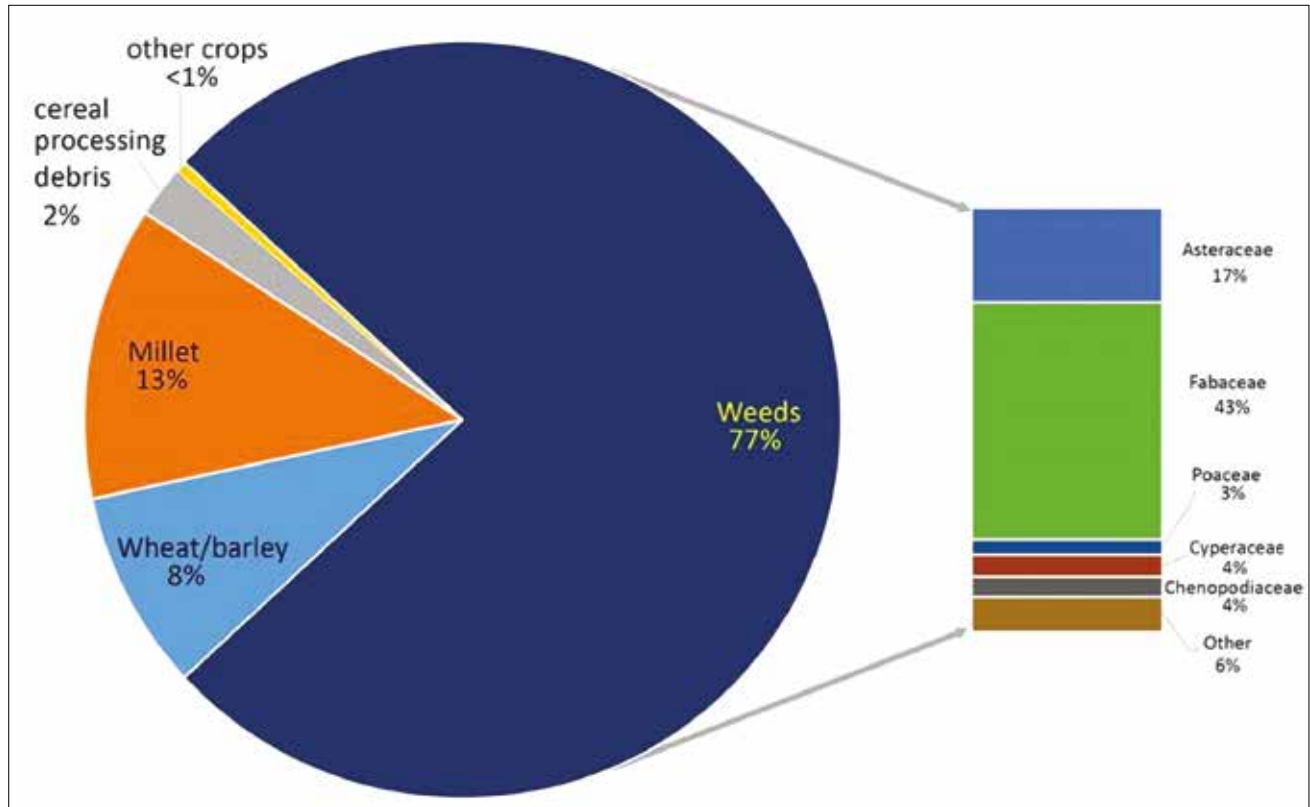

Şekil 5: Orta Tunç Çağı savunma duvarının kesitte görünümü (Veli Bahşeliyev). / View Middle Bronze Age defensive wall in section (Veli Bakhshaliyev).

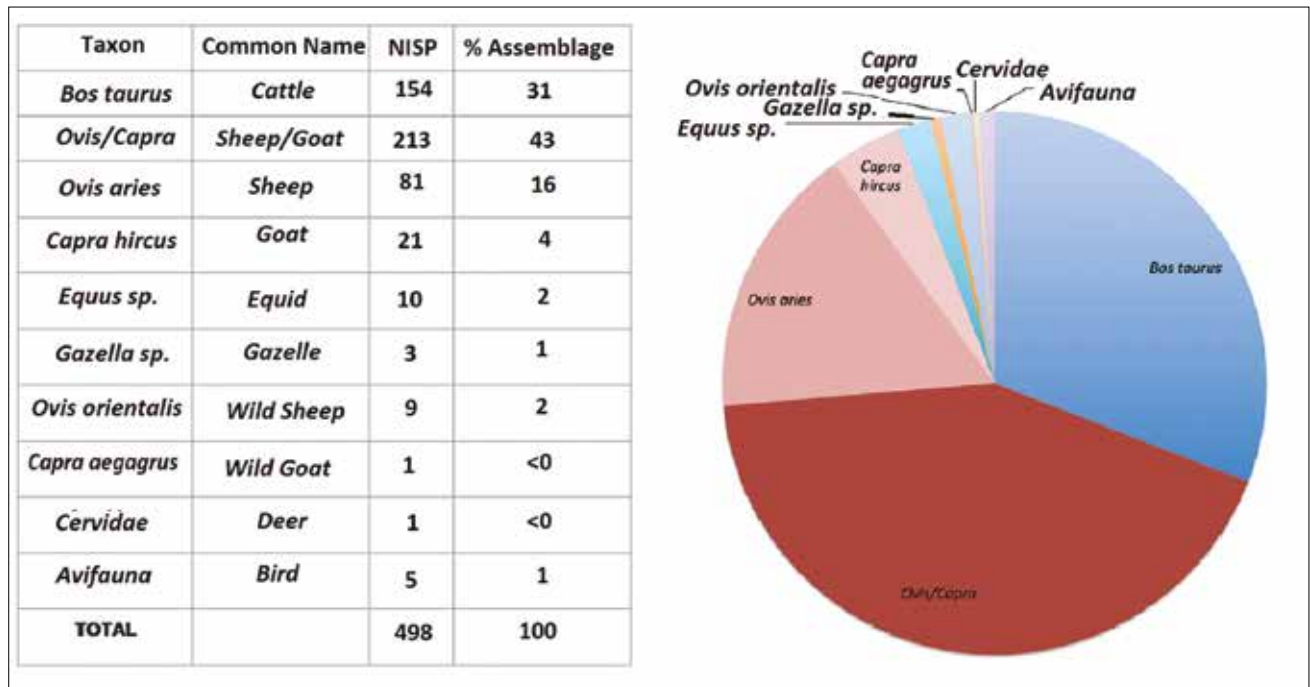
Diğer savunma duvarı Orta Tunç Çağı'nın son evresine, Orta Tunç'dan Son Tunç'a geçiş dönemine aittir. Bu duvarın temelinden alınan karbon örneğinin analizi İÖ 1450 yılına işaret etmektedir²⁶. Bu duvar da erken evreye ait duvar gibi büyük kaya parçalarından, bazı kısımlarda

ise orta boyutlu taşlardan inşa edilmiştir. Bu duvar erken evreye ait duvardan farklı olarak kültür tabakasının üzerinde inşa edilmiştir (Şek. 5). Kazı alanının diğer kısmında CC1 alanında Orta Tunç'dan Son Tunç'a geçiş dönemine ait iki büyük odanın kalıntısı da ortaya

²⁶ Baxşəliyev / Ristvet / Gopnik / Swerida / Nugent 2017: 569

Şekil 6: Arkeobotaniki sonuçlar (Lucas Proctor, Konnektikat Universitesi). / *Archaeobotanical results (Lucas Proctor, University of Connecticut).*

Şekil 7: Arkeozooloji sonuçlar(Hannah Lou, Kalifornia Los Angeles Universitesi). / *Archaeozoological results (Hannah Lou, University of California Los Angeles).*

çıkarılmıştır (Şek. 2). Bu odalar dörtgen biçimlidir²⁷. Odalara giriş güney taraftan sağlanmaktadır. Duvarlar orta boyutlu, kabaca yontulmamış kaya parçalarından

yapılmıştır. Odalardan birinin girişi yanında yuvarlak formu, genişliği 1-2 metre olan çukur ortaya çıkarılmıştır. Araştırma sırasında bu çukurdan kırmızı ve siyah renkli çanak çömlekler ortaya çıkarılmış ve çukurun depo olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. İkinci

²⁷ Baxşeliyev / Ristvet / Gopnik / Swerida / Nugent 2017: 570

odanın içerisindeki ocaktan alınan karbon örneğinin analizi İÖ 1451-1301 yıllarını göstermiştir. Bu odanın batısındaki odanın büyük kısmı kazı alanından dışarıda kaldığından tam olarak değerlendirilememiştir. Ama kazılar yerleşmenin bu kısmında birbirinin yanında yer alan evlerin varlığını göstermektedir. Odaların kazısı sırasında onların içerisinde kırmızı renkli, monokrom ve polikrom boyalı çanak çömlek parçaları bulunmuştur.

Kazı sırasında rastlanılan en ilginç durum yerleşmede mezarların bulunması idi. Şimdiye dek Orta Tunç Çağı yerleşmelerinde mezarlara hiç rastlanılmamıştır. Ancak Kızkale örneği bu dönemde yerleşmede mezarların olabileceğini de göstermektedir. Yerleşmede şimdiye dek yalnızca basit toprak tipinde iki mezar bulunmuştur. Mezarların birinden ölü hediyeleri bulunmamış, ikinci mezardan ise üç monokrom boyalı çanak çömlek ele geçirilmiştir (Şek. 13, 1). Bu gömülerin yerleşmede bulunmasının nedeni şimdilik tam olarak aydınlatılmamıştır. Büyük olasılıkla, toplumun seçkin üyelerini yerleşmede gömmek gibi bir adet olmuştur.

KIZKALE TOPLUMUNUN EKONOMİSİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Kızkale sakinlerinin temel yaşam biçimi tarım ve hayvancılık olmuştur. Yerleşmenin yayladan ovaya geçiş noktasında bulunması da tarım ve hayvancılık için elverişli ortam yaratmıştır. Tarım ürünleri arasında ilk sırada darı (*Poaceae/Gramineae*), ikinci sırada ise buğday (*Triticum durum*) ve arpa (*Hordeum vulgare* L.) gelmektedir (Şek. 6). Araştırmalar daha erken yetişen ve kurak iklime uygun olan darının toplumun kendisi tarafından üretildiğini, buğdayın bir kısmının tarımla uğraşan komşu kabilelerden getirildiğini göstermektedir. Hayvancılıkta büyükbaş ve küçükbaş hayvan besimine önem verilmiştir. Ancak küçükbaş hayvancılık ön sırada durmuştur. Mezarlarda hayvan kemiklerinin, özellikle küçükbaş hayvan yavrularının bulunması hayvancılığın ekonominin önemli bölümünü oluşturduğunu göstermektedir. Bulunan kemiklerin %63'ü küçükbaş, %31'i ise büyükbaş hayvanlara aittir (Şek.7). Hayvan kemikleri arasında geyik (*Cervidae*) ve gazel (*Gazella*) kemiklerinin bulunması bu dönemde insanların avcılıkla da uğraştığını, ama avcılığın ekonomide önemli bir yere sahip olmadığını göstermektedir.

Mezarlarda bulunan insan iskeletlerinin dişlerinden alınan izotopların analizi insanların yazın yaylalara göç ettiğini ve göçebe yaşam biçimini benimsediğini de göstermiştir. Arkeolojik verilere dayanarak Kızkale'de yerleşen insanların kışın yerleşik, yazın göçebe hayatla geçimlerini sağladığını söyleyebiliriz.

SERAMİKLER

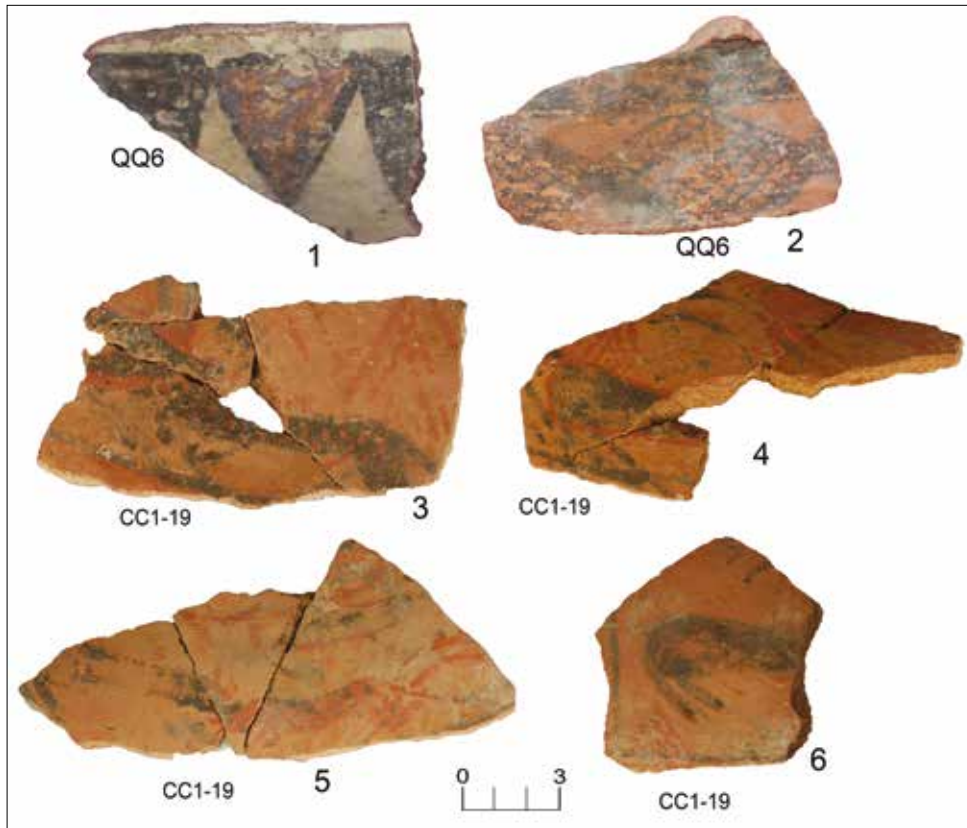
Kızkale yerleşmesinden bulunan seramikler kırmızı ve gri renklidirler. Çoğunlukta olan kırmızı renklilerin bir kısmı kırmızı renkle kaplı, bir kısmı ise boyalı kapların parçalarından oluşmaktadır. Boyalıları monokrom ve polikrom olarak iki gruba ayrılmaktadırlar. Monokrom boyalı seramiklerin üzeri kırmızı renkli boya ile kaplanmış, siyah renkle geometrik motifli desenlerle bezenmiştir (Şek. 8). Monokrom boyalı seramikler Güney Kafkasya, Doğu Anadolu ve Kuzeybatı İran'ın Orta Tunç Çağı kültürünün karakteristik özelliğidir. Güney Kafkasya²⁸ ve Doğu Anadolu'da²⁹ monokrom boyalıların çoğunlukla mezarlardan ele geçirildiği tespit edilmiştir. Ancak Anadolu'nun Iğdır bölgesinde Erhacı

Şekil 8: Kızkale yerleşmesinin monokrom boyalı seramikleri (Veli Bahşeliyev). / Monochrome painted pottery of Kızkale settlement (Veli Bakhshliyev).

²⁸ Джапаридзе 1964: 102-121; Жоржикашвили Г.Л., Гогодзе 1974: 5-120

²⁹ Çilingiroğlu 1990a: 169-173; Çilingiroğlu 1990b: 25-44

Şekil 9: Kızkale yerleşmesinin polikrom boyalı seramiği (Veli Bahşeliyev). / Polychrome painted pottery of Kızkale settlement (Veli Bakhshliyev).

yerleşmesinde yapılan araştırmalar sırasında çok yoğun miktarda monokrom boyalıların varlığı tespit edilmiştir³⁰. Monokrom boyalıların Nahçıvan ve Urmiye Havzası'nda belirgin kültür tabakası içeren yerleşmelerden bulunması bu tür seramikleri evreler üzere gruplandırmak ve tarihlendirmek için olanak sağlamıştır³¹.

Polikrom boyalıları bezeme motifine göre iki gruba ayırabiliriz. Birinci gruptakiler beyaz, yada bej zeminde siyah ve kırmızı renkli geometrik motifli desenlerle bezenmiştir (Şek. 9, 1-2). Desenler üçgen ve kafesli dörtgenlerden oluşmaktadır. Geometrik motifte bezenmiş polikrom boyalı seramikler Doğu Anadolu³², Nahçıvan³³ ve Urmiye Havzası'nda³⁴ geniş uygulama görmüştür. İkinci gruptakiler bej zeminde siyah ve kırmızı renkle yapılmış hayvan resimleri ile bezenmiştir (Şek. 9, 3-6). Bu parçalar arasında aslan resmi ile bezenenler özellikle dikkat çekicidir. Bu örneklerin benzerleri polikrom boyalıların yayıldığı coğrafyada şimdilik belli değildir. Ama hayvan resimleri ile bezemeli olan polikrom boyalıları Doğu Anadolu'da Sarıveli höyüğünden³⁵

Karagündüz höyüğünden³⁶ ve Van, Gaziantep ve Erzurum müzelerinden³⁷, Yaygınyurt kurganından³⁸, Hakkari mezarlarından³⁹, Nahçıvanda Kültepe I⁴⁰, Kültepe II⁴¹, Şahtahtı'dan⁴² ve diğer yerleşmelerden bellidir. Şöyle ki, polikrom boyalıların yayıldığı coğrafya monokromlara kıyasla kısıtlıdır. Güney Kafkasya'da Gürcistan ve Ermenistan'da polikrom boyalıları hiç rastlanılmamıştır. Bu tür seramikler Azerbaycan'da yalnızca Nahçıvan'da bulunmuştur. Urmiye Havzası'nda ve Doğu Anadolu'da polikrom boyalıların çeşitli türlerine rastlanılmıştır ki, bu da boyalı çanak çömlek kültürünün bu bölgelerde uzun süre devam ettiğinin göstergesidir.

KURGANLAR GÖMÜ GELENEĞİ

Kızkale yerleşmesinin nekropolü⁴³ büyük bir alanı kapsayan kurganlardan oluşmaktadır. Araştırmalar

³⁰ Yardımçiel 2018:128

³¹ Belli / Bahşeliyev 2001: 58-60; Özfırat 2001: 111-114

³² Özfırat 2001: 1-125

³³ Belli / Bahşeliyev 2001: 13-50

³⁴ Brown 1951: 69-91; Barney 1983: 3-395; Edwards 1986: 57-77

³⁵ Özfırat 2001: Res.40; Özfırat 2000: 360

³⁶ Özfırat 2008: Fig. 11, 3

³⁷ Özfırat 2001: Res.41, Res. 50, Levha 85

³⁸ Özfırat 2013: 294; Yardımçiel / Gizlenci 2017b: 61

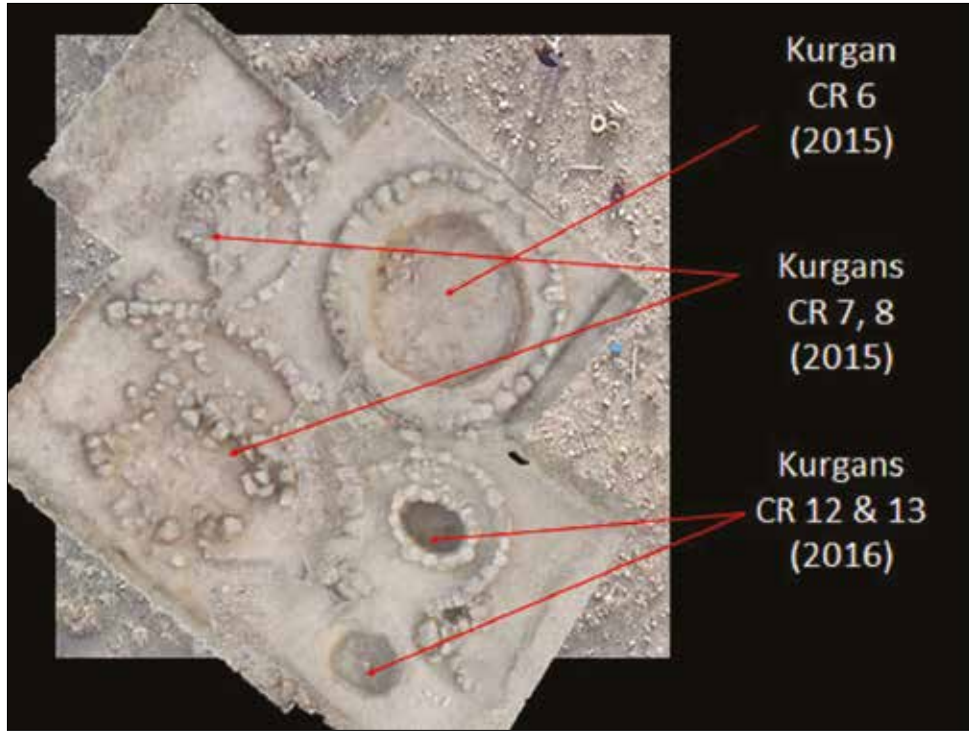
³⁹ Özfırat 2002: 210-228

⁴⁰ Абибуллаев 1982: Таблица XXVII, 4

⁴¹ Aliyev 1979: 38, şekil 15

⁴² Абибуллаев 1961:27-36

⁴³ Nekropolün kazıları 2014-2016 yıllarında mekalinin yazarları tarafından gerçekleştirilmiştir.

Şekil 10: Kızkale kurganları (Veli Bahşeliyev, Hilary Gopnik ve Selin Nugent). / View of Kızkale kurgans (Veli Bakhshaliyev, Hilary Gopnik and Selin Nugent).

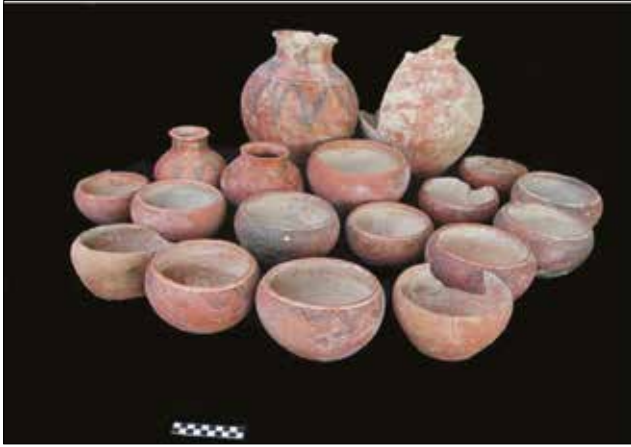
Şekil 11: Kurganlarda gömülen hayvanlar (Selin Nugent). / Animals incorporated into Kurgan Burials (Selin Nugent).

nekropolde çeşitli dönemlerde gömülerin yapıldığını göstermektedir. Şimdiye kadar 13 kurganda kazı yapılmıştır. Taş karışık toprakla kaplı olan kurganlar genel olarak bir sıra, bazen ise iki sıra taş dizisiyle çevrelenmiştir (Şek. 10). Araştırmalar kurganların altındaki mezarların üç, bazen ise dört kat taşla kaplı olduğunu göstermiştir. Büyük olasılıkla, bu mezarların yağmalanmasını önlemek için yapılmıştır. Mezarlar köşeleri yuvarlatılmış dörtgen biçimdedirler. Kurganlarda insan ve hayvan iskeletlerinin kalıntılarına da rastlanılmıştır. Ama insan ve hayvan iskeletlerinin kalıntıları kötü durumda bulunmuştur. Araştırma sırasında mezarlarda bir, iki, bazen ise üç kişinin gömüldüğü anlaşılmıştır. İskeletlerden bir tanesinin kemiklerinde silah darbesini işaret eden izlere ulaşılmışken bir diğer önemli bulgu

kemiklerde yanık izlerine rastlanmış olmasıdır. İnsan iskeletlerinin çevresinde büyükbaş, küçükbaş hayvan ve köpek iskeletleri de bulunmuştur (Şek. 11). Araştırmalar sırasında belli olmuştur ki, mezarlarda yalnızca evcil hayvanlar ve köpekler gömülmüştür. Kemikler iyi durumda olmadığından hayvanların tüm, ya da parça halinde gömüldüğü tam olarak anlaşılmamıştır. Anlaşıldığı üzere Orta Tunç Çağı'nda insanların evcil hayvanlarla gömülmesi adet olmuştur.

MEZAR ARMAĞANLARI

Kurganların mezar armağanları genellikle boyalı çanak çömlek, tunç ve obsidyen eserlerden oluşmaktadır. Mezar armağanlarının çoğunluğunu ise boyalı çanak

Şekil 12: CR8 kurganının boyalı seramikleri (Lauren Ristvet, Selin Nugent). / *Painted pottery of kurgan CR8* (Lauren Ristvet, Selin Nugent).

Şekil 13: Kızkale kurganlarından bulunan monokrom boyalı çanak çömlek (Veli Bahşeliyev, Lauren Ristvet ve Hilary Gopnik). / *Monochrome painted pottery of Kızkale kurgans* (Veli Bakhshaliyev, Lauren Ristvet and Hilary Gopnik).

çömlek oluşturmaktadır. Mezarlardan şimdiye kadar ele geçenler yalnızca monokrom boyalılarından oluşmaktadır (Şek. 12). Kızkale kurganlarında polikrom boyalıları hiç rastlanılmamıştır. Kurganlardan boyalı çanak çömleğin çeşitli türleri bulunmuştur. Kaplar kırmızı zemin üzerine siyah renkle yapılmış geometrik desenlerle bezenmiştir.

Mezarlardan ve yerleşmeden alınan karbon analizlerinin sonuçları monokrom boyalıların çeşitli evreler içerdiğini kanıtlamaktadır (Şek. 3). Kızkale kurganlarından bulunan çanak çömlekler Nahçıvan'da şimdiye dek yapılan kazılarda da tespit edilmiştir. Ağız kenarı konsantrik yarım dairelerle bezenen çanaklar özellikle Orta Tunç Çağı'nın erken evresi için karakteristiktir. Bu tip çanaklar Nahçıvan'da Karaçug, Çalhankale, Şahtahtı, Nehecir'den bilinmektedir⁴⁴. Kızkale kurganlarının mezar armağanları arasındaki çömlek ve vazo türü kaplar geometrik motifte bezemelere sahiptir (Şek. 12; Şek. 13). Bu kaplar biçim ve bezeme açısından Nahçıvan'ın Orta Tunç Çağı yerleşmeleri ve kurganlarından bulunanların tam benzeridir. Bu motifte bezenmiş kaplar Kültepe II, Yayıcı ve Çalhankale nekropolünden⁴⁵, Doğu Anadolu'da Kars, Ani-Iğdır bölgesinden⁴⁶ bilinmektedir. Kurganlardan bulunan çanak ve çömleklerin benzerlerine Doğu Anadolu⁴⁷, Gürcistan⁴⁸ ve Ermenistan'da⁴⁹ da rastlanılmıştır. Vazo türü kapların birinin bezemesinde

Şekil 14: CR8 kurganından bulunan obsidyen ok uçları (Jennifer Swerida). / *Obsidian arrowheads founded of kurgan CR8* (Jennifer Swerida).

⁴⁴ Belli / Bahşeliyev 2001:Çizim 9

⁴⁵ Belli / Bahşeliyev 2001:Çizim 1-13

⁴⁶ Özfiat 2001: Levha 35, 1-2, Levha 54,1

⁴⁷ Özfiat 2001: Res. 20-23

⁴⁸ Джапаридзе 1964: 102-121; Кушнарева 1993:108-109

⁴⁹ Кушнарева 1993: 122, рис. 42, 14-17; рис. 47, 1

Şekil 15: CR4 kurganının buluntuları (Veli Bahşeliyev, Jennifer Swerida). / *Findings of Kurgan CR4 (Veli Bakhshliyev, Jennifer Swerida).*

svastika türü desenler kullanılmıştır (Şek. 13, 8). Bu tür desenler kapların üzerindeki bezemelerin insanların estetik zevkini yansıttığını göstermektedir⁵⁰. Boyalı kaplar üzerindeki desenlerin anlamı ile ilgili çeşitli fikirler de yürütülmektedir⁵¹. Mezar armağanlarının bir grubu, CR6, CR7, CR8 kurganlarından bulunan obsidyenler oluşturmaktadır (Şek. 14). Üçgen biçimli, sap delikli bu tür ok uçları Kızılburun nekropolünde yapılan kazılar sırasında da ele geçirilmiştir⁵². Araştırmalar bu tür ok uçlarının Tunç Çağı'nın çeşitli dönemlerinde kullanıldığını göstermektedir⁵³. Obsidyen ok uçlarının yanı sıra CR7 ve CR8 kurganlarından birer örneklerle tunç mızrak ucu da bulunmuştur (Şek. 15, 2). Ama tunç silahlar çok azdır. Kazı sırasında CR8 kurganından bulunan bakır kazan özellikle dikkat çekicidir. Kazan küçük metal plakaları birbirine perçinleyerek yapılmıştır (Şek. 15, 4). Ne yazık ki, iki kulplu bu kazan hasar görmüştür.

Mezar armağanlarının belli bir grubunu süsler oluşturmaktadır (Şek. 15, 3). Bunlar arasında deniz kabuğundan ve çeşitli minerallerden, bakırdan yapılan

boncuklar ve tunç iğneler bulunmaktadır. Mezar armağanları arasında CR8 kurganından bulunan piramit başlıklı tunç iğneler özellikle dikkat çekicidir (Şek. 15, 1). Çalhankale kurganlarından da belli olan bu tip iğneler Orta Tunç Çağı'nın erken evresi için karakteristiktir ve sonraki dönemlerde hiç rastlanılmamıştır. Bu açıdan piramit başlıklı iğneler kurganın tarihlendirilmesi için de önemlidir. Kızkale kurganlarından bulunan metal eserlerin analizi şimdilik yapılmamıştır. Ama Çalhankale kurganlarındaki iğnelerin kimyasal analizi bu eserlerin bakır arsenik alaşımından yapıldığını göstermiştir ki, bu da Orta Tunç Çağı'nın erken evresi için karakteristiktir⁵⁴. CR8 kurganından alınan karbon örneğin analizi de bu sonuçları doğrular niteliktedir. Karbon örneğin analizi İÖ 1914-1755 yıllarını göstermiştir.

BOYALI SERAMİKLERİN TARİHLENDİRİLMESİ

Literatürde boyalı kapların, özellikle monokrom boyalıların tarihlendirilmesine geniş yer verilmiştir. Bizim amacımız ise yalnızca bazı sorunsalları ele almak ve bazı fikirleri netleştirmektir. İlk önce söylememiz gerekiyor ki, Gürcistan ve Ermenistan'da boyalı çanak çömlek yalnızca ilk evrede yayılmış ve yalnızca monokrom boyalılarla temsil edilmiştir. Ama Doğu

⁵⁰ Araştırmacıların fikrine göre bür desenler Güneşi sembolize etmiştir (Müseibov 1992: 19-21)

⁵¹ Абибуллаев 1982: 252

⁵² Aliyev 1977: 158, tablo 18, 9-11

⁵³ Baxşeliyev 2002: 112

⁵⁴ Бахшалиев 2005:44-56

Anadolu, Urmiye Havzası ve Nahçıvan'da boyalı çanak çömlek İÖ III binyılın başlarından İÖ II binyılın sonlarına kadar süreklilik göstermiştir. Ayrıca Kültepe II'de çömlekçi atölyesinin bulunması boyalı çanak çömleğin yerli üretiminin benimsendiğini kanıtlamaktadır⁵⁵. Araştırmalar monokrom boyalıların üretimine Orta Tunç Çağı'nın ilk aşamasından itibaren başladığını göstermektedir. Araştırmacıların bir grubu Orta Tunç Çağı boyalı çanak çömlek kültürünün İÖ II binyılın başlarında ortaya çıktığını belirtmektedirler⁵⁶. Ama B.Brown, Göy Tepe'nin monokrom boyalı çanak çömlek içeren D tabakasını İÖ 2400-2000 yıllarına⁵⁷ tarihlemiş; M. Edwards ise Haftavantepe'nin VIC tabakası için İÖ 2200-2000 yıllarını önermiştir⁵⁸. Bunlar dışında Sos Höyük yerleşmesinden alınan karbon örneklerin çok sayıdaki analizi Orta Tunç Çağı'nın İÖ 2200-2000 yılları arasında başladığını göstermektedir⁵⁹. Kordlartepe'nin Orta Tunç Çağı tabakası ise İÖ 2300-1300 yılları ile tarihlendirilmiştir⁶⁰. Ayrıca bizim Kültepe II'de yaptığımız kazılar⁶¹ Orta Tunç Çağı'nın İÖ 2400 yılından başladığını göstermiştir⁶². Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Kızkale'den alınan karbon örneklerin analizi İÖ 2135-1780 yıllarını göstermiştir. Bunlara bakılırsa Orta Tunç Çağı'nın İÖ III binyılın ikinci yarısında, ya da sonlarında başladığını söyleyebiliriz.

Mezarlarda şimdiye kadar monokrom boyalıları polikromlarla beraber bulunmadığından bu tür seramiğin ne zaman ortaya çıktığı sorusu da dikkat çekicidir. Bu açıdan yine de Urmiye Havzası ve Nahçıvan'ın tabakalanma içeren yerleşmeleri önem taşımaktadır. Kızkale yerleşmesinin kazısı gösteriyor ki, geometrik motifte bezemesi olan polikrom boyalıları daha erken ortaya çıkmıştır. Nahçıvan'da yerleşmelerden ve mezarlardan ele geçirilen geometrik motifte bezemelilerin çeşitli türleri vardır. Bu tür çanak çömlek Kültepe II ve Kızılburun nekropolünde özellikle yaygındır⁶³. Urmiye Havzası ve Doğu Anadolu'da da bu tür seramikler geniş uygulama görmüştür⁶⁴. Geometrik motifte bezenmiş seramikler QQ6 sondajından da gelmiştir. Bulunan polikrom boyalıların biri (Şek. 9, 1) bezeme açısından Tazakent kurganlarının çömlekleri ile benzerdir. Tazakent türü seramik araştırmacılar tarafından İÖ 2000-

1900 yıllarına tarihlendirilmiştir⁶⁵. B. Brown⁶⁶ Göy Tepe'nin polikrom boyalıları bulunan C tabakasını 2000-1700 yıllarına ait etmiştir. M. Edwards Haftavantepe'nin polikrom boyalıları bulunan VIB tabakasını İÖ 1900-1550 yıllarına tarihlendirmiştir⁶⁷. Kızkale'nin QQ6 sondajında bu motifte bezenmiş kapların biriminden alınan karbon örneklerinden biri İÖ 1620-1504, diğeri ise İÖ 1640-1510 yıllarını göstermiştir. Kültepe II'de geometrik motifli polikrom çanak çömleğin bulunduğu tabakadan alınan karbon örneğinin analizi ise İÖ 1800 yılını göstermiştir⁶⁸. Veli Aliyev polikrom boyalıların en geç İÖ 1700 yılında ortaya çıktığını söylemiştir⁶⁹. Tazakent kültürü ile benzer çanak çömlek içeren Hasansu kurganından alınan karbon örneğinin analizi ise İÖ 1750 yılını göstermiştir⁷⁰. Polikrom boyalıları içeren Dinka Tepe mezarlarından alınan karbon örneklerden birinin analizi İÖ 1752-1674, diğeri bir örnek ise İÖ 1637-1517 yıllarını göstermiştir⁷¹. Bu tarihlere bakılırsa geometrik motifli polikrom boyalıların İÖ 1800-1700 yıllarında ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Kızkale yerleşmesinde ortaya çıkan polikrom boyalıların ikinci grubu hayvan resimleri ile bezemeli olanlardan oluşmaktadır. Bu tür boyalı seramik söylediğimiz gibi Kültepe I, Kültepe II yerleşmelerinden ve Şahtahtı nekropolünden bellidir. Bu tür seramiğin ortaya çıkışı ile ilgili çeşitli fikirler söylenmiştir. Osman Hebibullayev bu tür seramiğin geç evrede ortaya çıktığını söylemiş ve polikrom boyalı Şahtahtı çömleğini İÖ 1200-1100 yıllarına tarihlemiştir⁷². Veli Aliyev bu tür boyalıları son olarak İÖ 1500-1400 yıllarına ait etmiştir⁷³. Araştırmacı bu tür seramiği tarihlerken boyalıların birimindeki İÖ 1500-1400 yıllarına ait Ön Asya türü silindir mühürlerin varlığından da bahsetmiştir. Kızkale'nin tabakalanmasına bakılırsa hayvan motifli polikrom boyalıların İÖ II binyılın ortaları ve ikinci yarısında ortaya çıktığı söylenebilir. Bu tür seramikler Kızkale'de İÖ 1450 yılı ile tarihlenen tabakadan sonraki evreye, Son Tunç'dan Erken Demir Çağı'na geçiş dönemine aittir. Kızkale'nin ve diğer yerleşmelerin çok evreli tabakalanmasına dayanarak bu tür boyalıların İÖ II binyılın ortalarına doğru ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Tabii ki, ilerideki araştırmalar daha net bilgiler elde edinmeye olanak sağlayacaktır.

⁵⁵ Алиев 1991: 33-34

⁵⁶ Aliyev 1977:113-124

⁵⁷ Brown 1951: 164

⁵⁸ Edwards 1981:102

⁵⁹ Sagona / Erkmen / Sagona 1999: 31-64

⁶⁰ Kromer / Lippert 1976: 82

⁶¹ Bu kazı 2006 yılında uluslararası Azerbaycan ABD ekibi tarafından Veli Bahşeliyev, Lauren Ristvet ve Safar Aşurovun başkanlığında yapılmıştır.

⁶² Bakhshaliyev / Ristvet/Ashurov 2009: 82-87

⁶³ Belli / Bahşeliyev 2001:103-108

⁶⁴ Özfirat 2001: 17-116

⁶⁵ Мартиросян 1964: 54-55

⁶⁶ Brown 1951: 82-91

⁶⁷ Edwards 1981: 102

⁶⁸ Алиев 1991: 31

⁶⁹ Aliyev 1977: 121

⁷⁰ Müseyibli / Ağalarzadə 2013: 91

⁷¹ Rubinson 1994: 200

⁷² Абибуллаев 1961: 36

⁷³ Aliyev 1977: 122

SONUÇ

Kızkale yerleşmesi ve nekropolünün araştırılması Nahçıvan'ın Orta Tunç Çağı boyalı çanak çömlek kültürünün önemli merkezlerinden biri olduğunu kanıtlamaktadır. Kızkale yerleşmesi ve onun civarındaki kurganlarda yapılan araştırmalar Orta Tunç Çağı boya bezemeli çanak çömlek kültürünün kökeni ve gelişim süreci ile ilgili sorunları araştırmak açısından önem taşımaktadır. Kızkale yerleşmesinde kültür tabakası rölöveye bağlı olarak 3-4 metre arasındadır ki, bu da Güney Kafkasya'da nadiren rastlanmaktadır. Kızkale Nahçıvan'da Kültepe I ⁷⁴, Kültepe II ⁷⁵ ve Kızılburun'dan ⁷⁶ sonra boyalı çanak çömlek kültürüne ait çok evreli tabakalanmaya sahip olan dördüncü höyük türü yerleşmedir. Orta Tunç Çağı'na ait Bezekli ⁷⁷, Kazançıkale ⁷⁸, Kurtdağ ⁷⁹, Göynükkale ⁸⁰ ve diğerlerinin araştırılma sırasında savunma duvarlarına rastlanması, öte yandan bu kalelerin savunma açısından önemli mevkide yer alması Orta Tunç Çağı'nda Nahçıvan'da yerleşen toplulukların savunmaya ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Kültepe II, Kızkale gibi höyük türü yerleşmelerde de savunma duvarının bulunması da bunu kanıtlamaktadır. Büyük alanı kapsayan savunma duvarlarının yapılması Nahçıvan'da bulunan toplulukların büyük askeri güce sahip olduğunu da göstermektedir. Kızkale yerleşmesinin ve nekropolünün buluntularına bakılırsa bu toplulukların temel yaşam biçimi tarım ve hayvancılık olmuştur. Bu topluluklar yerleşik ve göçebe hayat tarzını da benimsemişlerdir. İskeletlerden birinin kemiklerinde silah darbesinin ve yanık izlerinin bulunması, büyük olasılıkla topluluklar arasındaki savaşın izlerini yansıtmaktadır. Mezarlarda bulunan insan iskeletlerinin dişlerinden alınan izotopların analizi sırasında bilinmiştir ki, Arpaçay vadisinde yerleşen topluluklar yaz aylarında Arpaçay vadisi ile dağlardaki yaylalara gitmiş, son baharda ise geri dönerek yeniden Kızkale'de yerleşmişlerdir. Arkeolojik veriler İÖ III binyılın sonu ve II binyılın başlarında Yakın Doğu ve Güney Kafkasya'daki siyasal olaylar nedeniyle Arpaçay vadisinde ve Şerur Ovası'nda yerleşen kabilelerin savunma amacıyla kaleler inşa ettiğini göstermektedir. Orta Tunç Çağı ile tarihlenen kale türü yerleşmeler yukarıda da belirttiğimiz gibi Doğu Anadolu'da bulunmuştur. Bu tür savunma duvarlarına Güney Kafkasya'nın diğer yerleşmelerinde rastlanılmaması Nahçıvan'da ve Doğu Anadolu'da yerleşen kabilelerin örgütlendiğinin, bu bölgenin ortak kültür içinde

bulunduğunun göstergesidir. Doğu Anadolu, Urmiya Havzası ve Nahçıvan'da boyalı çanak çömlek kültürünün Güney Kafkasya'nın diğer bölgelerine kıyasla süreklilik göstermesi ve çeşitli evrelerin izlenilmesi Orta Tunç Çağı boyalı çanak çömlek kültürünün bu bölgede ortaya çıktığını söylemeye olanak tanımaktadır.

⁷⁴ Абибуллаев 1982: 202

⁷⁵ Алиев 1991: 23

⁷⁶ Абибуллаев 1982: 145-179

⁷⁷ Бахшалиев 2008: 227

⁷⁸ Бахшалиев 2008: 151; Belli /Bahşaliyev 2001: 29-30

⁷⁹ Бахшалиев / Багиров 2012: 215-217

⁸⁰ Бахшалиев 2008: 192

KAYNAKÇA

- АБИБУЛЛАЕВ, О.А. 1982.
Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР, Элм Баку
- АБИБУЛЛАЕВ, О.А. 1961.
“Материалы Шахтахтинского погребения”. Известия Академии Наук Азербайджанской ССР. Серия истории, философии и права 5. (1961): 27-36.
- АЛИЕВ, В.Г. 1991.
Культура эпохи средней бронзы Азербайджана, Элм Баку
- ALİYEV, V. 1977.
Azərbaycanda Tunc dövrünün boyalı qablar mədəniyyəti, Elm Bakı
- ALİYEV, V. 1979.
Qədim Naxçıvan, Elm Bakı
- БАХШАЛИЕВ, В. 2005.
Древняя металлургия и металлообработка на территории Нахчывана, Элм Баку
- BAHŞALIYEV, V. 1997.
Archaeology of Nakhchivan, Arkeoloji ve Sanat Istanbul
- BAXŞƏLİYEV, V. 2002.
Naxçıvanın Dəmir dövrü abidələri, Elm Bakı
- BAXŞƏLİYEV, V. 2008.
Naxçıvanın arxeoloji abidələri, Elm Bakı
- BAKSHSHALIYEV, V, RISTVET, L., ASHUROV, S. 2009.
“The Chronology Kura-Arakses Sites: 2006 Excavations at Kultepe II and Maxta I”, *Azerbaijan-Land between East and West. Transfer of knowledge and technology during the «First Globalization» of the VIIth-IVth millennium B.C.*, German Embassy Baku: 82-87.
- BAXŞƏLİYEV, V., HAMMER, E., RISTVET, L., GOPNIK, H., AŞUROV, S. 2015.
“Oğlanqala və Qızqala ətrafında arxeoloji araşdırmalar”, *Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2013-2014*, Xəzər Universiteti Bakı: 394-398.
- BAXŞƏLİYEV, V., RISTVET, L., GOPNIK, H., SWERIDA, J., NUGENT S. 2017.
“Qızqalası yaşayış yerində 2015-2016-ci illərdə aparılan arxeoloji araşdırmalar”, *Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar*. Bakı: 568-583.
- БАХШАЛИЕВ, В., БАГИРОВ Р. 2012.
“Гурддаг – новое поселение крепостного типа”, *Российская археология* 2. (2012): 215-217.
- BURNEY, C.A. 1983.
Excavation in Azerbaijan, Haftavan VI Period, London.
- BROWN, T.B. 1951.
Excavation in Azerbaijan 1948, John Murray London
- BELLİ, O., BAHŞALIYEV V. 2001.
Middle and Late Bronze Age Painted Pottery culture of the Nakhchivan Region, Arkeoloji ve Sanat Istanbul
- ÇİLİNGİROĞLU, A. 1990a.
“Van-Urmiye bölgeleri arasındaki kültürel ilişkinin Van-Urmiye boyalıları ışığında değerlendirilmesi”, *X. Türk Tarih kongresi*. Ankara: 169-173.
- ÇİLİNGİROĞLU, A. 1990b.
“Gaziantep Muzesindeki Van-Urmiye boyalıları”, *Arkeoloji ve Sanat tarihi Dergisi V*. (1990): 25-44.
- ÇİLİNGİROĞLU, A. 1994.
“Van gölü Havzasında üretilen MÖ II binyıl boyalı çanak çömleği”, *Arkeoloji Dergisi II*. (1994): 1-31.
- ДЖАПАРИДЗЕ, О.М. 1964.
“Археологические раскопки в Триалети в 1959-1962 гг.”, *Советская археология* 2 (1964): 102-121.
- EDWARDS, M.R. 1981.
“Pottery of Haftavan VIB (Urmia Ware)”, *Iran*, XIX. (1981): 101-140.
- EDWARDS, M.R. 1986.
“Urmia Ware and its distribution in North Western in the Second Millennium BC.”, *Iran XXIV* (1986): 57-77.
- ЖОРЖИКАШВИЛИ, Г.Л., ГОГОДЗЕ, Е.М. 1974.
Памятники Триалети эпохи ранней и средней бронзы, Мецниереба Тбилиси
- КУШНАРЕВА, К.Х. 1993.
Южный Кавказ в IX-II тысячелетиях до н.э., Петербургское Востоковедение Санкт Петербург
- KROMER, K., LIPPERT, A. 1976.
“Die Österreichischen Ausgrabungen am Kordlartepe in Persich West”, *Azerbaischan. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 106*. (1976): 65-82.
- LIPPERT A. 1979.
Die Österreichischen Ausgrabungen am Kordlartepe in Persich West, Azerbaischan (1971-78). *Archaeologische Mitteilungen aus Iran XII*. (1979): 103-154.

- MARTIROSYAN, A.A. 1964.
Армения в эпохи бронзы и раннего железа, Изд-во АН Арм. ССР Ереван
- MÜSEYİBOV, N. 1992.
“Xaç işarələrinin semantikasına dair”, *Azərbaycanda arxeologiya və etnografiya elminin son neticələrinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları*. Bakı: 19-21.
- MÜSEYİBLİ, N., AĞALARZADƏ, A. 2013.
Həsənsu kurqanı, Nafta-Press Bakı
- ÖZFIRAT, A. 2000.
“Doğu Anadolu’da M.Ö. II. Binyıl Kültürlerinin Araştırılması”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*. Ankara: 359-362.
- ÖZFIRAT, A. 2001.
Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (M.Ö. Binyıl), Arkeoloji ve Sanat yayınları İstanbul
- ÖZFIRAT, A. 2002.
“Van-Urmia painted pottery from Hakkari”, *Archaeologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, 34. (2002): 210-228.
- ÖZFIRAT, A. 2008.
“The Highland Plateau of Eastern Anatolia in the Second Millennium BCE: Middle/Late Bronze Ages”, *Ancient Near Eastern Studies* 27 (2008): 101-122.
- ÖFIRAT, A. 2013.
“Van, Ağrı, Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2011”, 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı (Çorum 28 Mayıs-01 Haziran 2012)*. Ankara: 293-302.
- RUBINSON, K. 1994.
“Eastern Anatolia Before the Iron Age”, *Anatolian Iron Age* 3. (1994): 199-203.
- SAGONA, A., ERKMEN, M., SAGONA, C. 1999.
“Excavations at Sos Höyük, 1997, Fourth Preliminary Report”, *Anatolica XXIV*. (1999): 31-64.
- SEYİDOV, A. 2003.
Naxçıvan e. ə. VII-II minilliklərdə, Elm Bakı
- YARDIMCIEL, A., GİZLENCİ, E. 2017a.
“Orta Aras Havzası’nda Bir Orta Tunc Çağı Kalesi: Calıguney”, *Seleucia* 7. (2017): 397-409.
- YARDIMCIEL, A., GİZLENCİ, E. 2017b.
“Arkeolojik Yüzey Araştırmaları ışığında Ağrı-Doğubayazıt Bölgesinin Orta Tunç Çağı Kültürü”, *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi sempozyumu* (18-20 ekim 2017): 58-63.

THE GALAYERI SETTLEMENT: LATE CHALCOLITHIC TRADITIONS OF EASTERN ANATOLIA AND THE CAUCASUS

KALAYERI YAŞAM YERİ: DOĞU ANADOLU-KAFKASYA SON KALKOLİTİK GENELEKLERİ

Makale Bilgisi

Başvuru: 7 Şubat 2019

Hakem Değerlendirmesi: 28 Şubat 2019

Kabul: 22 Kasım 2019

Article Info

Received: February 7, 2019

Peer Review: February 28, 2019

Accepted: November 22, 2019

DOI : 10.22520/tubaar.2019.25.004

Najaf MUSEİBLİ *

Keywords: Eastern Anatolia, Caucasus, Leilatepe Culture, Late Chalcolithic, Burials, Ceramics, Metal.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Kafkasya, Leilatepe Kültürü, Son Kalkolitik, Mezar, Keramik, Metal.

ABSTRACT

The article summarizes the results of the excavations in the Galayeri settlement of Leilatepe culture, which is located in Gabala district of the Azerbaijan Republic. The roots of this culture are connected with the late Chalcolithic Eastern Anatolian traditions. Excavations were completed in 400 sq/ m area in Galayeri. The thickness of the cultural layer at the excavation site was 3m. The constructions were made of non-standard clay layers. Semi-dugouts, dug into the subsoil, have been revealed there. One of the semi-dugouts probably served as a sanctuary. More than 20 child burials in ceramic vessels and one catacomb with the child burial have been revealed. The pottery is divided into 4 groups according to the composition of the clay. Most of all, vessels of the first group, made of plant tempered clay and thrown on a potter's wheel, have been found. Stone products are represented by grain grinders, pestles, graters, as well as numerous obsidian and flint tools. Bone tools are few and consist of spindle whorls and awls. The metalworking items - molds for axes and ingots are of interest.

* Doctor of Historical Sciences, professor, Deputy Director at the Institute of Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Azerbaijan. E-mail: necef_museibli@mail.ru. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4228-6364>

ÖZET

Makale, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kabala bölgesi topraklarında bulunan Leylatepe kültürü Kalayeri'nin kazılarının sonuçlarını özetlemektedir. Bu kültürün kökleri, geç kalkolitik dönemdeki Doğu Anadolu gelenekleri ile bağlantılıdır. Kalayeri'de kazılar 400 m² arsa üzerinde tamamlandı. Kazı alanındaki kültürel katmanın kalınlığı 3 m idi. Binalar standart olmayan kil katmanlarından yapılmıştır. Anakara gömülü yarı sığınaklar keşfedildi. Yarı sığınaklardan biri muhtemelen bir mebet olarak hizmet vermiştir. 20'den fazla keramik kaplarda çocuk gömülü küp mezar ve bir çocuk gömülü katakomb bulundu. Kilin bileşimine göre, keramikler 4 grupta bulunmaktadır. Birinci grup kaplarının çoğu, bitki katkılı kilden yapılmış ve çömlekçi çarkında kalıplanmış halde bulunur. Taş ürünler tahıl rendesi, havaneli, vapur, yanı sıra obsidien ve çakmaktaşı çeşitli araçları ile temsil edilmektedir. Kemik aletler az sayıdadır, iğ ve bızlardan oluşur. Metal işleme ürünleri olarak ingot (külçe) ve balta kalıpları ilgi çekicidir.

INTRODUCTION

During the last two decades, archaeological researches of farming culture monuments relating to the 6th-4th millennia B.C have been expanded. During this period dozens of monuments relating to these millennia have been discovered in the territory of the Republic of Azerbaijan. Most of them belong to late Chalcolithic Leilatepe culture, which, with some exceptions, was studied only in Azerbaijan. The Leilatepe culture related to the 1st half of the 4th millennium was discovered in the early 80s of the last century during the excavations of the same settlement in the Karabakh region of Azerbaijan.¹ Due to the investigations in the recent fifteen years, all features of the Leilatepe culture as an archaeological culture and its place in the Near Eastern-Caucasus Chalcolithic have been determined. Beyuk Kesik, Poylu, Galayeri and other settlements and Soyuqbulaq kurgans related to this culture were found and excavated in Azerbaijan. At the same time, it has been established that the Maikop culture in the North Caucasus, which is the northernmost point of migrations from the Near East to the Caucasus, had emerged basing on traditions of the Leilatepe culture² (Fig. 1).

Leilatepe culture had emerged in the South Caucasus as a result of merging of the late Chalcolithic cultural traditions of Eastern Anatolia and Northern Mesopotamia. Settlements of this culture are located in groups. Sometimes the distance between them is only a few hundred meters.

According to the area of distribution, these monuments in the territory of Azerbaijan form the Karabakh, Ganja-Gazakh and Mugan groups³.

The source of the Leilatepe culture is the late Chalcolithic monuments in Eastern Anatolia and North Mesopotamia. Depending on their relation to these sources, Leilatepe culture can be divided into local versions on Karabakh, Ganja-Gazakh and Mugan regions. In some of these monuments Eastern Anatolian (upper Euphrates basin) and Northern Mesopotamian (Upper Tigris basin) traditions dominate. In some monuments of the Leilatepe culture, cultural influences of both regions are observed.

Galayeri settlement in Gabala district - in the north of Azerbaijan, belonging to the Leilatepe culture is closely associated with cultural traditions (buildings, graves, ceramics) of Eastern Anatolia (Arslan Tepe VII, Amuk F, etc.).

Figure 1: Location of the Leilatepe Culture Monuments / *Leilatepe Kültürü anıtlarının Yerleşim Alanları*.

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE GALAYERI SETTLEMENT

The Galayeri settlement of the Leilatepe culture was discovered in 2011, at the foot of the Greater Caucasus Mountains, in the northern part of Azerbaijan, during the earth works at the international airport in the area of the Gabala district.

The monument is located on plain area, at 342 m above sea level.

Its primary area was about 3 hectares. The settlement rises to a height of 3 m in the form of a hill above the present level. In the medieval ages, the hill was used as a Muslim cemetery; therefore in many places the cultural layer was destroyed to a 1-1.2 m depth.

Since 2012, large-scale archaeological excavations led by the author have been carried out in this monument. On the area of 400 sq/ m, excavations have already been carried out to the subsoil, which enables us to draw certain generalizations and preliminary conclusions. The maximum thickness of the cultural layer of the settlement at the excavation site was 3 m. (Fig. 2a).

Constructions in Galayeri settlement were built of 30-40 cm to 1.2 m long, 7-8 cm thick clay layers. They are of chestnut color, without any inclusions, and there is a 2,5-3 cm thick ash-colored fixing solution between the layers. (Fig.2b). Remains of a rectangular plan construction have been revealed. Structures of standard raw bricks have not found here yet. Close analogues of the clay layer architecture of the Galayeri settlement are known from Arslantepe VII (temple "C")⁴.

¹ Narimanov 1985

² Museibli 2005; Museibli 2007; Museibli 2015

³ Museibli 2012: 141

⁴ Frangipane 2009

Figure 2a: Excavation Site; 2b: Side View of the Wall / Kalayeri. 1 – Kazı alanı; 2 – duvar yan görünüm

In the site, where the excavations have already completed, storage pits and semi-dugouts were found in the subsoil. Since there are no remnants of constructions directly in the above-subsoil level, it is no exception that at the initial stage of the settlement people lived here in semi-dugouts as well.

One, the largest of the semi-dugouts, attracts attention with its structure. In the subsoil, at 1 m depth an oval semi-dugout with dimensions of 3.4-2.4 m was dug. In the eastern part of the pit bottom, another, but a small (1.9-1.45 m) pit, with a depth of 30 cm was dug. Presumably, in this part, in the eastern side, there was the entrance to the semi-dugout. Fragments of ceramic vessels, stone and bone tools and numerous animal bones were found in the filling of the semi-dugout. It is interesting that among the ceramic inventory there is a tubular beak from the lamp, which was first found in this monument and a candlestick saucer. The internal surface of the beak is covered with a thick layer of soot, which indicates to a long time use of the lamp. It is not exception that this semi-dugout was the sanctuary for the inhabitants of Galayeri.

CHILD BURIALS

More than 20 child graves were found at different depths of the excavation site. The burials were realized in ceramic vessels (Fig. 3). In two cases, the child corpses laid on the ground were covered with fragments of big pitchers.

The north-western-eastern alignment of burial traditions in the Leilatepe, Beyuk Kesik and Poylu settlements and Soyugbulag kurgans remains stable, unchanged. This custom was related to Northern Mesopotamian, especially to the Upper Tigris Basin (Tepe Gawra) tradition. And in Galayeri, burials were carried out in various alignments, as in Eastern Anatolia – in Arslantepe (Upper Euphrates basin). It should also be noted here that the necks of all burial jars (4 burials), dug into the subsoil are in the eastern alignment.

At square 3F of the excavation site in the Galayeri settlement, at a depth of 2.7 m, a catacomb was discovered dug in the subsoil, directly under the cultural layer. The entrance of the catacomb is of a rectangular form (1.1 x 1.2 m). The depth of the catacomb itself was 1.1 m, the length - 1.7 m, the width of the burial chamber - 70–75 cm, and the length - 1.3 m. The catacomb was dug in the

Figure 3a-b: Child Jar Burials / Çocuk gömülü küp mezarlar

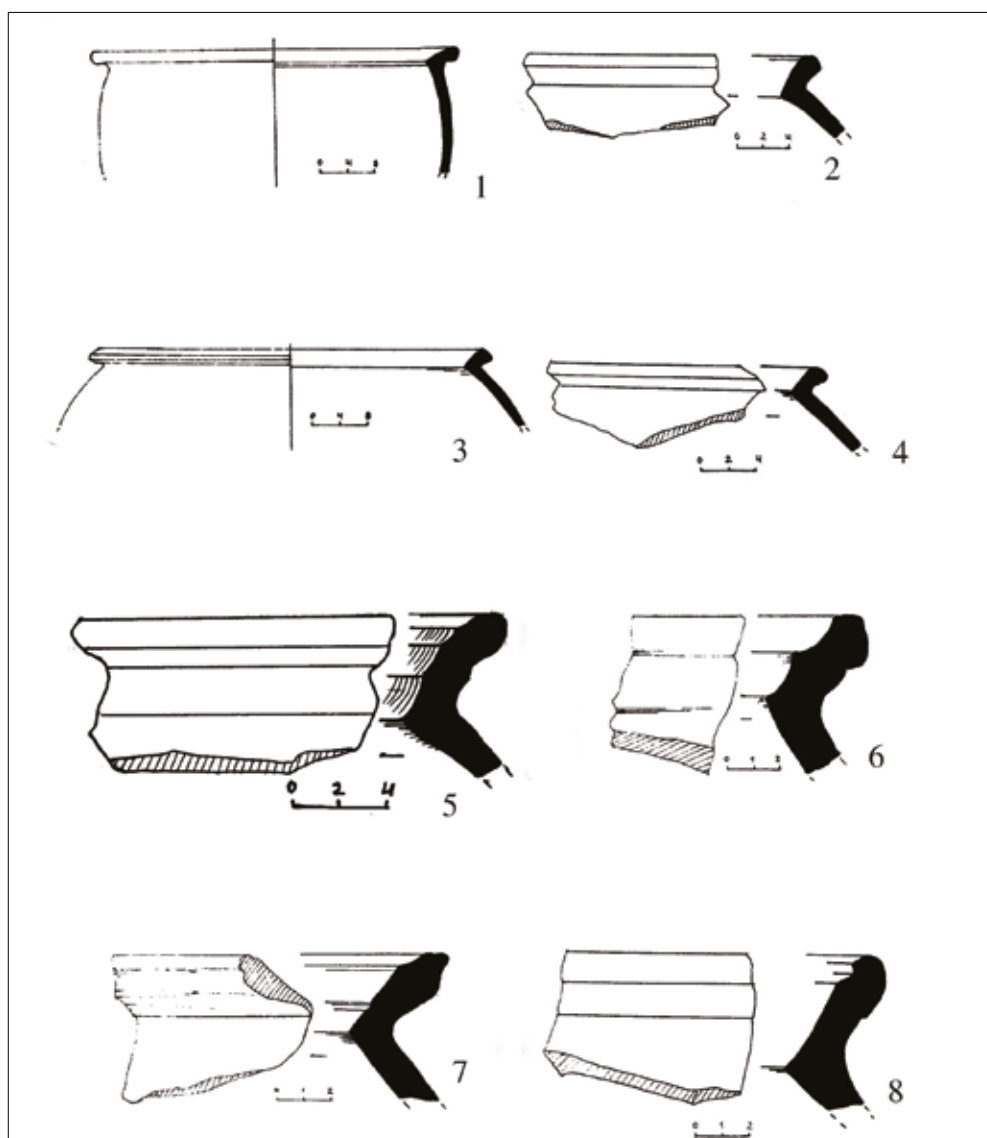

Figure 4: Pottery Vessels Failing to the First Group / *Birinci grup keramik kaplar*

north-south alignment. A child, about 4-5 years old, was buried in the grave chamber, on his right side, in a highly crouched position, with his head facing to the east. Under the pressure of the soil, the skeleton had been crushed into small fragments. The skeleton was surrounded by pieces of black solid mass. No archaeological goods were found near the skeleton and in the filling of the grave pit.

It is noteworthy that in the southwest of the same excavation square in the subsoil, a vertically set large pitcher - pithos with an infant burial was found. This jar burial No. 19 at Galayeri settlement was placed in the subsoil to the level of the rim. There was a 40-50 cm high dome-shaped space above the jar. This jar burial must have also been located in the catacomb. However, the upper part and the inlet of the catacomb were not preserved in the loose cultural layer.

The catacomb, discovered in Galayeri, has no parallels in the Neolithic and Chalcolithic monuments of the Caucasus. This type of burial is not typical for the cultures of the Caucasus, including the Leilatepe culture for the mentioned periods.

A few catacomb burials are known from the Northern Mesopotamian settlements of Yarimtepe I and II. The researchers of these monuments, attributing these burials to the Khalaf culture and dating them back to the 5th millennium B.C, point out quite rightly that the polycentrism of the occurrence of catacomb-type burial constructions on the wide territory of Eurasia is undoubted. Emergence of the catacombs separately can be assumed in various cultures of the Near and Middle East.⁵

⁵ Merpert / Munchayev 1982: 31, 46-48

ARCHAEOLOGICAL GOODS OF THE GALAYERI SETTLEMENT

The main archaeological material is represented by numerous ceramic wares. According to clay composition and the technique of production, ceramic vessels can be divided into four groups.

Vessels of the first group are made of clay with vegetable inclusion. Typologically, these are jars/ pithos of different sizes (Fig. 4; Fig. 5. 1-3), bowls (Fig. 6. 1-4), etc. Ceramics of the second group are bowls (Fig. 5. 4; Fig. 6. 5-7) and small-sized narrow-necked jugs (Fig. 6. 8-10) made of pure clay. These two types of vessels have been revealed in Galayeri more than on all the other monuments of the Leilatepe culture taken together. The vessels of the first two groups are conventionally included in the category of “high-quality ceramics”. They were thrown in the potter’s wheel and are of red, orange, ocher, pink, light yellow colors. The vessels of the first and second groups are round-bottomed. A few small narrow-necked vessels with flat bottom are exceptions.

Figure 5: Pottery Vessels Failing to the First and Second Groups / *Birinci ve ikinci grup keramik kaplar*

Jugs, the inner part of the rims of which decorated with canal-shaped lines (Fig. 4. 5-8) are often encountered, which is typical for the late Chalcolithic Eastern Anatolia and Northern Mesopotamia, from the phase of Arslantepe VII⁶, Amug F⁷,

⁶ Trufelli 1997

⁷ Braidwood / Braidwood 1960

Oylum Hoyuk 3⁸, Tell Hamoukar 4-5B⁹, etc. These types of vessels are not found in Maikop culture.

Vessels of this category with signs on the surface have been revealed there (Fig. 7). Such eye-shaped marks (fingertips) were applied on the vessels by nail before baking. Sometimes such eye-shaped concaves were accompanied by straight lines (Fig 7.4). The most numerous ceramic items with marks from all the Leilatepe culture monuments taken together were found in the Galayeri site. They are more than 100 here. The polytypic marks of Galayeri differ by their diversity. These signs are similar to those on vessels from Arslantepe VII, Amug F¹⁰, Tell Barak¹¹, Hammam at Turkman¹² and other settlements of Eastern Anatolia and Northern Mesopotamia and the Maikop monuments of the North Caucasus¹³.

During the excavations, were also revealed elements of the restoration of this category of vessels. Interstices inside and outside of the vessels were smeared with bitumen. On the fragments of the restored vessels remains of bitumen have been preserved.

The third group includes vessels made of clay tempered with vegetable and inorganic inclusion at the same time. They are thrown in the potter’s wheel and made by hand. By typology and color, they are basically identical with the vessels of the first group, but, unlike them, they are coarser. In this group covers from the vessels (Fig. 8.1-2), bowls of the “Coba bowls” type (Fig. 8. 3), vases and stands (Fig. 8.4) that are not found in a series of other groups have been revealed. Except for Galayeri, from all monuments of the Leilatepe culture vases and covers are known only from the settlement of Beyuk Kesik, where they are represented by just a few samples.

Among the ceramic production, pottery currycombs also should be mentioned (Fig 8.5). These tools are made of vegetal included clay that is from the fragments of thick-walled pottery dishes, which belong to the first group. In order to hold them easily the edges of the fragment chosen to make the tool were slightly smoothed and shaped in oval-rectangular form. Then, through tearing out this pottery piece on both sides, and sometimes on one side, was made a working edge.

Pottery currycombs have not been found in other Chalcolithic monuments of the South Caucasus yet. Toos

⁸ Helwing 2012

⁹ Ur 2010: Fig. B 13.7-9

¹⁰ Braidwood / Braidwood 1960; Trufelli 1994: 245-289; D’Anna/ Guarino 2012

¹¹ Oates 2002: fig. 7-8

¹² Akkermans 1988: Pl 107

¹³ Munchayev / Nechitaylo 1966: 141; Koronevskiy 1999

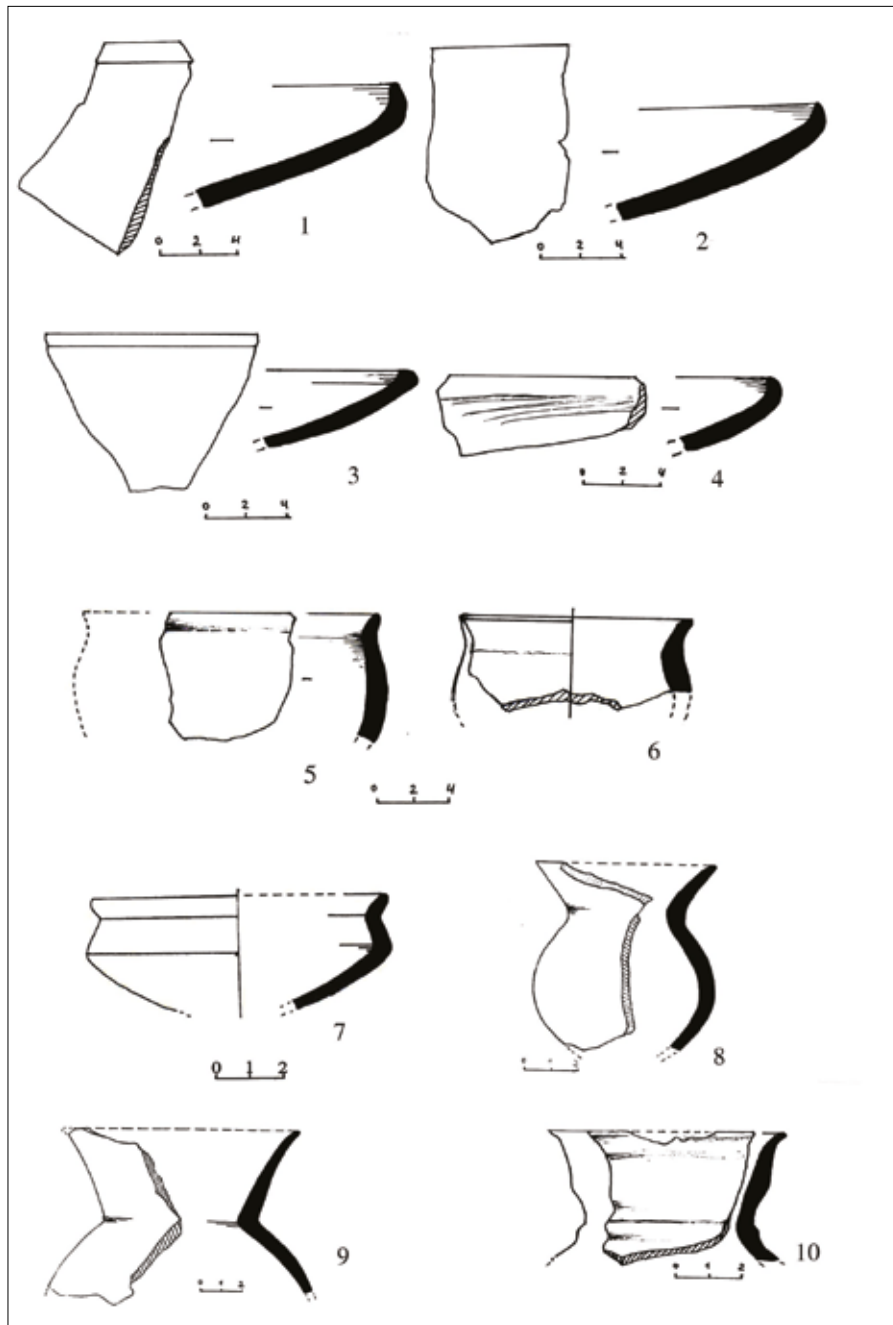

Figure 6: Pottery Vessels Failing to the First and Second Groups / *Birinci ve ikinci grup keramik kaplar*

of this type are typical for Halaf culture monuments of the North Mesopotamia. More than 100 currycombs made from the fragments of pottery vessels have been revealed in Yarimtepe II (Merpert, Munchayev 1982^A, s. 230).

Trasological analysis of the pottery currycombs found in early Bronze Age settlements of Southern Turkmenistan showed that they had been used to clean the animals' skins (Xlopina 1975, s. 248-254).

In addition, clay spindle whorls have been found in Galayeri. Some of these tools have small holes like dots made by a thin tool before their use in weaving (Fig. 8.6).

The fourth group - the category of "coarse ceramics" includes clay vessels with inorganic mixture, made only by hand. This category is represented mainly by jugs (pitchers) with a salient body and high neck of brown, sometimes grey colors. The rims of the vessels are decorated with notches or impressions on the surface are often treated with a comb-shaped tool (Fig. 9). In addition to jugs (pitchers), pans of this category were also found. The upper part of

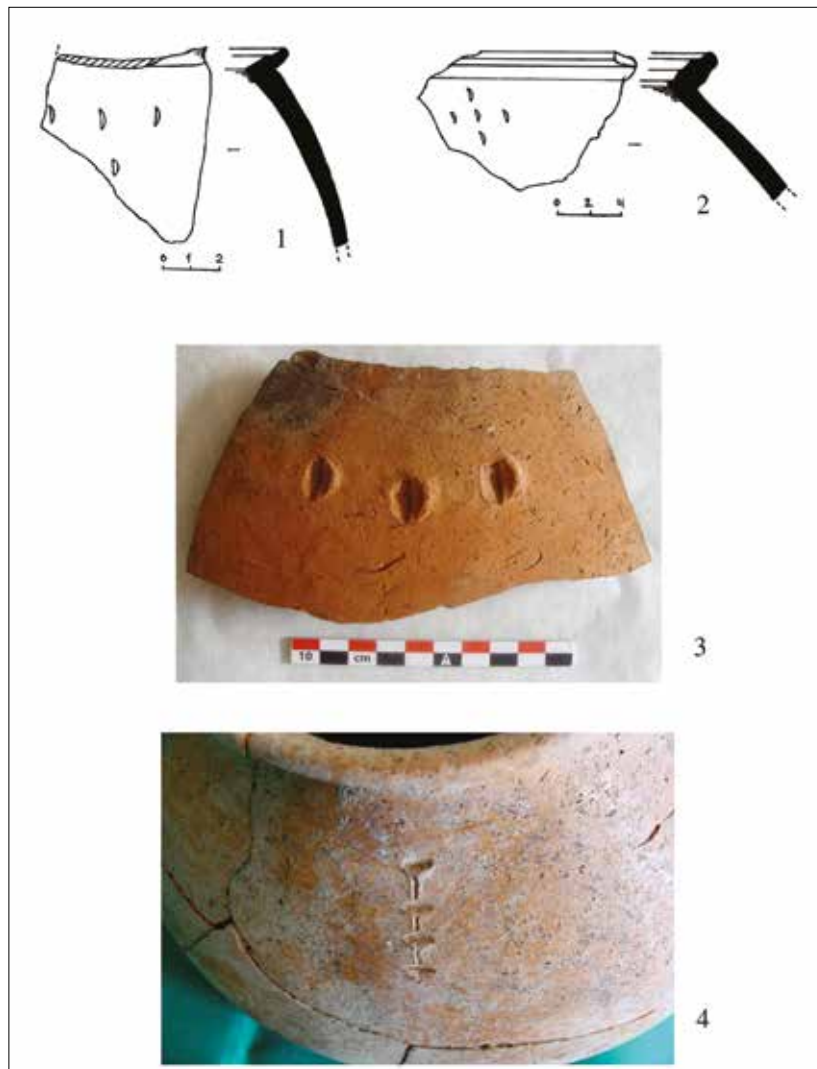

Figure 7: Marks on Pottery Vessels / *Keramik kaplar üzerinde işaretler*

many of them was decorated with a relief ornament on the outside. Through holes (open on both sides) were made on the walls of the pans before firing. In comparison with other monuments of the Leilatepe culture, the frying pans are numerous in Galayeri.

All ceramics, especially vessels with signs, are mainly associated with the late Chalcolithic cultural traditions of Eastern Anatolia (Amug F, Arslantepe VII).

The stone products of Galayeri are represented by grain graters, pestles, graters, parts from the potter's wheel, as well as numerous tools from obsidian, flint and felsite. On the working surface of it some grain graters had hallows (Fig. 10. 1). These types of grain-graters are known from Beyuk Kesik¹⁴, as well as from the Natukhayevsky settlement of the North Caucasus¹⁵.

Some cone-shaped tools made of porous stone, one side of which is smooth and the other convex with a two-sided and one-sided hollow or hole in the center are also of interest (Fig. 10. 3-4). The closest analogue of such tools is known from Beyuk Kesik and it is not exception that they are parts of the potter's wheel.

Cutting tools were made of obsidian, flint and felsite (Fig. 11). They are represented by sickle inserts, scrapers, knife-like plates, chisels, microlites, etc. Multifunction tools were made mainly of silver obsidian. Most of the tools from silver obsidian were found in Galayeri from all monuments of the Leilatepe culture taken together (Fig. 11.5). The revealed nuclei, industrial waste and retouchers prove that stone tools were made on the site.

It has been revealed bone labor tools as well. These are awls, pins, needles, spindle whorls and other items made of animal bones. Pins and needles are typologically similar. The upper end of both tools is completed with

¹⁴ Myseibli 2007

¹⁵ Shishlov / Kolpakova 2010

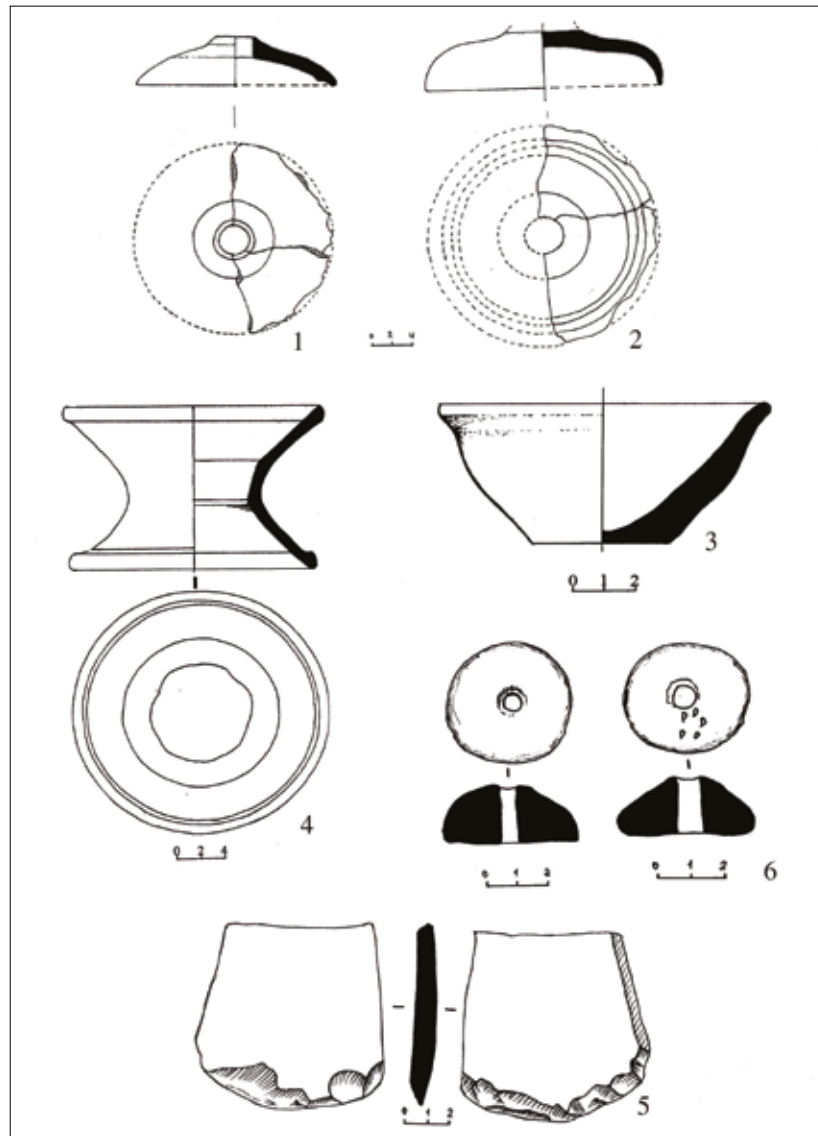

Figure 8: 1-4 Ceramic Samples Failing to the Third Group; 5-6 Ceramic Tools / 1-4 – Üçüncü grupun keramik örnekleri; 5-6 – kil aletler

a flat, triangular edge. The only difference between them is the absence of a hole in the triangular end of the pins, which functionally distinguishes these tools.

Of all the monuments of the Leilatepe culture, relatively large number of bone spindle whorls was found in Galayeri. They are about 20 here. All of them were made of the epiphysis of cattle and have a hemispherical shape in the profile. Their overall surface is well evened (Fig. 14-16).

Some well preserved polishers were found in Galayeri. All of them were made from the rib of small cattle. The working end of these tools is very smooth and even on both sides.

A 10.5 cm long object, coming from a tubular bone of small cattle with a smooth surface was found in Galayeri

(Fig.10.2). The ideal state of this intact tool, the absence of any damage on it, gives the impression that this tool was not used at all. One end of the tool is neatly cut by half; there is a hole with a diameter of 0.5 cm on the second half. To establish the exact functional purpose of the tool is very difficult. But with all its elements, we can assume its use as a musical instrument. This can be explained with such a good preservation of the object.

The closest analogues of this artifact are known from the layers XII-XV of the site Tepe Gawra. A.Tobler defined them as a musical instrument¹⁶. It can be assumed that this item from Galayeri is also an ancient musical instrument.

A few metal tools and metalworking items have been revealed there. First of all, a fragment of a two-leaved

¹⁶ Tobler 1950: 215, plates XCIX, CLXXXII

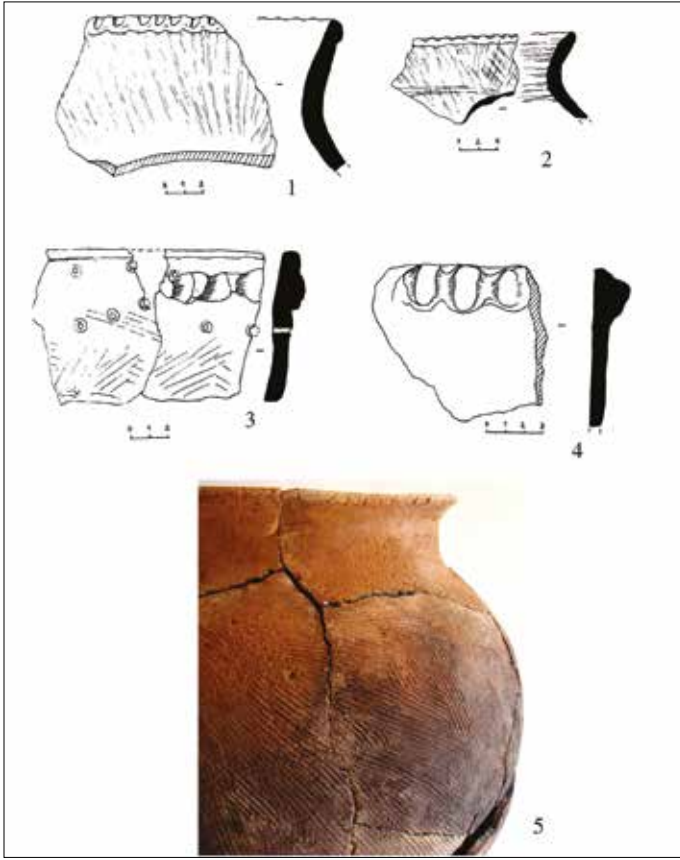

Figure 9: Pottery Vessels Failing to the Fourth Group / *Dördüncü grup keramik kaplar*

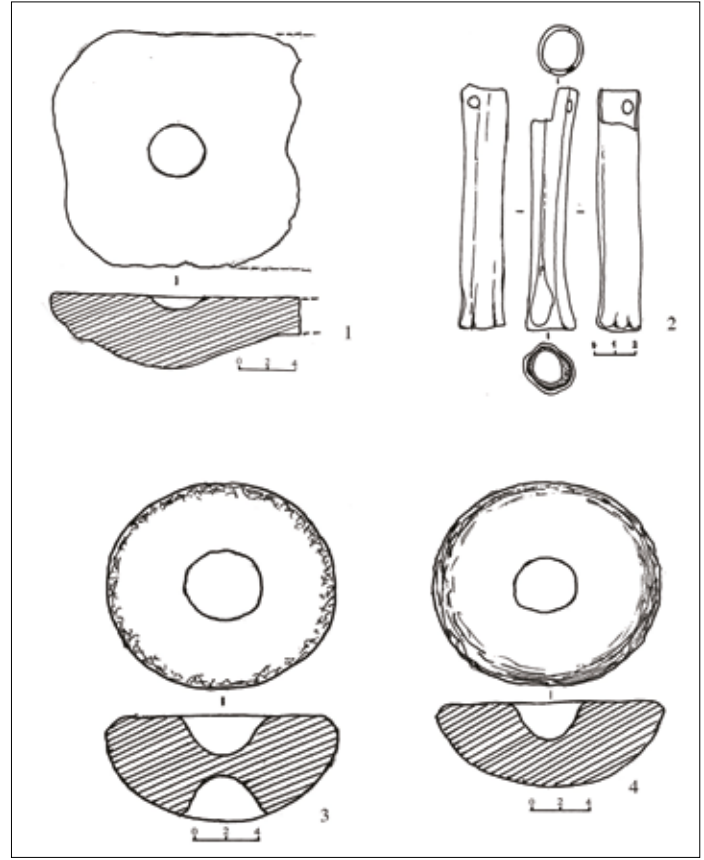

Figure 10: Stone and Bone Tools / *Taş ve kemik aletler*

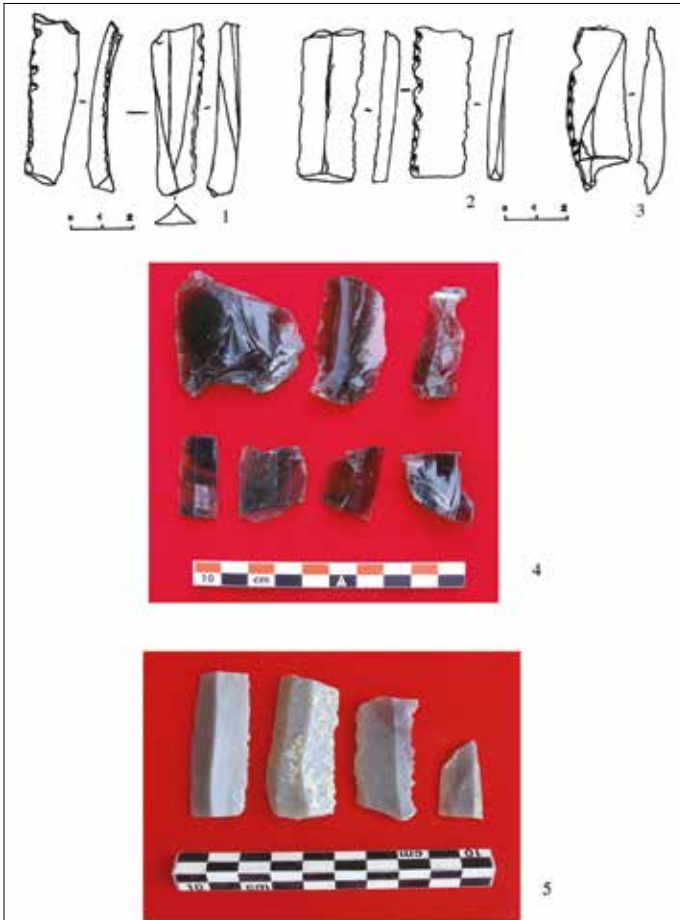

Figure 11: Obsidian Tools / *Obsidiyen aletler*

ceramic mold (consisting of two halves) for casting spigot thimble axes (Fig. 12. 1) and fragments of two open forms for casting flat axes or wedge-shaped tools (Fig. 12. 2-3) should be noted. This and similar to it form from Beyuk Kesik are the only and most ancient finds of this kind for all late Chalcolithic period of the Near East and the Caucasus from the beginning of the 4th millennium B.C. Axes, casted in such forms, in the monuments of Leilatepe culture have not been found yet.

However, the presence of these forms indicates a high probability of detecting of axes of this type in the future. Especially since, in the monuments of the Maikop culture of the North Caucasus, which is identical to the Leilatepe culture are known metal axes casted in forms similar to those from Beyuk Kesik and Galayeri.

One casting mold found during the recent excavations at Galayeri is of particular interest (Fig. 13). This form is of pink color, neatly made of vegetal tempered clay. The dimensions of the intact object are 12.5 x 11 x 3 cm. On the flat surface of this object, four parallel tubular deepenings for casting stick-shaped ingots were pressed before firing. Fragments of a few casting molds for ingots with one or two tubular depressions

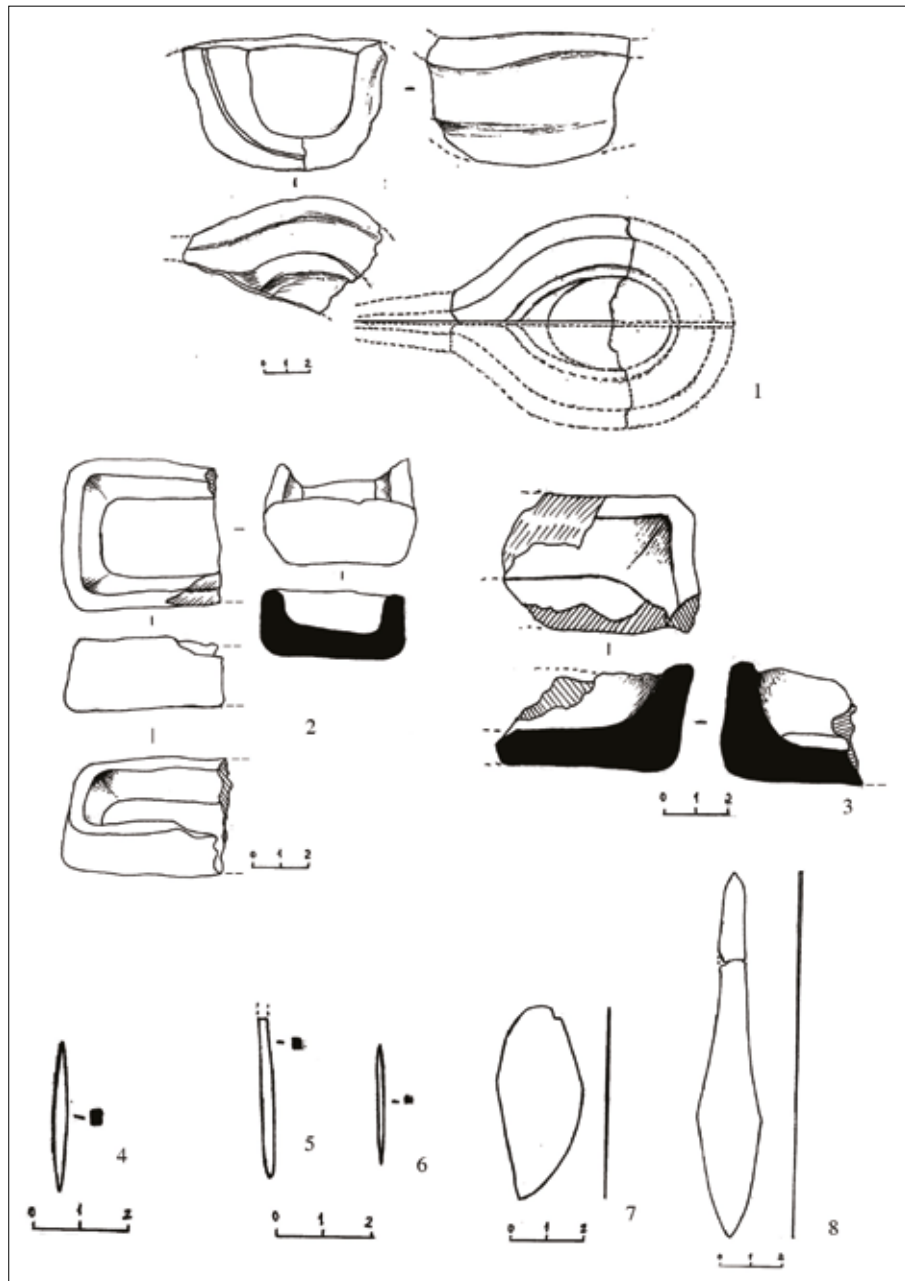

Figure 12: Clay Molds and Metal Tools / *Kil kalıpları ve metal aletler*

have been revealed from the Chalcolithic and early Bronze Age monuments of the Caucasus and Near East. Nevertheless, forms similar to those found in Galayeri are not known from the monuments of the mentioned periods of the same regions.

Parallels to open-type casting molds of the Leilatepe culture are known from the monuments of the Kura-Araz community of Azerbaijan and from the Arisman (Iran) settlement of the second half of the 4th millennium B.C.¹⁷.

Moreover, the small-size ceramic noggins (small size jugs with handles, for taking melted metal) have been found at the bottom of which residues of melted metal were preserved. On the flat working surface of one of the stone tools, identical to the grain grinders in the form, a piece of copper ore was preserved, which proves the processing of this raw material just in this settlement.

Metal items of Galayeri, made on copper basis, are represented by tetrahedral awls, knife-like and blade-like objects (Fig. 12. 4-8).

¹⁷ Helwing 2011

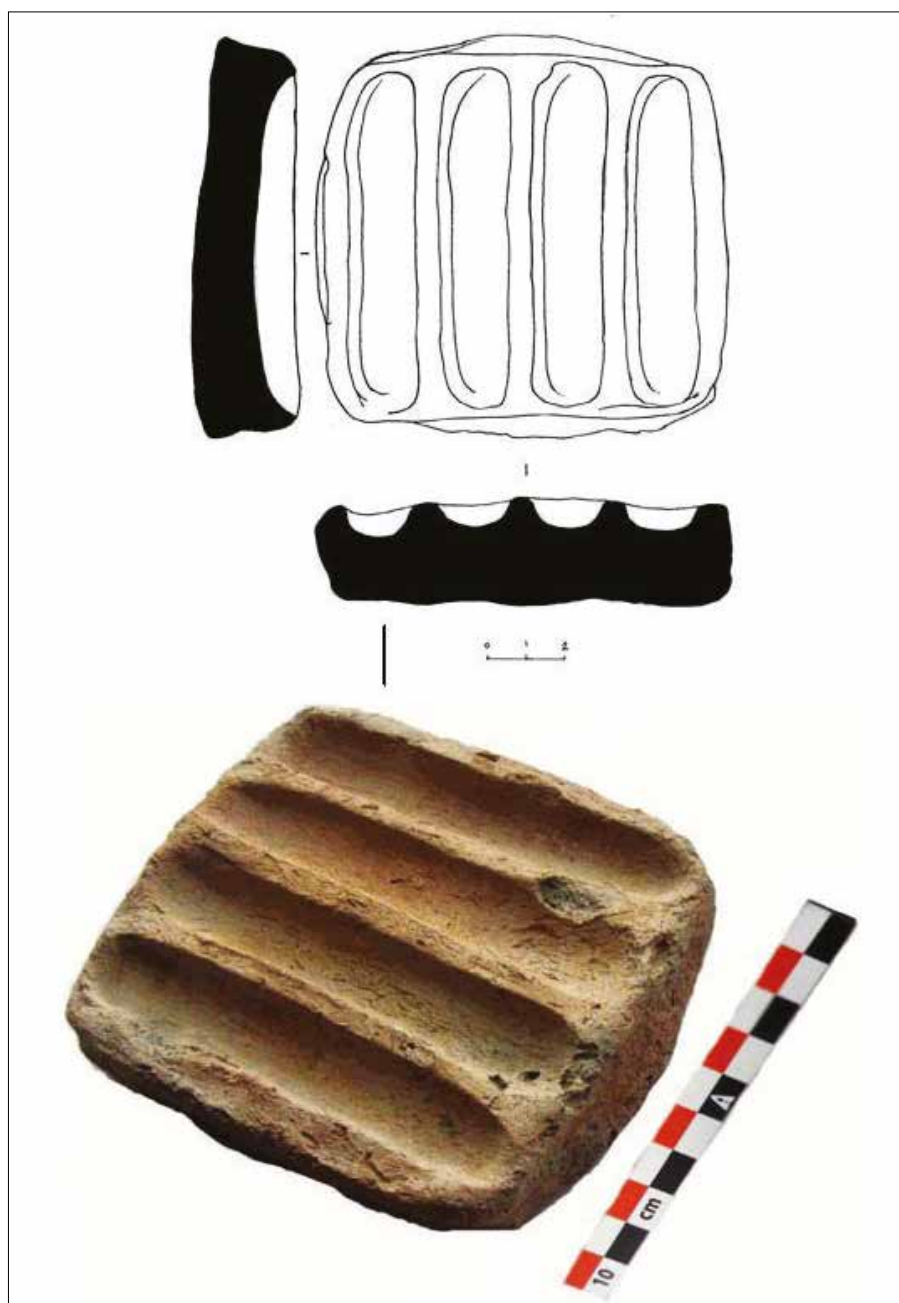

Figure 13: A Clay Mold / *Kil kalıp*

CONCLUSION

According to traditional comparative and radiocarbon analyzes, the periodization and chronology of the Galayeri site and the Leilatepe culture as a whole, is determined as the first half of the 4th millennium BC.

The reveal of specific artifacts from the settlements of the Leilatepe culture, including Galayeri, can be reliably used for the chronology and periodization of this culture. Among such finds, first of all, it should be noted “combed” ceramic vessels with a wavy design in the inner surface of the rim, “marked ceramics” which by traditional and

radiocarbon methods are dated to the first half of the 4th millenium B.C. The results of radiocarbon analysis on Galayeri (Beta 330265: Cal BC 3960 - 3780; Cal BC 3940 - 3890; Cal BC 3880 - 3800) indicate the beginning of the 4th millennium BC, which fully correspond to the artifacts of the settlement.

The archaeological material, especially the ceramics of the Galayeri settlement, is identical with the finds of Beyuk Kesik I, Poylu II and Leilatepe. It is also similar to materials from the monuments of the Near East, and the Maikop culture of the North Caucasus. As the excavations of Galayeri vividly showed, this settlement,

like other monuments of Leilatepe culture, for its origin is correlated not to the Ubaid or Uruk cultures, as it was assumed earlier, but to the local late Chalcolithic period of Eastern Anatolia - Northern Mesopotamia in the early 4th millennium BC.

Studies of Galayeri settlement clearly showed that the territory of Azerbaijan during the late Chalcolithic period was in the area where the cultural traditions of Eastern Anatolia - Northern Mesopotamia spread. The artifacts of ancient metallurgy from Galayeri justify to some extent the assumption that one of the reasons for the migration from northern Mesopotamia to the Southern Caucasus in the first half of the 4th millennium BC could have been the search for the metal sources¹⁸. The monument is located directly at the foot of the Greater Caucasus Mountains, at the entrance of the gorges leading to the high-altitude passages to the North Caucasus, where in the 1st half of the 4th millennium B.C the Maikop culture was formed. In the formation of this culture, undoubtedly, the main role was played by the migrations of the carriers of the Leilatepe culture to the North Caucasus. One of the sources of this migration was the settlement of Galayeri, whose inhabitants went northwards through the passes of the Caucasus mountain ridge. And it is not coincidence that the archaeological collection, especially the ceramics of Galayeri, is closely connected on the one side, with the Near East, and on the other with the Maikop culture. Therefore, Galayeri is an important monument for the study of the history of the Near Eastern-Caucasian cultural-historical community of the late Chalcolithic period. In our opinion, the afore-said commonness with common traditions of the ceramic production and local features occupied the territories of Eastern Anatolia-Northern Mesopotamia (the upper basin of the Euphrates and the Tigris), the eastern part of the South Caucasus and the North Caucasus.

REFERENCES

- AKKERMANS, P.M. M.G. 1988.
The period V pottery. in M.N. van Loon (ed.) // *Hammam et-Turkman I. Report on the University of Amsterdam's 1981-84 Excavations in Syria I. Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut te İstanbul*, Pp. 287-350.
- BRAIDWOOD, R.J., BRAIDWOOD, L.S. 1960
Excavations in the Plain of Antioch. Oriental Institute Publications L.X. University of Chicago Press. Chicago: 691 p.
- D'ANNA, M.B., GUARINO, P. 2012
Pottery Production and use at Arslantepe Between periods VII and VI A. *Evidence for social and economic change // Origini XXIV, Nuova Serie V*, pp. 49-67.
- FRANGIPANE, M. 2009.
Non-Urban Hierarchical Patterns of Territorial and Political Organisation in Northern Regions of Greater Mesopotamia: Tepe Gawra and Arslantepe // *Subartu XXIII. A propos de Tepe Gawra*. Pp.133-146.
- HELWING, B. 2011
The small finds from Arisman // *Early Mining and Metallurgy on the Western Central Iranian Plateau* (Ed. by A. Vatanoust, H. Parzinger and B. Helwing). Pp. 254-327.
- HELWING, B. 2012
The Oylum Höyük western terrace post-Ubaid assemblage and its place within the late Chalcolithic of Western Asia // *Varia Anatolica XXVII. After the Ubaid: interpreting change from the Caucasus to Mesopotamia at the dawn of urban civilization (4500-3500 BC)*. Ed. by C. Marro. Paris: pp. 205-234.
- ISMAILZADE, Q. 2008.
Azerbaydjan v sisteme rannebronzovoy kulturnoy obşnosti Kavkaza. Baku. "Nafta-Press", 304 s.
- KHLOPINA L.I.
Keramicheskiye orudiya epoxi bronzi iz Yujnoy Turkmenii // *SA*, 1975, №1, s. 248-254.
- KORONEVSKIY, S.N. 1999
Znakovaya keramika Kavkaza epoxi eneolita i ranney bronzi // *Drevnosti Severnoqo Kavkaza*. M., s. 7-23.
- MERPERT, N.Y., MUNCHAYEV, R.M. 1982.
Poqrebalniy obrad plemen xalafskoy kulturi // *Arxeologiya Staroqo I Novoqo Sveta*. Moskva. s.28-49.

¹⁸ Munchayev / Amirov 2012: 24

MERPERT, N.Y., MUNCHAYEV, R.M.

Poseleniye ubeydskoy kulturi Yarım-tepe III v Severnoy Mesopotamii // "Sovetskaya Arxeologiya" №4, Moskva, 1982^A, s. 133-149.

MUNCHAYEV, R.M., AMIROV, SH.N. 2012.

Nekotoriye itoqi issledovaniy rossiyskoy ekspeditsii v Sirii i problema bližnevostočno-kavkazskix vzaimosvyez v IV-III tis. do n.e // *Sbornik materialov mejdunarodnoy naucnoy konferensii "Rannezemledelceskiye kulturi Kavkaza"*. Baku. s. 21-25.

MUNCHAYEV, R.M., NECHITAYLO, A.L. 1966

Kompleksi maykopskoy kulturi v Ust-Djequtinskom moqilnike // *SA*, №3, s. 133-151.

MUSAYEV, D. 2006

Serkertepe – poseleniye epoxi ranney bronzi. Baku, "Nafta-Press", 173 s. 6.

MUSEIBLI, N.A. 2005

Pozdnoeneoliticeskiye kurqani Akstafinskoqo rayona // *Materiali mejdunarodnoy naucnoy konferensii "Arxeologiya, etnologiya folkloristika Kafkaza"*. Baku, "Nurlar", s. 135-138.

MUSEIBLI, N.A. 2012.

Mesto leylatepinskoy kulturi v sisteme pozddneeneoliticeskix kompleksov Kavkaza i Blijneqo Vostoka // *Sbornik materialov mejdunarodnoy naucnoy konferensii "Rannezemledelceskiye kulturi Kavkaza"*. Baku. s. 140-148.

MUSEIBLI, N. 2007

Chalcolithic settlement Beyuk Kesik. Baku. "Nafta-Press". 216. P.

MUSEIBLI, N. 2014

Metal of Leilatepe culture // *Ascension to the crowns of archeology. Collection of materials of "Ancient and medieval states on the territory of Kazakhstan" international scientific conference devoted to the 90th anniversary of K.A. Akishev*. Almaty. Pp. 175-192.

MUSEIBLI, N. 2015

The Leilatepe Archaeological Culture: Its Near-Eastern Roots and its Place in the Caucasus Chalcolithic. // *International Symposium on East Anatolia South Caucasus Cultures. Proceedings I*. Cambridge Scholars Publishing. Pp. 58-75.

MUSEIBLI, N. 2017

Some issues on general features of the Leilatepe culture // *Azerbaijan archaeology and ethnography*. 2016, № 1. Baku. Pp 15-22.

NARIMANOV, I.Q. 1985

Obeydskiy plemena Mesopotamii v Azerbaydjane / *Vsesoyuznaya arxeologiceskaya konferensiya "Dostijeniya sovetsoy arxeologii v XI pyatiletke"*. Tezisi dokladov. Baku: s. 271-272.

OATES, I. 2002

Tell Brak: the 4th millennium sequence and its implications. *Iraq archaeological reports* – 5., pp. 111-122.

SHISHLOV, A.V., KOLPAKOVA, A.V. 2010

Poseleniye Maykopskoy kulturi u stanisi Natuxayevskoy v primorskoy casti severo-zapadnoqo Kavkaza / *Doklad na vtoroy mejdunarodniy kongress po arxeologii Evrazii, provodimiy v 2010 q.* Tire (Turciya): 13 s.

TOBLER A.I. 1950

Excavations at Tepe Gawra. Vol. II, Philadelphia: University Museum, 442 p.

TRUFELLI, F. 1994

Standardisation, mass production and potters marks in the late chalcolithic potteri of Arslantepe (Malatya). *Origini*. Roma, Vol. XVIII, pp. 245-289.

TRUFELLI, F. 1997.

Ceramic correlations and cultural relations in IVth millennium Eastern Anatolia and Siro-Mesopotamia. *SMEA* 39/1. Pp.5-33.

UR, J.A. 2010.

The Tell Hamoukar Sarvey, 1999-2001. *Oriental Institute publication. Volume 137*. Chicago. 384 p.

LOCUSTS IN THE HITTITE CULTURE

HİTİT KÜLTÜRÜNDE ÇEKİRGELER

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 22 Ekim 2019	Received: October 22, 2019
Hakem Değerlendirmesi: 1 Kasım 2019	Peer Review: November 1, 2019
Kabul: 22 Kasım 2019	Accepted: November 22, 2019

DOI : 10.22520/tubaar.2019.25.005

Fatma KAYNAR *

Keywords: Locust, BURU₅, Hittite, Anatolia, invasion

Anahtar Kelimeler: Çekirge, BURU₅, Hitit, Anadolu, istila

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the place of locusts in Hittite culture by comparing the Mesopotamian and Egyptian samples. Locusts appear in the Egyptian and Mesopotamian texts as an expression of multiplicity or in texts including locust invasions. In Hittite documents, the word is written with its Sumerian equivalent, BURU₅, or Hittite equivalent maša-. The documents that include the expression locust are letters, prayers, ritual texts, mythological texts and omens. It is commonly seen to be included in religious texts. In addition, a letter mentioning that Kaškaeans' grain was eaten by locusts is the only document in the Hittite archives that shows the concrete example of locust invasion. The less frequent mention of invasions suggests that documents mentioning them may have been written on wooden tablets.

* Dr., Research Assistant Istanbul University, Faculty of Letters, Chair of Hittitology, 34134 İstanbul/TURKEY
E-mail: fatma.kaynar@istanbul.edu.tr. ORCID: 0000-0003-4562-408X

ÖZET

Bu çalışmada Mezopotamya ve Mısır örnekleriyle karşılaştırma yapılarak Hitit kültüründe çekirgelerin yeri üzerine bir inceleme yapılması amaçlanmıştır. Çekirgeler, Mısır ve Mezopotamya metinlerinde sayıca çokluk belirtme ifadesi olarak ya da çekirge istilalarını içeren metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Hitit belgelerinde Sümerce BURU₅ ya da Hititçe karşılığı maša- ile geçmektedir. Çekirge ifadesinin yer aldığı belgeler mektup, dua, ritüel metinler, mitolojik metinler ve fal metinleridir. Çoğunlukla dini içerikli metinlerde yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında Kaşkaların tahılının çekirgeler tarafından yendiğinden bahseden bir mektup, Hitit arşivinde çekirge istilasının somut örneğini gösteren tek belge olarak bulunmaktadır. İstilalardan bu denli az bahsedilmesi söz konusu içerikli belgelerin tahta tabletler üzerine yazılmış olabileceğini düşündürmektedir.

INTRODUCTION

Locusts appear in the Ancient Near Eastern texts both as a metaphoric expression of multiplicity and a literal expression as an insect. They are documented in holy books as well as cuneiform texts. In Hittite texts, the term “locust” was written mostly with the Sumerian ideogram BURU₅, and sometimes with its Hittite equivalent, *maša*-,¹ which appears in documents from different text groups such as letters, rituals and prayers. Before analysing its place in Hittite culture, it would be appropriate to present a short synthesis of Mesopotamian and Egyptian cultures based on previous studies in order to make comparisons.²

MESOPOTAMIA

In Mesopotamian texts, it is seen that the word was written as Sumerian BURU₅, just like the Hittite texts, in addition to its Akkadian equivalent *erbu*.³ Besides texts we see locusts also represented in Mesopotamian art (Fig. 1⁴, Fig. 3).

Figure 1: Locust Depiction on a Seal Impression / *Mühür Baskısı Üzerinde Çekirge Betimi*

Mesopotamian written sources mention locust invasions in different periods and regions. The information about the first documented invasion is obtained from the Mari documents of the Zimri-Lim period around 1770 BC.

¹ See Puhvel 2004, HED M: 92-93, Poetto 1991, CHD L-N 203-204.

² For a few examples in the Syrian-Palestinian region, see Borowski 2002: 303-304.

Pictogram of a locust (L120, GRYLLUS) is attested in Hieroglyphic Luwian sources: IZGIN 1, l. 7. PITHOS. GRYLLUS-pa-wa/i-mi|| (URBS); IZGIN 2, l. 10 PITHOS. GRYLLUS-z[i?]-[pa]||-wa/i-ta (URBS), name of a city which the stela was probably set up. (Hawkins 2000: 315 s.).

³ Different types of locusts are mentioned in Akkadian texts: *adudillu, erib, garābi, erib nāri, erib tāmti, erib turbu'ti, hilimu, irgīlu, irgīšu, kulīlu, lallarītu, sigdu, šaršaru, šaširu, šinnarabu, šā'ilu, zīru, zirzīru, zizānu* CAD E: 258. For the meaning of some of these, see Lewis/Llewellyn-Jones 2018: 10.

⁴ Hayes Ward 1910: 252.

The documents in question are letters of the governor of Qattunan⁵ written to his superiors in Mari. According to the documents, the problem was solved by destroying the eggs of locusts in a period of two years.⁶

Another invasion is known through two letters found in Dūr-Katlimmu⁷ in the Middle Assyrian Period. Assyria reached the western border of Hanigalbat during the Tukulti-Ninurta Period. In a letter from an official in the area, it is mentioned that some refugees had left the region because locusts ate their crops. During this period, it is thought that the locust invasion threatened the whole Habur region, because in the second letter they mentioned the upper part of Hanu and this region is located between Habur and Balih (Fig. 2).⁸⁻⁹

The third document dates back to the reign of Sargon II around 710 BC. This invasion is known through four letters. The letters are the answers from different cities to the royal instructions on how to deal with locusts. They are reports mentioning that locusts are wiped out. As far as the letters are concerned, the plague has spread to a wide region.¹⁰

In addition to the physical actions and measures taken against the locust invasions, it is known that a prayer was addressed to the goddess Nanaya for protection from locusts.¹¹

Considering both the above-mentioned texts, and the recent history with examples from modern-day, the consequences of locust invasions are clearly seen. It is obvious that they cause devastating damage with the capacity to destroy crops in a short time. For this reason, locust invasions also appear in the omen texts. In these texts, there are predictions of events when locust invasion will take place. For example, the following statement appears in a letter from a diviner to an Assyrian king: “If at the appearance of the moon (the star sign of) Scorpius

⁵ Qatnu. It is a Middle and Late Bronze Age and Iron Age city which is located north of Mesopotamia probably at the east of the Habur River. See Bryce 2009: 581.

⁶ Radner 2004: 11-13.

⁷ Tell Sayh. It is located in the northwest of Mesopotamia and east of Habur, and dates back to the period between the Late Chalcolithic Age and the Early Islamic Period. See Bryce 2009: 204 s.

⁸ For further information, see Radner 2004: 13-15. In her work, Radner draws attention to the correlation between war and locust invasions, and in relation to the locust invasions mentioned in the letters from Qattunan region and in the documents found in Dūr-Katlimmu, she believes that locust population could not be dealt with due to wars and consequently, the invasions took place.

⁹ van den Hout 2013: 25.

¹⁰ See Radner 2004: 15-19.

¹¹ Radner 2004: 18 and fn. 46. For prayer, see also Lewis/Llewellyn-Jones 2018: 608.

Figure 2: Map of Ancient Near East in Late Bronze Age / Geç Bronz Çağı'nda Eski Yakınoğu Haritası

stands by its right horn: [in th]at year locusts will rise and consume the harvest.”¹²

Beside the invasions, locusts were also used to express multitude due to their large number. In his *Annals*, Aššurbanipal compares the booty that he brought to the country to a mass of locusts: “As booty, I carried off to Assyria horses, mules, asses, oxen and sheep, more numerous than locusts” (Streck 56 VI 92-94)¹³

Finally, locusts are known to be used as foodstuff in the Ancient Near East. There are both visual and written sources related to this. (See Fig. 3)¹⁴⁻¹⁵

EGYPT

When we look at Egyptian culture, the Egyptian equivalent of the word locust is *snehem*¹⁶ and just as in Mesopotamian culture, locusts are seen in many different ways.¹⁷ The concept of locust comes up in Pyramid Texts,

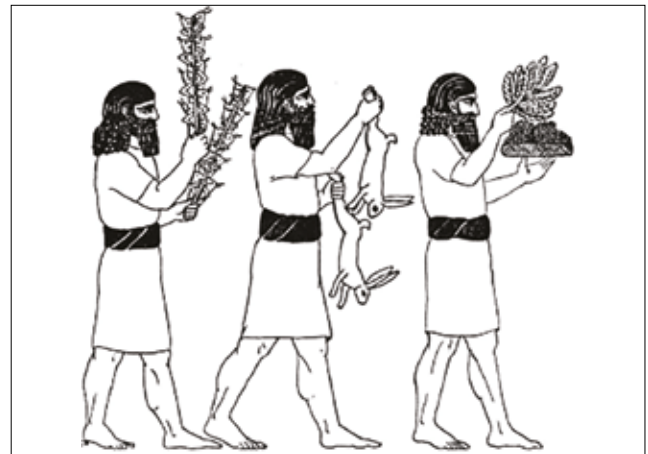

Figure 3: Drawing of a Neo-Assyrian Relief from the Southwest Palace of Nineveh / Ninive Güneybatı Sarayından Yeni Asur Dönemine Ait Bir Kabartmanın Çizimi

Coffin Texts and the Book of the Dead.¹⁸ In addition, in the texts of the New Kingdom, enemy armies are associated with locusts. For example, in the inscription of the Battle of Kadesh Ramses II likened the Hittite armies to locusts. In the inscription, the following statement is made: “They covered the mountains and valleys and were like locusts in their huge number.”¹⁹ In addition, the Egyptian armies were also likened to locusts in order to express the great number of the Egyptian king’s army.²⁰

¹⁸ See Sayed 2018: 584.

¹⁹ Kenawy/Abdel-Hamid 2015: 21, Lewis/Llewellyn-Jones 2018: 606.

²⁰ Sayed 2018: 584. For similarly metaphorically mentioned animals in Egyptian culture, see Teeter 2002.

¹² SAA 10 364 (=ABL 1214) Pirngruber 2014: 163.

¹³ CAD E: 257 2’, see also Streck 1916: 56 ss.

¹⁴ See Hunger 1972-75: 390, Radner 2004: 19-20, Kelhoffer 2004: 300-304.

¹⁵ Drawing Parpola 1987 no. 221; Lewis/Llewellyn-Jones 2018: 610.

¹⁶ Lewis/Llewellyn-Jones 2018: 606.

¹⁷ On how locusts appear in Egyptian texts, see Sayed 2018 with previous literature.

Apart from written sources, locusts are visually found on amulets and seals. They were pierced to pass through a rope or wire and were probably used to get protection from locust invasions.²¹

Locust invasions are also mentioned in the scriptures and considered as punishment of God.²² To give an example, in Exodus 10, 4-6, it is stated that if Pharaoh refuses to release the Israelites, he is threatened with locust invasion to his country and they will eat all the crops and trees, and fill the Egyptian homes.

HITTITES²³

When we look at the Hittite culture which constitutes the main subject of our article, it is seen that locust is found in different contexts. The first of these is a letter found in Maşat Höyük and written to Kaššu and Pulli by the Hittite king. The letter in question mentions that locusts ate the grains of Kaškaeans. The related passage is:

(1) HKM 19 OBV. 7-8²⁴

7 I-NA ^{URU}Qa-aš-qa-[m]a-wa hal-ki^{HLA}-uš

8 BURU₅^{HLA} e-ez-za-aš-ta

7 “In Kaška

8 locusts ate the crops.”

Another text with the expression locust is the prayer text for the god Telipinu dictated by Muršili II. In this prayer text, locusts, fire, epidemic and hunger are among the things that are wanted to be removed from the land of Hatti:

(2) KUB 24.1 III 16'-17'²⁵

16' IŠ-TU KUR ^{URU}Ha-at-ti-ma-kán i-da-lu-un ta[-pa-ša-an]

17' hi-in-kán ka-aš-ta-an (erasure) ma-a-ša-an-na a[r-ha u-i-ia?]

16' But from the land of Hatti [drive] o[ut] the evil fever,

17' plague, famine, and locust

In the duplicate text of the same prayer, there is hope that these negative things will occur to the enemy country:

(3) KUB 24.2 REV. 10'-11' DUP. KUB 24.1 IV 7-8

10' nu i-da-lu-un ta-pa-aš-š[(a-an)] [hi-in-k]án

11' ka-a-aš-ta-an-na (erasure) BURU₅^{HLA} a-pé-e-da-aš A-NA KUR.KUR.^{HLA} LÚKUR pa-a-i

10' give bad fev[er(?), pla]gue,

11' famine and and swarm of locusts to those enemy lands.

It is also seen in a similar way in an evocation ritual:

(4) KUB 15.34 II 46-48²⁶

46 ...na-aš-ta i-da-a-lu i-da-a-lu-[(un GIG-an)]

47 ta-[(pa-aš-š)a-an i-da-a-lu] hi-in-ga-an BURU₅^{HLA} hu-wa-a[(p-pa)]-na-[(tar)]

48 du-[(ud-du-m)i IŠ]-TU KUR ^{URU}Ha-at-ti ar-ha har-[(ni-ik-tén)]

46 ... evil, evil [(illness)]

47 f[(eve)r], [evil] plague, locusts, bad health,

48 duddumi eradicate from the land of Hatti.

In a ritual text, it is one of the things that are wanted to be taken to the sea by the river. The passage in question is:

(5) KB0 12.94²⁷ 3'-9'

3' [...] 'ÍD¹.SA₅ pé-e-^rda ÍD. SA₅¹-m[a²]-[a[t²...]

4' [... -a]n-ti-ia pa-ra-a pa-a-ú

5' [...-i]a-^raš¹-m[a-a]t a-ru-ni pé-e-da-a-^ru¹

6' [... N]AM.LÚ.U₁₉.LU-aš GU₄-aš UDU-aš HUL-lu U[H₇ ...]

7' [... H]UL-un ir-ma-an HUL-un hu-ul-la-[...]

²¹ Kenawy/Abdel-Hamid 2015: 21.

²² For the related passages from the holy books, see Sayed 2018: 584.

²³ For a similar treatment of the topic see also Ünal 1977: 437-438.

²⁴ Alp 1991: 148-151.

²⁵ CHD L-N: 204, Rieken *et al.* 2016sq.

²⁶ Trabazo 2002: 594.

²⁷ See Fuscagni 2012 ff.. Since the text is very fragmented, it was deemed appropriate to include only transliteration. Lines 7-9 in the CHD are translated as follows: [Let] the sea keep bad illness, evil rebell[ion (?)], the locust, the *m.* insect and the short [lifespan] (CHD L-N: 204).

8' [...] BURU₅-an mi-ša-ra-an²⁸ ma-ni-in-ku-u-wa-^ran^l(-) ...]

9' [...] a-ru-na-aš an-da e-ep

According to the information obtained from two catalog tablets, there were rituals performed against locust invasions. Since we do not have the tablets themselves, unfortunately we are only aware of their existence and we do not know how the ritual is performed. In the first example, Kiura, Kagga and Zalagga are seen as ritual performers and it is stated that the ritual is performed in case of a locust invasion in a city. The related passage is:

(6) KBO 10.6²⁹ OBV. I 5-7

5 [DUB x^{KAM} INI]M ^mrKi^l-ú-i-ra ^mKa-^rag^l-ga Û ^mZa-la-ag-g[a]

6 [...] -ša ma-a-an ^rBURU₅^l-aš ^rku-e-da^l-ni URU-ri ^rki^l-ša-an-za

7 nu^ra-pé^l-e-^rda^l-ni URU-ri ŠA BUR[U₅] SISKUR DÙ-an-zi

5 tablet x. Word of Kiura, Kagga and Zalagg[a].

6 [...] If a swarm of locusts occurs in any city

7 they perform the ritual of the locust in that city.³⁰

The other example mentions an incantation against a swarm of locusts that consisted only in one tablet:

(7) KBO 31.8 + KUB 30.42³¹ OBV. I 18

18 DUB 1^{KAM} ŠA BURU₅^{HLA} hu-uk-ma-iš QA-TI

18 One tablet: incantation of swarm of locusts. Finished.³²

The concept of locust also appears in the omen texts. These omen texts are of Mesopotamian origin and are eclipse-themed.³³ They prophesy that there will be a locust invasion in the country if the lunar eclipse occurs at certain periods. The passages are as follows:

(8) KUB 8.1³⁴ II 16-17

16 [m]a-a-an I-NA UD 15^{KAM} DXXX-aš a-ki KUR-e an-da

17 [m]a-ša-aš pa-ra-a-i BURU₁₄^{HLA} ka-ra-a-pi

16 [I]f on the 15th day the moon dies

17 a swarm of locusts will appear in the land and devour the crops.³⁵

KUB 8.1 III 3

3 ma-a-an I-NA UD 21^{KAM} DXXX-aš a-ki KUR-e an-da
BURU₅ a-ra-i

3 If on the 21st day the moon dies a swarm of locusts arise in the land.³⁶

Attestations are found also in two poorly preserved mythological texts. Due to their fragmentary condition the context is incomprehensible. The first example is a fragment of the Hedammu myth:

(9) KBO 26.117 1'-3'³⁷

1' [...] h]al-[k]i-in (erasure)

2' [...] -a]k² EZEN₄-ni an-da

3' [...] x-ŠU BURU₅^{HLA} ar-ḥa ME-a[š]

The second example is a fragment of a Hurrian-Hittite mythological text.

(10) KBO 26.116 5'-6'³⁸

5' [...] -z]i nu-uš-ma-[a]š DINGIR^{MEŠ}

6' [...] B]URU₅ la-la-u-e-š[a(-) ...]

Lastly, a palace inventory text mentions a locust as a valuable object made of gold:

(11) KUB 42.11 I 10³⁹

10 1 BURU₅ KÙ.GI

10 1 locust (made of) gold.

²⁸ “grain pest, weevil” (HED M: 162).

²⁹ Dardano 2006: 82.

³⁰ See also CHD L-N: 204.

³¹ Dardano 2006: 22.

³² CHD L-N: 204.

³³ See also Koch-Westenholz 1993.

³⁴ Riemschneider 2004: 65-68.

³⁵ CHD L-N: 204.

³⁶ CHD L-N: 204.

³⁷ Rieken *et al.* 2009sq a.

³⁸ Rieken *et al.* 2009sq b.

³⁹ CHD L-N: 204.

CONCLUSION

If we gather the data obtained from Hittite texts, locusts are seen as a phenomenon that should be kept away from the Hittite country, and there are attestations of rituals performed in case of locust invasion. Among the Hittite documents, the only concrete example of a locust invasion is attested on a letter (Text 1) mentioned above as an invasion in the country of Kaška. Apart from this, we have just a few documents mentioning locusts and locust invasions: an omen text prophesies a locust invasion in case of a lunar eclipse at certain periods (Text 8). Locusts are mentioned in a negative sense as well in a prayer of Muršili II to Telipinu, god of vegetation (Texts 2, 3) and in two ritual texts (Texts 4, 5). Specific rituals and incantations were performed against locust invasions, as we know from the catalog tablets (Texts 6, 7). Further mentions of locusts in mythological context are incomprehensible due to the bad condition of preservation of the texts (Texts 9, 10). Finally, a palace inventory shows that images of locusts existed as valuable objects made of gold (Text 11). These mentions show that the occurrence of locust invasions was not exceptional in the Hittite lands, although only one concrete case is documented. It can be assumed that locust invasions were recorded on documents with economic content which is known that we do not have many documents, and it is believed that the texts in question were generally written on the perishable material, for example, on wooden tablets.⁴⁰ It might be thought that information about locust invasions and damage to crops might also be recorded in the economic texts written on these wooden tablets.

BIBLIOGRAPHY

- ALP, S. 1991.
Maşat-Höyük'te Bulunan Çivi Yazılı Hitit Tabletleri / Hethitische Keilschrifttafeln aus Maşat-Höyük. Ankara.
- BOROWSKI, O. 2002.
“Animals in the Literatures of Syria-Palestine” *A History of the Animal World in the Ancient Near East* (Ed. B. J. Collins). Leiden-Boston-Köln: 289-306.
- BRYCE, T. 2009.
The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia. The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire. London-New York.
- DARDANO, P. 2006.
Die hethitischen Tontafelkataloge aus Ḫattuša (CTH 276-282) (StBoT 47). Wiesbaden.
- FUSCAGNI, F. 2012sq.
“Fragment eines eliminatorischen Analogierituals mit Erwähnung des „Roten Flusses“ und des Maraššanta-Flusses (CTH 458.6)” *hethiter.net/*: CTH 458.6.
- HAWKINS, J. D. 2000.
Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, I. Inscriptions of the Iron Age. Berlin-New York.
- VAN DEN HOUT, TH. P. J. 2013.
“Hitit Krallığı ve İmparatorluğu’nun Kısa Tarihi/A Short History of the Hittite Kingdom” *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu/Hittites An Anatolian Empire* (Eds. M. Doğan-Alparslan/M. Alparslan). İstanbul: 22-44.
- HUNGER, H. 1972–75.
“Heuschrecke”, *Reallexicon der Assyriologie* 4: 389-390.
- KELHOFFER, J. A. 2004.
“Did John the Baptist Eat Like a Former Essene? Locust-Eating in the Ancient Near East and at Qumran”, *Dead Sea Discoveries* 11/3: 293-314.
- KENAWY, M. A./ABDEL-HAMİD, Y. M. 2015.
“Insects in ancient (Pharaonic) Egypt: a review of fauna, their mythological and religious significance and associated diseases” *Egyptian Academic Journal of Biological Sciences* 8/1: 15-32.
- KOCH-WESTENHOLZ, U. 1993.
“Mesopotamian Astrology at Ḫattuša”, *Die Rolle der Astronomie in den Kulturen Mesopotamiens. Beiträge zum 3. Grazer Morgenländischen Symposium, 23.-27. September 1991, (Grazer Morgenländische Studien 3) (Ed. H. D. Galter)*. Graz: 231-246.

⁴⁰ Symington 1991: 111 and fn. 4.

LAROCHE, E. 1960.
Les Hiéroglyphes Hittites. Paris.

LEWIS, S./LLEWELLYN-JONES, L. 2018.
The Culture of Animals in Antiquity. A Sourcebook with Commentaries. London-New York.

PARPOLA, S. 1987.
The Correspondence of Sargon II, Part I: letters from Assyria and the West (State Archives of Assyria 1). Helsinki.

POETTO, M. 1991.
“Ad Tocharian B *karse* “hart, deer” and Hittite *karšaš* “locust, grasshopper””, *Tocharian and Indo-European Studies* 5: 57-60.

PRINGRUBER, R. 2014.
“Plagues and Prices: Locust”, *Documentary Sources in Ancient Near Eastern and Greco-Roman Economic History Methodology and Practice* (Eds. H. D. Baker/M. Jursa). Oxford-Philadelphia: 163-186.

PUHVEL, J. 2004.
“Bunch of Grapes, Swarm of Locusts”, *Journal of Cuneiform Studies* 56: 127-128.

RADNER, R. 2004.
“Fressen und gefressen werden. Heuschrecken als Katastrophe und Delikatesse im Alten Vorderen Orient”, *Die Welt des Orients* 34: 7-22.

RIEKEN, E. *et al* 2009sq. a
“CTH 348.I.24 – Das Hedammu-Lied” hethiter.net/: CTH 348.I.24.

RIEKEN, E. *et al* 2009sq. b
“CTH 370.I.25 - Mythologisches Fragment” hethiter.net/: CTH 370.I.25.

RIEMSCHNEIDER, K. K. 2004.
Die akkadischen und hethitischen Omentexte aus Boğazköy (DBH 12). Dresden.

SAYED, M. R. 2018.
“Locust and its signification in Ptolemaic texts”, *Journal of Historical Archaeology & Anthropological Sciences* 3/4: 584-588.

STRECK, M. 1916.
Assurbanipal und die letzten assyrischen Könige bis zum Untergange Niniveh's. II. Teil: Texte. Die Inscripten Assurbanipals und der letzten assyrischen Könige. Leipzig.

SYMINGTON, D. 1991.
“Late Bronze Age Writing-Boards and Their Uses: Textu-

al Evidence from Anatolia and Syria”, *Anatolian Studies* 41: 111-123.

TRABAZO, G. J. V. 2002.
Textos religiosos hititas. Mitos, plegarias y rituales. Madrid.

TEETER, E. 2002.
“Animals in Egyptian Literature”, *A History of the Animal World in the Ancient Near East* (Ed. B. J. Collins). Leiden-Boston-Köln: 251-270.

ÜNAL, A. 1977.
“M. Ö. II. Binyıl Anadolu'sunda Doğal Âfetler”, *Belleten* 41/163: 423-472.

ABBREVIATIONS

CAD I. J. Gelb *et al.* (eds.). *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*. Chicago: Oriental Institute, 1956–2010.

CHD H. G. Güterbock, H. A. Hoffner† *et al.* (eds.). *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*. Chicago: Oriental Institute, 1980–

CTH Emmanuel Laroche, *Catalogue des textes hittites* - Paris 1971 : Klincksieck, 1971 (with supplements in *RHA* 30 [1972]: 94–133 and *RHA* 33 [1973]: 68–71; now extensively expanded and revised in the online *Catalog der Texte der Hethiter* of the *Hethitologie-Portal Mainz*: S. Košak and G. G. W. Müller, hethiter.net/. Catalog [2019-10-08], at: <https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/>

HED J. Puhvel, *Hittite Etymological Dictionary*, Berlin-New York 1984–.

HKM S. Alp, *Hethitische Keilschrifttafeln aus Maşat-Höyük*, Ankara 1991.

KBo Keilschrifttexte aus Boghazköy.

KUB Keilschrifturkunden aus Boghazköy.

L preceding numerals = Laroche 1960 sign numbers.

BÜKLÜKALE'NİN HITİTLER DÖNEMİNDEKİ ADI ÜZERİNE YENİ BİR DEĞERLENDİRME

A NEW EVALUATION ON THE NAME OF BUKLUKALE IN HITTITES PERIOD

Makale Bilgisi

Başvuru: 14 Kasım 2019
Hakem Değerlendirmesi: 15 Kasım 2019
Kabul: 22 Kasım 2019

Article Info

Received: November 14, 2019
Peer Review: November 15, 2019
Accepted: November 22, 2019

DOI : 10.22520/tubaar.2019.25.006

Özlem SİR GAVAZ *

Anahtar Kelimeler: Hititler, Büklükale, Hititler Dönemi Anadolu, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Şalatiwar/Şalatuwar

Keywords: Hittites, Büklükale, Anatolia in Hittites Period, Historical Geography of Anatolia, Şalatiwar/Şalatuwar

ÖZET

Kırıkkale İli, Karakeçili İlçesi'ne bağlı ve Ankara'nın yaklaşık 100 km güneydoğusunda bulunan Büklükale'nin lokalizasyonu, Hititler Dönemi Anadolu'nun tarihi coğrafyası açısından son derece önemlidir. Hititler Döneminde, Batı Anadolu'da bulunan yerel krallıklara karşı anahtar bir konumda yer aldığını düşündüğümüz şehirde yapılan arkeolojik kazılar, şehrin Asur Ticaret Kolonileri döneminde de aktif rol oynadığını göstermektedir. Büklükale'nin stratejik ve jeopolitik önemi, Hititler döneminde de Hitit-Batı Anadolu ilişkilerinde istasyon bir şehir, hatta belki de çevresindeki yerleşimlerle birlikte düşünüldüğünde bir askeri üs ya da bir eyaletin merkezi konumunda olabileceğine işaret etmektedir. Kızılırmak'ın en dar kısmında konumlandırılmış şehir, Erken Tunç Çağı'ndan Osmanlı Dönemi'ne kadar iskân görmüş ve her dönem doğu-batı geçiş noktasının üzerinde adeta doğal bir köprü görevi üstlenmiştir. Kazılar sırasında açığa çıkarılan Hititçe çivi yazılı tablet fragmanları ve hiyeroglifli bullalar da Büklükale'nin önemli bir merkez olduğuna dair görüşümüzü kuvvetlendirmektedir.

Bu çalışmada, hem Asur Ticaret Kolonileri Dönemi hakkında ayrıntılı bilgi edindiğimiz yayınlanmış Kültepe metinleri, hem de Hititçe metinler taranacaktır. Hitit döneminde Büklükale ve bulunduğu bölgenin coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgi sağlanacaktır. Ayrıca çalışmada, Büklükale'de yürütülen kazı çalışmalarında elde edilen arkeolojik ve filolojik verilerin irdelenmesi ve daha önce yapılmış önerilerin de göz önünde bulundurulmasıyla, Büklükale'nin Hititler dönemindeki ismine dair lokalizasyon teklifleri paylaşılabacaktır.

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çiftlik Çayırı Mevki, İkbal Sit. Karşısı, Çorum/TÜRKİYE
E-mail: ozlemsirgavaz@hitit.edu.tr. ORCID: 0000-0001-6671-6691

ABSTRACT

The localization of Büklükale, which is linked to the county of Karakeçili, Kırıkkale province and located about 100 km south of Ankara, is extremely important in terms of historical geography of Anatolia in Hittite Period. During the Hittite period, archeological excavations in the city, which we thought were in a key position against the local kingdoms in Western Anatolia, show that the city also played an active role during the Assyrian Trade Colonial Period. The strategic and geopolitical importance of Büklükale indicates that during the Hittite period, the Hittite-West Anatolian relations could be a station city or military base or a center of a province when considered with its surrounding settlements. The city was located at the narrowest part of Kızılırmak, it was occupied from the Early Bronze Age to the Ottoman Period and assumed a natural bridge over the east-west transition point each period. Hittite cuneiform tablet fragments and hieroglyphic bulls, which were excavated during the excavations, also strengthen our view that Büklükale is an important center.

In this study, published Kültepe texts which we have detailed information about the Assyrian Trade Colonies Period and Hittite texts will be scanned. During the Hittite period, detailed information will be provided about Büklükale and the geography of the region. In addition, localization proposals related to the name of the Hittite period of Büklükale will be shared by considering archaeological and philological data obtained from the excavations carried out in Büklükale and by also considering the previous suggestions.

Kızılırmak'ın batı kıyısında, Kırıkkale İli, Karakeçili İlçesi'nde ve Bâla-Kırşehir yolu üzerindeki Köprüköy'ün karşısında yer alan Büklükale, Ankara'nın yaklaşık 100 km güneydoğusunda bulunmaktadır¹. Kent aynı zamanda, Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü tarafından kazıları yürütülen diğer önemli iki arkeolojik merkez, Kaman-Kalehöyük'e yaklaşık 50km, Yassıhöyük'e ise yaklaşık 80 km mesafede bulunmaktadır. 1998, 2006 ve 2008 yıllarında Büklükale'de Enstitü tarafından yapılan yüzey araştırmaları sonucu yerleşimin MÖ. 2. binin, ikinci yarısında önemli bir merkez olduğu tespit edilmiş ve 2009 yılında K. Matsumura² tarafından kazılara başlanmıştır³. Kızılırmak'ın en dar kesiminde konumlanmış olan Büklükale, stratejik olarak çok önemli bir mevkide yer almaktadır⁴. Doğu-batı geçiş güzergâhında bulunmasından ötürü kent, bir istasyon şehir görevi görmektedir. Erken Tunç Çağı'ndan Osmanlı Dönemine kadar kesintisiz yerleşim gören⁵ Büklükale'nin Asur Ticaret Kolonileri döneminde de ticarete aktif rol oynayan kentlerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Genel olarak Hitit Devleti'nin konumlandığı, Kızılırmak kavsi içerisinde yer alan merkezi Hitit coğrafyası düşünüldüğünde Büklükale Hitit Devleti'nin Batı Anadolu'ya açılan kapısı görünümünde ve kilit bir noktada bulunmaktadır. MS. 13. yy Selçuklu Dönemine ait Çeşnigir köprüsü ve hemen yanında görülen Roma dönemi köprü kalıntıları, eski dönemlerde de geçişin bir köprü aracılığıyla sağlanmış olabildiğine işaret etmektedir. Nitekim ırmağın sularının azaldığı dönemlerde Roma Dönemi köprüsünün altında Hitit dönemine ait muhtemel bir köprünün ayak kalıntıları kazı başkanı Matsumura tarafından gözlenmiştir⁶. Aynı zamanda yerleşimin ortasında kuzey-güney istikametinde geçen bir yol bulunmaktadır ve bu yolun bir kısmı da hala kullanılmaktadır. Taş döşemeleri günümüzde hala gözlenebilen yolun güneyden köprüye doğru devam ettiği tahmin edilmektedir⁷. Büklükale'deki arkeolojik ve filolojik buluntular, yerleşimin en parlak döneminin Orta ve Geç Tunç Çağı'nda yaşandığına işaret etmektedir. Özellikle Büklükale'de açığa çıkarılan Hititçe çivi yazılı tabletler hem Hitit tarihi hem de tarihi coğrafyası açısından büyük heyecan uyandırmıştır⁸. Weeden tarafından okunan BKT1, M.Ö.14.yy'a tarihlenmektedir. Metinde geçen "bu topraklar" ve "senin ülken" ifadeleri

Hitit Devleti ile Batı Anadolu'daki bir devlet arasındaki yazışmanın bir parçası olabilir⁹. Büklükale kazılarında bulunan ikinci tablet olan BKT2'deki "Güneşim, majestem" ifadeleri de bir Hitit kralına yapılan resmi bir yazışmaya işaret etmektedir¹⁰. Son bulunan ve Orta Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen BKT3 ise, bir düşmandan ve bir zaferden söz eden diplomatik bir kayıt içermektedir¹¹. Elbette hem bu çivi yazılı tabletler hem de bulunan çok sayıda hiyeroglif bulla¹², Büklükale'nin Hitit idari sistemi içinde yer alan ve kralın bizzat bağlantı kurduğu bir kent olduğuna işaret etmektedir.

Yine Geç Demir Çağı sur duvarını kaldırma sırasında bulunan anonim bir Tabarna mühür baskısı oldukça önemlidir. M.Ö. 16 yy ile M.Ö. 14 yy başları arasına tarihlendirilmesi önerilen mühür baskısı¹³, Büklükale'nin stratejik önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu buluntu, Hitit Kralı'nın şehre zaman zaman gelerek, ikamet etmiş olabileceğine dair önemli bir kanıttır. Kanımızca sadece bu buluntu dahi, Büklükale'nin özellikle Eski Hitit Krallık Dönemi'nde bölgedeki Hitit siyasi otoritesinin bir parçası olduğuna işaret etmektedir.

Büklükale'de Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait olan 2. yapı katının, N0E1 açmasında tespit edilen üç küçük odadan biri olan R54 nolu odada ortaya çıkarılan, içki ya da adak kapları olarak kullanılmış olduğu tahmin edilen testi ve tabaklar¹⁴ oldukça enteresan bir buluntu topluluğudur. Benzer buluntular R62 nolu oda da ele geçmiştir. Özellikle Koloni Dönemi'nin 2. tabaka sonlarına doğru yoğunlaşan dini aktivitelerden biri olan yerli kralların mabetleri ziyareti ve tanrılara düzenlenen törenler Kültepe metinlerinden bilinmektedir¹⁵. Muhtemelen bu buluntular da kült ziyaretleri sırasında tanrılar için gerçekleştirilen seremonilerde kullanılmıştır.

Asur Ticaret Kolonilerinin yayılma alanları ve hangi bölgelerle sınırlı olup olmadığına dair net bilgilere sahip değiliz¹⁶. Genel olarak Kayseri, Yozgat, Çorum, Konya, Niğde, Nevşehir, Aksaray¹⁷ ve Kırşehir illeri en bilinen yerlerdir. Ama Barjamovic'in yaptığı çalışma, kolonilerin batıda Afyon'a kadar yayıldığını göstermektedir¹⁸.

¹ Matsumura, 2013: 274.

² Büklükale Kazı Hafiri Sayın Doç.Dr. Kimiyoshi Matsumura Hoca'ya bu çalışmayı hazırlarken verdiği destekten dolayı çok teşekkür ederim. Bu makale, XVIII. Türk Tarih Kongresinde sunulmuş ama yayınlanmamış olan bildiri metninin genişletilmiş ve yeni önerilerle desteklenmiş özgün halidir.

³ Matsumura, 2011: 411.; Matsumura/Weeden, 2017: 114.

⁴ Matsumura, 2013: 274.

⁵ Matsumura, 2016: 58.

⁶ Üke, 2016: 522.

⁷ Matsumura, 2016: 58.

⁸ Matsumura/Weeden, 2017: 114.

⁹ Weeden, 2013: 19 vd.

¹⁰ Weeden, 2016: 81vd.

¹¹ Weeden, 2017: 17 vd.

¹² Bkz. Weeden, 2016: 82vd.

¹³ Matsumura, 2016: 74.

¹⁴ Matsumura, 2016: 78.

¹⁵ Çeçen/Gökçek, 2006: 218 vd.

¹⁶ Asur Ticaret Kolonilerinin yayılma alanları ile ilgili kesin bir sınır çizilemeye de konuyla ilgili olarak bkz. Erol, 2015: 436-37; Barjamovic, 2001:7; Veenhof, 2010:46-47.

¹⁷ Ünal, 2018: 259.

¹⁸ Barjamovic, 2011: Map 4-7; Ünal, 2018: 259.

Şimdiye kadar yapılan bazı çalışmalarda, Kültepe metinlerinde sıklıkla anılan *Wahšušana*¹⁹, *Durhumit*/*Durmitta*²⁰, *Nenašša*²¹ ve *Wašhaniya*²² gibi şehirler, Büklükale için önerilmiştir. Biz de bu çalışmada *Wahšušana* Karumu'na bağlı olan *Šalatuwar*²³ Wabartumu'na²⁴ dikkat çekmek ve şimdiye kadar bilim insanları tarafından daha batıya yerleştirilen bu şehrin lokalizasyonuna dair bazı çıkarımlarda bulunmak istiyoruz. Elbette değerlendirmelerimizde Büklükale'nin Hititler dönemindeki özdeşliğine dair de yeni bir teklifte bulunacağız.

Šalatuwar'ın Eski Asur metinlerinde en sık anıldığı yerler sırasıyla *Wahšušana*, *Purušhaddum* ve *Durhumit* şehirleridir²⁵. Bu sebeple de, Ertem tarafından önerilen, Külhöyük ile Barjamovic tarafından önerilen Sakarya Nehri kıyısına yakın bir mevki²⁶ *Šalatuwar* için uygun olmayacaktır. Zira önerilen bu yerler, fazla batıda kalmaktadır. Bizce hem eski Asur, hem de Hitit kaynakları *Šalatuwar*'ın Kızılırmak kavsinin yakınlarında ve Hatti çekirdek bölgesinin sınır hattında aranması gerektiğine işaret etmektedir.

Kültepe metinlerinde *Wahšušana-Šalatuwar-Purušhaddum* hattında iki defa köprü ücreti ödendiğine dair bir kayıt bulunmaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: “*Wahšušana'dan Šalatiwar'a 1 5/6 mina 5 şekel bakırı eşeklerin yiyeceği, yol vergisi ve handa ödedim. Ayrıca her bir eşek için köprüde 1/3 mina bakır ödedim. 2 mina bakırı eşeklerin yiyeceği olarak Šalatiwar'da ödedim. 2*

1/2 mina bakırı Purušhaddum'a kadar ödedim. Onlar her bir eşek için 15 şekel bakırı köprüde nishatum olarak aldılar.”²⁷ Belgeden anlaşıldığı gibi hem *Wahšušana* ve *Šalatuwar* arasında hem de *Šalatuwar* ile *Purušhaddum* arasında bir köprüden bahsedilmektedir²⁸. Yine *Šalatuwar* şehri ile ilgili Kt n/k 1582 nolu Kültepe metninde 9-10. satırlarda şöyle geçmektedir: “*5 mina bakırı köprü (geçiş) için ödedim.*”²⁹ ifadesi *Šalatuwar*'da geçiş ücreti alınan bir köprünün varlığını bir kez daha kanıtlamaktadır. Üke, bu köprülerden geçiş ücreti alındığı için, köprülerin geçici inşa edilmiş köprüler olmadığına ve sürekli işlek durumda olduklarına dikkat çekmiştir³⁰.

Öte yandan Kültepe metinlerinde özellikle *Wahšušana* ve *Šalatuwar* şehirleri ile birlikte anılan *perdum* “katır”lar, bu şehirlerde *perdum*'ların yetiştirildiği, pazarlandığı ve satışlarının yapıldığı pazar yerlerinin kuruluyor olduğuna işaret etmektedir³¹. Ayrıca Kt t/k 1 nolu metinde 13-19 satırları arasında şöyle geçmektedir: “*1 mina (bakırı) han için, bütün bunları Šalatuwar'da perdum ile ilgili olarak tarttım. Šalatuwar'dan çıktık ve 2 1/2 mina bakırı nehir kıyısında perdum ile ilgili olarak tarttım...*”³² Buradaki ifadeden şehrin nehir kıyısına yakın bir yerde olduğu anlaşılmaktadır.

Kt. n/k 1490 nolu metinde ise *Tuhpiya* Kenti'nden *Wahšušana*'ya mal getiren bir tüccarın mallarının, *Šalatuwar* yoluyla *Purušhaddum*'a gönderildiği kaydedilmiştir³³. Kanımızca bu yüzden *Purušhaddum*'a giden yol biraz daha uzatılmıştır. *Šalatuwar*, gümüş bakımından zengin bir yerdir. Zira Asurlu tüccarların birçok madeni burada gümüşle değiştirdikleri metinlerden bilinmektedir. Bu vesile ile şehrin transit ticaretten önemli bir gelir elde ettiğini de anlıyoruz³⁴. Kuşkusuz, *Purušhaddum* ve *Wahšušana*'ya yakın bir konumda olması da bunda etkili olmuştur. Dercksen'e göre, Turhumit'ten *Purušhaddum*'a giden yol yaklaşık dört günlük mesafededir ve kervan *Tuhpia*, *Wahšušana* ve *Šalatuwar*'dan geçtikten sonra *Purušhaddum*'a ulaşmaktadır³⁵. Yalnız buradaki güzergâhlar bizi bazen yanıltabilir. Zira kervanların bazı malları almak için ya da daha güvenli olduğu için yolu uzatmış olabilecekleri de dikkate alınmalıdır.

¹⁹ Barjamovic, 2011: 323, 400-401.; Ayrıca *Wahšušana*=Kaman/ Kalehöyük için bkz. Ertem, 1995: 84. ; Forlanini ise, *Wahšušana*'yı Ankara'nın yaklaşık 32km güney batısında bulunan Balıkuyumcu'ya yerleştirmektedir. de Martino, 2017: 257.

²⁰ Forlanini, 2008: 74.; Forlanini, 2009: 57.; Fakat Forlanini'nin aksine *Durhumit*, birçok araştırmacı tarafından kuzeye, *Kaška* bölgesine lokalize edilmiştir. *Durhumit*= Plain of Merzifon, Barjamovic, 2011: 411. ; del Monte/Tischer, 1978: 442vdd. ; del Monte, 1992: 175. ; Veenhof, 2011: 60.; *Durmitta*, Çankırı civarında, *Hanhana*'ya yakın bir mevkide aranmalıdır. Ayrıca metinlerde “*tuz toprakları Durmitta kenti*” ifadesi, Çankırı'da hala üretimde olan kaya tuzu yatakları da düşünüldüğünde oldukça manidardır. Erkut, 1990:1-7.

²¹ Corti, 2017: 232, fn. 144. Corti'nin önerisi, şimdiye kadar yapılmış olan öneriler arasında bizce en makulüdür. Fakat *Nenašša*'nın, Nevşehir civarında aranmasını daha uygun bulduğumuzu da burada ifade etmeliyiz.

²² Ünal, 2018: harita.

²³ *Šalatuwar/Šalatiwar(a)*'nın geçtiği metin yerleri ve lokalizasyon teklifleri için bkz. Nashef, 1991: 100 vd.; del Monte/ Tischler 1978: 333 vd. ; del Monte, 1992: 134 vd..

²⁴ Ertem, 1995: 83.; Bayram,1997: 64. ; Barjamovic, 2011: 347.

²⁵ Barjamovic, 2011: 351.

²⁶ *Šalatuwar*= near Sivrihisar, Kepen Höyük.; Barjamovic, 2011: 357, 411. Ayrıca. Gordion'un *Šalatuwar* için bir aday olabileceğine dair bkz. Barjamovic, 2017: 314. ; Şahin'e göre ise, *Šalatuwar*, Tuz Gölü'nün batısına ve Cihanbeyli'nin kuzeyine Yeniceoba civarına lokalize edilmelidir. Şahin, 2004: 47.

²⁷ AKT3, 34 (1.1-21), tercüme için bkz. Şahin, 2014: 708 vd. ; Barjamovic, 2011:353. ; de Martino, 1992: 258.

²⁸ Barjomovic, 2011: 313. ; *Wahšušana*'dan hareket eden kervanların *Purušhaddum*'a *Šalatuwar* üzerinden gidişlerine dair metinler için ayrıca bkz. Şahin, 2014: 709.

²⁹ Barjamovic, 2011: 352.

³⁰ Üke, 2016: 520.

³¹ Öz, 2014: 92, 99.

³² Barjamovic, 2011: 342. ; Öz, 2014: 97.

³³ Şahin, 2004: 39.

³⁴ Şahin, 2004: 48.

³⁵ Dercksen, 1996: 13. ; Şahin, 2014: 708.

Kaniş'ten, *Purušhattum*, *Wahšušana* ve *Šalatuwar* yönlerine doğru giden kervanların geçiş güzergâhları incelendiğinde; *Purušhattum* ile *Wahšušana* ve *Šalatuwar*'ın farklı güzergâhlarda oldukları ortaya çıkmaktadır. Öte yandan aynı güzergâhta bulunan *Wahšušana* ve *Šalatuwar*'a giderken ise birkaç farklı istasyon dışında aynı uğrak noktalardan geçilerek ulaşılmaktadır.³⁶

Kaniş→*Wašhaniya*→*Lahuta*→*Nenašša*→*Wahšušana*

Kaniş→*Wašhaniya*→*Athurušna*→*Nenašša*→*Šalatuwar* (Kt n/k 1582)³⁷ Barjamovic'in yaptığı tabloya göre *Wašhaniya* ve *Šalatuwar* sadece bu metinde birlikte geçmektedir. Ama buna karşın *Šalatuwar*'la çok sık anılan (35 kere birlikte anılmışlardır)³⁸ ve ona çok yakın bir mevkide aranan *Wahšušana* ile *Wašhaniya* metinlerde 15 kere birlikte anılmışlardır³⁹ ki bu çok önemli bir sayıdır. Demek ki *Wahšušana*, konum itibarı ile *Kaneš* ve *Kaneš*'e yakın bir mesafede aranması gereken *Wašhaniya*'ya çok daha yakındır.

Öte yandan; Kt. 83/ k 117 nolu Kültepe Metnine göre, *Ulama* yolundan iki, *Šalatuwar* yolundan iki haberci *Purušhattum*'a gönderilmiştir. Diğer taraftan; Kt. v/k 89 nolu metin de *Ulama* ve *Šalatuwar*'ın *Wahšušana* ve *Purušhattum* arasında olduklarına fakat farklı güzergâhlarda bulunduklarına işaret etmektedir⁴⁰. Şahin, *Ulama* ve *Wahšušana* şehirlerinin birbirlerine çok yakın mesafede yer almaları gerektiğini ve *Wahšušana*'nın Tuz Gölü'nün kuzeyinde aranması görüşünün kabul gördüğünü ifade etmektedir⁴¹. Barjamovic, *Ulama*'yı Acemhöyük'e, *Wahšušana*'yı Büklükale'ye, *Šalatuwar*'ı ise Tuz Gölü'nün kuzey batısına, Sakarya Irmağı'nın kıyısına yerleştirmektedir⁴². Ertem'e göre ise; Haymana ve çevresi *Šalatuwar* Ülkesi'nin bulunduğu bölgeye, Külhöyük de *Šalatuwar* Şehri'ne eşitlenmelidir⁴³. Diğer taraftan, *Šalatuwar* Ülkesi'nin Kültepe belgelerinde bir rubā'u ve de ēkallu'sunun kaydedilmemiş olmasının da bir tesadüf olduğu dile getirilmiştir⁴⁴. Bayram ve Kuzuoğlu'na göre ise, *Šalatuwar*, Nevşehir'in kuzey batısında aranmalı, *Ulama* ve *Purušhaddum* güneybatısında, *Wašhaniya* ise Nevşehir'in doğusunda aranmalıdır⁴⁵.

Biz bu çalışmada *Šalatuwar*'ı, Köprüköy'ün karşısında Kızılırmak'ın hemen batısında yer alan Büklükale'ye aday göstermek istiyoruz. Bu durumda Kızılırmak'ın doğusunda ve Kırıkkale-Kırşehir hattı üzerinde aranması gereken *Wahšušana*'dan *Šalatuwar*'a giderken bir köprüden geçilmesi gerekecektir. Diğer taraftan; bizce güneyde Tuz Gölü'nün doğusunda kalan *Purušhaddum*'a giderken de yine bir köprü vasıtası ile ulaşılabacaktır (AKT 3,34 (1. 1-10):

Wahšušana→1.Köprü→*Šalatuwar*→2. Köprü→*Purušhaddum*

1. Köprü: Köprüköy'ün bulunduğu yerden Büklükale'ye geçiş.

2. Köprü: Muhtemelen *Šalatuwar*'dan güneye doğru *Purušhaddum* yolu üzerinde.

Öte yandan; *Šalatuwar*'ın Kültepe metinlerinde *Purušhaddum* ile *Wahšušana* arasında zikredilmesinden ötürü, *Purušhaddum*'un Tuz gölünün hemen batısındaki Cihanbeyli civarında aranması da mümkün olabilecektir ama bizce *Šalatuwar* coğrafi olarak değil de kervan güzergâhı açısından *Purušhaddum* ile *Wahšušana*'nın arasında yer almaktadır.

Boğazkale arşivinde bulunan *Kuššara* kralı *Anitta*'nın metni, hem Anadolu'nun Hititler öncesi siyasi durumu hem de metinde geçen birçok yerel krallık ile ilgili bilgi edinmemize olanak tanımakta, ayrıca bazı yerleşimlerin lokalizasyonlarına dair yapılan tarihi coğrafya çalışmalarına da yardımcı olmaktadır. *Anitta* metninde⁴⁶ geçen ve *Anitta* tarafından ele geçirilen kentler şunlardır: *Neša*, *Ulama*⁴⁷, *Harkiuana*, *Wašhaniya*⁴⁸, *Zalpa*, *Šalampa*,

⁴⁶ Ünal, 2018: 267 vd.

⁴⁷ *Ulama*=Acemhöyük, Barjamovic, 2011: 411.; Forlanini'ye göre ise, *Ullama*, Şereflikoçhisar'ın 3 km güneydoğusunda bulunan Varavan ile eşitlenmelidir. Forlanini, 2008: 61.; Höyükte, hem Hitit hem de Karum dönemine ait arkeolojik malzeme saptanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Omura, 1993: 373.

⁴⁸ *Wašhaniya*= around Kışehir, Barjamovic, 2011: 411.; Kt n/k 1251 12-17 de şöyle geçmektedir: “İkun-piya'ya şöyle söyle: Eğer şimdiye kadar Kaniş'te isen Wašhanian'ya geç! Ama Memleket tekrar sakinleşinceye kadar tekrar buraya gelme!” Bu metin *Wašhaniya* şehrinin *Kaniş*'e yakın bir mevkide aranması gerektiğine işaret etmektedir. Çeçen, 2002: 66.; Diğer taraftan; TC 3,165, AKT 6, 273 ve Kt n/k 1582 nolu güzergâh metinlerinde de *Wašhaniya*'nın, *Kaniş*'ten hemen sonra uğranılan, ilk durak olduğu görülmektedir. *Wašhaniya*'dan sonra ise yolun batı ve kuzey batı olmak üzere ikiye ayrıldığı batı yönündeki yolun, *Nenašša-Ullama* ve *Purušhaddum*, kuzeybatıya giden yolun ise, *Malita* ve *Wahšušana*'ya ulaştığı görülmektedir. Başka bir metinde ise *Wašhaniya-Nenašša-Athurušna-Wahšušana* güzergâhı kaydedilmiştir. Tüm bu metin yerleri *Wašhaniya*'nın *Kaneš*'e çok yakın bir mevkide aranması gerektiğini ortaya koymaktadır. Şahin, 2004: 37.; Bayram/Kuzuoğlu, 2016: 1324.

³⁶ Bayram/Kuzuoğlu, 2016: 1324.

³⁷ Barjamovic, 2011: 320.

³⁸ Barjamovic, 2011: 340.

³⁹ Barjamovic, 2011: 317.

⁴⁰ Günbatti, 1998: 479 vdd.

⁴¹ Şahin, 2002: 79.

⁴² Barjamovic, 2011: 372.

⁴³ Ertem, 1995: 86 vd.

⁴⁴ Balkan, 1957: 66.

⁴⁵ Bayram/Kuzuoğlu, 2016: 1324. ; Ayrıca Bayram, şehri, Tuz Gölü'nün batısına, Cihanbeyli'nin kuzeyine Yeniceoba taraflarına yerleştirmektedir. Bayram, 1994: 211-234.

*Hattuş, Šalatiwar, Puruṣhanda*⁴⁹. *Anitta* metninde geçen bu şehirlerden kesin olarak bilinen *Kaneš/Neša/Kültepe* ve *Hattuş/Boğazkale* dışındakilerin, şimdiye kadar yapılmış olan lokalizasyon teklifleri göz önünde bulundurulduğunda kabataslak da olsa belirli bir coğrafi hattın içinde yer aldıklarını, Kızılırmak'ın ve Tuz Gölü'nün batısına çok da yayılmamış olduklarını tahmin ediyoruz. Muhtemelen Hatti çekirdek bölgesi olarak da adlandırdığımız Kızılırmak kavsi içindeki bölgede *Anitta* siyasi otoritesini güçlendirerek, bölgede üstün bir konuma yükselmiştir. Zira *Anitta* metnindeki bazı ifadeler de bu yorumumuzu doğrulamaktadır. *Neša*'nın düşmanları olarak nitelendirilen *Ullama, Harkiuuna* ve *Wašhaniya* şehirleri muhtemelen aynı güzergâh üzerinde olmalıdır. En güneyde ve Konya- Aksaray sınırları içinde aranan *Ullama*'dan⁵⁰ sonra, *Neša*'ya doğru aynı hat üzerindeki diğer yerleşimler olan *Harkiuuna* ve *Wašhaniya* da sırayla *Anitta* tarafından ele geçirilmiştir. Diğer taraftan; *Anitta*'nın *Hattuş* kralı *Piyuṣti*'yi, *Šalampa* kentinde yendiğini ifade etmesi bu şehrin *Hattuş*'a yakın bir mevkide aramasını gerektirmektedir. Kuzeyde *Kaška* bölgesinde aranması gereken *Zalpa* kenti ise, bizce *Anitta*'nın ele geçirdiği yerlerin en kuzeyde kalan sınırını oluşturmaktadır. Bu durumda *Anitta*'nın ele geçirdiği topraklar, *Kaneš/Neša*'dan yola çıkıldığında; kuzeyde *Hattuş-Šalampa-Zalpa*, batı ve güney batıda *Wašhaniya-Harkiuuna-Ullama-Puruṣhanda* (kendiliğinden sadakatini göstermiştir) ve kuzey batıda *Šalatiwar* kenti ile sınırlıdır.

Anitta metninde *Šalatiwar*'la ilgili geçen satırlar ise şöyledir:

KBo 3.22 ay.⁵¹

52 URU *Ša-la-ti-wa-ra me-e-ni-im-me-et ne-e-eh[-hu-un]*

53 URU *Ša-la-ti-wa-ra-ša me-e-na-ah-ha-an-da* GiŠ *tu-u² x[*

54 [URU-ri-a]z ERÍN^{MEŠ} *ŠU hu-it-ti-ya-ti ša-an* URU *Ne-e-š[(a pé-e-hu-t)e-nu-un]*

52 Yüzümü (yönümü) *Šalatiwar* Şehrine çevir[dim].

53-54 ve *Šalatiwar*lı adam bana [karşı] askerlerini sevk etti, (ama) onları (yakalayarak) *Neš[a]*'ya götürdüm⁵².

Metinde *Anitta*'nın “yüzümü *Šalatiwar* şehrine çevirdim” ifadesinden yola çıkarak Ertem, bir insanın yüzünü

doğal olarak ancak sağa ya da sola çevirebileceğini dile getirerek, *Šalatiwar*'ın *Hattuşa*'nın güney ya da güney-batı yönünde bir yerde olabileceğine işaret etmektedir⁵³. Hâlbuki metindeki ifadeden “yüzünü bir kentten, diğerine çevirmek” yani dikkatini artık *Šalatiwar* şehrine yönelttiği anlaşılmaktadır ve kesinlikle aranan kentin yönünü belirleyebilecek bir ipucu içermez. Metnin 55-63. satırları arasında, *Anitta*'nın *Neša*'ya yaptığı imar faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Sonrasında ise *Anitta, Šalatiwar* şehrine savaşmaya gitmiştir. *Anitta Šalatiwar*'ı ele geçirmesinden sonra, anlaşılan, *Šalatiwar*'ın kralı ve halkın bir kısmı kaçmış ve *Hulana Nehri Ülkesi*'ne ya da yakınlarına sığınmıştır⁵⁴:

KBo 3.22 ay.

64 ú-e-it-ta[(-an-da-an-ni-eš-ši-ma) URU *Ša-la-ti-wa-r(a za-ah-hi-ya pa-a-un)]*

65 LÚ URU *Ša-l[(a-ti-wa-ra QA-DU DUMU^{MEŠ}-ŠÚ a-ra-a-i)š (-)an-da)]*

66 ú-e-et K[(UR-e-še-et Û URU^{LIM} -ŠU da-a-li-iš)]

67 nu^{ID} *H[(u-u-la-an-na)]-an IŞ-BAT)]*

64 Aynı [(yıl içinde) *Šalatiw(ar)* şehrine savaşa gittim]].

65 *Ša[(l)atiwara*'lı adam çocuklarıyla birlikte isyan etti ve]] karşıma geldi.

66 Ül[(kesini ve (baş) şehrini terk etti)].

67 ve *Hula[(na)* nehrini tuttu (yerini aldı)].

Demek ki *Šalatiwar, Hulana Nehri Ülkesi* yakınlarında komşu bir yerleşimdir ki *Šalatiwar*'ın kralı *Hulana*'ya sığınmıştır⁵⁵. Metnin devamında, *Anitta*'nın tüm şehir surlarını ateşe verdiği kaydedilmiştir. Ayrıca şehirde bin dört yüz askerin ve kırk at arabasının muhtemelen esir alındığı bilgisi bulunmaktadır:

KBo 3.22 ay.

68 URU *Ne-e[-* E(GIR-*pa-an ar-ha pa-it)]*

⁵³ Ertem, 1995: 86.

⁵⁴ *Hulana Nehri*= Delice Irmak eşitliği ve ayrıntılı bilgi için bkz. Sir Gavaz, 2016: 1-16.; Ayrıca *Hulana Nehri* =Porsuk Çayı eşitliği için bkz. Corti, 2017: 236. ; Barjamovic, 2011: 354.

⁵⁵ *Šalatiwar*'ın Kültepe belgelerinde bir *wabartum* olarak geçmesi, *Hulana*'nın da Asur Ticaret Kolonileri döneminde belki de yün temin etme hususunda dolaylı yoldan bir ticaret ağı içinde olabileceğini düşündürmektedir. Sir Gavaz 2016: 1 vd.

⁴⁹ *Puruṣhaddum*=Bolvadin, Barjamovic, 2011: 411.

⁵⁰ Çeçen, 2002: 65.

⁵¹ Transkripsiyon ve tercüme için bkz. Neu, 1974: 12vd.

⁵² Tercüme için bkz. Ünal, 2018: 268.

69 nu URU^{DIDLİ} –ŠU [(lu-uk-ki-it a-pu-u-uš-ša an)-da[?]

70 URU-ri-ya[-an h(u-la-le eš-šar-še-et I LI-IM IV ME ERİN^{MES})]

71 nu XL ŠÍ[-IM-TI (ANŠE.KUR.RA^{HIA} KU).BABBAR[?] GUŠKIN[?]

72 a-pa-ša [(hu-it-ti-it-ti ša-aš i-ya-an-ni-eš)]

68⁵⁶ Ne[ša? onun] ar(kasından gitti)].

69 Şehir surlarını [(ateşe verdi. Onları orada(?]

70 şehirde [1400! miktarında (?) asker (bekliyordu)]

71 Kırk [koşum atları, gü[müşü (ve) altını]

72 o [(çekti ve o gitti)].

Anlaşılan şehir, sayı abartı değilse eğer, bu kadar çok askerin barınabileceği ve konaklayabileceği bir kent özelliğine sahiptir. Burada vurgulamak istediğimiz bir diğer husus, *Anitta*'nın *Šalatiwar*'ı ele geçirmesinden hemen sonra *Purušhanda* Kralı'nın kendisine demirden bir taht ve asa hediye etmiş olması ve krala sadakatini göstermiş olmasıdır⁵⁷. Kuşkusuz, yakınında bulunan *Šalatiwar*'ın ele geçirilmesi, *Purušhanda* Kralı'nın başına gelebilecek bir felakete karşı önlem olarak, kendiliğinden *Anitta*'ya boyun eğmesine neden olmuştur. *Anitta* metninin ve Asur Ticaret Kolonileri dönemine ait olan belgelerin de teyit ettiği gibi, *Purušhanda* ve *Šalatiwar* şehirleri birbirlerine yakın mesafede yer almaktadır. Bu durumda *Purušhanda* şehri için önerilen Acemhöyük⁵⁸ ya da Konya-Karahöyük⁵⁹ eşitlikleri göz önünde bulundurulduğunda, *Šalatiwar* için önerilen Sakarya Nehri kıyısı yakınları ya da Haymana bölgesi hiç de uygun olmayacaktır. Nitekim bu durumda, iki kent arasındaki mesafe oldukça açılmaktadır. Öte yandan; *Šalatiwar*, Büklükale ile eşitlendiği takdirde; *Purušhanda* için önerilen yerlere daha makul bir yakınlıkta olacak, aynı zamanda *Anitta*'nın kolaylıkla ele geçirip, hâkimiyet kurabileceği bir coğrafi hattın içine girecektir.

Boğazkale'de ele geçirilmiş olan KBo 27.31 nolu metinde, bir bayramın kutlanması sırasında “zanaatkârlar, pazar yeri ağası, *Kaneš*'li tüccarlar, *Šalatiwara*'lı tüccarlar ve *Tawiniya*'lı? tüccarlar” geçmektedir. Tüccarların

bazı bayram metinlerinde aktif olarak görev aldıkları bilinmektedir⁶⁰. Acaba *Šalatiwar* şehri Hitit döneminde de ticaretle uğraşmaya devam mı etmiştir? Maalesef bu konuda fazla bilgimiz yoktur.

Ertem'e göre, Hititçe metinler, *Anitta* döneminde ve öncesinde Anadolu'da etkin bir Hatti krallığı konumunda olan *Šalatiwar*'ın, Hitit İmparatorluk Devrinde siyasi etkinliğini yitirdiği, ama şehrin tanrılarının kutsanmaya devam ettiğini göstermektedir⁶¹.

Şehrin Hitit İmparatorluk döneminde etkinliğini kaybetmesi, zaman zaman düşman işgaline giren kentlerin metinlerde susması ya da şehrin Hitit hâkimiyetine girdikten sonra siyasi iniş ve çıkışlardan uzak, rutinleşen bir hal alması ile de açıklanabilir. Biz özellikle Ortaköy/ *Šapinuwa* tabletlerinin yayınlanması⁶² ve Büklükale kazısı ile bölgede devam eden diğer kazıların daha fazla filolojik buluntu vermeye başlaması ile *Šalatiwar* ve irtibat halinde olduğu yerleşimler hakkında daha güçlü bilgiler edinebileceğimizi düşünüyoruz. Elbette ilerleyen zamanlarda, Büklükale kazısının arkeolojik ve filolojik verileri, şehrin lokalizasyonu hakkında net bilgiler sağlayacaktır. Kazılar, yüzey araştırmaları ve çivi yazılı belgelerle aksi kanıtlanmadığı sürece tarafımızdan yapılan bu önerinin, özellikle Büklükale'nin stratejik konumu ve bölgedeki rolüne dikkat çekmesi açısından önem taşıdığını belirtmek isteriz.

Büklükale'nin Lokalizasyon Önerileri

M. Forlanini (2008/9)	<i>Durhumit/Durmitta</i>
G. Barjamovic (2011)	<i>Wahšušana</i>
C.Corti (2017)	<i>Nenašša</i>
A. Ünal (2018)	<i>Wašhaniya</i>
(Bu çalışma)	<i>Šalatiwar</i>

⁵⁶ 6-72 tercüme için bkz. Sedat Alp, 2000: 55.

⁵⁷ Alp, 2000: 55.

⁵⁸ Acemhöyük=B/*Purušhaddum* bkz. Özgüç, 2015: 2 vd.

⁵⁹ Alp, 2000: 50. ; Ayrıca *Purušhanda* ile ilgili öneriler için bkz. Karauğuz, 2005: 24, dn. 95.

⁶⁰ Ünal, 1997: 355.

⁶¹ Ertem, 1995: 85vd. Şehir AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramı kutlamaları sırasında geçmektedir. KBo 4.13 öy. I 41. Karauğuz 2005: 23.

⁶² Özellikle Hititler Döneminde, Batı Anadolu coğrafyasını aydınlatıcı bilgiler vereceğine inanıyoruz.

Resim 1: Büklükale hava fotoğrafı, Büklükale kazısı arşivi. / Aerial photo of Büklükale. Archive of the Büklükale Excavation.

Resim 2: Büklükale harita, kazı arşivi. / Büklükale map, Archive of the Büklükale Excavation.

KAYNAKÇA

- ALP, S. 2000.
Hitit Çağında Anadolu, İstanbul.
- BALKAN, K. 1957.
Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup, Ankara.
- BARJAMOVIC, G. 2011.
A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period, Copenhagen.
- BARJAMOVIC, G. 2017.
"A Commercial Geograhpy of Anatolia: Integrating Hittite and Assyrian Texts, Archaeology and Topography", *Hittite Landscape and Geography*, Mark Weeden-Lee Z. Ullmann (eds.), Leiden/Boston: 311-318.
- BAYRAM, S. 1994.
"Kültepe Metinlerinde Geçen Yeni Yer Adları ve Bunların Değerlendirilmesi, *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*: 211-234.
- BAYRAM, S. 1997.
"New and Some Rare Geographical Names in the Kültepe Texts", *Archivum Anatolicum* 3, Ankara: 41-66.
- BAYRAM, S / KUZUOĞLU, R. 2016.
"Çivi Yazılı Belgelere Göre M.Ö. 2. Bin'de Nevşehir", *II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu* (2-3-4 Mayıs 2016): 1318-1324.
- CORTI, C. 2017.
"The North: Hanhana, Hattena, İstahara, Hakpiş, Nerik, Zalpuwa, Tummana, Pala and the Hulana River Land", *Hittite Landscape and Geography*, Mark Weeden-Lee Z. Ullmann (eds.), Leiden/Boston: 219-237.
- ÇEÇEN, S. 2002.
"Kültepe Belgelerine Göre Anadolu Şehir Devletlerinde Ayaklanma", *Archivum Anatolicum* 5, Ankara: 65-68.
- ÇEÇEN, S./ Gökçek, L. G.2006.
"Kültepe Tabletlerinde Yerli Tarihleme Usülleri", *Hayat Erkanal'a Armağan; Kültürlerin Yansıması*, İstanbul: 218-221.
- DE MARTINO, S. 2017.
"Central West: Philology", *Hittite Landscape and Geography*, Mark Weeden-Lee Z. Ullmann (eds.), Leiden/Boston: 253-261.
- DEL MONTE, G. F. / TISCHER, J. 1978.
Die Orts und Gewässernamen der Hethitischen Texte, RGTC 6.
- DEL MONTE, G. F. 1992.
Die Orts und Gewässernamen der Hethitischen Texte, RGTC 6/2.
- DERCKSEN, J. G. 1996.
The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia, İstanbul.
- ERKUT, S. 1990.
"Hititlerde Tuz ve Kullanımı", *Belleten* S. 209, C. LIV, Ankara: 1-7.
- EROL, H. 2015.
"Eski Asur Şehir Devletinin Ticari Tekelleşme Politikası", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34/58: 425-443.
- ERTEM, H. 1995.
"Külhöyük'ün Asur Ticaret Kolonileri ve Hititlere Ait Çivi Yazılı Belgelerdeki Adı Hakkında Bir Deneme", *Archivum Anatolicum* 1, Ankara: 73-87.
- FORLANINI, M. 2008.
"The Historical Geography of Anatolia and the Transition from the kârum-Period to the Early Hittite Empire", *Anatolia and the Jazira*, 57-86.
- FORLANINI, M. 2009.
"On the Middle Kızılırmak, II", *Central- North Anatolia*: 39-69.
- GÜNBATTI, C. 1998.
"Kârum'lar Arasındaki Mektuplaşmalar", *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi*, (6-10 VII 1987-İstanbul), Ankara: 479-484.
- KARAUĞUZ, G. 2005.
Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında M.Ö. II. Binde Orta Anadolu'nun Güney Kesimi, Konya.
- MATSUMURA, K. 2011.
"Büklükale Kazısı 2009", *32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 4, Ankara: 411-420.
- MATSUMURA, K. 2013.
"Büklükale", *Hititler. Bir Anadolu İmparatorluğu*, eds. M. Doğan-Alparslan- M. Alparslan, İstanbul: 274- 280.
- MATSUMURA, K. 2016.
"Büklükale Kazıları", *Kırşehir. Arkeoloji ve Paleoantropoloji Çalışmaları*, Kırşehir: 56-82.
- MATSUMURA, K / WEEDEN, M. 2017.
"Central West: Archaeology", *Hittite Landscape and Geography*, Mark Weeden-Lee Z. Ullmann (eds.), Leiden/Boston: 106-118.

- NASHEF, K. 1991.
Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes, Die Orts-und Gewässernamen der altassyrischen Zeit, Wiesbaden.
- NEU, E. 1974.
Der Anitta-Text, *StBoT* 18, Wiesbaden.
- OMURA, S. 1993.
“1991 Yılı İç Anadolu’da Yürütülen Yüzey Araştırmaları”, *AST* 10: 365-386.
- OMURA, S. 1995.
“1994 Yılında İç Anadolu’da Yürütülen Yüzey Araştırmaları”, *AST* 13: 243-272.
- ÖZ, E. 2014.
Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu’da Tarım ve Hayvancılık, Ankara.
- ÖZGÜÇ, N. 2015.
Acemhöyük-Buruşhaddum I. Silindir Mühürler ve Mühür Baskılı Bullalar, Ankara.
- SİR GAVAZ, Ö. 2016.
“Hititçe Metinlerde Geçen KUR ID Hulana-/KUR ID SIG ‘Yün Nehri Ülkesi’ Üzerine Yeni Bir Değerlendirme”, *Belleten*, C. LXXX, S. 288: 1-16
- ŞAHİN, H. A. 2002.
“Koloni Çağı’nda (M.Ö.2000-1750) Anadolu’da Bulunan Asurlu Görevliler”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12: 70-87.
- ŞAHİN, H. A. 2004.
Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Devri (MÖ. 1975-1725), Kayseri.
- ŞAHİN, H. A. 2014.
“Koloniler Çağı’nda Şalatiwar Şehri’nin Önemi”, *Proceedings of the Eighth Interantional Congress of Hittitology* (Warsaw, 5-9 September 2011), Warsaw: 708-717.
- ÜKE, A. 2016.
“Hititçe Belgeler ve Arkeolojik Veriler Işığında: ^{GIŞ/NA4}armizzi”, *Studies in Honour of Ahmet Ünal Armağanı*, eds. S. Erkut- Ö. Sir Gavaz, İstanbul: 517-529.
- ÜNAL, A. 1997.
“Hitit Metinlerinde Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağıyla İlgili Kayıt ve Anımsamalar”, *Archivum Anatolicum*, 3, Ankara: 351-353.
- ÜNAL, A. 2018.
Eski Anadolu Siyasi Tarihi, Kitap 1: Eski Taş Devri’nden Hitit Devleti’nin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 60.000-1180), Ankara.
- VEENHOF, K.R. 2010.
“Ancient Assur: The City, Its Traders, and Its Commercial Network”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 53: 39-82.
- VEENHOF, K.R. 2011.
“Eski Asur Kara Ticaretinin Yapısı”, *Anadolu’nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu*, Kayseri: 56-63.
- WEEDEN, M. 2013.
“A Hittite Tablet from Büklükale”, *AAS XVIII*: 19-35.
- WEEDEN, M. 2016.
“Hittite Epigraphic Finds from Büklükale 2010-14”, *AAS XIX*: 81-104.
- WEEDEN, M. 2017.
“A Cuneiform Fragment from the 2016 Season at Büklükale, BKT3: Part of a Diplomatic Text?”, *AAS XX*: 17-22.

İZMİR ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEN BİR MİKEN FİĞÜRİNİ VE MİKEN KADIN FİĞÜRİNLERİNİN DOĞU AKDENİZ'DEKİ DOLAŞIMI

A MYCENAEAN FIGURINE FROM THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF İZMİR AND CIRCULATION OF MYCENAEAN FEMALE FIGURINES IN EASTERN MEDITERRANEAN

Makale Bilgisi

Başvuru: 25 Ocak 2019
Hakem Değerlendirmesi: 28 Ocak 2019
Kabul: 22 Kasım 2019

Article Info

Received: January 25, 2019
Peer Review: January 28, 2019
Accepted: November 22, 2019

DOI : 10.22520/tubaar.2019.25.007

Barış GÜR *

Anahtar Kelimeler: Miken Figürini, Geç Tunç Çağı, Batı Anadolu, Doğu Akdeniz.

Keywords: Mycenaean Figurine, Late Bronze Age, Western Anatolia, Eastern Mediterranean.

ÖZET

Batı Anadolu'da birçok yerleşimde Miken seramiği bulunmuş olmasına karşın Miken kadın figürinleri aynı oranda ele geçmemektedir. Ticari ilişkilerin kanıtı olabilecek seramiğin ele geçmesine karşın birçok yerleşimde figürinlerin varlığı ile karşılaşılması onların her durumda ticari bir meta olmadığını, yerel elitler tarafından tercih edilmediğini gösterebileceği gibi Miken varlığının yerleşimde bulunmaması ile de açıklanabilmelidir. Ticari bağlantılarla Miken seramiği, Batı Anadolu kıyılarında tercih görürken en azından ticari anlamda söz konusu figürinler tercih edilmemiştir. Batı Anadolu'da ele geçen kadın figürinlerinin buluntu yerleri dikkate alındığında –Miletos ve Limantepe gibi Ege kökenli güçlü kanıtlar içeren- Miken varlığının sorgulanması yanlış olmamalıdır. Doğu Akdeniz'de ise Miken kadın figürinleri sayısal olarak oldukça az olmasına karşın Ugarit örneğinde durumun daha farklı olduğu görülmektedir. Miken kadın figürinlerinin sivil mimaride ele geçiyor olması muhtemelen Ege coğrafyasının Ugarit ile kurmuş olduğu uzun bir döneme yayılan ilişkilerin sonucudur. Genel olarak Miken seramiği ile kadın figürinlerinin yayılımını karşılaştırdığımızda, seramiğin Doğu Akdeniz'de geniş bir coğrafyada ele geçtiği görülürken, kadın figürinlerinin benzer bir yayılıma sahip olmadığını söylemek mümkündür. Bu durum kadın figürinlerinin Ege dünyası insanları için olan anlamlarının GTÇ içerisinde Doğu Akdeniz kıyılarına taşınmaması ile ilişkili olmasından çok, Miken ticari aktiviteleri içerisinde güçlü bir ticari enstrüman olmamasından kaynaklanıyor olmalıdır. Buna karşın GTÇ sonundaki göçlerle birlikte bazı temel kültürel unsurlarını Doğu Akdeniz kıyılarına taşıyan Ege kökenli halkların, seramikleri gibi kadın figürinlerini de ata topraklarından getirdikleri kültürel unsurlarla üretmiş oldukları görülmektedir.

* Dr.Öğr.Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Müzecilik Bölümü, Tınaztepe Kampüsü, Buca-İZMİR
E-mail: baris.gur@deu.edu.tr.. ORCID: 0000-0002-9031-9159

ABSTRACT

Although Mycenaean pottery was found in many settlements in Western Anatolia, Mycenaean female figurines were not encountered evenly. Despite the existence of pottery which may be a proof of commercial relations, the presence of figurines were not encountered in many settlements can be explained by the fact that they were not a commercial commodity in every situation, not preferred by local elites or the absence of Mycenaean presence in the settlement. While the Mycenaean pottery were preferred on the coasts of Western Anatolia by commercial relations, at least in the commercial sense these figurines were not preferred. Considering the finds of female figurines found in Western Anatolia -including evidence of Aegean origin such as Miletos and Limantepe-, the questioning of the presence of Mycenaean can not be inaccurate. In the Eastern Mediterranean, although the Mycenaean female figurines are numerically less, it is seen that the situation is different in the example of Ugarit. The fact that Mycenaean female figurines were found in civil architecture was probably the result of a long period of relations established by the Aegean kingdoms with Ugarit. When we compare the distribution of Mycenaean pottery and female figurines in general, it is seen that pottery were found in a wide area in the Eastern Mediterranean, while female figurines do not have a similar distribution. This is not related to the fact that female figurines were not able to carry the meaning of the Aegean people to the East Mediterranean coasts within the LBA. It must be due to the fact that figurines were not a strong commercial instrument within the Mycenaean commercial activities. In spite of this, it is seen that the peoples of Aegean origin carrying some of their basic cultural elements to the shores of the Eastern Mediterranean along with the migrations at the end of Late Bronze Age produced female figurines like pottery with the cultural elements they had brought from their ancestral lands.

GİRİŞ

Bu çalışmada İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki bir Miken figürini¹ üzerinden, Miken kadın figürinlerinin Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz kıyılarındaki dağılımı üzerine bazı düşünceler ifade edilecektir. Miken kadın figürinlerinin, Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz'deki yerleşimlerde ele geçmesi, doğrudan Ege kökenli halkların varlığını mı ortaya koyduğu yoksa ticari olarak Miken seramiği gibi figürinlerin de benzer ilişkiler yoluyla mı taşınmış olduğu soruları örnekler üzerinden irdelenerek, konuya ilişkin görüşler de dikkate alınarak değerlendirilecektir.

PHİ TİPİ FİĞÜRİNLER VE MİKEN KADIN FİĞÜRİNLERİNİN GELİŞİMİ

Phi tipi figürinler, GH IIIA2 döneminde yaygın biçimde üretilirken, bu kullanım GH IIIB dönemi içlerine kadar sürmüştür.² Phi tipi figürinlerin kendi içerisindeki gelişiminde bazı karakteristik değişiklikler bulunmaktadır. Bunlar ana hatlarıyla figürinin kucağındaki bebeğin soyutlaşarak kaybolması, gövdenin daha dairesel bir yapıya dönüşmesi, bacakları temsil eden alt kısmın giderek incelmesidir. Phi B tipi figürinlerin, Psi tipine dönüşmesi sürecindeki en genel özelliği ise formun daha ince bir yapıya bürünmesidir (Fig. 1).

Psi tipi figürinler ise bu kronolojik gelişim süreci içerisinde, Phi tipi figürinlerdeki değişim ile, GH IIIA2 dönemi geç evresinde ilk kez ortaya çıkmıştır. Psi tipi figürinler GH IIIB döneminde en yoğun kullanıma ulaşmıştır.³ Kollarını iki yana açan Psi tipi figürinlerin, GH IIIC dönemiyle birlikte ölüm ve ölümlle ilgili ritüellerle bağlantısının ön plana çıktığı, artık ellerini başlarına alarak matem duruşu sergilemiş olmaları ile görülebilmektedir.⁴

Genel olarak bu üç tipin dışında çeşitlenmeleri de bulunmaktadır. Kucağında bebeğiyle oturur biçimde betimlenen Phi tipinden türemiş figürinler⁵, bir tahtta oturan kolları iki yana açılmış Psi tipi figürinler⁶, bir hayvan üzerinde oturur durumdaki Psi tipi figürinler⁷ ve bir grup oluşturan birleşik formlar⁸ standart Miken kadın figürinlerinden türemiş başlıca çeşitlenmelerdir.

¹ Söz konusu Miken figürini üzerinde çalışma yapmama izin veren İzmir Müzesi uzmanları Ebru Yurdseven Doğaner ile Ulaş Göçmen'e, figürinin çizimlerini yapan Celal Bayar Üniversitesi Arkeoloji bölümü yüksek lisans öğrencisi Meltem Yılmaz'a teşekkürlerimi bildiririm.

² French 1971: 117-120.

³ Mountjoy 1993: 18-19.

⁴ Iakovidis 1966: Lev. 15, Fig. 3, 68-71; Fig. 4. 65; Demakopoulou 1988: 201, Kat. 177.

⁵ Mylonas 1956: Lev. XV, Fig. 7.7.

⁶ Mylonas 1956: Lev. XV, Fig. 7.8.

⁷ Mylonas 1956: Lev. XIV, Fig. 4.4.

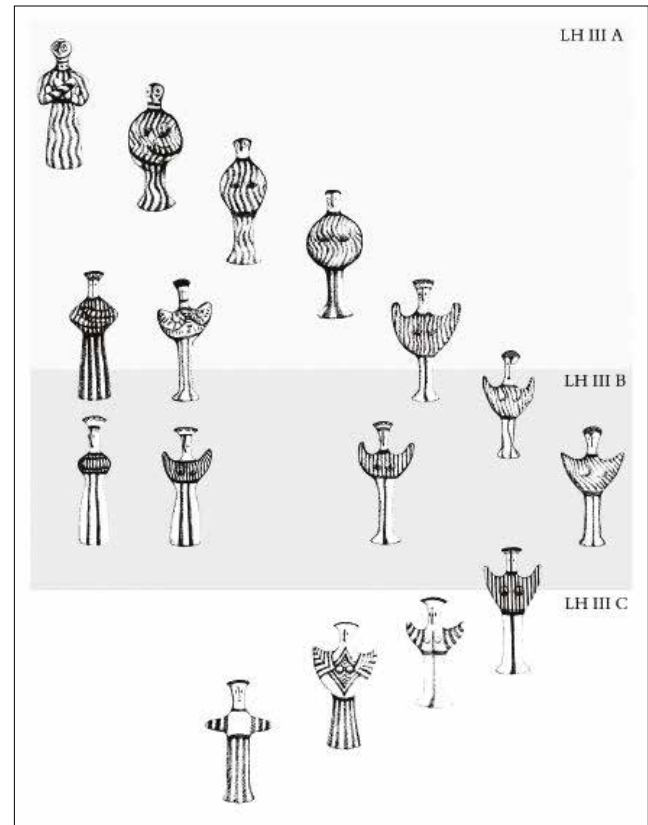
⁸ Mylonas 1956: Lev. XV, Fig. 7.9.

İZMİR ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEKİ MİKEN FİĞÜRİNİ

Miken figürini, İzmir Arkeoloji Müzesi'ne 6465 envanter numarası ile kayıtlıdır. Figürin 01.12. 1967 tarihinde Alman uyruklu Hearst Bauer'den müsadere yoluyla elde edilmiş ve müzeye kazandırılmıştır.

Phi tipi figürin, Env. No: 6465, Yük: 10.8 cm, Gen: 1.8 cm (baş), 4.7 cm (torso), Kaide: 3.5 cm, Kal: 1.8 cm (baş), 1.4 cm (torso). Hamur rengi: 5 YR 7/6 kırmızımsı sarı, Astar: 10 YR 7/4 çok soluk kahverengi, Boya: 2.5 YR 4/4 kırmızımsı kahverengi. Az miktarda mika, kireç ve taşçık katkıdır (Res. 1-2).

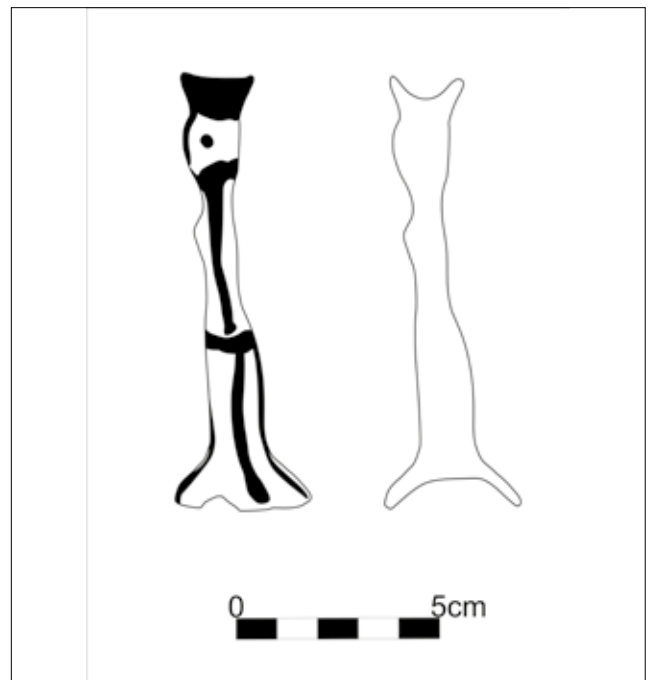
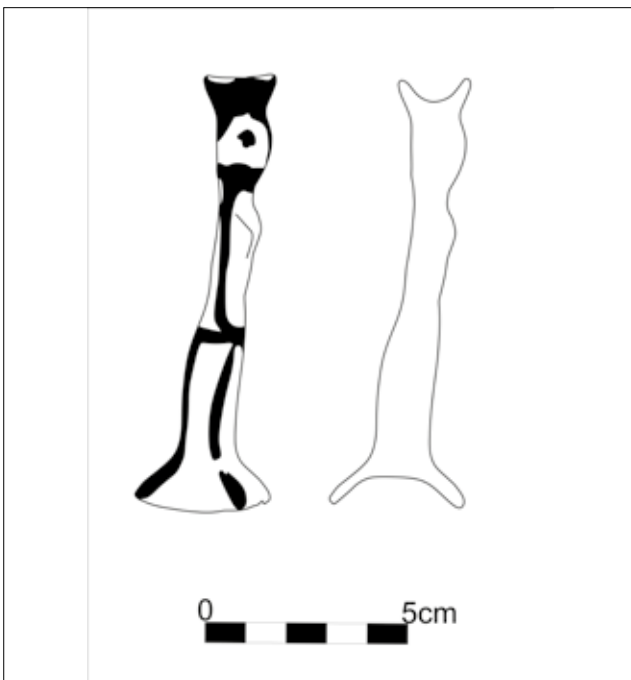
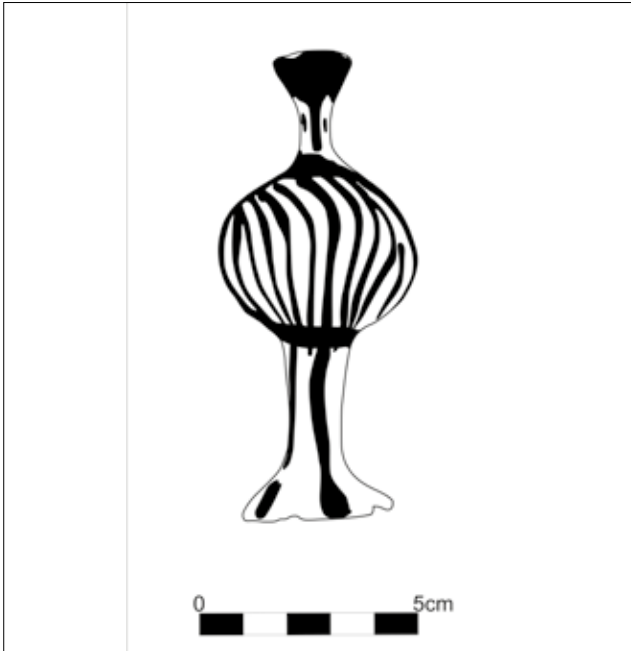
Kırmızımsı sarı renkte hamurdan üretilmiş olan figürin polos biçimli bir baş, ince bir yüz ve boyna sahiptir. Dairesel yassı gövdeli, gövdesinin altı silindirik formda olup konik bir biçimde genişleyerek kaideyi oluşturmaktadır. Form üretimden kaynaklanan bir nedenle hafif, sol öne doğru eğiktir. Korunma durumu iyi olup kaide kısmında kırıklar görülmektedir. Açık kahverengi renkte astarlanmış olan figürinin baş kısmı üstten içe doğru girinti yapmaktadır. Üstten geniş olan polos şeklinde başa karşı, yüz iki parmakla sıkılarak ince ve uzun olarak biçimlendirilmiş, gözler kahverengi boya ile belirtilmiştir. Gövdenin ön ve arka yüzünde paralel uzanan eğimli kırmızımsı kahverengi bantlar bele kadar inmektedir. Beli bir kemer gibi saran boya, figürinin

Figür 1: Miken Kadın Figürinlerinin Gelişimi (Vianello 2010: Fig. 1) / Development of Mycenaean Female Figurines

Resim 1 a-b: İzmir Arkeoloji Müzesi Miken Figürini (İzmir Arkeoloji Müzesi'nin izniyle) / *Mycenaean Figurine in the Archaeological Museum of İzmir*

Resim 2 a-d: İzmir Arkeoloji Müzesi Miken Figürini Çizimi / *Drawings of Mycenaean Female Figurine in the Archaeological Museum of İzmir*

daireysel gövdesini de çepeçevre dolaşmaktadır. Belden kaideye kadar olan kısımda boya bantlar, dikey olarak her yönde aşağı doğru inmektedir.

Phi tipi figürinler adını Antik Yunan alfabesindeki F harfi ile benzerliği dolayısıyla almıştır. Farklı formda olmakla, aynı benzer gelişim süreçleri içerisinde genel şemaya uyan Psi ve Tau adlı figürinlerin de bu şekilde adlandırılmalarının sebebi söz konusu harflerle olan şekilsel benzerliklerinden ileri gelmektedir.⁹

Kucağında bebeği ile anne olarak betimlenen figürinler (kourotrophoi) tipolojik gelişim içerisinde önce Proto-Phi tipinde üretilmiş, sonrasında ise standart Phi tipi ortaya çıkmıştır. İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Phi tipi figürin de bu standart örneklerdendir. Phi tipinde artık kucaktaki bebek imgesi terk edilirken, göğüsler belirtilmeye devam etmektedir.¹⁰ Proto-Phi tipi ile Phi tipi figürinler arasındaki farklılıklardan bir diğeri ise kolların ortadan kalkmasının yanı sıra gövde kısmının daireselleşmesidir.¹¹ Phi tipi figürinlerin bebekli anne formundan ayrılarak, Psi tipine dönüşmesinde başlıca iki aşama bulunmaktadır. Baş, gövde, bacak ve kaidedeki değişimle gözlemlenebilen bu iki aşama Phi A ve Phi B tipi olarak tanımlanmaktadır.¹²

Böylece İzmir Arkeoloji Müzesi Miken figürini, uzun polos biçimli başı, daireselleşen gövdesi, incelen gövde altı ile Phi B tipi içerisinde sınıflandırılmalıdır. Phi B tipi figürinler genel olarak GH IIIB1 dönemi tabakalarından gelmektedir.¹³ İzmir Arkeoloji Müzesi Phi tipi Miken figürini yükselen ve bir polosa dönüşen baş ve yüz kısmıyla Psi tipi figürinler öncesinde Phi B tipinin geç dönem üretimlerinden olmalıdır.

MİKEN KADIN FİGÜRİNLERİ VE KULLANIM ALANLARI

Pişmiş toprak Miken figürinlerinin çeşitliliği incelendiğinde Phi, Psi ve Tau tipindeki kadın figürinlerinden, A ve B tipi kadın figürinlerine, savaş arabası, gemi, atlı figürinlerin yanı sıra sığır ve yılan figürinlerine kadar geniş bir yelpazeyi içerdiği görülmektedir.¹⁴

Miken figürinleri, tapınaklarda ve evlerde ele geçmiş olduğu gibi mezarlıklara da ölü hediyesi olarak bırakılmaktaydı. Figürinler mezar sahibinin cinsiyeti, yaşı ya da sosyo-ekonomik durumu fark etmeksizin her

mezarda ele geçebilmektedir. Yani erkek, kadın, çocuk ya da zengin, yoksul ayrımı olmadan söz konusu figürinler Geç Tunç Çağı'nda, Ege coğrafyasındaki mezarlara bırakılabilmektedir.¹⁵ Çalışmaya konu olan Miken kadın figürinleri üzerinden konuya yaklaştığımızda ise Eleusis'te bir çocuk mezarında, Phi tipi figürinlerin yanı sıra minyatür kaplar, emzikli kap, amuletti bir kolye ölü hediyelerini içermektedir.¹⁶ Mezar odası dışında dromos'ta stomion'a da bırakılan Phi tipi figürin örnekleri, bırakılma yeri itibarıyla ölüyü mezarında koruyan ve ona yeni yaşamında eşlik eden bir rolü üstleniyor olmalıydı.¹⁷ Mylonas, çocuk mezarlarında bulunan Phi tipi figürinleri çocuk bakıcılarının temsilcisi olarak nitelendirmektedir.¹⁸ Bu özellikleriyle figürinlerin kullanım amaçları içerisinde bireyleri koruyucu -özellikle çocuklar için- yönünün ön plana çıkmış olduğu görülmektedir.

Mykenai kentine bakıldığında, sitadel içerisindeki "Kült merkezindeki" tapınak ve freskli odada, megaron yapısında, kuzey mahallesinde, sitadelin dışındaki "Yağ Tüccarı'nın Evi'nde", Panaghia Evi II ve III'te, Petsas'ın Evi'nde, "Atreus'un Mezarı" gibi birçok sivil, dini mekan ve mezarda Phi tipi figürinlerin ele geçtiği gözlemlenmiştir.¹⁹ Bu durum Miken kadın figürinlerinin mekanlardan bağımsız olarak genel bir kullanım içermiş olduğunu göstermektedir.

Phi ve Psi tipi figürinler, Miken tapınakları içerisinde de ele geçmektedir. Bu noktada üzerinde durulması gereken bir ayrım figürinlerin dinsel ritüeller içerisindeki kullanımında ortaya çıkmaktadır. Figürinlerin tapınaklarda, sekiler üzerinde farklı objeler ile bir arada bırakılıyor olması adak yönünü ortaya koyuyor olmalıdır. Zira figürinler boyutları itibarıyla, tanrıçanın kült heykeli olarak tanımlanmasından uzak bir anlam içermektedir. Melos-Phylakopi, Batı Tapınağı'nın güneybatı köşesindeki seki üzerinde adak olarak bırakılmış seramik, ağırşak, takı gibi objelerin yanı sıra Psi tipi bir figürin bulunmaktaydı.²⁰ Asine'deki G Evi'nin XXXII no'lu odasında, içerisinde kült amaçlı kullanılan seki ile ilişkili olan dinsel objeler arasında da Psi tipi bir figürin yer almaktaydı.²¹ Aya İrini-Kea'da Psi tipi figürin parçası diğer figürin ve adak eşyalarıyla birlikte tapınak olarak adlandırılan yapı içerisinde ele geçmiştir.²² Tiryns'te ise 117 ve 119 no'lu odalarda farklı kült objeleri ve adaklarla birlikte Psi tipi figürinleri de içeren kadın figürinlerinin yer aldığı görülmektedir.²³

¹⁵ Mylonas 1955: 9; Tzonou-Herbst 2010: 216.

¹⁶ Cavanagh/Mee 1998: 71.

¹⁷ Feuer 2004: 1271; Vettters 2016: 44-45.

¹⁸ Mylonas 1966: 115.

¹⁹ Tzonou-Herbst 2002: 266, Tab. 1.

²⁰ Renfrew 1981: 68; 1985: 109-110.

²¹ Hagg 1981: 93, Fig. 1-2.

²² Caskey 1981: 132.

²³ Whittaker 1997: 181-182.

⁹ French 1971: 103

¹⁰ French 1981: 174, Fig. 1.

¹¹ Demakopoulou 1988: 224, Kat. 209.

¹² French 2008: 60, Fig. 1.

¹³ Earle 2016: 108.

¹⁴ Mylonas 1955: 7-9.

Phi tipi figürinlerin Girit Hanya’da ocak ile bağlantılı olarak ele geçmesi²⁴ ev kültü ile bağlantılı bir kullanım yönü mü bulunuyor sorusunu akla getirmesine karşın kanıtlar bu konuda, daha fazla yorum yapmak için yetersizdir. Bir başka örnekte ise, Nikhoria’da GH IIIA1 dönemi megaron yapısının ana odasında, ocağın hemen yanında bir adet Phi A tipi figürin başı bulunmuştur.²⁵ Genel olarak bakıldığında, bu yönleriyle figürinlerin koruyucu ve adak yönlerinin ön plana çıkmış olduğunu söylemek mümkündür.

Mykenai’deki Phi tipi figürinler içerisinde A tipi olanlar daha çok mezarlardan gelirken, Phi B tipi olanların ise oranının birbirine yakın olmakla birlikte, daha fazlasının yerleşim alanlarından geldiği görülmektedir.²⁶ Bu durum salt mezarlar için tasarlanmamış bir dinsel obje tipini gösteriyor olmalıdır. Böylece kadın figürinlerinin kullanım çeşitliliğinin yanı sıra, yaşamı ve ölümü kapsayan uzun bir kullanım sürecinin bulunduğu görülmektedir. Bu uzun süreli kullanımın beraberinde, işlevde de değişimler görülmeye başlamıştır. Bu noktada Psi tipinin ortaya çıkması bu değişimi ortaya koymaktadır. French tarafından “Oyuk Psi tipi”, “Psi tipi”, “Yüksek Belli Psi tipi”, “Geç Psi tipi” olarak sınıflandırılan figürinler GH IIIA2 döneminden başlayarak GH IIIC dönemi boyunca kullanılmışlardır.²⁷ Uzun süreli dönemsel kullanımı ve kendinden sonra farklı bir tipin ortaya çıkmamış olması nedeniyle Psi tipinin Miken dinsel inançları içinde oldukça benimsenmiş olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte Miken cenaze ritüellerinde karşımıza çıkan ağıt sahneleri gibi, kollarını iki yana doğru açmış formu, örnekler oldukça sınırlı olmasına karşın üretilerek kullanım görmüştür. Larnaks’lar üzerinde başını ellerinin arasına almış yas tutan, ağlayan kadınlar olarak görülen bu sahne²⁸ kernos tipi kapların, etrafındaki kadın figürinlerinde hayat bularak işlevselleşmiştir.²⁹

Phi tipinin mezar ve yerleşim alanından gelme oranlarına paralel bir durumun Psi tipi için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Kıta Yunanistan’da Psi tipinin yerleşim alanları ile mezarlarda ele geçme oranları incelendiğinde, birbirine yakın oldukları ve yerleşim alanında ele geçen örneklerin, az bir miktar daha fazla olduğu görülmektedir.³⁰

Tau tipi figürinlere bakıldığında ise French tarafından, stilistik gelişimi Proto-Phi tipine dayandırılmaktadır.³¹ Phi ve Psi tipinden farklı olarak en erken formdan gelişen

Tau tipi, GH IIIA2 döneminden, GH IIIB dönemi içlerine kadar kullanılmıştır. Tau tipinin bazılarında kourotophos formunun sürdürüldüğü görülmektedir.³² Diğer iki tipe göre sayısal olarak çok daha az oranlarda kullanımından söz etmek mümkün olduğu gibi, yerleşim alanlarında ele geçenlerin az bir miktar da olsa, mezar örneklerinden daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.³³

MIKEN FİGÜRİNLERİNİN DOLAŞIMINDA TİCARET YA DA EGE KÖKENLİLERİN VARLIĞI SORUNU

Form olarak üç ayrı tipte sınıflandırılan Phi, Psi ve Tau tipi figürinlerin Miken zanaatkarlar tarafından, çömlekçilik alanında olduğu gibi seri olarak üretilmiş olduğu görülmektedir.³⁴ Bu bakımdan Kıta Yunanistan’da Berbati’deki Mastos Tepesi’nde figürin üretiminin ön plana çıktığı bir atölyenin gün ışığına çıkartılması söz konusu etkinliklerin ekonomik bir uğraş olduğunu göstermesine³⁵ karşın, bu üretim bölgesel olarak gerekli bir ihtiyacı karşılamayı mı amaçlamakta? yoksa bu amacın yanı sıra Yunanistan dışındaki pazarları da mı hedeflemektedir? bu sorulara verilecek cevaplar açık değildir.

Doğu Ege Adaları’ndaki durum incelendiğinde, Rodos’ta özellikle Ialysos’taki mezarlarda, ikişer adet Phi A ve B tipi ile Tau tipi figürinlerin yanı sıra Geç Psi tipi örnekler ele geçmiştir.³⁶ Ialysos dışında Rodos, Passia, Apsaktiras’taki mezarlardan geldiği belirtilen Phi ve Psi tipi figürinler sayıca seyrek ele geçmiştir.³⁷ On İki Adalar içerisinde, Kos- Eleona/Langada’daki mezarlarda ise beş adet Geç Psi tipi figürin bulunmuştur.³⁸ Kuzeyde, Sakız Adası’ndaki Emporia’da bir kadın figürininin kaidesi ve iki adet boğa figürini dışında, yerel üretim bir Psi tipini andıran örnek tek olarak ele geçmiştir.³⁹ Söz konusu mevcut bulgular Miken kadın figürinlerinin Batı Anadolu kıyılarına yakın merkezlerde de yalnızca mezarlarda ve kısmen sınırlı sayıda ele geçmiş olduğunu göstermektedir.

Miken kadın figürinlerinin Yunanistan ve Ege Adaları ötesine yayılımında ticaretin rolünü sorgulamak istediğimizde, yerleşimlerde ele geçen seramik ve figürinlerin dağılımını incelemek önem arz etmektedir. Batı Anadolu üzerinden konuya yaklaştığımızda Miken seramiğinin, kırka yakın farklı yerleşimde ele

²⁴ Ben-Sholomo 2010: 168.

²⁵ Veters 2016: 44-45.

²⁶ Tzonou-Herbst 2009: 172, Tab. 1.

²⁷ French 1971: 126-139.

²⁸ Kramer-Hajos 2015: 630-633.

²⁹ Demakopolou 1988: 201, Kat. 177.

³⁰ Tzonou-Herbst 2002: 279, Tab. 9.

³¹ French 1981: Fig. 1.

³² French 1971: 124-125.

³³ Tzonou-Herbst 2002: 279, Tab. 9.

³⁴ Tzonou-Herbst 2010: 216.

³⁵ Weiberg 2009: 61-75.

³⁶ Georgiadis 2003: 221-229.

³⁷ Georgiadis 2003: 230-232.

³⁸ Benzi 1999: 278.

³⁹ Benzi 1999: 280-281.

Miken Buluntusu İçeren Merkezler	Seramik	Kadın Figürini (Phi, Psi, Tau)
Troya	X	X
Beşiktepe	X	-
Panaztepe	X	-
Limantepe	X	X
Çeşme-Bağlararası	X	-
Bademgediği Tepe	X	-
Ephesos	X	-
Miletos	X	X
Iasos	X	X
Milas-Pilavtepe	X	-
Müsgebi	X	-
Kadıkalesi	X	X

Tablo 1. Batı Anadolu'da Başlıca Miken Keramik Buluntusu İçeren Merkezler ve Ele Geçen Miken Figürinlerinin Dağılımı / *Main sites of Mycenaean Pottery in Western Anatolia and distribution of Mycenaean figurines.*

geçtiği görülmektedir.⁴⁰ Özellikle Troya⁴¹, Beşiktepe⁴², Panaztepe⁴³, Limantepe⁴⁴, Çeşme-Bağlararası⁴⁵, Bademgediği Tepe⁴⁶, Ephesos⁴⁷, Miletos⁴⁸, Çine-Tepecik⁴⁹, Iasos⁵⁰, Milas-Pilavtepe⁵¹ ve Müsgebi'de⁵² Miken seramiği diğer yerleşimlere göre sayıca belirli miktarlardadır.⁵³ Buna karşın Batı Anadolu'daki Miken kadın figürinleri yalnızca beş yerleşimde bulunmuştur. Söz konusu üç ayrı tipteki figürinin Batı Anadolu'daki yayılımına bakıldığında Phi tipi figürinin İzmir Arkeoloji Müzesi örneği dışında Miletos⁵⁴ ve Iasos⁵⁵ ile sınırlı kalmış olduğu görülürken Psi tipi figürinlerin ise Troya⁵⁶, Limantepe⁵⁷, Kadı Kalesi⁵⁸, Miletos⁵⁹ ve Iasos'ta⁶⁰ ele geçtiği görülmektedir. Tau tipi figürinler ise Batı Anadolu'da şimdiye kadar bulunmamıştır (Tab. 1).

⁴⁰ Batı Anadolu'da Miken seramiğinin yayılımına ilişkin olarak bkz. Özgünel 1983: 697-743; 1996.

⁴¹ Mountjoy 1997: 275-294; 1999: 295-346.

⁴² Basedow 2000: 56-60.

⁴³ Ersoy 1988: 55-82; Günel 1999: 36-37.

⁴⁴ Erkanal 2008: 94-98.

⁴⁵ Aykurt 2010: 12-23; Şahoğlu/Erkanal/Büyükcüsoy 2011.

⁴⁶ Meriç/Mountjoy 2002: 79-98; Meriç/Öz 2015: 596

⁴⁷ Gültekin/Baran 1964: 122-133; Büyükkolancı 2008: 41-55.

⁴⁸ Niemeier 2007: 13-15.

⁴⁹ Günel 2015: 634-638.

⁵⁰ Benzi 2005: 207-210.

⁵¹ Benter 2010: 343-354.

⁵² Boysal 1969; Özgünel 1983: 732-734.

⁵³ Adı geçen tüm yerleşimlerde Miken seramiği ele geçmekle birlikte Troya ve Miletos'ta Miken seramiğinin önemli miktarlarda yerel olarak üretilmiş olduğu görülmektedir. Benzi 2013: 532.

⁵⁴ Niemeier 1998: 33.

⁵⁵ Benzi 1999: 276, Fig. 1.

⁵⁶ Schmidt 1902: 171, Fig. 3562.

⁵⁷ Günel 1998: 29, Lev. 2; Erkanal 2008: 95-96.

⁵⁸ Akdeniz 2007: 54, Fig. 17.

⁵⁹ Niemeier 2007: 15.

⁶⁰ Benzi 1999: 276.

Phi tipi figürinlerin, Kıta Yunanistan'da kullanım gördüğü dönemde (GH IIIA2) Miken figürinleri ve seramikleri aynı atölyelerde üretilmekteydi.⁶¹ Buna karşın Phi tipi figürinlerin Batı Anadolu'da yukarıda da belirtildiği gibi yalnızca üç örnekle temsil edildiği ve bunların içerisinde Iasos'ta ele geçen Phi tipi figürin parçasının yerel olarak üretilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁶². Bilindiği üzere Batı Anadolu'da GTÇ'da, yerli üretim konusunda farklı uygulamalar gözlemlenmektedir. Troya'da Miken seramiği yerel olarak, Tan ware adlı seramikler Miken formlarında ve Miken bezeme tarzı ile dahi üretilmekteydi.⁶³

Seramik ile figürinin yayılımı arasında, Batı Anadolu örneği üzerinden bağlantı kurduğumuzda Miletos'ta ele geçen Psi tipi figürinin varlığı, diğer seramiklerle birlikte yerleşimdeki II no'lu çömlekçi atölyesinin üretimi ile ilişkilendirilmektedir.⁶⁴ Yerleşimde seramiklerle birlikte yerli figürin üretimine ilişkin ipuçları bu şekilde öğrenilirken, Psi tipi figürinlerin kullanım gördüğü GH IIIB dönemine karşılık gelen 3. No'lu tabakada Miken yerleşimcilerinin Miletos'ta yaşamış olduğuna ilişkin önemli bulgular ile karşılaşılmaktadır.⁶⁵ Söz konusu bulgular ticaretten öte bir durumun yani, yerel olarak üretilen figürinlerin Miken dinsel aktiviteleri için doğrudan bir kullanımı bulunabileceğinin izlerini sunmaktadır.

Iasos'ta ele geçen yerel üretim Miken kadın figürinlerinin kullanım yönü ise açık değildir. Zira Iasos'ta,

⁶¹ French 2008: 61.

⁶² Benzi 1999: 275.

⁶³ Mountjoy 1999: 301.

⁶⁴ Gödecken 1988: Lev. 19f.

⁶⁵ Niemeier 2007: 15.

Miletos'taki gibi yerleşimde yaşayan Ege kökenli insanların varlığına ilişkin kanıtlar bulunmamaktadır.⁶⁶ Bununla birlikte figürinin yerel üretim olması mutlaka Iasos'ta üretilmiş olması anlamına da gelmemelidir. Miletos'ta üretilen yerel Miken seramiği gibi, figürinlerin de çömlekçiler tarafından üretilmiş olması ve Iasos'a getirilmesi mümkündür. Limantepe'deki yerel üretim Psi tipi figürin gövde parçası⁶⁷ ve muhtemelen yerel üretim olan Psi tipi figürin başı⁶⁸ ise yerleşimdeki Miken tüccarlarının dinsel yönleriyle ilişkilendirilmiştir.⁶⁹ Özellikle Limantepe'de GH IIIC dönemine ilişkin bulgular incelendiğinde yerleşime göç etmiş Ege kökenli insanlara dair kanıtların bulunduğunu söylemek mümkündür.⁷⁰ Rodos ve Kos adasında büyük kısmı Geç Psi tipi özellikleri gösteren figürinlerin GH IIIC dönemine tarihleniyor⁷¹ olması da Limantepe'deki durum ile uyusmaktadır.

Daha geniş bir coğrafyada Miken kadın figürinlerinin yayılımına bakıldığında, Batı Anadolu'nun çok daha ötesine Kıbrıs, Kuzey Suriye kıyıları ve Kenan Bölgesi'ne kadar ulaşmış oldukları görülmektedir. Phi tipi figürinler yalnızca Kenan Bölgesi'nde Tell Ta'annek ve Kuzey Suriye'deki Ras Shamra yerleşimlerinde birkaç adet ile temsil edilmektedir.⁷² Psi tipi figürinler ise Ras Shamra, Minet El Beida, Tell Abu Hawam, Lachish, Sidon, Byblos, Tyre, Sarepta, Tell Sukas, Ashdod, Hazor ve Kamid El Laz'da ele geçmektedir. Psi tipi figürinler Doğu Akdeniz'de farklı yerleşimlerde ele geçmesine karşın sayısal olarak genelde (Ras Shamra ve Minet El Beida hariç) her yerleşimde birkaç örnekle temsil edilmektedir.⁷³

Dinsel bir obje olan figürinlerin üretim yerinden uzak noktalara ulaşımında tek bir faktör rol oynamamaktadır. Bu noktada Steel, Miken tüccarlarının yanlarında figürinleriyle Doğu Akdeniz boyunca yolculuk ettikleri düşüncesini Ugarit (Ras Shamra)'te Miken figürinlerinin göreceli olarak daha çok sayıda ele geçmesi nedeniyle burada yaşayan Mikenlerle, daha doğrusu Ugarit'teki bir tüccar topluluğu ile bir arada ilişkilendirmiştir.⁷⁴ Bilindiği üzere Ugarit ile öncesinde Minosluların da ticari ilişkiler kurmuş olduklarının bilinmesi⁷⁵ Ege coğrafyasının doğu limanları ile erken bir iletişim geçmişinin bulunduğunu ve ilişkilerin belli bir alt yapı ekseninde şekillendiğini göstermektedir.

Bunun yanı sıra Ugarit'te "Urtenu'nun Evi" olarak adlandırılan yapı ve "Centre de la ville" evleri gibi sivil mimariyi içeren yapılarda boğa ve dört ayaklı hayvan figürinlerinin dışında Psi tipi figürinler de bulunmuştur.⁷⁶ Söz konusu hayvan ve kadın figürinleri Miken tüccarlarının yerleşimdeki varlığı ile ifade edilebileceği gibi belki de üzeri savaş arabası sahneleri⁷⁷ ve motiflerle bezeli seramiklerin tercih edilmesi gibi, Miken kültürüne aşina yerel aristokratların tercihleri içerisinde de değerlendirilebilmelidir.

Bununla birlikte Ugarit-Ras Shamra ile Minet El Beida'daki Miken figürinlerinin çeşitliliği incelendiğinde, boğa figürinlerinin kadın figürinlerine oranla çok daha fazla sayıda olması⁷⁸ bir bakıma önceliğin kadın figürinleri olmadığını göstermektedir.

Kuzey Suriye kıyılarında ve daha güneyinde, Miken figürinlerinin ele geçmesinin Miken varlığı ile ilişkilendirilmesine karşı olan görüşler ise daha önceleri önerilmiştir.⁷⁹ Buradaki açmazlardan biri Uluburun Batığı'nda gemide yolculuk eden Mikenlerin varlığını ortaya koyan Miken seramikleri, kılıçları ve kültüre ilişkin benzeri unsurlar ile karşılaşılırken, Miken figürinlerinin bulunmamış olmasıdır.⁸⁰ Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki farklı bölgelerden, meslek gruplarından ve hatta cinsiyetten insanlar için dini semboller farklı anlamlar taşıyabilmekteydi.⁸¹ Örneğin Miken savaşçı mezarlarının ölü hediyeleri bakımından içeriği incelendiğinde, ölen bireyin günlük yaşamıyla ilgili olarak silah, kap-kacak, metal objeler gibi buluntular ele geçerken kadın figürinleri ile karşılaşmadığı görülmektedir.⁸² Kadın figürinlerini de bu düzlemde ele alarak, denizde yolculuk eden gemici ve tüccarların tercihi uygun olamayacağını söylemek mümkündür.

Ugarit örneğinde, figürinlerin yerleşim yerleri ile ilişkili alanlardan⁸³ geliyor olması ölü gömme gelenekleri ile ilgili bir kullanımı içermediğinin bir bakıma kanıtıdır. Kıbrıs-Kition'da ise Psi tipi figürinlerin Temenos A'nın altındaki çukurda bulunuyor olması⁸⁴ Geç Tunç Çağı tapınağındaki bir dinsel kullanımı -muhtemelen adak olarak- ortaya koymaktadır. Doğu Akdeniz'deki tapınaklarda ele geçen Miken figürinleri (kadın ya da

⁶⁶ Özgünel 1983: 730-732.

⁶⁷ Erkanal/Artzy/Ourania 2003: 426.

⁶⁸ Günel 1998: 25-30.

⁶⁹ Erkanal/Şahoğlu 2012: 228.

⁷⁰ Mangaloğlu-Votruba 2011: 47, 52-53.

⁷¹ French 1971: 133-134.

⁷² Leonard 1994: 137.

⁷³ Leonard 1994: 137-138.

⁷⁴ Steel 2013: 144-145.

⁷⁵ Wiener 1991: 328; Merrillees 2003: 127, vd.

⁷⁶ Yon 2000: 17; French 2008: 62.

⁷⁷ Leonard 1994: 24-27.

⁷⁸ Leonard 1994: 138-140.

⁷⁹ Gilmour 1992: 118.

⁸⁰ Vianello 2010: 75-76.

⁸¹ Mykenai'de çöp çukurlarında ele geçen çok sayıda Miken figürini üzerine ileri yorumlamalardan birinde Tzonou-Herbst, Miken toplumunda figürinlerin herkes için aynı biçimde kutsal olarak kabul edilmemiş olabileceğinin altını çizmektedir. Tzonou-Herbst 2009: 171.

⁸² Cavanagh/Mee 1998: 95; Georgiadis 2003.

⁸³ Courtois/Courtois 1978: 351, Fig 55. 1-4.

⁸⁴ Wijngaarden 2002: 197.

hayvan türleri) Petrovic'e göre doğrudan Mikenlerin ziyaretleri sonucunda gerçekleştirilmiş ya da ticaret yoluyla elde edilmiş, Miken kültürüne yakın olmayan insanların adakları olarak tanımlanmaktadır.⁸⁵

Kition'dan farklı olarak, bir diğer Kıbrıs yerleşimi olan Maroni'deki durumun ise daha farklı olduğu görülmektedir. Maroni yerleşimindeki mezarlarda yerel elitlerin zenginliğini yansıtan ölü hediyeleri arasında Miken kraterleri, konik rhyton, kirpi şeklinde rhyton, boğa şeklinde rhyton, boğa figürinleri ve kırmızı perdahlı kol biçimli rhyton gibi örneklerin yanı sıra bir Psi tipi figürin bulunmuştur.⁸⁶ Aslında kadın figürin tiplerinin kendi arasında farklı coğrafyalarda tercih edilmesinde de farklılıklar görülmektedir. Tau tipi figürinler Argolis'te çok sayıda ele geçerken, Kıta Yunanistan'da Messenia bölgesinde, Girit Adası'nda, Batı Anadolu'da ve Levant kıyılarında görülmemektedir.⁸⁷ Bu tercihleri etkileyen kuşkusuz farklı dinamikler bulunmaktadır.

Miken dinsel ritüellerinde, ölü gömme gelenekleri içerisinde yeri olan farklı figürin tiplerinin Batı Anadolu'da sınırlı tercihinine karşın, Kuzey Suriye kıyılarında (Ugarit) daha fazla sayıda karşımıza çıkıyor olması oldukça dikkat çekicidir. Bu figürinler Doğu Akdenizli elitler tarafından yalnızca bir statü objesi olarak kullanılabileceği gibi, figürinlere daha mistik anlamlar yüklenmiş olabileceği de düşünülebilir. Bu konuda daha özel durumlarda, gereksinimler dolayısıyla figürin ya da heykelciklerin uzak topraklardan elde edilebileceği görülebilmektedir. Buna örnek olarak yaklaşık MÖ. 1310'dan önce, II. Murşili'nin hastalanması nedeniyle Hitit toprakları dışından şifa aranırken, Lazpa tanrısının yanı sıra Ahhiyawa tanrısının da çağrılması gösterilebilir. Bu uygulama kült heykelinin Hitit ülkesine getirilmesi olarak yorumlanmaktadır.⁸⁸

Batı Anadolu örneği ise bize temelde, ticaretin Miken figürinlerinin elde edilmesinde tek araç olamayacağını göstermektedir. Bu noktada ticari aktivite ile ulaşan seramik gibi, dinsel bir obje olan figürinin bir yerleşime ulaşabilmesinde farklı kıstaslar bulunuyor olmalıdır. Bu kıstasların varlığı ve yoğunluğu ise ticaret ile doğrudan Ege kökenli varlığı arasındaki ayrımı ortaya koymaktadır. Örneğin, gerek Batı Anadolu ve gerekse Ugarit örneklerinden farklı olarak GK IIIB döneminde Kıbrıs'ta üretilen kadın figürinlerinin kollarını iki yana açması, göğüslerinin belirtilmesi gibi bazı temel özellikleri Miken Psi tipi figürinlerden izler yansıtmaktadır. Buna karşın söz konusu figürinlerin Kıbrıs tarzında üretilmiş

olması⁸⁹ doğrudan bir elde edişten ya da taklitten farklı olarak figürinin kendisinde var olan orjinal özelliklerin katılmasıyla oluşan bir üretimi ortaya koymaktadır. Ege kökenli kadın figürinlerinin, Proto-Phi tipinden başlayarak Psi tipinde olgunlaşan genel özelliklerinin, Filistin'de MÖ. 12. yüzyıl ile birlikte yerel olarak üretilen kadın figürinlerine taşınması ise artık ticaretten öte, göçlerle Ege kıyılarından Filistin kıyılarına uzanan yerleşik halk gruplarını işaret etmektedir.⁹⁰ Psi tipi figürinlerin Filistin yerleşimindeki varlığına ek olarak oturan kadın figürinlerinin yani Ashdoda'ların üretimi bu kültürel devamlılığın yansımalarını sunmaktadır. Ashdod, Ashkelon ve Ekron yerleşimlerinde gün ışığına çıkartılmış olup Ashdoda olarak tanımlanan ve dört ayaklı sandalye⁹¹ formunda üretilmiş olan figürinlerin, Miken kadın figürin geleneğini yansıttığı görülmektedir. Miken kadın figürinlerinde görülen, yüzün öne doğru daralan yapısı, polos şeklindeki baş, boyalı boyun kısmı, göğüs şeklindeki çıkıntılar, Filistin'deki Ashdoda'larda karşımıza çıkan başlıca stilistik unsurlardır.⁹²

Kenan kıyılarında Miken unsurları ile biçimlenen kadın figürinlerinin bezemesiz bırakıldığı ya da Filistin bikhrom seramikleri stilinde boyanmış oldukları görülmektedir.⁹³ Geç Tunç Çağı'nın sonunda, Kenan bölgesine yerleşen Ege kökenli halk gruplarının⁹⁴ taşınmış oldukları seramik unsur özellikleri gibi, dinsel yaşamdaki fiziksel sembollerden birinin de bu şekilde Doğu Akdeniz kıyılarına taşınarak benzer formlarda farklı yerel unsurlar da eklenerek yeniden üretilmiş olduğu görülmektedir.⁹⁵

⁸⁵ Petrovic 2004: 255.

⁸⁶ Keswani 2004: 131.

⁸⁷ Veters 2016: 44.

⁸⁸ Beckman/Bryce/Cline 2011: 272-273.

⁸⁹ Voskos/Knapp 2008: 674-675, Fig. 12.

⁹⁰ Ben-Shlomo 2010: 38-39; Yasur-Landau 2016: 385.

⁹¹ Dört ayaklı sandalye ve taht formlarını içeren figürinlerin Yunanistan'daki Miken kültüründe kullanımına ilişkin bkz. Veters 2011: 319-330.

⁹² Mazar 2000: 223, Fig. 11.5; Ben-Shlomo/Press 2009: 68, vd; Ben-Shlomo 2010: 48, Fig. 3.11.

⁹³ Ben-Shlomo 2010: 48.

⁹⁴ Geç Tunç Çağı'nın sonunda Doğu Akdeniz'e sonrasında yerel olarak üretilecek olan GH IIIC seramiği, Ege kökenli pişirme kapları, dokuma ağırlıkları, ocak formu, banyo teknesi gibi birçok Ege kökenli unsur taşınmıştır. Karageorghis 2000, 11; Yasur-Landau 2010a:841; 2010b: 228-240, 267-270.

⁹⁵ Ben-Shlomo/Press 2009: 68.

SONUÇ

Batı Anadolu’da birçok yerleşimde Miken seramiği bulunmuş olmasına karşın Miken kadın figürinleri aynı oranda ele geçmemektedir. Ticari ilişkilerin kanıtı olabilecek seramiğin ele geçmesine karşın birçok yerleşimde figürinlerin varlığı ile karşılaşılması onların her durumda ticari bir meta olmadığını, yerel elitler tarafından tercih edilmediğini gösterebileceği gibi Miken varlığının yerleşimde bulunmaması ile de açıklanabilmektedir. Ticari bağlantılarla Miken seramiği Batı Anadolu kıyılarında tercih görürken en azından ticari anlamda söz konusu figürinler tercih edilmemiştir. Batı Anadolu’da ele geçen kadın figürinlerinin buluntu yerleri dikkate alındığında –Miletos ve Limantepe gibi Ege kökenine ilişkin kanıtlar içeren- ise Miken varlığının sorgulanması yanlış olmamalıdır.

Doğu Akdeniz’de ise Miken kadın figürinleri sayısal olarak oldukça az olmasına karşın Ugarit örneğinde durumun daha farklı olduğu görülmektedir. Miken kadın figürinlerinin sivil mimaride ele geçiyor olması muhtemelen Ege coğrafyasının Ugarit ile kurmuş olduğu uzun bir döneme yayılan ilişkilerin sonucudur. Genel olarak Miken seramiği ile kadın figürinlerinin yayılımını karşılaştırdığımızda, seramiğin Doğu Akdeniz’de geniş bir coğrafyada ele geçtiği görülürken, kadın figürinlerinin benzer bir yayılıma sahip olmadığını söylemek mümkündür. Bu durum kadın figürinlerinin, Ege dünyası insanları için olan anlamlarının Geç Tunç Çağı içerisinde Doğu Akdeniz kıyılarına taşınamaması ile ilişkili olmasından çok, Miken ticari aktiviteleri içerisinde güçlü bir ticari enstrüman olmamasından kaynaklanıyor olmalıdır. Buna karşın Geç Tunç Çağı’nın sonundaki göçlerle birlikte bazı temel kültürel unsurlarını Doğu Akdeniz kıyılarına taşıyan Ege kökenli halkların, seramikleri gibi kadın figürinlerini de ata topraklarından getirdikleri kültürel unsurlarla üretmiş oldukları görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKDENİZ, E. 2007.
“Kadikalesi Kazısı Miken Buluntuları”, *Arkeoloji Dergisi IX/1*: 38-70.
- AYKURT A. 2010.
“Late Bronze Age Pottery From Çeşme Bağlararası”, *OLBA XVIII*: 1-63.
- BASEDOW, M. 2000.
Beşik-Tepe: Das spätbronzezeitliche Gräberfeld. Studien Troica - Monographs 1. Mainz.
- BECKMAN, G./BRYCE, T./CLINE, E. 2011.
The Ahhiyawa Texts. Atlanta.
- BEN-SHLOMO, D. 2010.
Philistine Iconography: A Wealth of Style and Symbolism. Göttingen.
- BEN-SHLOMO, D/PRESS, M.D. 2009.
“A Reexamination of Aegean-Style Figurines in Light of New Evidence from Ashdod, Ashkelon, and Ekron”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 353: 39-74.
- BENTER, M. 2010.
“Milas’taki Pilavtepe Miken oda mezarı”, *Belleten* 270: 343-354.
- BENZI, M. 1999.
“Mycenaean Figurines From Iasos”, *Gli Scavi Italiani A Iasos in Caria Parte Prima*, Napoli: 269-282.
- BENZI, M. 2005.
“Mycenaean at Iasos? A Reassessment of Doro Levi’s Excavations”, *Emporia: Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean: Proceedings of the 10th International Aegean Conference. Athens, Italian School of Archaeology, 14–18 April 2004* (Eds. R. Laffineur/E. Greco). Liege: 205-216.
- BENZI, M. 2013.
“The Southeast Aegean in the Age of the Sea Peoples”, *The Philistines and Other “Sea Peoples” in Text and Archaeology* (Eds. A. Killebrew/G. Lehmann). Atlanta: 509-542.
- BOYSAL, Y. 1969.
Katalog Der Vasen im Museum in Bodrum I, Mykenisch-Protogeometrisch. Ankara.

- BÜYÜKKOLANCI, M. 2008.
“Selçuk Ayasuluk Tepesi (Eski Efes) “Appasas” mı?”, *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar* (Eds. A. Erkanal-Öktü/S. Günel/U. Deniz). Ankara: 41-55.
- CASKEY, M.E. 1981.
“Ayia Irini, Kea: The terracotta statues and the cult in the temple”, *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age* (Eds. R. Hagg/N. Marinatos). Stockholm: 127-135.
- CAVANAGH, W/MEE, C. 1998.
A Private Place: Death in Prehistoric Greece. Jonsered.
- COURTOIS, J.C/COURTOIS, L. 1978.
Corpus céramique de Ras Shamra-Ugarit, niveau historique. Deuxième partie, Ugaritica VII. Paris.
- DEMAKOPOULOU, K. (ed.) 1988.
The Mycenaean World Five Centuries of Early Greek Culture 1600-1100 BC. Greek Ministry of Culture -The National Hellenic Committee- ICOM (Exhibition in the National Archaeological Museum Athens, 15 December 1988 - 31 March 1989). Athens.
- EARLE, J.W. 2016.
“Melos in the Middle Minoanisation and Mycenaeanisation at Late Bronze Age Phylakopi”, *Beyond Thalassocracies: Understanding Processes of Minoanisation and Mycenaeanisation in the Aegean* (Eds. E. Gorogianni/P. Pavuk/L. Girella). Oxford: 94-115.
- ERKANAL, H. 2008.
“Geç Tunç Çağı’nda Liman Tepe”, *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar* (Eds. A.Erkanal-Öktü/S. Günel/U. Deniz). Ankara: 76-85.
- ERKANAL H/ARTZY, M/OURANIA, K. 2003.
“2001 Yılı Liman Tepe Kazıları,” *XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*. Ankara: 423-436.
- ERKANAL H/ŞAHOĞLU, V. 2012.
“Limantepe”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 75. Yıl Armağanı DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011) Anadolu/Anatolia Festschrift Series Supplements III.2* (Eds. O. Bingöl/A. Öztan/H. Taşkıran). Ankara: 91-98.
- ERSOY, Y. 1988.
“Finds from Menemen/Panaztepe in the Manisa Museum”, *The Annual of the British School at Athens* 83: 55-82.
- IAKOVIDIS, Sp. 1966.
“A Mycenaean Mourning Custom”, *American Journal of Archaeology* 70/1: 43-50.
- FEUER 2004
Mycenaean Civilization: An Annotated Bibliography through 2002. London.
- FRENCH, E. 1971.
“The Development of Mycenaean Terracotta Figurines”, *The Annual of the British School at Athens* 66: 101-187.
- FRENCH, E. 1981.
“Mycenaean Figures and Figurines, Their Typology and Function”, *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age* (Eds. R. Hägg/N. Marinatos). Stockholm: 173-177.
- FRENCH, E. 2008.
“Mycenaean Figurines: 50 Years on”, *Dioskouroi: Studies Presented to W.G. Cavanagh and C.B. Mee on the Anniversary of Their 30-year Joint Contribution to Aegean Archaeology* (Eds. C. Gallou/M. Georgiadis/G. M. Muskett). Oxford: 59-63.
- GILMOUR, G. 1992
“Mycenaean IIIA and IIIB pottery in the Levant and Cyprus”, *Report of the Department of Antiquities Cyprus*: 113-128.
- GEORGIADIS, M. 2003.
The South-Eastern Aegean in the Mycenaean Period: islands, landscape, death and ancestors, Oxford.
- GÖDECKEN, K.B. 1988.
“A contribution to the early history of Miletus”, *Problems in Greek Prehistory* (Ed. K. A. Wardle/E. B. French). Bristol: 307-318.
- GÜLTEKİN H/BARAN, M. 1964.
“Selçuk Tepesinde Bulunan Miken Mezarı,” *Türk Arkeoloji Dergisi* 13/2: 122-133.
- GÜNEL, S. 1998.
“Liman Tepe’de Ele Geçen Bir Myken Figürin Parçası”, *Belleten* LXII/233: 25-31.
- GÜNEL, S. 1999.
Panaztepe II: M.Ö. 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi. Ankara.
- GÜNEL, S. 2015.
“Çine-Tepecik: New Contributions on Late Bronze Age Cultures in Western Anatolia”, *Nostoi. Indigenous Culture, Migration and Integration in the Aegean*

- Islands and Western Anatolia during the Late Bronze and Early Iron Age. Proceedings of the International Conference held in Istanbul 31 March – 3 April 2011* (Eds. K. Konstantinos/Ç. Maner/N. Stampolidis). İstanbul: 627-646.
- GÜR, B. 2014.
Miken Uygarlığı ve Ahhiyawa. İstanbul.
- HAGG, R. 1981.
“The House sanctuary at Asine revisited”, *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age* (Eds. R. Hagg/N. Marinatos). Stockholm: 91-94.
- KARAGEORGHIS, V. 2000.
“Some thoughts on the Late Bronze Age in Cyprus”, *Cahiers du Centre d’Etudes Chypriotes* 30: 9-15.
- KESWANI, P. 2004.
Mortuary Ritual and Society in Bronze Age Cyprus. London.
- KRAMER-HAJOS M. 2015.
“Mourning on the Larnakes at Tanagra: Gender and Agency in Late Bronze Age Greece”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 84/4: 627-667.
- LEONARD, A. 1994.
An Index to the Late Bronze Age Aegean Pottery from Syria-Palestine. Jonsered.
- MANGALOĞLU-VOTRUBA, S. 2011.
“Limantepe’de Geç Hellas IIIC Dönemi”, *Anadolu / Anatolia* 37: 43-73.
- MARINATOS, N. 2000.
Goddess and the Warrior: The Naked Goddess and Mistress of the Animals in early Greek Religion. London-New York.
- MAZAR, A. 2000.
“The Temples and Cult of the Philistines”, *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment* (Ed. E.D. Oren). Philadelphia: 213-232.
- MERİÇ, R/MOUNTJOY, P.A. 2002.
“Mycenaean Pottery from Bademgediği Tepe(Purunda) in Ionia: A Preliminary Report”, *Istanbuler Mitteilungen* 52: 79-98.
- MERİÇ, R/ÖZ, A.K. 2015.
“Bademgediği Tepe (Puranda) Near Metropolis”, *Nos-toi. Indigenous Culture, Migration and Integration in the Aegean Islands and Western Anatolia during the Late Bronze and Early Iron Age. Proceedings of the International Conference held in Istanbul 31 March – 3 April 2011* (Eds. K. Konstantinos/Ç. Maner/N. Stampolidis). İstanbul: 609-626.
- MERRILLEES, R.S. 2003.
“The first appearances of Kamares ware in the Levant”, *Agypten und Levant* 13: 127-142.
- MOUNTJOY, P.A. 1993.
Mycenaean Pottery: An Introduction. Oxford.
- MOUNTJOY, P.A. 1997.
“Troia Phase VI f and Phase VI g: The Mycenaean Pottery”, *Studia Troica* 7: 275-294.
- MOUNTJOY, P.A. 1999.
“Troia VII Reconsidered”, *Studia Troica* 9: 295-346.
- MYLONAS, G.E. 1955.
“Cycladic and Mycenaean Figurines”, *Bulletin of the City Art Museum of St. Louis* 40 1/2: 1-14.
- MYLONAS, G.E. 1956.
“Seated and Multiple Mycenaean Figurines in the National Museum of Athens, Greece”, *The Aegean and the Near East: Studies Presented to Hetty Goldman on the Occasion of Her Seventy-Fifth Birthday* (Ed. S.S. Weinberg). New York: 110-120.
- MYLONAS, G.E. 1966.
Mycenae and the Mycenaean Age. Princeton.
- NIEMEIER, W.D. 1998.
“The Mycenaeans in western Anatolia and the problem of the origins of the Sea Peoples”, *Mediterranean Peoples in Transition: Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE: In Honor of Professor Trude Dothan* (Eds. S. Gitin/A. Mazar/E. Stern). Jerusalem: 17-65.
- NIEMEIER, W.D. 2007
“Milet von den Anfängen menschlicher Besiedlung bis zur Ionischen Wanderung”, *Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme, Milesische Forschungen* 5 (Eds. J. Cobet/V. Von Graeve/W.D. Niemeier/K. Zimmermann). Berlin: 3-19.
- ÖZGÜNEL, C. 1983.
“Batı Anadolu ve İçerlerinde Miken Etkinlikleri,” *Belleten XLVII/187*: 697-743.
- ÖZGÜNEL, C. 1996.
Mykenische Keramik in Anatolien. Asia Minor Studien Band 23. Bonn.
- PETROVIC, N. 2004.
“The Significance of Mycenaean animal figurines

abroad”, *Pecus: Man and Animal in Antiquity : Proceedings of the Conference at the Swedish Institute in Rome, September 9-12, 2002* (Ed. B. S. Frizell). Roma: 252-258.

RENFREW, A.C. 1981.

“The sanctuary at Phylakopi,” *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age* (Eds. R. Hägg/N. Marinatos). Stockholm: 67-79.

RENFREW, A.C. 1985.

The Archaeology of Cult: The Sanctuary at Phylakopi. London.

SCHMIDT, R. 1902.

Heinrich Schliemann's Sammlung: Trojanischer Altertümer. Berlin.

STEEL, L. 2013.

Materiality and Consumption in the Bronze Age Mediterranean. London and New York.

ŞAHOĞLU, V/ERKANAL, H/BÜYÜKULUSOY, Ü.Ç. 2011.

“Çeşme-Bağlararası 2010 Yılı Kazıları,” *XXXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı-IV*. Ankara: 489-508.

TZONOU-HERBST, I. 2002.

A Contextual Analysis of Mycenaean Terracotta Figurines. Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Cincinnati. Cincinnati.

TZONOU-HERBST, I. 2009.

“Trashing the sacred: the use-life of Mycenaean figurines”, *Encounters with Mycenaean figures and figurines : Papers presented at a seminar at the Swedish Institute at Athens, 27-29 April 2001* (Eds. A.L. Schallin/P. Pakkanen). Stockholm: 161-175.

TZONOU-HERBST, I. 2010.

“Figurines,” *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean* (Ed. E.H. Cline). Oxford: 210-222.

WEIBERG, E. 2009

“Production of female figurines at Mastos, Berbati”, *Encounters with Mycenaean figures and figurines : Papers presented at a seminar at the Swedish Institute at Athens, 27-29 April 2001* (Eds. A.L. Schallin/P. Pakkanen). Stockholm: 61-75.

WHITTAKER, H. 1997.

Mycenaean Cult Buildings: A Study in Their Architecture and Function in the Context of the Aegean and the Eastern Mediterranean. Bergen.

WIENER, M. 1991.

“The Nature and Control of Minoan Foreign Trade”, *Bronze Age Trade in the Mediterranean, Papers Presented at the Conference held at Rewley House, Oxford (December 1989), Studies in Mediterranean Archaeology Vol. 90* (Ed. N.H. Gale). Jonsered: 325-350.

VIANELLO, A. 2010.

“Problems of identity for Mycenaean figurines”, *Anthropomorphic and Zoomorphic Miniature Figures in Eurasia, Africa and Meso-America: Morphology, materiality, technology, function and context* (Eds. D. Gheorghiu/A. Cyphers). Oxford: 73-77.

VETTERS, M. 2011.

“Seats of Power? Making the Most of Miniatures-The Role of Terracotta Throne Models in Disseminating Mycenaean Religious Ideology”, *Our Cups Are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age Papers Presented to Jeremy B. Rutter on occasion of his 65th birthday*. (Eds. W. Gauß/M. Lindblom/R. Angus/K. Smith/J. C. Wright). Oxford: 319-330.

VETTERS, M. 2016.

“All the Same yet not Identical? Mycenaean Terracotta Figurines in Context”, *Metaphysis. Ritual, Myth and Symbolism in the Aegean Bronze Age (Aegaeum 39)* (Eds. E. Alram-Stern/ F. Blakolmer/S. Deger-Jalkotzy/R. Laffineur/J. Weilhartner). Leuven-Liege: 37-48.

VOSKOS, I/ KNAPP, A.B. 2008.

“Cyprus at the End of the Late Bronze Age: Crisis and Colonization or Continuity and Hybridization”, *American Journal of Archaeology* 112: 659-684.

WIJNGAARDEN, G.J.V. 2002.

Use and Appreciation of Mycenaean Pottery in the Levant, Cyprus and Italy. Amsterdam.

YASUR-LANDAU, A. 2010a.

“Levant”, *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)* (Ed. E.H. Cline). Oxford: 832-848.

YASUR-LANDAU, A. 2010b.

The Philistines and Aegean Migration at the end of the Bronze Age. Cambridge.

YASUR-LANDAU, A. 2016.

“The Two Goddesses and the Formation of a Pantheon in Philistia”, *RA-PI-NE-U. Studies on the Mycenaean World offered to Robert Laffineur for his 70th Birthday* (Ed. J. Driessen). Louvain-la-Neuve: 385-396.

YON, M. 2000.

“Répartition et contextes”, *Céramique mycénienne d'Ougarit* (Eds. M. Yon/V. Karageorghis/ N. Hirschfeld). Paris: 1-27.

YUKARI DİCLE HAVZASINDA DEMİR ÇAĞI GÖÇERLERİNDE DEVAMLILIK, DÖNÜŞÜM VE DEĞİŞİM: BİR SOSYAL ARKEOLOJİK DEĞERLENDİRME

CONTINUITY, TRANSFORMATION AND CHANGE IN IRON AGE NOMADIC COMMUNITIES IN THE UPPER TIGRIS REGION: A SOCIAL ARCHAEOLOGICAL ASSESSMENT

Makale Bilgisi

Başvuru: 14 Ocak 2019
Hakem Değerlendirmesi: 25 Mart 2019
Kabul: 22 Kasım 2019

Article Info

Received: January 14, 2019
Peer Review: March 25, 2019
Accepted: November 22, 2019

DOI : 10.22520/tubaar.2019.25.008

Ayşe Tuba ÖKSE *

Anahtar Kelimeler: Göçebe Hayvancılık, Mevsimlik Yerleşim, Yukarı Dicle, Demir Çağı, Sosyal Arkeoloji

Keywords: Nomadic Pastoralism, Seasonal Dwelling, Upper Tigris River, Iron Age, Social Archaeology

ÖZET

Yukarı Dicle havzasında Ilısu Barajı ve HES Projesi kapsamında yürütülen kurtarma kazıları, Demir Çağı boyunca yerel kültürün yaklaşık 800 yıl boyunca hangi bakımdan ve hangi oranlarda değişime uğradığı ve kendine özgü öğeleri nasıl koruduğunu ortaya çıkartmıştır. Orta Assur krallığının MÖ 1050 yıllarında Yukarı Dicle havzasından çekilmesinin ardından Doğu Anadolu kökenli göçebe topluluklar bölgeyi kışlık konaklama alanı olarak kullanmıştır. Konaklama alanları mevsimlik olduğundan, basit mimarili barınaklardan oluşmuş, kaplarını ihtiyaçları kadar kendileri üretmişlerdir. Bu toplulukların yaşam tarzlarını ve materyal kültürlerini Hellenistik döneme kadar sürdürmelerine karşın, zaman içerisinde gözlemlenen değişim, kültürün siyasi iktidarların düzenlediği zorunlu göçlerden ve bölgeye getirdikleri yeni ürünlerden etkilenerek değişim geçiren dinamik yapısını göstermiştir. MÖ 9. yüzyılda Yeni Assur İmparatorluğu'nun bölgeye egemen olmasının ardından başlayan değişim sürecinde bazı toplulukların mevsimlik barınaklarını kullanmalarına karşın bazılarının bunları daha kalıcı hale getirmeleri, besin ekonomilerinin büyük ölçüde kalıcı olmasına karşın, yaşam tarzında değişim sürecine girdiklerini göstermiştir. Bu süreçte kullandıkları kaplar arasında aynı coğrafyaya yerleştirilen diğer toplulukların kullandığı malzemeleri de

* Prof. Dr. A. Tuba Ökse, Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Umutepe/Kocaeli.
E-mail: tubaokse@yahoo.com. ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3533-8936>

katmaya veya bunların biçimlerini taklit etmeye başlamaları, bu sürecin göstergeleri arasındadır. Bu durum, yerli göçer toplulukların beslenme ve sofraya düzenlerinde de değişim meydana geldiğine işaret etmektedir. Değişime uğrayan maddi ve manevi özelliklerin çevreden etkilenme ve politik düzenin baskısı gibi etmenlere bağlanmasına karşın, değişimlerin devamlılık gösteren özelliklerden çok daha az olması, bu toplulukların kültürel öğelerini büyük ölçüde koruduklarını göstermiştir. Yaşam tarzlarındaki ve besin ekonomilerindeki kalıcılık, bu grupların MÖ 7. yüzyıl sonunda Yeni Assur İmparatorluğu'nun yıkılışından, bölgede Hellenizm krallıklarının egemen olduğu MÖ 3. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürmelerini sağlamıştır. Bu çalışmada, bu toplulukların maddi kültür kalıntılarından yola çıkılarak toplum yapısı, yaşam tarzı ve üretimlerdeki değişimler ve kalıcı unsurlar, toplumsal varlığı sürdürme üzerinden farklı sosyolojik ve arkeolojik yaklaşımlar doğrultusunda yorumlanmıştır. Bu toplulukların yaşadığı devamlılık, dönüşüm ve değişimler toplumsal dinamikleri ve dış etkenlere göre biçimlenmiştir.

ABSTRACT

The rescue excavations carried out within the Ilisu Dam and HEPP Project in the Upper Tigris Basin revealed evidence on how and how intensive the local culture throughout the Iron Age developed and changed within about 800 years, how local properties remained stable. Following the withdrawal of the Assyrian kingdom from the Upper Tigris basin in 1050 BC, nomadic communities of Eastern Anatolian origin used the area as winter pastures. Seasonal pastures bear simple dwellings and self-produced vessels for own use. Although these communities continue their lifestyles and material cultures until the Hellenistic period, the change observed over time has shown the dynamic nature of the change, influenced by forced migrations organized by the political power and influenced by new products brought to the region. Following the domination of the Neo-Assyrian Empire in the 9th century BC, some of these communities used more permanent seasonal shelters determining a new process of change in lifestyle; however, food economies remain mostly the same. This process demonstrates change in daily life by means of pottery assemblages; nomadic communities started to use also the material of sedentary communities living in the same region or imitated their vessels. This fact indicates a change in the nutrition and table arrangements of the local nomadic communities. Despite the fact that the material and moral characteristics of change are influenced from the pressure of the political order, continuing cultural elements show mainly permanent cultural assets. The lifestyles and food economies has allowed these groups to maintain their assets from the collapse of the New Assyrian Empire at the end of the 7th century BC to Hellenistic domination in the 3rd century BC. In this study, the lifestyle, changes in production, permanent cultural elements and continuity of social structure is interpreted on the basis of material culture, in the light of different sociological and archaeological approaches. The continuity, transformation and changes experienced by these communities are shaped according to their social dynamics and external factors.

GİRİŞ

Toplumların deneyimleri her kuşağın önceki kuşaktan devraldığı, içselleştirerek yaşadığı ve yeni yaşam koşulları ile uyumlu hale getirdiği kültürel mirastır. Émile Durkheim gelenekleri bireyin bilinçleri dışında var olan ve bireye istemi dışında kabul ettirilen olgular olarak tanımlar¹. Topluma doğan her birey, bu geleneksellik içerisinde doğar, onu hazır bulur ve bir ölçüde kendi katkısını da ekleyerek sonrakilere devreder. Gelenek Edward Shils'e göre geçmişten günümüze aktarılan her şey², Gordon Marshall'a göre belirli davranışsal norm ve değerleri benimseyip aşıl原因, gerçek ya da hayali bir geçmişle süreklilik gösteren ve yaygın biçimde benimsenen ritüeller veya sembolik davranış biçimleriyle ilişkili toplumsal uygulamalardır³.

İbn-i Haldun'a göre içinde birey, grup ve kurumların yer aldığı, sosyal etkileşimlerin gerçekleştiği, değişen ve yenilenen, belli bir düzeni olan yapılaşmış bir bütün olarak tanımlanan toplumsal yapıların çap ve yoğunluğunu belirleyen, grup dayanışmasıdır ve bunu yansıtan örgütlenme biçimi de ilişkileri düzenleyen kurallar ile geleneklerden oluşan aşiret sistemidir⁴. Bu yapıda insanların ilişkileri, paylaşımı, düzeni, yardımlaşması, birbirine destek ve koruma sağlaması geleneksel yasalarla (töreler) düzenlenir. Bireyselliğin çok az yer kapladığı, toplumsal farklılıkların az olduğu bu toplumlarda uyum aile, din gibi temel toplumsal düzenlemeler aracılığıyla sağlanır. Toplumun bireylere ortak inanç ve duygular (kollektif bilinç) aracılığıyla yaptırım gücü vardır, ortak ihtiyaçlar bu şekilde karşılanır, uyulması gereken geleneksel kuralların işleyişini de geleneksel otorite tipi sağlar.

Buna karşın, geçmişten geleceğe süreklilik olarak tanımlanan gelenek, doğası gereği değişkendir⁵. Bir topluluğun gereksinimini karşılayan bir sosyal kurum ve temel değerler aynı kalmak şartıyla değişen ve gelişen ilişkiler ağı olarak içinde bulunduğu çevrenin sosyo-ekonomik durumuna göre davranış kalıpları geliştirir. Oransal ya da görelî denge çok uzun süre devam etse de biçim ve özellikleri değişir. Toplumsal değişme geleneğin belirlediği siyasal yapının içinde gerçekleştiğinden, geleneksel yapı büyük ölçüde bu değişimden etkilenmez, geleneksel toplumlarda değişme yavaş seyreder. Bir toplumsal yapının geçirdiği yapısal değişim ve dönüşüm toplumsal ilişkilerin kendini yeni koşullara uyarlaması, bir önceki durumdan farklılaşması ve yeni durumda varlığını koruma çabasının sonucudur. Bu nedenle, dönüşümlerde farklar ve süreklilikler

bulunur. Aynı coğrafyayı paylaşan, ancak farklı yaşam tarzları süren topluluklar birbirini etkiler ve bazı küçük değişimler maddî kültüre yansır. Mekânsal değişim (göçler, sürgünler vb.) geleneklerdeki değişimi büyük ölçekte etkilerken, zamansal değişim gündelik hayata yansır. Yerleşme birimi ve buna bağlı olarak oturlan mekân, yapı malzemesi, oturma biçimleri, ev içi mekânın paylaşımı, sofrâ düzeni, misafirlik biçimleri, çalışma alanları, kuşaklar arasındaki davranış biçimleri değişik ölçütlerde çeşitli değişimlere uğrar.

Yukarı Dicle havzasında Ilısu Barajı ve HES Projesi kapsamında yürütülen kurtarma kazılarında açığa çıkan, Demir Çağı göçerlerinin mevsimlik barınakları ile basit el yapımı kapları, bu çağ boyunca bölgede yaşayan göçer toplulukların yaşam tarzı ve kültürel özelliklerine ilişkin veriler sunmuştur⁶ (Şekil 1). MÖ 11.-4. yüzyıllar arasında bölgede yerleşik tarımcı topluluklar, göçmenler, yarı göçer-yarı yerleşikler ile göçer topluluklardan oluşan karmaşık toplum yapısı ortaya çıkmıştır.

İnsanların bir yerden bir yere hareket halindeki yaşam tarzları, bu yaşam tarzını seçmelerinin nedenlerine bağlıdır. Yerleşik olup da ana yurdundan yeni yurduna göç eden topluluklar, zorunlu nedenlerle yer değiştiren

Şekil 1: Yukarı Dicle Havzasında Kazılan Demir Çağı Yerleşimleri / Iron Age Settlements Excavated in the Upper Tigris Region

göçmenlerdir. Yukarı Dicle havzasında Yeni Assur imparatorluğunun nüfus aktarımları politikası kapsamında bölgeye sürgün edilen topluluklar yeni kurulan köylere yerleştirilen göçmenlerdir⁷. Bu

¹ Edinsel 2014. Ayrıca Bkz. Malinowski 1990: 45; Haviland 2002: 313; Arkonaç 2001: 256.

² Shils 2002: 157.

³ Marshall 1999: 258-259.

⁶ MÖ 13 yüzyılda Yukarı Dicle havzasını fetheden Orta Assur kralların savaştığı, sayıları 43, 23 ve 60 arasında değişen *Nairi* kralları, bu toplulukların *Nairi* kabileleri olabileceğini düşündürmüştür (Rothman 2004: 136-137). Orta Assur krallığının MÖ 11. yüzyıl ortalarında Yukarı Dicle Havzasından çekilmesi sonrasında bu göçer toplulukların kışlaklarını güneye taşıdığı anlaşılmıştır (D'Agostino 2011: 101-105, 111-114; Ökse 2015).

⁷ Assur İmparatorluğu MÖ 9. yy'dan itibaren sürdürdüğü sürgün ve yeniden yerleştirme politikaları kapsamında Kuzey Mezopotamya'da büyük kentler veya askeri karakollar arasına

yerleşmelerde çanak çömleğin tümüne yakını standart Yeni Asur kaplarından oluşmuştur ve hayvan kemikleri arasında çoğunluğu oluşturan domuz ve büyük baş hayvanlar, yerleşik çiftçiliğe işaret etmektedir.

Göçerler ise yaşamak için gerekli koşulları bulmak amacıyla sürekli olarak yer değiştirmek zorunda kalan topluluklardır ve hayvancılığa bağlı ekonomik düzenlerinden dolayı tüm üyeleri ve hayvan sürüleri ile uzun yollar kat ederek, tarım bakımından verimli olmayan otlaklardaki mevsimlik konaklama yerleri arasında hareket eder⁸. Bu topluluklar, en az değişim gösteren geleneksel toplum yapısına sahiptir. Göçebe yaşam tarzı ve gereklilikleri bir kültürel miras olarak aktarılır ve toplumsal ilişkilerde geleneksel davranış kalıpları, üretimde geleneksel araçlar kullanılır. Yukarı Dicle havzasında Demir Çağı göçerleri yaklaşık sekiz yüzyıl boyunca elde ettikleri kapları kullanmış⁹, bunların biçimleri de bu süre içerisinde devamlılık göstermiştir. Bu topluluklar geçici mevsimlik barınaklar olarak kullandıkları çukur evleri bu süre içerisinde değiştirmeden kullanmayı da sürdürmüşlerdir.

Geleneklerde devamlılık, dönüşüm ve değişimler toplumsal dinamiklere ve dış etkenlere göre biçimlenir. Bu topluluklar aynı güzergâhı takip etmeleri, aynı yerleşik topluluklarla ve aynı merkezi yönetimin yöneticileriyle etkileşim içinde olmaları durumunda değişime uğrar. Göçerlerin yerleşik düzene uyum sağlaması veya zorlanmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan kalıcı yerleşimler ile yaylalar arasında hareket eden topluluklar yarı göçer-yarı yerleşik olarak tanımlanır. Bunlar kısmen tarım ile de uğraşarak karma besin ekonomisi yürütür. Tarımcı-yerleşik veya hayvancı-göçer besin ekonomisi yürüten topluluklar, günümüze kadar aynı coğrafyada eşzamanlı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yukarı Dicle havzasında yaşayan göçer topluluklardan bazıları Yeni Assur döneminde yarı göçer-yarı yerleşik topluluklara dönüşürken, maddi kültürlerinde ve yaşam tarzlarında devamlılığın yanı sıra bazı değişimler yaşanmıştır.

KONUTLAR VE YAŞAM TARZI

Höyük kazılarında açığa çıkan zayıf mimari izler, terk edilmiş yerleşim yerlerinin üzerine kurulan basit barınaklar, kulübeler, çadırlar veya çukur evlerin kalıntılarıdır. Kalıcı konutlar gibi uzun seneler kullanılmak üzere inşa edilme-yen geçici barınakların malzemesi de hafif ve ince olacağından, arkeolojik dolgularda ince bir kültür tabakası oluşturan basit mimarili küçük yerleşimlerden oluşmaktadır. Yaşamları hayvan sürülerine bağlı olan toplulukların mevsimlik devinimlere göre kullandığı geçici barınakları, bulundukları bölgeye ve iklime göre farklı mimari özelliklere sahiptir. Geçici yerleşimlerde, kalıcı yapıların inşasında harcanan malzeme ve iş gücüne oranla çok daha az emek harcayarak ve daha kısa sürede hazırlanan barınaklar kullanılmıştır. Arkeolojik bulgular göz önüne alındığında, gerek evlerin ve barınakların yapım tarzı ve gerekse bu barınaklarda kullanılan el yapımı ve açık havada pişirilen kapların özellikleri, aralarında sınıfsal farklılık bulunmayan çekirdek ailelerden oluşan eşitlikçi bir toplum yapısını yansıtmaktadır.

DEVAMLILIK: MEVSİMLİK BARINAKLAR VE GÖÇERLİK

Yuvarlak planlı çukur barınaklar Yukarı Dicle Havzasında seramik öncesi Neolitik dönemin erken evresinde (MÖ 9500-8500) yaşayan avcı toplayıcıların kullandığı en erken barınak tipidir¹⁰. Arslantepe'nin MÖ 2700-2600 yıllarına tarihlenen VIC evresinde ortaya çıkan, tabanları kısmen toprağa gömük yuvarlak kulübelerin toprak sıvalı tabanlarına çatıyı taşıyıcı direklerin yerleştirildiği yuvalar açılmıştır¹¹. Kenantepe, Salat Tepe III ve Hirbemendon D alanında tabanları üzerinde at nalı biçimli ocaklar bulunan, çapları 3-5 m arasında değişen, yaklaşık 2m derinlikte dairesel çukur barınaklar Orta Assur dönemi sonrasında ortaya çıkmıştır¹² (Şekil 2). Toprağın en iyi ısı yalıtımını sağlayan malzeme olmasından dolayı, tabandaki ocaklar, hanenin ısıtılması için yeterli olmuş görünmektedir. Yüz ölçümleri 7-20 metrekare arasında değişen çukur evlerde 6-10 kişinin yaşayabileceği hesaplanmıştır. Kısmen toprağa gömük taş duvarlı barınaklar bazı Doğu Anadolu yaylalarında yakın zamana kadar kullanılmıştır¹³.

Yukarı Dicle havzasında geçici mevsimlik barınaklarda yaşam Demir Çağı boyunca kesintisiz sürmüştür. Salat Tepe'deki çukur barınaklar Orta Assur sonrasından Hellenistik döneme kadar değişim göstermeden

kurduğu yaklaşık 300 yeni küçük yerleşime sürgünler yerleştirilerek zorunlu hizmet (*ilku*) kapsamında tarım ürünleri yetiştirmiştir. Bkz. Oded, 1979: 59, 67-74; Postgate 1992, 249, 251, 256; Parker 1997: 87; 2001: 99; 2003: 520, 531, 536-541, 545, 552; Wilkinson ve diğ., 2005; Harmanşah, 2012; Radner 2012; Köroğlu 2016: 311; Rosenzweig 2016: 310; 2018: 1.

⁸ Khazanov 1984; Hançerlioğlu 1986: 158.

⁹ Kafkas Dağlarından Toros Dağlarına uzanan bölgede MÖ 14. yüzyıldan itibaren küçük dağlık yerleşimlerde, basit barınaklarda kullanılan el yapımı çanak çömlek, göçer toplulukların maddi kültür kalıntıları olarak tanımlanmıştır. Bkz. Sagona 1999: 153; Bartl 2001: 384-385; Köroğlu 2003: 239; Güneri 2002: 26-34; Erdem 2009.

¹⁰ Rosenberg 2007; Özkaya/San 2007; Erim Özdoğan 2007: 65, şek. 8; Karul 2011; Willcox/Savard 2011.

¹¹ Frangipane 2012: 253-255; Işıklı 2011: 83-96; Marro 2011: 296, 302, 304.

¹² Parker ve diğ. 2002: 616, 634; Matney ve diğ. 2002a: 524; 2002b: 66; 2004: 387-396; Laneri ve diğ. 2006, 155; Ökse / Görmüş 2009; Guarducci/Laneri 2010: 21, 27, 33, 51.

¹³ Yakar 2000: 206, fig. 82.

Şekil 2: Salat Tepe IIIB Evresine Ait Çukur Ev (Kazı Arşivi) / Pit-House From Salat Tepe Period IIIB (Excavation Archive)

sürmüştür. Bu durum, bazı yerel toplulukların yaşam tarzının gerektirdiği geleneksel barınak tipini değiştirmedini, bazı toplulukların Yeni Assur döneminde kalıcı mevsimlik barınaklar kullanmasına karşın, geleneksel yaşamın sürdüğünü göstermektedir.

DEĞİŞİM: KALICI BARINAKLAR VE YARI GÖÇERLİK

Kalıcı yaylalar Yeni Assur döneminde kullanılmıştır. Assur'lu yöneticiler bazı arazileri otlak olarak tahsis etmiş ve bu sistemi Ziyarettepe'deki (Tuşhan) saraydan yönetmişlerdir¹⁴. Ilısu Barajı İnşaat Sahasında yer alan Kumru Tarlası (Zeviya Tivilki) ve Kilokki Rabiseki yerleşimlerinde açığa çıkan, moloz taşlardan inşa edilmiş küçük mekânlardan oluşan konutlar, kalıcı yayla yerleşimleri olarak nitelenmiştir¹⁵.

Zeviya Tivilki'de açığa çıkan konutlarda genellikle bir ya da iki odalı birimlerde sekiler, birer ocak ve az sayıda depolama birimi bulunmaktadır ve mekânlar birer çekirdek ailenin kullanabileceği şekilde, ortalama 33-76 metrekare arasında değişen büyüklüklerde düzenlenmiştir¹⁶ (Şekil 3). Konutların yüz ölçümlerinden yola çıkılarak burada yaşayan topluluğun ortalama 100 kişiden oluşabileceği ön görülmüştür. Zeviya Tivilki'de açığa çıkan yapılardan birisinde çok sayıda depo birimi bulunması, aynı iç avluya açılan üç konuttan oluşması ve toplamda diğer konutların 2.5-3 katı alan kaplaması, bu birimi burada yaşayan topluluğun yöneticisinin kullanmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu yapılarda az sayıda buluntu ele geçmesi ve bunların büyük bölümünün kırık kap parçalarından oluşması, buralarda yıl boyunca yaşanmadığının kanıtı niteliğindedir. Yerleşimin kenarındaki yakma mezarlara bırakılan demir aletler ve az sayıda süs eşyası, burada eşitlikçi bir topluluğun yaşadığı izlenimini bırakmıştır.

¹⁴ Rosenzweig 2016: 308, 315, 317-322-326.

¹⁵ Bu yapılar Güneydoğu Anadolu'da halen yarı göçer toplulukların kullandığı mevsimlik taş yapılara benzerlik göstermektedir. Bkz. Ökse ve diğ. 2014: 31-51.

¹⁶ Ökse 2016: 60-61; 2018.

Şekil 3: Zeviya Tivilki Taş Mimari (Kazı Arşivi) / Stone Architecture From Zeviya Tivilki (Excavation Archive)

EŞYALAR VE YAŞAM TARZI

Göçer toplulukların sadece ihtiyaçları kadar eşya kullanır ve mevsimlik barınaklarında kırılan, bozulan ya da tekrar hızla üretilebilecek eşyaları bırakırlar¹⁷. Arkeolojik kazılarda da taşımaya değer bulmadıkları ağır taş dibekler ile havanelleri veya kolaylıkla üretebilecekleri el yapımı basit pişirme kapları ile atık malzeme ele geçmektedir¹⁸. Arkeolojik kazılarda ele geçen, eski insan topluluklarının günlük yaşam düzeni ve beslenme alışkanlıklarını en iyi yansıtan malzeme grubu pişmiş toprak kaplardır. Kapların biçimleri besinlerin pişirilmesi, servis tarzı ve depolama alışkanlıkları bakımından farklı kültürel yapılara ışık tutabilecek niteliktedir.

Besinlerin bol su ile kaynatılması için derin ve şişkin gövdeli çömlekler kullanılırken, susuz pişirme ve kızartma işlemlerinde yayvan tava ve tepsi biçimli kaplar tercih edilmektedir (Şekil 4). Bir kültürde kullanılan pişirme kaplarının tek tipte olması sınırlı besin hazırlama alışkanlığına işaret ederken, bunların çeşitlilik göstermesi, farklı yemek pişirme tarzlarının uygulandığına ve sofraların daha zengin çeşitliliği olduğuna işaret edebilir.

Bir yerleşimde ele geçen kapların biçim ve işlevlerine göre farklı yoğunluklarda bulunması da farklı beslenme ve sofraya düzenlerine ışık tutacak niteliktedir (Şekil 5). Servis kaplarının ağırlıklı olarak derin çanaklardan oluşması ortaya getirilen yemeğin ortak tabak olarak bu çanaklardan yenmiş olabileceğine, buna karşın, derin çanakların daha az sayıda, sığ çanak ve tabakların daha yoğun ele geçmesi, bireysel tüketim kaplarının kullanıldığına işaret sayılabilecektir (Şekil 6). Düz tabaklarda katı besin maddelerinin, çanaklarda sulu besinlerin servis edildiğini düşünmek de olasıdır. Servis kapları arasında bardak olarak nitelenebilecek kapların bulunması da sıvı tüketim alışkanlıklarını gösterebilir. Bir yerleşim yerinde yoğun bardak kullanılması bireysel

¹⁷ Polat 2013: 75-76, 85; resim 129.

¹⁸ Bartl 1994; Parker 2001:174-177; Müller 2003: 139; Schachner 2003: 158; Ökse 2017.

Şekil 4: Pişmiş Toprak Kaplar. 1: Zeviya Tivilki'den Çark Yapımı Standart Yeni Assur Kapları; 2: Yerel El Yapımı Kaplar (üst sıra Salat Tepe, Zeviya Tivilki, Kilokki Rabiseki, alt sıra Salat Tepe ve Zeviya Tivilki) / Pottery. 1: Wheel-Made Standard New Assyrian Vessels from Zeviya Tivilki; 2: Handmade Local Vessels (upper row Salat Tepe, Zeviya Tivilki and Kilokki Rabiseki, lower row Salat Tepe and Zeviya Tivilki)

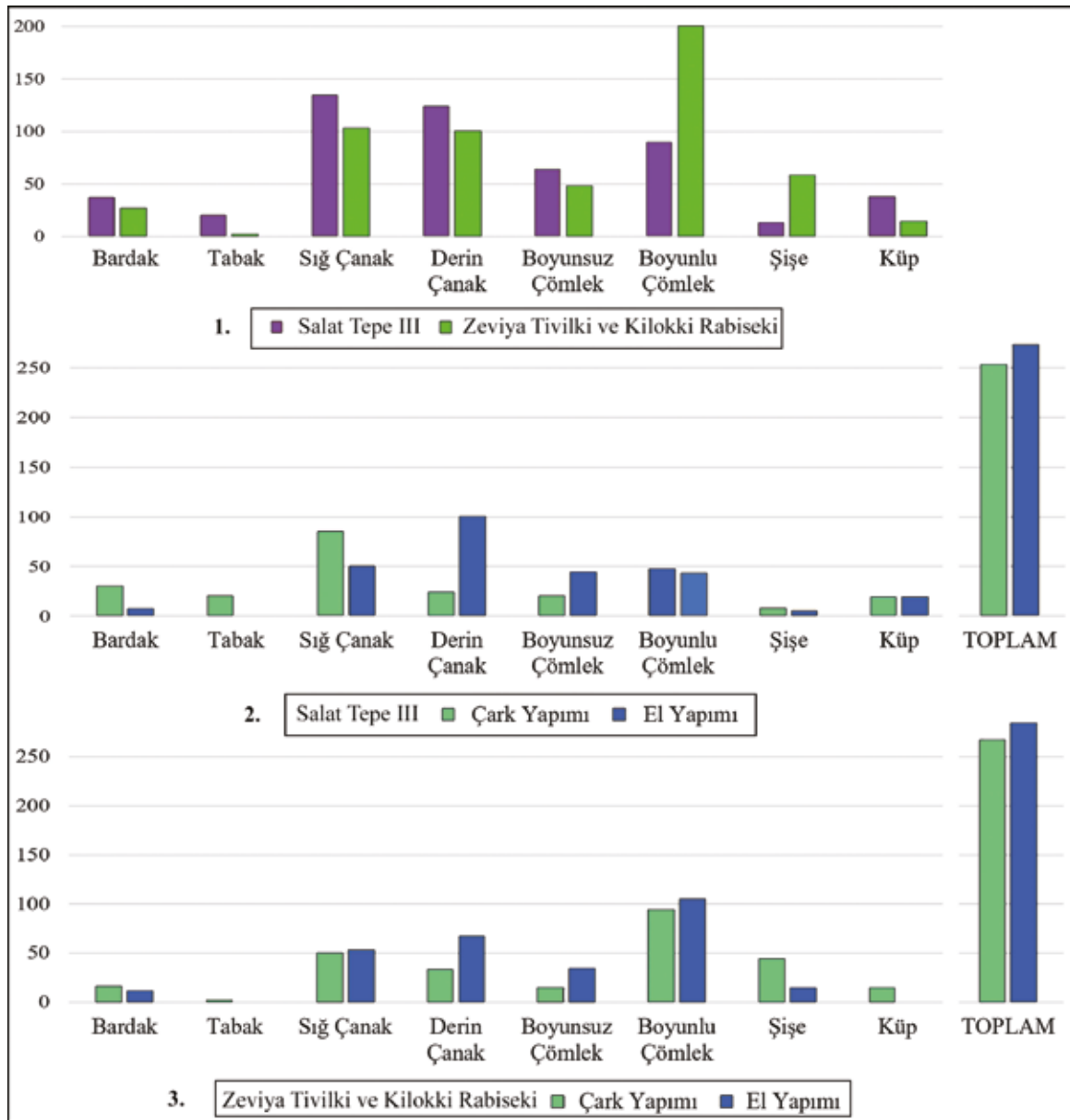
sıvı tüketim kaplarının kullanıldığına, az sayıda olması ise bunların çok kişi tarafından ortak kullanıldığına işaret sayılabilir (Şekil 7). Bunun dışında, kapların boyutları da yeme alışkanlıkları hakkında fikir verebilir. Örneğin küçük derin çanaklar bardak gibi kullanılabileceğinden, sıvı besin tüketilebilecek çukur tabaklardan kaşık yardımı ile besinin alınabileceği düşünülebilir. Bu da sofrada düzenindeki farklılıkları ortaya koyabilecek hareket noktaları olarak kullanılabilir.

Bir yerleşimde bulunan depolama kaplarının sayısı da besin saklama olanakları hakkında fikir verebilir (Şekil 8). Göçer toplulukların bu ağır kapları taşımalarının zor olacağı düşünüldüğünde, bu toplulukların yerleşimlerinde yoğun depolama kabı bulunması beklenmez. Örneğin, Salat Tepe'deki çukur barınaklarda yaşayan göçer topluluğa ait az sayıda boyunlu çömlek ve şişeye rastlanmış, buna karşın, yarı-göçer toplulukların kalıcı yaylalarında boyunlu çömlek ve şişe sayısı diğerinin iki katından fazla kullanılmıştır. Bu da yarı-yerleşik yaşam tarzı süren toplulukların kalıcı mevsimlik yerleşimlerde

besinlerini depoladıklarına ve olasılıkla bunları kışlık köylerine götürdüklerine işaret etmektedir.

DEVAMLILIK: GELENEKSEL BESLENME VE SOFRA DÜZENİ

Yukarı Dicle havzasında Demir Çağı göçerlerinin kullandığı el yapımı kapların biçimleri, boyutları ve boyut oranları dikkate alındığında, besinlerin sofrada tüketilme düzenine ilişkin veriler elde edilebilmektedir. El yapımı kaplar ağırlıklı olarak basit gövdeli çanaklar ile boyunsuz ve boyunlu çömleklerden oluşmuştur. Çanakların ağız çapları ile derinlikleri birbirine yakın olduğundan, tamamına yakını derin çanaklar olarak tanımlanabilmektedir. Besin tüketiminde kullanıldığı düşünülen bu kapların geniş iç hacimli olanlarının ortak, küçük iç hacimli olanlarının bireysel besin tüketiminde kullanılmış olmaları olasıdır. Boyunsuz çömleklerin pişirme kabı, boyunlu çömleklerin besin saklama kapları olarak kullanıldıkları düşünülmektedir. Bu tabloya göre kaplar kaynatılarak pişirilen sulu yemekler için uygun görünmektedir.

Şekil 5: Standart Fabrikasyon Kapların ve Yerel Kapların Sayısal Oranları. 1: Geçici Barınaklarda ve Kalıcı Yaylalarda, 2: Salat Tepe III Çukur Evlerinde, 3: Kumru Tarlası (Zeviya Tivilki) ve Kilokki Rabiseki'deki Kalıcı Yaylalarda / Proportions of Standard Vessels and Local Vessels. 1: From Temporary Dwellings and Permanent Pastures, 2: From Pit-Houses at Salat Tepe III, 3: From Permanent Pastures in Kumru Tarlası (Zeviya Tivilki) and Kilokki Rabiseki.

Yeni Assur İmparatorluğunun yıkılışı sonrasında Yukarı Dicle havzasında tekrar yerel karakteri ağır basan, silik izler bırakan mevsimlik yerleşmeler Hellenistik döneme kadar sürmüştür¹⁹. Taş yapıları olan kalıcı yaylalar azalmış, çukur evlerin kullanımı sürmüştür. Bu dönemde el yapımı kapların yanı sıra dönemin çark üretimi kaplarının da kullanılması, Orta Assur sonrasında başlayan yaşam tarzı ve besin ekonomisindeki devamlılığın yanı sıra, eşya tercihinde çeşitliliğin devam ettiğini, bu toplulukların bir önceki dönemde edindikleri yeni alışkanlıklarından bazılarının vazgeçemediklerini göstermiştir.

DEĞİŞİM: YENİ UNSURLAR KATILAN BESLENME VE SOFRA DÜZENİ

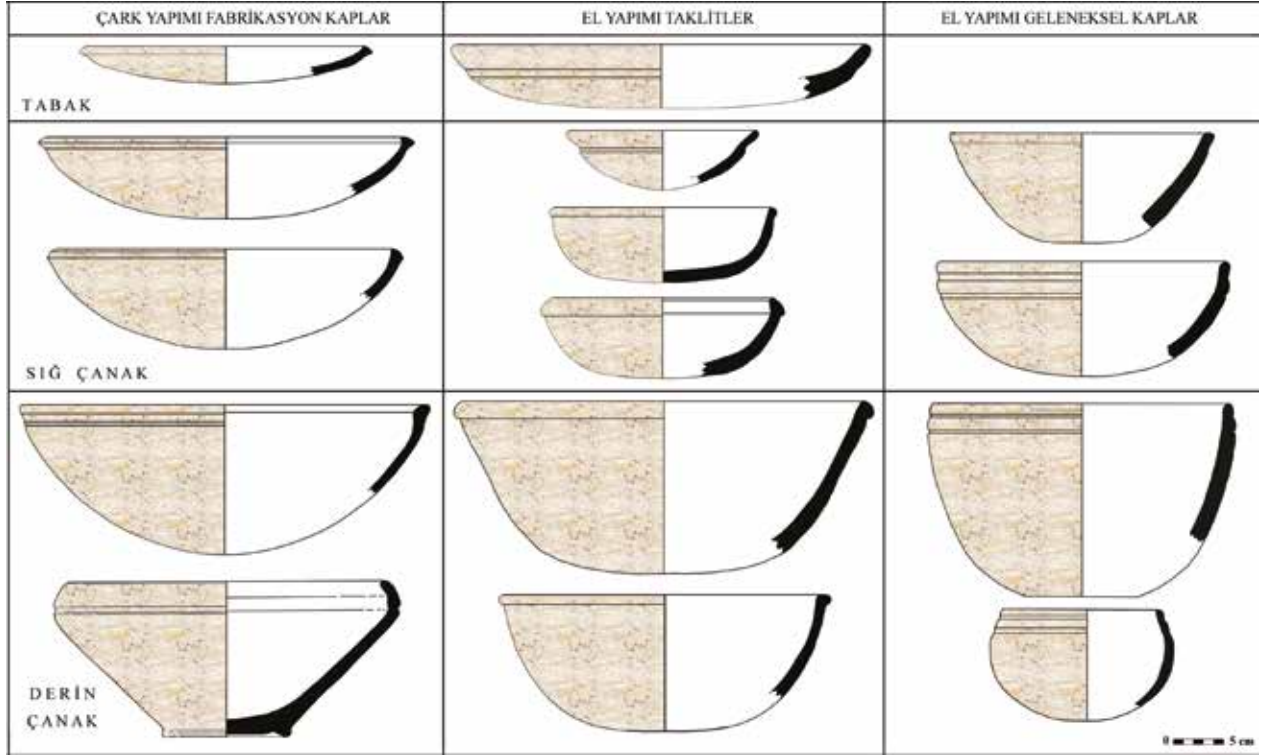
Yeni Assur krallarının bölgeye nüfus aktararak yerleşik çiftçiliği yoğunlaştırdığı²⁰ dönemde göçer topluluklar varlıklarını sürdürmüş²¹ ve bir bölümü de yarı yerleşik-yarı göçer yaşam tarzına dönmüştür²². Her iki yerleşim tipinde de geleneksel el yapımı kaplar ile çark yapımı standart kapların sayısı birbirine yakındır. Göçer ve yarı göçer yerleşimlerinde geleneksel el yapımı kapların biçimleri, boyutları ve oranları önceki dönemden farklıdır. Buna

²⁰ Parker 2003: 539-540.

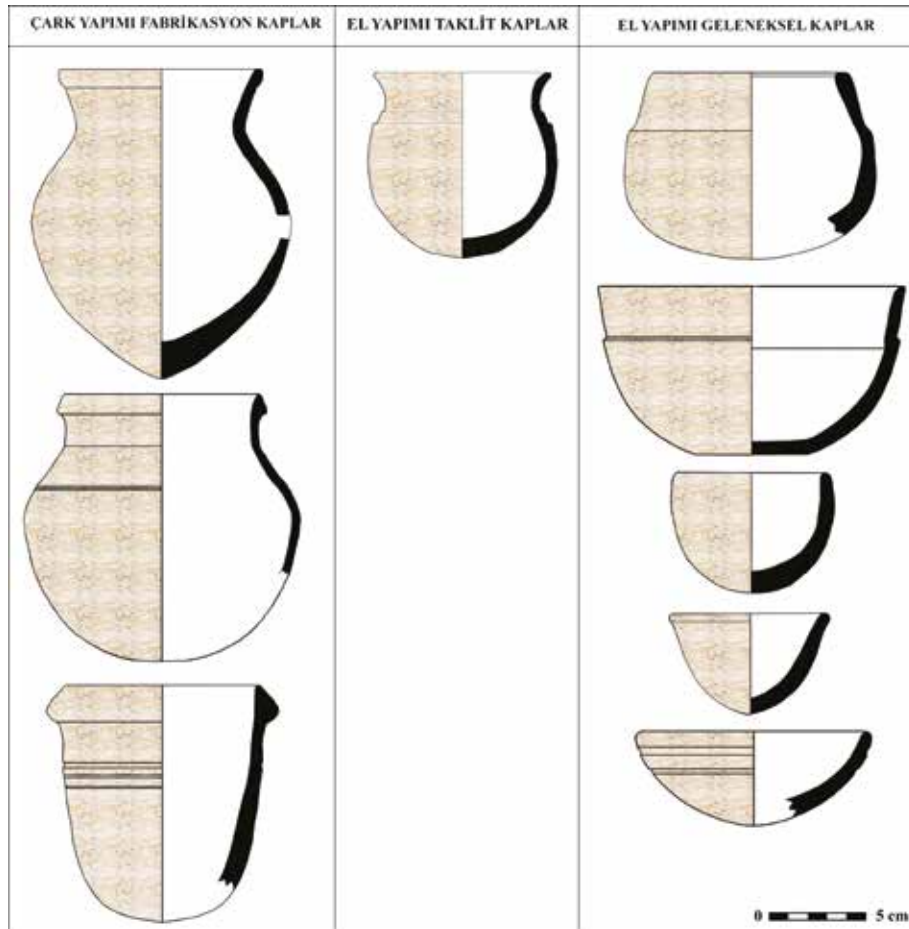
²¹ Ökse/Görmüş 2014: 240.

²² Ökse 2018.

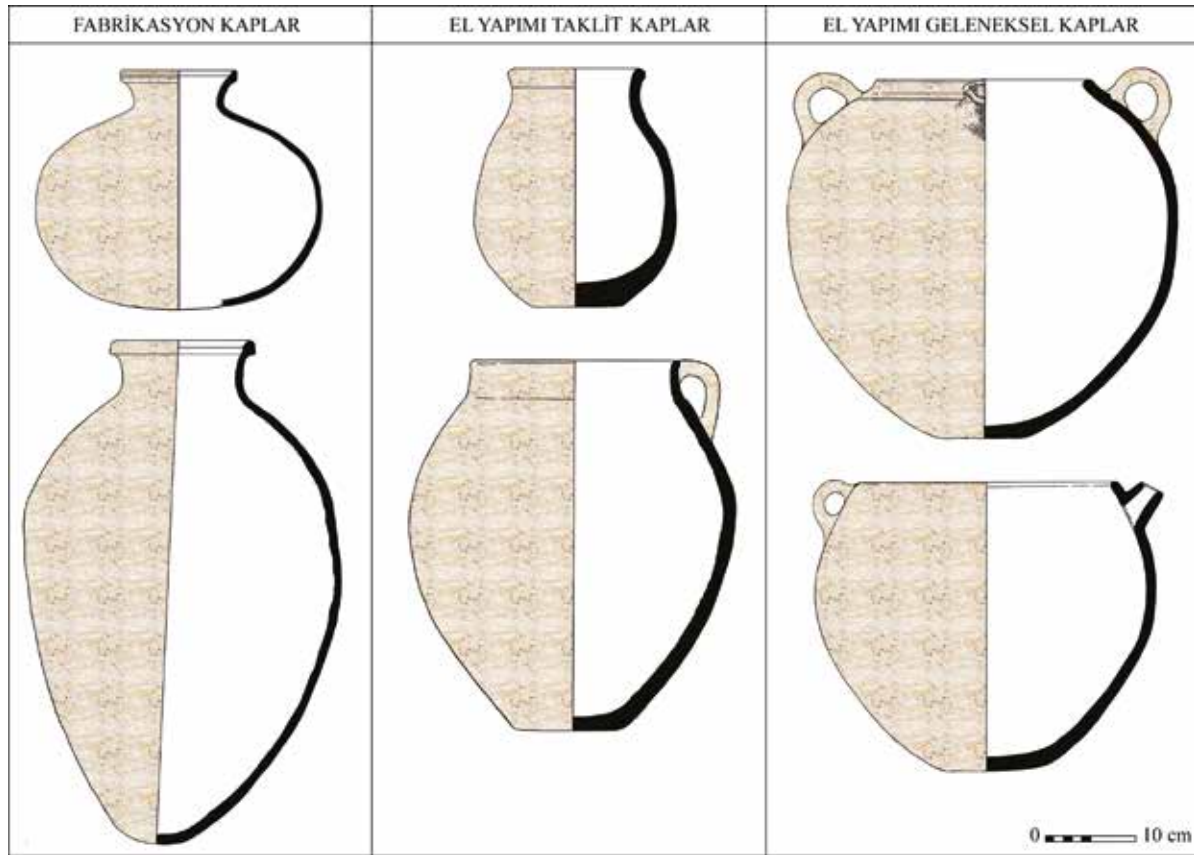
¹⁹ Koroğlu 2008: 340-341; Ökse ve diğ. Baskıda.

Şekil 6: Çanaklar. Çark Yapımı Fabrikasyon Kaplar (Salat Tepe), El Yapımı Taklit Kaplar (Salat Tepe), El Yapımı Geleneksel Kaplar (Zeviya Tivilki) / Bowls. Wheelmade Standard Vessels (Salat Tepe), Handmade Imitative Vessels (Salat Tepe), Handmade Traditional Vessels (Zeviya Tivilki).

Şekil 7: Bardaklar. Çark Yapımı Fabrikasyon Kaplar (Kilokki Rabiseki, Salat Tepe), El Yapımı Taklit Kaplar (Salat Tepe, Zeviya Tivilki, Kilokki Rabiseki), El Yapımı Geleneksel Kaplar (Zeviya Tivilki) / Bowls. Wheelmade Standard Vessels (Kilokki Rabiseki, Salat Tepe), Handmade Imitative Vessels (Kilokki Rabiseki), Handmade Traditional Vessels (Salat Tepe, Zeviya Tivilki, Kilokki Rabiseki).

Şekil 8: Çömlekler. Çark Yapımı Fabrikasyon Kaplar (Salat Tepe, Zeviya Tivilki), El Yapımı Taklit Kaplar (Salat Tepe, Zeviya Tivilki), El Yapımı Geleneksel Kaplar (Zeviya Tivilki) / Bowls. Wheelmade Standard Vessels (Salat Tepe, Zeviya Tivilki), Handmade Imitative Vessels (Salat Tepe, Zeviya Tivilki), Handmade Traditional Vessels (Zeviya Tivilki).

karşın, göçer gruplar çukur barınaklarını ve yaşam tarzlarını değiştirmeden, bazı alışkanlıklarını değiştirmişlerdir.

Salat Tepe III çukur evlerinde bulunan el yapımı yerel kaplar ile çark yapımı standart kaplar biçim, boyut ve yoğunlukları bakımından karşılaştırılarak aralarında önemli farklılıklar tespit edilmiştir²³. Çarkta üretilen kapların yarısını oluşturan tabak ve çanaklar el yapımı sığ çanakların üç katından fazla sayıda olmasına karşın, el yapımı kapların yarısını oluşturan derin çanaklar çarkta üretilenlerin üç katından fazladır. Bunun yanı sıra geleneksel çanaklar genellikle derin, fakat küçük boyutlu, Yeni Assur çanakları sığ, ancak daha geniştir. Buna göre, geleneksel olarak sofrada küçük derin çanakları kullanan göçer topluluklar Yeni Assur döneminde yerleşik topluluklardan etkilenecek derinliği çok daha az, ama daha büyük çanakları tercih etmiştir. Çark üretimi bardakların elde üretilen bardakların dört katı fazla oluşu ve elde üretilen bardakların standart bardaklardan daha küçük hacimli ve daha kısa oluşu da benzeri bir farklılığı ortaya koymuştur. Standart Yeni Assur kaplarının elde üretilen taklitleri içerisinde de bardak ve çanaklar yoğunluktadır.

Bu durum, yerleşik toplulukların bireysel kaplar kullandığına ve sulu yemeklerin yanı sıra katı yemekleri de tükettiğine işaret etmektedir. Besin tüketimine yönelik kapların bu oranları dikkate alındığında, yerleşik topluluklar çorba benzeri etli yemeklerin yanı sıra tahıl, bakliyat, sebze gibi düz tabaklarda servis edilebilecek farklı yemek türlerini de tüketmiş görünmektedir. Yeni Assur döneminde yerli göçer topluluklar aynı coğrafyayı paylaştıkları yerleşik topluluklardan sofrada düzeni konusunda etkilenmiş görünmektedir. Buna karşın, el yapımı çömlekler çark yapımı çömleklerin 1,5 katıdır ve çapları çark yapımı olanlardan küçüktür. El yapımı çömlekler eşit sayıda boyunlu ve boyunsuz tiplere ayrılırken, çark yapımı çömleklerin dörtte üçüne yakını boyunludur. Bu da sofrada kaplarının aksine, pişirmede geleneksel kapların, besin depolamada standart çömleklerin tercih edildiğini göstermiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Arkeolojik bulgulardan yola çıkılarak ulaşılan bu sonuçların arkasında yatan nedenler ve bu değişim-dönüşüm süreçlerinin nasıl geliştiği, çeşitli sosyolojik ve arkeolojik yaklaşımlara göre yorumlandığında, ortaya çıkan tablo belirginleşmektedir.

²³ Emanet 2016: 46-49.

DÖNGÜSEL VE KÜLTÜR TARİHÇİLİĞİ YAKLAŞIMLARI

Sosyolojide uygarlıkların yükseliş ve düşüşlerindeki gelişme ve bozulma örüntülerine odaklanan döngüsel yaklaşım kapsamında, farklı toplumsal değişim kuramları geliştirilmiştir. İbn-i Haldun²⁴ gibi Oswald Spengler²⁵ de uygarlıkların biyolojik bir organizma gibi doğup büyüdüğü ve öldüğü, Arnold J. Toynbee de tarihin bir yükseliş ve çöküş döngüsü sergilediği, doğal ve diğer iç ve dış tehditlere karşı çözüm üreten toplumların varlığını sürdürdüğü görüşündedir²⁶. Alexandrovich Pitirim Sorokin'e göre ise toplumsal değişim bir farklılaşma ve bütünleşme sürecidir ve çöken kültürlerin bazı özellikleri yok olurken, bazı özellikleri varlığını sürdürür²⁷. Sosyo-kültürel sistemde değişimler zamanda ve mekânda gerçekleşen nitel ve nicel farklılaşmalar yoluyla gerçekleşir ve olgular aralarında anlamlı, nedensel bağlar kurar²⁸. Olguların rakamlarla ifade edilebilecek yönlerinde meydana gelen artış ve azalmalar ile sabitlikler, değişimin boyutunu verir. Göçer toplum yapısına dış faktörlerin belirlediği talepleri doğrultusunda eklenen yeni öğeler, mevcut öğeleri değiştirir ve dönüştürür²⁹.

Yukarı Dicle havzasındaki göçer grupların Yeni Assur döneminde çevrelerinden etkilenecek yarı yerleşik düzene geçmesi, çark yapımı kaplar kullanması ve bunları elde taklit etmesi farklılaşmalara, buna karşın eskiden kalan el yapımı yerel kapların kullanılması ve hayvancılığın ekonominin esasını oluşturmayı sürdürmesi, bütünleşmeyi sağlayan alt sistemlere örnek oluşturmaktadır.

Arkeolojik araştırmalarda elde edilen bulgular 20. yüzyılın ilk yarısında kültür tarihçiliği yaklaşımı ile değerlendirilmiştir. Kültürlerin etnik gruplarla özdeşleştirilmesi, kültürün göçler ve yayılışlarla ile diğer toplumlara geçtiği anlayışını temel alan Kültürel Süreklilik ve Yayılmacı Arkeoloji anlayışına göre kültürel benzerlikler ilişkilerden kaynaklanır ve birbiriyle ilişkili özellik ve kurumlardan oluşan "kültür kompleksleri" göç gibi dış etkilerle açıklanır. Bu yaklaşıma göre Yukarı Dicle havzasındaki bu topluluklar bir kültür grubu olarak ele alınıp, Orta Assur krallığı bölgeden çekilince kuzeyden bölgeye yapılan göçler ile ilişkilendirilebilir. Halk hareketliliği yoluyla bölgeye gelen göçer gruplar, Yeni Assur krallarının nüfus aktarımları ile güçlendirdiği yerleşik tarımcı nüfustan etkilenecek yarı yerleşik-yarı göçer yaşam tarzını benimseyip onların kullandığı

standart kapları da kullanarak sofrayı düzenlerini değiştirmişler, yerleşiklere benzemeye başlamışlardır. Buna karşın, kendi öz kültürleri olan el yapımı yerel kaplarını kullanmayı sürdürerek de devamlılığı sağlamışlardır. Assur sonrasında yarı yerleşik-yarı göçer toplulukların izlerinin kalmayışı, buna karşın göçer yaşam tarzının sürmesi de bu yaklaşıma göre öz kültürün devamlılığı şeklinde açıklanabilecektir.

YAPISALCI-İŞLEVSELÇİ VE SÜREÇSEL YAKLAŞIMLAR

Sosyolog Émile Durkheim'ın Yapısal-İşlevselci yaklaşıma göre toplumsal yapıda her unsurun bir işlevi vardır ve toplumsal değişim, işlevlerin yerine getirilmesi ile yakından ilişkilidir. Toplumsal değişime evrimci ve bütünleşmeci bir yaklaşım geliştiren Talcott Parsons toplumu, farklılaşmış kurumların birbirini tamamlayan işlevlere sahip olduğu, bir bütün olarak işleyen ve sürekli uyum üreten, kültürel sistemin belirlediği sınırları korumaya eğilimli bir sosyal sistem olarak tanımlar³⁰. Toplumsal sisteme uyum, hedefe ulaşma, bütünleştirme ve örüntüleri muhafaza etme işlevleri, sistemin varlığı için gereklidir.

Mübeccel B. Kıray'a göre toplumsal yapı mekân/çevre, nüfus, organizasyon ve değerler sisteminin karşılıklı etkileşimi ile uyum içerisinde³¹. Bu unsurlardan birisinin değişmesine bağlı olarak değişim ortaya çıkarken her unsur aynı hızda hareket etmez, toplumsal kurumlar eskiden örüntülerini belirli bir düzeyde sürdürür. Değişime rağmen eskiden beri elde üretilen yerel kapların kullanımının sürmesi de örüntüleri muhafaza etme işlevi ve M. Kıray'ın toplumsal kurumların eskiden örüntülerini belirli düzeyde sürdürme eğilimi kapsamındadır. Yeni Assur egemenliği sonrasında tekrar eski göçebe düzene dönüş de bu sayede kolay olmuş görünmektedir.

Robert K. Merton³² ise toplumsal yapı ile işlev arasında karşılıklı bir etkileşim öngörür. Gereksinimler karşılanıyorsa bir sistem işlevseldir, dengelidir ve varlığını sürdürür, aksi durumda değişme gereği ortaya çıkar. Yeni Assur sonrasında yarı göçer-yarı yerleşik yaşam tarzının değişmesi, bu işlevselci görüş bağlamında değerlendirilebilir.

Tarihsel bağlam yerine kültürlerarası Antropolojik yaklaşımlarla olguları açıklamaya çalışan³³. Süreçsel Arkeoloji yaklaşımı sistemlerin niçin ve nasıl değiştiğini, 1970'lerin sonlarına doğru geliştirilen Yapısal İşlevselci

²⁴ İbn-i Haldun 2011: 392-401.

²⁵ Spengler 1997: 128.

²⁶ Toynbee 1978: 182.

²⁷ Sorokin 1972: 256-258.

²⁸ Erkilet 2013: 17.

²⁹ Yazıcı 2016: 195.

³⁰ Parsons 1950; Aydın 2014.

³¹ Kıray 1964: 6.

³² Merton 1938.

³³ Shanks/Tilley 1987: 9-11; Gamble 2014: 23-26; Binford 1962.

Arkeoloji yaklaşımı ise sistemlerin işleyişini araştırır, insanların davranışlarının incelenmesine odaklanır³⁴. Maddi kültür kalıntılarındaki farklılaşmaları kültür ilişkileri olarak tanımlayan Düzgüsel (Normatif) Arkeoloji yaklaşımında, kültürün aralarındaki toplumsal mesafeler kapsamında kuşaktan kuşağa aktarıldığından hareketle kültür birimleri birbirinden ayrılarak değerlendirilir³⁵. Etnoarkeoloji yöntemi ile olguların canlandırılması esasına dayanan Ara Bağlayıcı Kuram, kültürlerin oluşum, gelişim ve değişim süreçlerinde nelerin varlığını sürdürdüğünden hareket eder³⁶.

Yukarı Dicle havzası göçer toplumunun kap üreticileri yerleşiklerin kullandığı standart kaplardan etkilenerek kendi teknolojileriyle yeni ve karma biçimler üretmiştir. Bu topluluklarının kullandığı kapların benzerlikleri ve farklılıklarının birbirleri ile olan ilişkileri analiz edilerek ve kap biçimleri ve boyutları ön plana çıkartılarak, insanların yaşam tarzlarındaki değişimler belirlenmiştir. Salat Tepe'deki Yeni Assur dönemi çukur barınaklarında ele geçen el yapımı kaplarla standart kapların aynı oranda olması aynı döneme tarihlenen kalıcı mevsimlik yerleşmelerle (Zeviya Tivilki) benzeşmektedir. Standart kapların kalıcı mevsimlik yerleşimlerde bir yüzyıl sonra daha da yoğun kullanılması (Kilokki Rabiseki), yarı yerleşik yaşama geçenlerde yerleşik kültürün baskınlaşma eğilimini göstermiştir. Bunun yanı sıra, yerli kap üreticisinin bir sonraki kuşağa aktardığı bilgilerin sürmesi, bu grupların Assur sonrasında tekrar geleneksel kültürlerine dönüşlerini kolaylaştırmış görünmektedir.

Sosyolog Ralph Dahrendorf'a göre her toplumda kaçınılmaz olarak her unsur, her an yaşanan bir değişime tabidir³⁷. Toplumsal bütünleşmenin temeli uzlaşma değil, otorite konumundakilerin kitlelere baskı ile boyun eğdirme gücüdür. Bu yaklaşıma göre göçerlerin yarı yerleşik yaşam düzenine geçişi, uyumdan çok baskıya boyun eğme olarak tanımlanabilecektir. Örneğin, 16. yüzyıl sonlarında Osmanlı devlet politikaları gereğince göçerler yaylak ve kışlak olarak kullandıkları birçok yerde sürekli yerleşmişlerdir³⁸. Bu durum toplumsal değişimleri ekonomik ve sosyal çatışmalarla açıklayan Marksist Arkeoloji yaklaşımları ile uyumlu görünmektedir. Yukarı Dicle havzasında Yeni Assur döneminde nüfus aktarımları ile tarımcı köylerden oluşan yerleşik topluluklar oluşturulması sırasında bazı göçer grupların, kendilerine uygulanan sistematik baskı sonucu yarı yerleşik yaşam tarzına geçmesi, bölgede görülen değişim ve dönüşümün bu yaklaşım kapsamında yorumlanmasına olanak vermiştir.

Charles Darwin'in evrim kuramının etkisiyle Sosyolog William Fielding Ogburn'a göre toplumsal değişme buluş, birikim, yayılma ve uyum sağlama ekseninde şekillenen kültürel evrimin bir sonucudur³⁹. Zihinsel yetenek, toplumsal talep ve kültürel öğelere bağlı olarak gerçekleşen yeni buluşlar kültürel tabana yayılır ve toplumsal sistem kendisini buna göre yeniden düzenler. Göçer gruplarda üretimde geleneksel araçlar kullanılması fiziksel koşullar, teknolojik imkânlar ve başka toplumlarla etkileşimden uzak olmaları nedeniyle yeni teknolojilerin üretilmemiş veya üretilmiş yeni teknolojiler kullanılmamıştır⁴⁰. Buna karşın, toplumsal değişim, göçer grupların kullandığı araç ve gereçlerde de değişimi beraberinde getirmiş, yerleşik toplumun yaşantısına taklit yoluyla uyum sağlanmıştır⁴¹. Yukarı Dicle havzasındaki göçebe toplulukların Yeni Assur döneminde yarı yerleşik-yarı göçer yaşam tarzına geçmeleri ve çark yapımı kapları da kullanmaları bu önerilere örnek oluşturmuştur.

1960'lı yıllarda gelişen karmaşık sistemler yaklaşımı, Sosyoloji ve Antropolojide Yeni-Evrimsi açıklamalara neden olmuştur. Julian H. Steward, Kültürel Çevrebilim Kuramında, benzer çevre koşullarında yaşayan toplumların benzer kültürlere sahip olduğunu ve insanlık tarihinde aileden devlete doğru bir evrim olduğunu savunur⁴². Biyolojik evrimin kültürlerin gelişimi için de söz konusu olduğunu savunan Evrimsi (Yeni-Darwin'ci) Arkeoloji akımında bir toplumun yaygın kültürel özelliklerinin başka süreçlerden etkilenmesi, nüfus aracılığıyla aktarımı, maddi kültür öğelerinin bir kültürden diğerine seçilerek alındığı ve kültürün buna göre yeniden biçimlendiği esastır⁴³. Yukarı Dicle havzasında göçer ve yarı göçerlerin yerleşiklerin çark üretimi kaplarını da kullanması ve taklitlerini de üretmesinin yanı sıra yaşam tarzlarını ve ekonomilerini fazla değiştirmemeleri, kültürel seçilime örnek oluşturabilecektir.

Bu analizlerden yola çıkılarak bu toplulukların bir ekonomik düzen çerçevesinde yaşamlarını sürdürdükleri, bu ekonominin getirdiği yaşam tarzının otlaklar arasında hareket eden göçer yaşam olduğu ön plana çıkar. Yeni Assur döneminde sayısı artan yerleşik topluluklardan etkilenme, bazı grupların yarı yerleşik yaşamı tercih ettiği, sofr düzenlerini onlara benzettiği, ancak, besin ekonomisinin hayvancılığa dayalı olması nedeniyle, kışlak ve yaylaklar arasında hareket ettikleri anlaşılar. Bu değişim ve dönüşüm, Yeni Assur tarım düzenlemelerinin de etkisiyle bir tercihe dönüşmüştür. Bir başka deyişle, farklı ekonomik ve toplumsal

³⁴ Trigger 2014: 303.

³⁵ Dinçol/Kantman 1969: 17-19.

³⁶ Gamble 2014: 30.

³⁷ Dahrendorf 1959: 162.

³⁸ Çiçek/Saydam 1996: 108-109; Yazıcı 2016: 197-198, 205.

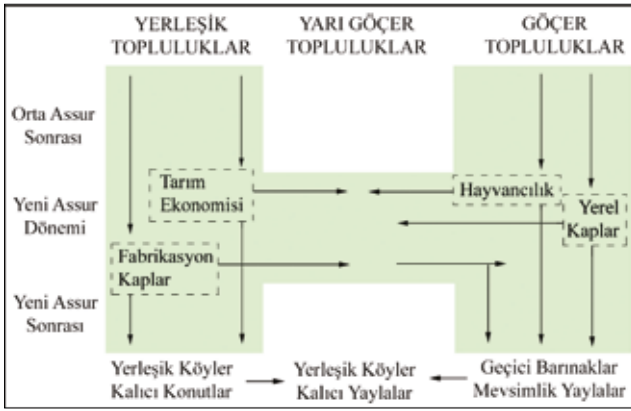
³⁹ Ogburn 1964.

⁴⁰ Yazıcı 2016: 201.

⁴¹ Güvenç 2008: 231.

⁴² Steward 1958; 1969.

⁴³ Gamble 2014: 23; Trigger 2014: 366.

Şekil 9: Dönemlere Göre Değişim ve Devamlılık / Change and Continuity Throughout Periods

düzenleri olan toplulukların aynı alanda yaşamaları ve çatışmaları, göçerlerin yerleşikliğe doğru geçirdikleri değişim aşamalarıdır. Buna göre, Assur sonrasında bu yaşam tarzının sürdürülmeye devam etmesi, siyasi baskının ortadan kalkmasından ve sürdürülmekte olan besin ekonomisinden kaynaklanmış olmalıdır.

POST-MODERN YAKLAŞIMLAR

Eski insanların sadece maddi kültür bakımından değil, birer toplumsal ve psikolojik varlık olarak nasıl yaşadıkları, nasıl davrandıkları, ne düşündüklerini anlamaya yönelik Post-Modern Arkeoloji yaklaşımları çeşitlidir. Davranışsal Arkeoloji buluntuları mekânsal ilişkilerle değerlendirme ve etnolojik maddi kültürle karşılaştırma yoluyla malzemelerin nasıl üretildiği, nasıl kullanıldığı ve nasıl dağıldığına ilişkin göstergelerin belirlenmesi ve kurgulanması yoluyla çözümler. Süreç Ötesi Arkeoloji yaklaşımı, arkeolojik bulgulardan elde edilen saptamaların nedenlerini sorgulayarak eski toplulukların değişen koşullara göre birbiri ve nesnelerle bağ kuran bireysel ve kültürel uyumalara ve yenilenme prensibine dayalı yorumlama anlayışıdır⁴⁴. Yaşam tarzının yanı sıra üretim çeşitliliğinden kaynaklanan çevreye ve yeni düzene uyumu ön plana çıkarmaktadır.

Yukarı Dicle havzasında hayvancılıkla geçinen gruplarda göçerlikten yarı-göçerliğe dönüşüm eğiliminin nedenleri sorgulanabilecektir. Göçer grupların hareketli yaşam tarzı Yeni Assur döneminde ortaya çıkan yeni siyasi düzenden ve sayıları artırılan yerleşik topluluklardan önemli ölçüde etkilenmiş olmalıdır. Bu etki ister baskı ister özenme ve taklit nedeniyle olsun, bazı göçer grupların yarı yerleşik-yarı göçer yaşam tarzına dönüşümlerine neden olmuştur. Hayvancılığa dayalı besin ekonomisi, göçer grupların

oluşum esasıdır. Buna karşın, siyasi düzenin ortaya çıkardığı farklı üretimler, aynı coğrafyada yaşayan göçer ve yerleşik toplulukların değiş-tokuşuna yol açmış olmalıdır. Yarı yerleşik yaşam tarzında topluluğun bir bölümü hayvan sürüleriyle birlikte yaylalara göçerken, kalıcı yerleşimde yaşamaya devam eden nüfus da tarımla uğraşarak karma bir besin ekonomisini tercih etmiş görünmektedir.

Farklı ürünler ve aynı coğrafyayı paylaştıkları yerleşik komşularının değişik yaşam tarzlarının etkisi bununla kalmamış, yerel üretilen kapların dışında, yerleşiklerin kullandığı standart kapları kullanmalarını da sağlamıştır. Bu durumda göçerler, yarı yerleşik düzende yerleşik tarımcı komşularını gözlemleyerek taklit etmiş olmalıdır. Kullanım tercihinin çeşitlendiği, standart fabrikasyon kapların elde üretilen taklitlerinde de gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, aynı tercih değişimi, salt göçer olarak yaşayan toplulukların çukur evlerinde de gözlenmiştir. Buna karşın, geleneksel olarak elde üretilen yerel kapların kullanımının sürmesi, büyük olasılıkla, yarı-yerleşik nüfusun bir bölümünün hayvan sürüleri ile yaylaya çıkmasından kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada arkeolojik kalıntıları incelenen topluluklar, yaşam tarzı ve besin ekonomisi bakımından yavaş değişim gösteren geleneksel bir toplum örneğidir. Değişim, politik uygulamalardan kaynaklanan, yarı yerleşik yaşam tarzının tercih edilmesi ve çevresindeki yerleşik topluluklardan etkilenen kap kacak tercihi üzerinden sofraya düzeni ve/veya pişirme alışkanlıklarında günlük yaşama yansıyan farklılıklarla tanımlanmıştır (Şekil 9). Sürekli göçen toplulukların bazılarının kalıcı yayla barınakları bulunan alanları tercih etmeleri de yaşam tarzındaki küçük ölçekli bir değişime arkeolojik örnek oluşturmuştur.

Yeni Assur dönemi sonrasında ortaya çıkan yeni durum, bu grupların tekrar eski yaşam düzenlerine dönüş yapmalarında etken olmuş görünmektedir. Eskiden beri sürdürdükleri hareketli yaşam tarzı ile hayvancılık ve el üretimi kapların devamlılığının yanı sıra, artık yarı yerleşik yaşam tarzının ve karma ekonominin yürütülmediği anlaşılmaktadır. Geleneksel üretimin ve hayvancılığın muhafaza edilmesi, bu toplulukların Assur sonrasında tekrar eski geleneklere ve göçer yaşam tarzına dönüşlerini kolaylaştırmış görünmektedir. Diğer taraftan, çark üretimi standart kapların bu dönemde de sürmesi, bazı kültürel değişimlerin terk edilmediğini, değişen koşullarda da sürdürüğünü göstermiştir.

⁴⁴ Gamble 2014: 23; Hodder 2013; Hodder/Hudson 2009: 27.

KAYNAKÇA

- ARKONAÇ, S. A. 2001.
Sosyal Psikoloji, İstanbul.
- AYDIN, K. 2014.
“Yapısal İşlevselci Teori ve Toplumsal Tabakalaşma”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 5/8. (2014): 213-239.
- BARTL, K. 1994.
“Die frühe Eisenzeit in Ostanatolien und ihre Verbindungen zu den benachbarten Regionen”, *Baghdader Mitteilungen* 25. (1994): 473-518.
- BARTL, K. 2001.
“Eastern Anatolia in the Early Iron Age”, *Migration und Kulturtransfer. Der Wandel vorderer- und zentralasiatischer Kulturen im Umbruch vom 2. zum 1. vorchristlichen Jahrtausend* (Eds. R. Eichmann/H. Parzinger). Bonn: 383-410.
- BINFORD, L. R. 1962.
“Archaeology as Anthropology”, *American Antiquity* 28/2. (1962): 217-225.
- ÇİÇEK, K./A. SAYDAM 1996.
“Osmanlı Devletinde Nüfus Hareketleri ve Yerleşme”, *Yeni Türkiye* 2/8. (1996): 102-124.
- D’AGOSTINO, A. 2011.
“The Upper Khabur and Upper Tigris Valleys between the End of the Late Bronze Age and the Beginning of the Iron Age: An Assessment of the Archaeological Evidence (Settlement Patterns and Pottery Assemblages)”, *Empires after the Empire. Anatolia, Syria and Assyria After Suppiluliuma II (ca. 1200/800-700 B.C.)* (Ed. K. Strobel). Firenze: 87-137.
- DAHRENDORF, R. 1959.
Class and Class Conflict in Industrial Society. Stanford.
- DİNÇOL, A. M./S. KANTMAN 1969.
Analitik Arkeoloji: Denemeler, Anadolu Araştırmaları III. İstanbul.
- DOĞAN, İ. 2000.
Sosyoloji. İstanbul.
- DÖNMEZER, S. 1982.
Sosyoloji. Ankara.
- EDİNSEL, K. 2014.
Sosyolojik Düşünme ve Çözümleme 1: Etkiler, Oluşum Süreçleri ve Etkiler. Auguste Comte, Herbert Spencer, Karl Marx ve Friedrich Engels, Emile Durkheim, Max Weber. İstanbul.
- EMANET, A. 2016.
“Yukarı Dicle Havzasında Göçer Topluluklarının Kullandığı Yeni Assur Kapları: Salat Tepe Örneği”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)* 4 (Haziran 2016): 41-60.
- ERDEM, A. Ü. 2009.
“Van Gölü Havzasında Bulunan Demir Çağı Yivli Çanak Çömleğinin Urartu Kalelerindeki Varlığı”, *Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat, Altan Çilingiroğlu’na Armağan* (Eds. H. Sağlamtimur/E. Abay/Z. Derin/A. Ü. Erdem/A. Batmaz/F. Dedeoğlu/M. Erdalkıran/M. B. Baştürk/E. Konakçı). İstanbul: 299-307.
- ERİM ÖZDOĞAN, A. 2007.
“Çayönü”, *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen). İstanbul: 57-97.
- ERKİLET, A. 2013.
Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları. Ankara.
- FOUCOULT, M. 1999.
Bilginin Arkeolojisi (Çeviren V. Urhan). İstanbul.
- FRANGIPANE, M. 2012.
“The Collapse of the 4th Millennium Centralised System at Arslantepe and the Far-Reaching Changes in 3rd Millennium Societies”, *Origini* 34. (2012): 237-260.
- GAMBLE, C. 2014.
Arkeolojinin Temelleri (Çeviren D. Kayıhan). İstanbul.
- GIDDENS, A. 1998.
Modernliğin Sonuçları (Çeviren E. Kuşdil). İstanbul.
- GIDDENS, A. 1999.
Toplumun kuruluşu (Çeviren H. Özel). Ankara.
- GUARDUCCI, G./N. LANERI 2010.
“Hirbemerdon Tepe During the Iron Age Period: A Case Study in the Upper Tigris River Region”, *Anatolica* 36. (2010): 17-65.
- GÜNERİ, S. 2002.
“Cultural Connections between Anatolia and Caucasus-Central Anatolia During the Late Bronze Age-Early Iron Age in the Light of the 1987 Sos Höyük Excavations and North-eastern Turkey Surveys, Carried out Between 1985-1997”, *Anatolia Antiqua* 10. (2002): 11-77.
- GÜVENÇ, B. 2008.
Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları. Ankara.

HANÇERLİOĞLU, O. 1986.
Toplumbilim Sözlüğü. İstanbul.

HARMANŞAH, Ö. 2012.

“Beyond Aşşur: New Cities and the Assyrian Politics of Landscape”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 365. (2012): 53-77.

HAVILAND, W. 2002.

Kültürel Antropoloji. İstanbul.

HODDER, I. 2013.

“Post Süreçsel ve Yorumlamalı Arkeoloji”, *Arkeoloji: Anahtar Kavramlar* (Çeviren S. Somuncuoğlu) (Eds. C. Renfrew/P. Bahn). İstanbul: 227-233.

HODDER, I./S HUTSON. 2010.

Geçmiş Okumak: Arkeolojiyi Yorumlamada Güncel Yaklaşımlar (Çeviren B. Toprak/E. Rona). Ankara.

IŞIKLI, M. 2011.

Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü: Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi. İstanbul.

İBN HALDUN 2011.

Mukaddime, Cilt 1 (Ed. S. Uludağ). İstanbul.

KARUL, N. 2011.

“Gusir Höyük”, *The Neolithic in Turkey: The Tigris Basin* (eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 1-17.

KHAZANOV, A. M. 1984.

Nomads and the Outside World (Çeviren J. Crookenden). Madison.

KIRAY, M. B. 1964.

Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası. Ankara.

KÖROĞLU, K. 2003.

“The Transition from Bronze Age to Iron Age in Eastern Anatolia”, *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions* (Eds. B. Fischer/H. Genz/E. Jean/K. Köroğlu). İstanbul: 231-244.

KÖROĞLU, K. 2008.

“Yukarı Dicle Bölgesinde yeni Asur Krallığı Sonrasına İlişkin Kültürel Değişimin Tanımlanması: Geç Demir Çağı ve Hellenistik Dönem’in İzleri”, *Muhibbe Darga Armağanı* (Eds. T. Tarhan/A. Tibet/E. Konyar), İstanbul: 335-343.

KÖROĞLU, K. 2016.

“Archaeological evidence for the provincial system of the Neo-Assyrian empire in Anatolia”, *The Provincial*

Archaeology of the Assyrian Empire, McDonald Institute Monographs (Eds. J. MacGinnis/D. Wicke/T. Greenfield). Cambridge: 309-320.

LANERI, N./A. D’AGOSTINO/M. SCHWARTZ/S. VALENTINI/G. PAPPALARDO 2006.

“Preliminary Report of the Archaeological Excavations at Hirbemerdon Tepe, Southeastern Turkey”, *Anatolica* 32. (2006): 153-188.

MALINOWSKI, B. 1990.

İnsan ve kültür (Çeviren M. F. Gümüş). Ankara.

MARRO, C. 2011.

“Eastern Anatolia in the Early Bronze Age”, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia* (Eds. S. R. Steadman/G. McMahon). Oxford: 290-312.

MARSHALL, G. 1999.

Sosyoloji Sözlüğü (Çeviren O. Akınhay/D. Kömürcü). Ankara.

MATNEY, T./M. ROAF/J. MCGINNIS 2002a.

“Archaeological Excavations at Ziyaret Tepe, Diyarbakır Province, 2000”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları* (Eds. N. Tuna/J. Greenhalgh/J. Velibeyoğlu). Ankara: 517-547.

MATNEY, T./M. ROAF/J. MCGINNIS/H. McDONALD 2002b.

“Archaeological Investigations at Ziyaret Tepe, 2000 and 2002”, *Anatolica* 28. (2002): 47-89.

MATNEY, T./M. ROAF/J. MCGINNIS/H. McDONALD 2004.

“Excavations at Ziyaret Tepe, 2001”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları* (Eds. N. Tuna/J. Greenhalgh/J. Velibeyoğlu). Ankara: 387-423.

MERTON, R. K. 1938.

“Social Structure and Anomie”, *American Sociological Review* 3/5. (1939): 672-682.

MÜLLER, U. 2003.

“A Change to Continuity: Bronze Age Traditions in Early Iron Age”, *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions* (Eds. B. Fischer/H. Genz/E. Jean/K. Köroğlu). İstanbul: 137-149.

ODED, B. 1979.

Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire. Wiesbaden.

- OGBURN, W. F. 1964.
Culture and Social Change. Chicago.
- ÖKSE, A. T. 2015.
“Doğu Anadolu Demir Çağı Kültürünün Güneye Yayılımı: Yukarı Dicle Havzasından Yeni Bulgular”, *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu, Bildiriler II* (Eds. M. Işıklı/B. Can). New Castle: 262-270.
- ÖKSE, A. T. 2016.
“Yukarı Dicle Havzası Tunç ve Demir Çağları Kırsal Yerleşimlerinde Nüfus Hesabı Üzerine bir Uygulama”, *TÜBA-AR 19*. (2016): 47-67.
- ÖKSE, A. T. 2017.
“Salat Tepe IV Mevsimlik Barınakları: Yukarı Dicle Havzasında Orta Çağ ve Sonrasında Göçerler”, *TÜBA-AR 21*. (2017): 149-174.
- ÖKSE, A. T. 2018.
“Dicle Vadisi’nde Yeni Assur Dönemi Mevsimlik Köyleri: Kilokki Tarlası, Kumru Tarlası, Salat Tepe”, *Assurlular: Dicle’den Toroslar’a Tanrı Assur’un Krallığı* (Eds. K. Köroğlu/S. F. Adalı). İstanbul: 436-452.
- ÖKSE A. T./A. GÖRMÜŞ 2009.
“Nomadic Way of Life in the Early Iron Age: A Study on the Evidence from Salat Tepe in the Upper Tigris Region”, *Proceedings of the XII. Symposium on Mediterranean Archaeology, BAR S 1909* (ed. H. Oniz). Oxford: 165-172.
- ÖKSE A. T./A. GÖRMÜŞ 2014.
“Demir Çağında Salat Tepe”, *Scripta: Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar, Veli Sevin’e Armağan* (Ed. A. Özfirat). İstanbul: 233-255.
- ÖKSE, A. T./N. ERDOĞAN/A. GÖRMÜŞ/E. ATAY/A. ÖNCÜ/A. YÜCEL/A. A. BAYRAKTAR/B. YÜCEL/H. LEVENT/H. AKAN/Y. ERDAŞ/M. EROĞLU/A. GÜNEŞ/Y. ATAY/S. TORPİL/Z. HAMİOĞLU GÜNEŞ/V. GÜRDİL ÖNCÜ/M. TURAN/S. ALTUN 2014.
İlisu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Projesi I: Demir Çağı. Mardin.
- ÖKSE, A. T./A. GÖRMÜŞ/I. T. ÖNEN/İ. ÇETİNKAYA/A. EMANET/E. BOZKURT/F. TAĞMA/E. OYBAK DÖNMEZ/D. SİLİBOLATLAZ BAYKARA (baskıda).
Salat Tepe Kazıları I: Demir Çağı.
- ÖZKAYA, V./O. SAN 2007.
“Körtik Tepe”, *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen). İstanbul: 21-36.
- PARKER, B. J. 1997.
“The Northern Frontier of Assyria: An Archaeological Perspective”, *Assyria 1995: Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project* (Eds. S. Parpola/R. M. Whiting). Helsinki: 217-244.
- PARKER, B. J. 2001.
The Mechanics of Empire: The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project. Helsinki.
- PARKER, B. J. 2003.
“Archaeological Manifestations of an Empire: Assyria’s Imprint on Southeastern Anatolia”, *American Journal of Archaeology 107/4*. (2003): 525-558.
- PARKER, B. J./A. CREEKMORE/E. MOSEMAN/S. SASAKI 2002.
“The Upper Tigris Archaeological Research Project (UTARP): A Preliminary Report from the Year 2000 Excavations at Kenan Tepe”, *İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları* (Eds. N. Tuna/J. Velibeyoğlu). Ankara: 613-643.
- PARSONS, T. 1950.
“The Prospects of Social Theory”, *American Sociological Review 15/1*. (1950): 3-16.
- POLAT, F. 2013.
Doğu Anadolu Yayla Kültürü ve Yayla Mimarisi. İstanbul.
- POSTGATE J. N. 1992.
“The land of Assur and the yoke of Assur”, *World Archaeology 23/3*. (1992): 247-263.
- RADNER, K. 2012.
“Mass Deportation: The Assyrian Resettlement Policy”, *Assyrian Empire Builders*. London. <http://www.ucl.ac.uk/sargon/essentials/governors/massdeportation/> (Erişim: 02.07.2018)
- ROSENBERG, M. 2007.
“Hallan Çemi”, *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen). İstanbul: 1-11.
- ROSENZWEIG, M. S. 2016.
“Cultivating Subjects in the Neo-Assyrian Empire”, *Journal of Social Archaeology 16/3*. (2106): 307-334.
- ROTHMAN, M. 2004.
“Beyond the Frontiers: Muş in the Late Bronze to Roman Periods”, *A View from the Highlands. Archaeological Studies in Honour of Charles Burney* (Ed. A. G. Sagona). Herent: 121-178.

SAGONA, A. G. 1999.

“The Bronze Age-Iron Age Transition in Northeast Anatolia: A View from Sos Höyük”, *Anatolian Studies* 49. (1999): 153-157.

SCHACHNER, A. 2003.

“From the Bronze to the Iron Age: Identifying Changes in the Upper Tigris Region: The Case of Giricano”, *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions* (Eds. B. Fischer/H. Genz/E. Jean/K. Köroğlu). İstanbul: 151-163.

SHANKS, M./C. TILLEY 1987.

Social Theory and Archaeology. Albuquerque.

SHILS, E. 2002.

“Gelenek (Çeviren H. Arslan)”, *İnsan Bilimlerine Prolegomena* (Ed. H. Arslan). İstanbul.

SOROKIN, A. P. 1972.

Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri (Çeviren M. Tunçay). Ankara.

SPENGLER, O. 1997.

Batının Çöküşü (Çeviren G. Scognamiglio/N. Sengelli). İstanbul.

STEWART, J. H. 1958.

“Problems of Cultural Evolution”, *Evolution* 12/2. (1958): 206-210.

STEWART, J. H. 1969.

“Cultural Evolution”, *Scientific American* 194. (1969): 69-80.

STOWASSER, B. 1984.

“İbn Khaldun’un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükselişi ve Çöküşü (Çeviren N. Abadan-Unat)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 39/1. (1984): 185-190.

TOYNBEE, A. 1978.

Tarih Bilinci, Cilt 1 (Çeviren M. Belge). İstanbul.

TRIGGER, B. G. 2014.

Arkeolojik Düşünce Tarihi (Çeviren F. Aydın). İstanbul.

WILKINSON, T. J./J. UR/E. BARBANES WILKINSON/M. ALTAWHEEL 2005.

“Landscape and Settlement in the Neo-Assyrian Empire”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 340. (2005): 23-56.

WILLCOX, G./M. SAVARD 2011.

“Botanical Evidence for the Adoption of Cultivation in Southeast Turkey”, *The Neolithic in Turkey: The Euphra-*

tes Basin (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 267-280.

YAKAR, J. 2000.

Ethnoarchaeology of Anatolia, Rural Socio-Economy in the Bronze and Iron Ages. Tel Aviv.

YAKAR, J. 2014.

Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları I. İstanbul.

YAZICI, M. 2016.

“Göçerlerde Toplumsal Yapı ve Çöküş Üzerine Kuramsal bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26/1 (2016): 191-208.

SİNOPE'DEN ATTİKA ETKİLİ İON BAŞLIKLARI

IONIC CAPITALS AFFECTED BY ATTICAN STYLE FROM SİNOPE

Makale Bilgisi

Başvuru: 14 Ekim 2019
Hakem Değerlendirmesi: 21 Ekim 2019
Kabul: 22 Kasım 2019

Article Info

Received: October 14, 2019
Peer Review: October 21, 2019
Accepted: November 22, 2019

DOI : 10.22520/tubaar.2019.25.009

Nazlı YILDIRIM *

Anahtar Kelimeler: Paphlagonia, Sinope, İon Başlığı, Mimari Bezeme, Attika, Atina

Keywords: Paphlagonia, Sinope, Ionic Order Capital, Architectural Decoration, Attica, Athens

ÖZET

Bu çalışmada Sinope Antik Kenti ve çevresinde tespit edilmiş olan, Attika etkili üç İon başlığı incelenmiştir. Bu başlıkların sahip oldukları uygulamalar Attika Bölgesi'nden özellikle Atina ve Sinope arasındaki kültürler arası etkileşimin somut izleri olarak değerlendirilebilir. Başlıkta bir yüzün kabartma diğer yüzün boyama tekniği ile yapılması; ekinus köşelerinde dairesel, düz bir işleme alanı oluşturulması; bezemesiz pulvinuslar ve düz bantlar şeklinde düzenlenmiş balteuslar gibi uygulamalar başlıklardaki söz konusu Attika etkilerini yansıtmaktadır. Bu uygulamalar ayrıca kentte dönemin popüler mimari uygulamalarını ve bezemelerini bilerek uygulayabilen, yerel bir atölyenin varlığı konusunda da önemli ipuçlarını barındırmaktadır.

* Dr. Öğretim Üyesi., Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 57000 Kampus/SİNOP

E-mail: nazliyildirim@sinop.edu.tr. ORCID: 0000-0002-2924-5111

Söz konusu çalışmanın her aşamasında verdikleri bilgi, destek ve yardımlar için başta Sayın Eray Aksoy olmak üzere Sinop Arkeoloji Müzesi'nin değerli arkeologları Sayın Asuman Dönmez ve Sayın Ercan Kanbur'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu çalışmada Paphlagonia Bölgesinde yer alan Sinope Antik Kenti (Kentte gerçekleştirilen en erken araştırmalar ve sonuçları konusunda: Akurgal 1956, 47-61; Erzen 1956, 69-72; Boysal 1959, 23-29. Kent konusunda geniş bilgi için: Barat 2012, 25-64) ve çevresinde tespit edilmiş olan üç İon başlığı incelenmiştir. Çalışma içerisinde, başlıkların hem A ve B yüzleri hem de yan yüzleri değerlendirilerek, başlıkların tipolojik benzerlerinin tespiti, hangi tür yapılara ait olabilecekleri ve tarihlendirilmeleri gibi konulara da ayrıca yer verilmiştir.

ABSTRACT

In this study, three Ionic capitals which were found in and around the ancient city of Sinope were investigated. The applications of these capitals can be considered as concrete traces of the intercultural interaction between especially Athens from the Attica Region and Sinope. One face being embossed and the other face painting; forming a circular, flat processing area at the corners of the echinus; applications such as undecorated pulvinus and balteus arranged in flat bands reflect these Attic effects. These practices also contain important clues about the existence of a local workshop in the city that can knowingly apply the popular architectural practices and decorations of the period.

TANIMLAMA**İON BAŞLIK 1****KAT. NO. 1 RES. 1A-D.**

İlk başlık örneğinin A ve B yüzünde (Res. 1a-b) abakus ve kanalisler, düz ve bezemesizdir. Volütler iki sarmallıdır. Volüt bantları astarsız ve köşeli hatlara sahiptir. Volüt kanalları, hafif içbükeydir. Volüt gözleri düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir.

Başlığın A yüzünde (Res. 1a) ekinus, beş yumurta bezemesinden oluşturulmuştur. Üstten düz kesilmiş sık dizimli yumurtalar, çevrelerindeki kabuklara büyük oranda bağımlıdır ve onlardan fazla derin olmayan ince bir oygu ile ayrılmaktadır. Kabuklar arasında yer alan, ince şeritler biçiminde şekillendirilmiş, yukarıdan aşağıya doğru düz olarak uzanan ok ucu bezemelerinin, kanatları vurgulanmamıştır. Volütlerin üzerinden ekinusa doğru uzanan çanak yaprakları, yalın ve oval bir bölüm şeklinde işlenmiştir. Çanaklardan çıkarak yumurtalara doğru uzanan palmet bezemeleri, üç yapraklıdır. Hacimli ve uzun bir şekle sahip olan yapraklardan en üstte olanı yukarıya doğru hafifçe hareketlidir. Palmetler, köşelerdeki iki yumurta bezemesinin üstten geniş bir bölümünü kapatmaktadır. Kymationları alttan sınırlandıran astragal profilli silme, bezemesizdir. Başlığın boyun bölümü yivlendirilmeden düz bırakılmıştır.

Başlığın B yüzünde (Res. 1b) oldukça belirgin ovolo profilli ekinus üzerinde yer alan İon kymationu, boyama tekniği ile oluşturulmuştur. Başlıkta kullanılan boyalar tam olarak korunamamıştır ancak dikkatlice bakıldığında, ekinus bölümünde yer alan İon kymationu ile kymationu altta sınırlandırılan astragal profilli silme üzerinde yer alan inci-boncuk bezemesine ait koyu renk izler hala görülebilir durumdadır (Res. 1c). Başlığın bu yüzünde volütlerin üzerinden ekinusa doğru uzanan çanak yaprakları yalın, oval bir bölüm şeklinde işlenmiştir. Çanaklardan çıkarak yumurtalara doğru uzanan palmetler işlenmemiş, onun yerine dairesel, düz bir işleme alanı oluşturulmuştur. Günümüzde bu bölümde kazıma ya da boyama tekniğine ait herhangi bir iz tespit edilememektedir.

Bu başlığın her iki yan yüzünde (Res. 1d) ortaya doğru daralan silindirik şeklindeki pulvinus, bezemesizdir. Pulvinus çerçeveleri düzdür. Pulvinusların orta bölümünde yer alan balteuslar, birbirine paralel iki düz bant şeklinde düzenlenmiştir. Bu bantlar pulvinus alınlığını aşarak abakusun alt silmesine kadar uzanarak sonlanmaktadır.

Resim 1a: Sinope İon Başlığı A Yüz. (N. Yıldırım / 15.11.2019) / *Ionic Capital from Sinope Face A.*

Resim 1b: Sinope İon Başlığı B Yüz. (N. Yıldırım / 15.11.2019) / *Ionic Capital from Sinope Face B.*

Resim 1c: Sinope İon Başlığı B Yüz Ayrıntı. (N. Yıldırım / 15.11.2019) / *Ionic Capital from Sinope Face B detail.*

Resim 1d: Sinope İon Başlığı Yan Yüz (N. Yıldırım / 15.11.2019) / *Ionic Capital from Sinope Side Face.*

İON BAŞLIK 2

KAT. NO. 2 RES. 2A-C.

Bu başlık örneği (Res. 2a-b) kyma reversa profilili, bezemesiz bir abakusa sahiptir. A ve B yüzleri aynı özelliklere sahip olan bu başlık, düz ve bezemesiz kanallıdır. Başlığın volütleri, üç sarmallıdır. Volüt bantları, astarsız ve köşeli hatlara sahiptir. Volüt kanalları, hafif içbükeydir. Volüt gözleri, düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiştir. Başlığın ovolo profilili ekinus bölümleri işlenmeden, boş bırakılmıştır. Volüt üzerinden ekinusa doğru uzanan çanak yaprakları düz ve çizgisel hatlar şeklinde biçimlendirilmiştir. Çanaklardan çıkan palmet yaprakları işlenmeyerek, bu bölümler dairesel, düz alanlar şeklinde boş bırakılmıştır. Başlık, alt bölümde sütun üst parçası olmaksızın sonlandırılmıştır.

Bu başlığın her iki yan yüzünde (Res. 2c) ortaya doğru daralan silindirik şeklindeki pulvinus, bezemesizdir. Pulvinus çerçeveleri düzdür. Pulvinusların ortasında, birbirine paralel iki düz bant şeklinde düzenlenmiş olan balteuslar, pulvinus alınlığını aşarak abakusun alt silmesine kadar uzanmakta ve burada sonlanmaktadır.

Resim 2a: Sinope İon Başlığı A Yüzü. (N. Yıldırım / 15.11.2019) / *Ionic Capital from Sinope Face A.*

Resim 2b: Sinope İon Başlığı B Yüzü. (N. Yıldırım / 15.11.2019) / *Ionic Capital from Sinope Face B.*

Resim 2c: Sinope İon Başlığı Yan Yüzü. (N. Yıldırım / 15.11.2019) / *Ionic Capital from Sinope Side Face.*

İON BAŞLIK 3

KAT. NO. 3 RES. 3A-C

Bu başlık örneğinde abakus bezemesizdir. Başlığın A ve B yüzünde (Res. 3a-b) volütler iki sarmallıdır. Volüt bantları, yuvarlak hatlar halinde astarlıdır. Volüt kanalları içbükeydir. Volüt gözleri düz ve sık bir yuva şeklinde düzenlenmiştir. Başlığın A ve B yüzlerinin ekinus bölümünde yer alan yumurta ve palmet bezemeleri kırılmış, bu bölümler büyük oranda tahrip olmuş durumdadır ancak var olan izlerden başlığın ekinuslarının kabartma tekniği ile oluşturulduğu ve bu bölümde aralarında mızrak ucu bulunan üç yumurta bezemesinin yer aldığı anlaşılabilmektedir. Sağ bölümde küçük bir bölümü kalmış olan yumurta bezemesinden, yumurtaların aşağıya doğru hafifçe sivrilmiş bir forma sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Resim 3a: Sinope İon Başlığı A Yüzü. (N. Yıldırım / 15.11.2019) / *Ionic Capital from Sinope Face A.*

Resim 3b: Sinope İon Başlığı B Yüzü. (N. Yıldırım / 15.11.2019) / *Ionic Capital from Sinope Face B.*

Resim 3c: Sinope İon Başlığı Yan Yüzü. (N. Yıldırım / 15.11.2019) / *Ionic Capital from Sinope Side Face.*

Başlığın yan yüzlerinde (Res. 3c) ortaya doğru daralan silindirik şeklindeki pulvinus, bezemesizdir. Pulvinus çerçevesi düzdür. Pulvinusun merkezinde yer alan balteus paralel iki düz bant şeklinde düzenlenmiştir ve bu bantlar abakusun alt silmesine kadar uzanarak burada sonlanmaktadır.

GENEL DEĞERLENDİRME

Yukarıda tanımlamaları yapılan İon başlıklarından 1 ve 2 nolu başlıklar, bezemesiz abakus, astarsız volüt bandı, nokta şeklinde düzenlenmiş volüt gözü ve boya kullanımı gibi benzer uygulamalara sahiptir. 3 nolu başlık, hem volütlerinin düzenlenişi hem de ekinusunun kabartma tekniği ile oluşturulması bakımından ilk iki başlıktan farklıdır. Her üç başlığın yan yüzlerinin düzenlenişi ise ortaktır.

1 ve 2 nolu başlıklarda en dikkat çeken uygulamalar, boya kullanımı ve ekinus bölümlerinin işlenmeden boş bırakılmasıdır. İlk başlık örneğinin B yüzünde yer alan izler, kymationun boya kullanılarak oluşturulduğunu kanıtlamaktadır (Res. 1c). 2 nolu başlıkta, kazıma ya da boyama tekniği ile yapılmış herhangi bir iz tespit edilememektedir ancak başlığın ekinus ve palmet bölümlerinin düz bir alan şeklinde düzenlenmesi, bezemelerin boya ile yapılmış olduğunu düşündürmektedir.

Antik Dönem'de bezemeleri boyama tekniği ile oluşturulan İon başlıklarının MÖ 6. ve 5. yüzyılda Attika Bölgesi kentlerinden özellikle Atina için karakteristik bir özellik olduğu bilinmektedir¹. İonia'ya özgü kanonik İon başlık tipolojisinin yerel bir çeşitlemesi olan bu başlıklar, kabartma yerine boyama tekniği kullanılarak oluşturulan bezeme unsurlarıyla İonia örneklerinden ayrılmaktadır². Konu hakkında ayrıntılı çalışmalar gerçekleştiren L. S. Meritt tarafından *Atina İon başlıkları* olarak da adlandırılan bu başlıklar, uygulamalardaki farklılıklar göz önünde bulundurularak 5 tipe ayrılarak, sınıflandırılmıştır³.

MÖ 6. yüzyıl örnekleri çoğunlukla adak sütunlarına⁴ ait olan bu başlık tipinde genel olarak abakus ve ekinus üzerinde yer alan bezemeler kırmızı, mavi, sarı ve siyah gibi canlı ve kontrast renkler kullanılarak oluşturulmaktadır. Konu ile ilgili olarak örneğin Atina Agorası'nda ele geçen önemli bir İon başlığında⁵ (Res. 5a) bezemeler kontrast renkler kullanılarak, boyama tekniği ile oluşturulmuştur. Başlığın kabartma tekniğinde yapılmış olan volütlerinin dış kontürü, ince bir mavi bant ile belirginleştirilmiştir. Abakus üzerinde yer alan İon kymationu, kırmızı zemin üzerine mavi renk yumurtalar

ile oluşturulmuşken, ekinus üstte kırmızı renkte dalgalar ve dama motifleri ile bu motiflerin hemen altında ovolo profilili bölümde abakusun tam tersine mavi zemin üzerine kırmızı renk yumurta motifleri ile süslenmiştir.

Başlıklarda bir yüzün kabartma, diğer yüzün boyama tekniği ile yapılması⁶, boyama tekniği ile oluşturulacak olan palmetler için dairesel, düz bir alan oluşturulması⁷ gibi uygulamalar da yine bu başlıkların tipik özellikleri olarak kabul edilmektedir.

Atina Agorası'nda Hadrian ve Mnesikles Caddesi kazılarında ele geçen başlık (MÖ 5. yüzyılın ortaları)⁸, Stoa Poikile'de ele geçen başlık parçası (MÖ 460-450)⁹, Atina Agorası'nda Geç Roma Dönemi duvarı kazılarında ele geçen iki başlık (MÖ 5. yüzyılın üçüncü çeyreği)¹⁰, Atina Agorası'nda farklı yıllarda gerçekleştirilen kazılarda ele geçen iki başlık (MÖ 470-460)¹¹ ile Sounion Athena Tapınağı başlıkları (MÖ 5. yüzyıl ortaları)¹², bezemeleri boya kullanılarak oluşturulan önemli örneklerdir.

Atina dışında, Sounion¹³, Korinth¹⁴ ve Delphi¹⁵ kentlerinde; Samos¹⁶, Khios¹⁷, Delos¹⁸ ve Thasos¹⁹ gibi ada yerleşimlerinde ve Anadolu'nun Ephesos²⁰, Miletos²¹, Halikarnassos²² ve Mylasa²³ gibi kentlerinde de bezemeleri boya kullanılarak oluşturulan başlık örnekleri tespit edilmiştir²⁴.

⁶ Meritt IV. Tip içerisinde değerlendirdiği bu tekniği *yarı-yarıya teknik* olarak tanımlamaktadır. Meritt 1982, 86 Dipnot 4. Genel tanımlamalar ve örnekler için bk.: Meritt 1996, 136-139.

⁷ Meritt 1996, Pl. 37-6 Pl. 43-17A, B.

⁸ Meritt 1996, 147 No. 6 Fig. 2, 12 Pl. 37.

⁹ Meritt 1996, 147-150 No. 7 Fig. 1, 11 Pl. 37.

¹⁰ Meritt 1996, 154 No. 14A Fig. 2, 20 Pl. 40, 41; No. 14B Fig. 2, 21 Pl. 40, 41.

¹¹ Meritt 1996, 158 No. 16A Fig. 3, 23 Pl. 42; No. 16B Fig. 3, 24 Pl. 42-43.

¹² Meritt 1996, 158-163 No. 17A Fig. 25 Pl. 43. Ayrıca Attalos Stoası'nda ele geçen başlık parçası örneği (Meritt 1996, 163 No. 17B Fig. 26 Pl. 43) ile Güney Stoa II'de ele geçen benzer örnekler de (Meritt 1996, 163 No. 17C Fig. 27 Pl. 43) Sounion Athena Tapınağı'na ait olarak değerlendirilmektedir. Konu hakkında bk.: Meritt 1993, 320-323.

¹³ Meritt 1993, 321-323 Fig. 14-19.

¹⁴ Meritt 1993, 319 Fig. 10-12; Meritt 1996, 137 Pl. 46.

¹⁵ Meritt 1993, 319 Fig. 7-9; Meritt 1996, 137 Pl. 46.

¹⁶ Buschor 1957, 20 Beil. 21-3.

¹⁷ Boardman 1959, 206 Pl. 28.

¹⁸ Fraisse/Llinas 1995, 186 Fig. 389-390.

¹⁹ Martin 1972, 315-318 Fig. 8, 9, 12.

²⁰ Alzinger 1978, 507-516 Pl. 149.

²¹ Weber 1996, 86 Abb. 4-6.

²² Baran 2010, 49-53 Lev. 42-2.

²³ Baran 2009, 59-65 Fig. 1-9; Baran 2010, 60-63 Lev. 53-55.

²⁴ İon başlığı olmasa da Larisa kenti kazılarında ele geçen bir Aioli başlığının palmetlerinde de kırmızı boya izleri tespit edilmiştir. Bk.: Mendel 1914, 37-39.

⁵ Thompson 1960, 354-355 Pl. 77b-c; Meritt 1996, 154 No. 14A Fig. 2, 20 Pl. 40, 41.

Boya bezemelerin yanı sıra söz konusu başlıkların yan yüzleri de belirgin bir tipolojiye sahiptir. *Attika tipi*²⁵ olarak da adlandırılan bu yan yüz düzenlemesinde pulvinuslar, bezemesizdir. Pulvinusların merkezinde yer alan balteuslar, sayısı bir ile dört arasında değişkenlik gösteren, düz ya da astragal profilli bantlar şeklinde düzenlenmiştir²⁶. Örneğin Propylon, Nike ve Erekhtheion Tapınakları gibi önemli Atina yapılarında bu pulvinus ve balteus düzenlemesine sahip başlıklar kullanılmıştır²⁷. Söz konusu pulvinus ve balteus tipolojisi Attika etkisiyle MÖ 5. yüzyıldan başlayarak farklı çeşitlemeleriyle Anadolu İon başlıklarında da kullanılmışlardır²⁸.

TİPOLOJİK VE STİLİSTİK DEĞERLENDİRME

İON BAŞLIK 1

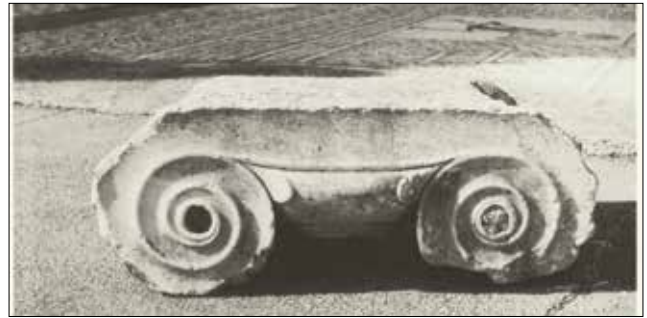
Başlıkta en dikkat çeken uygulama, ekinus bölümünün A yüzünde kabartma, B yüzünde boyama tekniğiyle bezenmiş olmasıdır (Res. 1a-b). Başlığın belirgin ovolo profilli ekinusu ve ekinusu alttan sınırlandıran astragal üzerinde görülen, günümüze kadar korunarak gelmiş olan izler, başlıkta boya kullanıldığını kesin olarak kanıtlamaktadır (Res. 1c).

Başlıkta ekinusun bir yüzde kabartma diğer yüzde boyama tekniği ile oluşturulması, Meritt'in sınıflandırmasında «IV. Tip» grubuna dahil edilebilir. Attika yarattığı olarak kabul edilen ve *yarı yarıya teknik* olarak da tanımlanan bu tip başlıklarda ekinus, bir yüzde kabartma diğer yüzde boyama tekniğiyle oluşturulmuştur²⁹. Odeon³⁰, Attalos Stoası³¹ ve Hadrian Kütüphanesi³² gibi Atina yapılarında ele geçen örneklerin yanı sıra Delphi³³ ve Korinth³⁴ gibi kentlerde ele geçen başlıklar önemli örneklerdir³⁵.

Bu grup içerisinde Sinope başlığı ile stilistik açıdan tam olarak karşılaştırma yapılabilecek benzer bir örnek tespit edilemese de adı geçen başlıklar arasında Delphi İon başlığı, tipolojik olarak en yakın karşılaştırma örneğini sunmaktadır (Res. 4a-c). Bir adak sütununa ait olan bu başlığın A yüzünde (Res. 4a) düz kanalis üzerinde bir yazıt yer almakta; bu yazıta göre, Atinalı Markos oğlu Leonteus'un Delphi vatandaşı olması anılmaktadır³⁶. Hem Sinope hem de Delphi örneklerinde, bir yüz kabartma tekniğinde yapılmış diğer yüzlerin ekinus ve palmet bölümleri boyama için boş bırakılmıştır. Her

Resim 4a: Delphi İon Başlığı A Yüz. / *Ionic Capital from Delphi Face A. Meritt 1996, Pl. 46.*

Resim 4b: Delphi İon Başlığı B Yüz. / *Ionic Capital from Delphi Face B. Meritt 1996, Pl. 46.*

Resim 4c: Delphi İon Başlığı Yan Yüz. / *Ionic Capital from Delphi Side Face. Meritt 1996, Pl. 46.*

iki başlığın B yüzünde (Res. 1b-4b) belirgin bir ovolo profiline sahip olan ekinus, pürüzsüz ve düz bir yüzey

²⁵ Bingöl 1980, 51.

²⁶ Meritt 1982, 86-87.

²⁷ Atina *Attika tipi* başlıkların yan yüz tipolojisi ve örnekler konusunda bk.: Bingöl 1980, 51-52.

²⁸ Anadolu'da M.Ö. 5. yüzyılın sonlarından itibaren *Attika tipi* çeşitlendirilerek balteusun bitkisel motiflerle bezendiği yeni bir balteus tipi de kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu Anadolu örnekleri konusunda ayrıntılı bilgi için bk.: Bingöl 1980, 52-55; Baran 2010, 158-159. Anadolu'da bu pulvinus ve balteus düzenlemesi Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde de kullanılmaya devam etmiştir. Bingöl 1980, 80-81.

²⁹ Bu uygulamanın Atinalıların MÖ 6. yüzyılda İonia başlıklarıyla ilk karşılaştıklarında kendi başlık özelliklerini de kullanarak yeni bir versiyon yaratmaları sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Meritt 1996, 136.

³⁰ Meritt 1996, 163-166 No. 18 Figs. 1, 28 Pl. 44.

³¹ Meritt 1996, 166-167 No. 19 Figs. 1, 29 Pl. 44.

³² Wrede 1930, 196 Fig. 2-3 Beil. LXIII-2.

³³ Daux 1960, 756 Fig. 5; Meritt 1993, 319 Fig. 7-9; Meritt 1996, 137 Pl. 46.

³⁴ Meritt 1993, 319 Fig. 10-12; Meritt 1996, 137 Pl. 46.

³⁵ Konu ile ilgili geniş bilgi ve örnekler için bk.: Meritt 1982, 82 Dipnot 4; Meritt 1993, 319-320.

³⁶ Başlık 65 cm uzunluğunda, 26,5 cm yüksekliğinde ve 41,5 cm genişliğindedir. Yazıt ve başlık konusunda ayrıntılı bilgi için bk.: Daux 1960, 756 Fig. 5; Meritt 1993, 319 Fig. 7-9; Meritt 1996, 137 Pl. 46.

şeklinde işlenmiştir. Başlıkların bu yüzünde volütlerin üzerinden uzanan palmetler işlenmemiş ve bu bölüm dairesel, düz alanlar şeklinde biçimlendirilmiştir³⁷. Her iki başlık, farklı yüzlerde benzer tekniklerle oluşturulmuş olsa da başlıkların A yüzünde (Res. 1a-4a) kabartma şeklinde düzenlenen volüt ve kymationlar stilistik açıdan farklıdır³⁸. Başlıkların pulvinus ve balteus düzenlemelerinde de farklılıklar söz konusudur (Res. 1d- 4c)³⁹.

Sinope başlığının yan yüzlerinde (Res. 1c) ortaya doğru daralan bir form gösteren bezemesiz pulvinus, tipolojik olarak *Attika tipi*indedir. Attika örneklerinde balteus, sayısı birden dörde kadar değişkenlik gösteren astragal ya da düz formlu bantların yanyana dizilmesiyle oluşturulmaktadır⁴⁰. Sinope örneğinde birbirine paralel iki düz bant şeklinde düzenlenmiş olan balteuslar, aralarında boşluk bırakılarak yerleştirilmiş olmaları ile *Attika tipi* balteuslardan farklılaşarak, bu anlamda özgünleşmektedir⁴¹. Bu özgün uygulamalar, başlığın Attika tipini esas alan yerel bir çeşitleme olduğunu düşündürmektedir.

Değerlendirmeye alınan ilk başlık örneğinde (Res. 1a-c) düz ve bezemesiz abakus hemen her dönemde görülebilen, kentten kente, ekonomik duruma ve ustaların tercihlerine göre değişiklik gösterebilen bir uygulamadır⁴². Başlığın kanalisinin ve volüt kanallarının dış bükey olmaması onu Arkaik örneklerden ayırmaktadır⁴³.

³⁷ Her iki örnekte bu alanda boya kullanımına yönelik izler tespit edilemese de, palmet motiflerinin boya kullanılarak oluşturulduğu örnekler yine Attika'da söz konusudur. Bk.: Dipnot 9, 13.

³⁸ Örneğin Delphi örneğinde volüt bantları yuvarlak, ince bir şerit şeklinde, volüt gözleri yuvarlak bir yuva şeklinde düzenlenmiştir. Üstten bir astragal profili ile sınırlandırılmış olan hacimli yumurtaların etrafında yer alan kabuklar, daha ince bir form göstermektedir ve birbirine bitişik olan kabukların arasında yer alan ok ucu bezemelerinin alttan küçük bir bölümü görülmektedir.

³⁹ Delphi başlığında kütsel bir yapıya sahip olan pulvinusun ortasında yer alan balteus, birbirine bitişik yanyana iki yuvarlak bant şeklinde düzenlenmiş olması ile Sinope örneğinden ayrılmaktadır.

⁴⁰ Bingöl 1980, 51-52; Meritt 1996, Fig. 20, 21, 22, 28, 30, 31, 32, 33. Anadolu *Attika tipi* örnekleri konusunda bk.: Bingöl 1980, 72-73.

⁴¹ Nitekim Attika'nın Arkaik ve Klasik Dönem pulvinus ve balteus tipolojisinin etkisinde kalarak Anadolu'da yeni tiplerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bingöl'ün "III. Tip" olarak adlandırdığı bu yerel tiplerde balteus, bitkisel motiflerle süslenmekte ve farklı formlara sahip sınırlandırma bantları ile çevrelenmektedir. Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz.: Bingöl 1980, 80-81 Taf. 22-23.

⁴² Söğüt/Gürsoy 2016, 753.

⁴³ Arkaik Dönem başlıklarında kanalis ve volüt kanalları belirgin şekilde dışbükeydir. Bk.: Eran 2019, 471. Başlıklardaki bu dış bükey görünüm, Anadolu'da MÖ 6. yüzyılda, Yunanistan'da MÖ Erken 5. yüzyılda değişerek iç bükey bir profile dönüşmektedir. Bingöl 1980, 19.

Başlığın A yüzünün (Res. 1a) ekinus bölümünde yer alan kymation, beş yumurtadan oluşturulmuştur. Beş yumurtalı ekinus düzenlemesi, Arkaik Dönem'de ortaya çıkmış olsa da ekinustaki yumurta sayıları değişkendir⁴⁴. Başlıkta yer alan sık dizimli yumurtaların yuvarlak formu ve kabuklardan fazla derin olmayan ince bir oygu ile ayrılması Klasik Dönem örneklerini anımsatmaktadır. Örneğin Atina Agorası başlık örneği (MÖ 440-42)⁴⁵, Propylon başlıkları (MÖ 438-432)⁴⁶ ve Athena Nike Tapınağı başlıkları (MÖ 420-410)⁴⁷ ile Anadolu'dan Mikos Mezar Anıtı başlığı (MÖ 500-460)⁴⁸ ile Biga adak sütun başlığı (MÖ 500)⁴⁹ yumurtaların formu ve düzenlenişi açısından benzer örnekler olarak değerlendirilebilir.

Boya bezemeli başlık örneği, uygulamanın sahibi olarak kabul edilen Attika örnekleri ışığında MÖ 5. yüzyıl örnekleriyle yakınlaşmaktadır. Başlıkta ekinusun belirgin bir ovolo profiline sahip olması da bu tarihlendirmeyi destekler biçimdedir⁵⁰. Örneğin belirgin ovolo profilli bir ekinusa sahip olan boya bezemeli Mylasa örneği, hem dış bükey cephe düzenlemesi hem de Attika etkisi göz önünde bulundurularak MÖ 5. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilmiştir⁵¹. Sinope başlığının A yüzünde kabartma şeklinde düzenlenen kymationlar da stilistik açıdan bu tarihlendirmeye uygun bir yapı içerisindedir. Buna göre boya kullanımı, belirgin ovolo profilli ekinus ile kymationu oluşturan yumurtaların stili göz önüne alındığında başlığın MÖ 5. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmesi mümkün görünmektedir.

İON BAŞLIK 2

Bu başlık, volütleri kabartma tekniğinde yapılmış olmasına karşın her iki yüzde ovolo profilli ekinus ve palmet bölümlerinin işlenmeden düz bırakılmış olmasıyla dikkat çekicidir. (Res. 2a-b). Günümüzde herhangi bir boya izi tespit edilemese de başlıkta ekinus ve palmet bölümleri işlenmeyerek bu alanlarda dairesel, düz alanların oluşturulması, başlıkta boya kullanıldığını düşündürmektedir.

⁴⁴ Bu durumda coğrafi, dönemsel ya da yapısal anlamda kesin ve net bir sınıflandırma yapmak mümkün değildir. Örneğin beş yumurtalı kymation uygulaması MÖ 4. yüzyıldan başlayarak Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde de görülmektedir. Bingöl 1980, 43. Kymationu beş yumurtadan oluşturulmuş örnekler için bk.: Bingöl 1980, 26-30.

⁴⁵ Meritt 1982, 82-83 Pl. 12-b. d.

⁴⁶ Robertson 1929, Fig. 51.

⁴⁷ Hege/Rodenwaldt 1930, Pl. 71-73.

⁴⁸ Alzinger 1978, 514 Pl. 150 Abb. 6-7.

⁴⁹ Baran 2010, Lev. 48. 3.

⁵⁰ Meritt 1996, 138.

⁵¹ Baran 2009, 64-65.

Her iki yüzde boya kullanımına işaret eden bu başlık, Meritt'in sınıflandırmasında "II. Tip" grubuna dahil edilebilir. Bu grup yine Attika yaratısı olarak kabul edilmektedir⁵². Bu grup içerisinde Atina Agorası'nda ele geçen iki başlık⁵³ (MÖ 5. yüzyılın üçüncü çeyreği) her iki yüzde ekinusun boyama tekniği ile oluşturulması ile en yakın benzerliği sunmaktadır (Res. 5a-b)⁵⁴. Attika başlıklarının ovolo profilli ekinusu, düz bir yüzey şeklinde düzenlenmiş ve bu bölüm kontrast renkler kullanılarak İon kymationu, meander, dalga ve dama motifleriyle süslenmiştir⁵⁵.

Söz konusu örnekler yanında Hadrian ve Mnesikles Caddesi'nden ele geçen başlık parçası (MÖ. 460-450)⁵⁶ (Res. 6) ile Sounion Athena Tapınağı başlık parçasında (MÖ 5. yüzyıl ortaları)⁵⁷ (Res. 7) korunmuş olan boya izleri, hem ekinus hem de palmet bölümlerinin boyama tekniği ile süslendiğini kanıtlamaları açısından önemli örneklerdir. Söz konusu başlık örnekleri Sinope başlığındaki bu alanların da boyama tekniği ile oluşturulmuş olabileceği düşüncesini desteklemektedir.

Başlıkta, kabartma şeklinde düzenlenmiş kymation olmayışı, başlığı stilistik açıdan değerlendirmeyi oldukça zorlaştırmaktadır ancak benzer karşılaştırma örneklerini göz önünde bulundurarak başlığı MÖ 5. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirmek mümkündür.

İON BAŞLIK 3

Başlığın (Res. 3a-c) her iki yüzünde ekinus bölümü oldukça tahrip olmuş durumdadır ancak var olan izlerden, kabartma tekniği ile yapılmış olan ekinusun üç yumurtalı kymation ile süslendiği ve yumurtalar arasında mızrak ucu bezemelerinin kullanıldığı anlaşılabilmektedir. Başlık, her iki yüzde ekinusun kabartma tekniği ile oluşturulması ve volütlerin düzenlenişi bakımından, ilk iki örnekten farklıdır. Başlıkta astarlı volütler ve sık bir yuva şeklinde şekillendirilen volüt gözleri en dikkat çeken uygulamalardır.

Resim 5a: Atina İon Başlığı. I / *Ionic Capital from Athens*. Meritt 1993, 314.

Resim 5b: Atina İon Başlığı A Yüz. / *Ionic Capital from Athens Face A*. Meritt 1996, 14A Pl. 40-41.

Resim 5c: Atina İon Başlığı Yan Yüz. / *Ionic Capital from Athens Side Face*. Meritt 1996, 14A Pl. 40-41.

Volüt gözlerinin yuvarlak bir yuva şeklinde biçimlendirilmesi⁵⁸ ilk olarak Aiol başlıklarında görülen bir uygulamadır⁵⁹. Klasik Dönem'de yaygın bir şekilde görülen bu uygulama, Hellenistik Dönem'de tekil örneklerle bilinmektedir⁶⁰. Sinope örneği ile benzer şekilde hem astarlı volüt hem de yuva

⁵² Bu grup konusunda ayrıntılı bilgi ve örnekler için bk.: Meritt 1996, 129-131.

⁵³ İlk başlık 1.235 m uzunluğunda ve 45.9 cm yüksekliğindedir. Meritt 1996, 154 No. 14A Fig. 2, 20 Pl. 40, 41; İkinci başlık 1.202 m uzunluğunda, 39.2 cm yüksekliğinde ve 78.3 cm genişliğindedir. Meritt 1996, 154-158 No. 14B Fig. 2, 21 Pl. 40, 41.

⁵⁴ Başlıkların volütleri iki sarmalıdır ve palmet motifleri kabartma tekniği ile oluşturulmuştur. Başlıklar bu yönüyle Sinope örneğinden farklılaşmaktadır.

⁵⁵ Bk.: Dipnot 6.

⁵⁶ Meritt 1996, 147 No. 6 Fig. 2, 12 Pl. 37.

⁵⁷ Meritt 1996, 163 No. 17B Fig. 26 Pl. 43.

⁵⁸ Araştırmacılar tarafından bu yuvaların renkli cam, metal ya da değerli bir taşla süslenmiş olduğu düşünülmektedir (Söğüt/Gürsoy 2016, 755-756) ancak Sinope örneğinde böyle bir uygulamanın varlığı konusunda destekleyici bilimsel bir veri yoktur.

⁵⁹ Örneğin Neandria Tapınağı başlıklarında volüt gözleri benzer şekilde yuvarlak bir yuva şeklinde biçimlendirilmiştir. Dinsmore 1973, 61 Fig. 21.

⁶⁰ Örneğin MÖ 155-125 yıllarına tarihlendirilen Priene Agorası Kuzey Portik başlıkları. Bk.: Rumscheid 1998, Kat. no. 305. 11-12 Taf. 166- 1. 3. 5. 6. Roma Dönemi'nde bu uygulama kullanılmamaktadır. Söğüt/Gürsoy 2016, 755-756.

Resim 6: Atina İon Başlığı. / *Ionic Capital from Athens Meritt 1996, 6 Pl. 37.*

Resim 7: Sounion Athena Tapınağı İon Başlığı. / *Ionic Capital from Temple of Athena at Sounion Meritt 1996, 17B Pl. 43.*

şeklinde biçimlendirilmiş volüt gözü uygulamaları örneğin Priene Athena Tapınağı (MÖ 350-323) ⁶¹, Halikarnassos Mausoleumu (MÖ 350) ⁶², Knidos Apollon Kutsal Alanı Propylonu (Geç Klasik Dönem) ⁶³, Stratonikeia (Geç Klasik Dönem) ⁶⁴, Kos Asklepios Kutsal Alanı B Tapınağı (MÖ 300-270) ⁶⁵ ve Samos Heraionu (MÖ 300) ⁶⁶ gibi MÖ. 4. yüzyıl başlıklarında görülmektedir.

Başlığın bezemesiz pulvinusu ve paralel iki düz bant şeklinde düzenlenen balteusu ilk iki örnekle paralel şekilde abakusun alt silmesine uzanarak sonlanmaktadır (Res. 3c). Başlığın hem A ve B yüzü hem de yan yüz düzenlemeleri genel olarak değerlendirildiğinde, kentte boyama tekniği ile oluşturulan Attika etkili İon başlıklarının yanı sıra Anadolu'nun genelinde görülen kanonik İon başlığı uygulamalarının da takip edilerek uygulandığını kanıtlamaktadır. Başlıklarda gözlemlenen özgün balteus düzenlemesi, erken dönem uygulamalarının geç dönemlerde de devam ettiğini ve *Attika tipi* yan yüz düzenlemesinde herhangi bir tipolojik değişikliğe gidilmediğini ortaya koymaktadır.

Tahribat nedeniyle başlığın kymationlarında stilistik değerlendirme yapılamasa da, astarlı volüt

ve yuvarlak bir yuva şeklinde düzenlenen volüt gözü uygulamaları, başlığı MÖ 4. yüzyıl Anadolu örnekleriyle yakınlaştırmaktadır. Hellenistik Dönem'de nadir örnekle bilinen volüt gözü uygulamasının Roma Dönemi'nde görülmemesi de yapılan bu tarihlendirmeyi desteklemektedir.

SONUÇ

Değerlendirmeye alınan ilk başlık örneğinde korunmuş olan boya izleri, ekinusda bulunan İon kymationu ile ekinus altında yer alan inci-boncuk bezemelerinin boyama tekniği ile oluşturulduğunu kanıtlamaktadır. İkinci başlık örneğinin üzerinde herhangi bir boya izi tespit edilemese de Attika örnekleriyle olan tipolojik benzerlikler, bu başlıkta da boya kullanıldığı düşüncesini desteklemektedir. Boya izleri olasılıkla günümüze ulaşmamıştır.

Antik Dönem'de pek çok yapının boyama tekniği ile süslediği bilirse de zaman içerisinde doğal iklim şartlarının etkisiyle pek çoğu solarak ya da silinerek günümüze ulaşmamışlardır⁶⁷. Anadolu'da boya bezemeli örneklerin nadir olması nedeniyle özellikle ilk İon başlığı, önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Genel olarak İon başlıklarında korunmuş olan boya izleri, Attika örnekleriyle bağlantı kurmayı zorunlu kılmaktadır çünkü boya kullanımı ile İonia örneklerinden ayrılan bu başlık tipinin yaratıcısı olarak, Attika kabul edilmektedir⁶⁸. Konu ile ilgili olarak bu başlıklar Attika Bölgesi'nden özellikle Atina kenti ile Sinope arasındaki kültürler arası etkileşimin, mimari açıdan somut izleri olarak değerlendirilebilir⁶⁹ çünkü Attika ile Sinope arasındaki kültürler arası etkileşimin izleri antik kaynaklar⁷⁰,

⁶⁷ Wilson 2010, 530-531.

⁶⁸ Anadolu'da karşılaşılan nadir örnekler de Attika etkili olarak değerlendirilmektedir. Örneğin Mylasa kentinden bir İon başlığındaki boya kullanımı, Attika etkisi ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Baran 2009, 61-62.

⁶⁹ Konu hakkında ayrıca bk.: Inaishvili / Khalvashi 2012, 506-507.

⁷⁰ Yunanistan kentleri ile Sinope arasında önemli ilişkiler olduğu konusunda antik yazarlardan Plutarkhos çok önemli bilgiler vermektedir. MÖ 436 yılında gerçekleştirilen Pontus Seferi'nde, Perikles'in komutanlarından Lamakhos'u 13 gemiyle Sinope'de bıraktığını; kentin tiranı Temesileos'un yenilmesinin ardından, Atina'dan Sinope'ye 600 kolonist daha gönderildiğini bildirmektedir (Plutarkhos, XX. Ayrıca bk.: Aslan 2007, 53). Konu hakkında ayrıca Strabon, Pseudo-Skymnos ve Rodoslu Apollonios gibi antik yazarlar da önemli bilgiler vermektedir. Örneğin adı geçen yazarlara göre Thessialı Deimakhos oğlu Autolykos, kardeşleri Deileon ve Philogios ile birlikte Karadeniz Bölgesi'ne yerleşmiş ve Argonotlar Seferi'ne katılmışlardır (Strabon, XII. 3. 11; Pseudo-Skymnos, 941-946; Rodoslu Apollonios, II. 955-961). Strabon ayrıca Sinope halkının Theselyalı Autolykos'u ktistes olarak kabul ettiğini, kentin ona bir tanrı gibi saygı gösterdiğini ve kahramanın var olan heykelinin Lucullus tarafından götürüldüğünden bahsetmektedir. Kentte ayrıca Autolykos'un bir de kehanet merkezi vardır. Strabon, XII. 3. 11.

⁶¹ Rumscheid 1998, Kat. no. 293.3 Taf. 142-143.

⁶² Rumscheid 1998, Kat. no. 64.3 Taf. 46.6.

⁶³ Rumscheid 1998, Kat. no. 88.3 Taf. 58.1.

⁶⁴ Söğüt/Gürsoy 2016, 755-756.

⁶⁵ Rumscheid 1998, Kat. no. 95.2 Taf. 60. 5.

⁶⁶ Rumscheid 1998, Kat. no. 334. 1 Taf. 178. 1.

seramik⁷¹, mezar steli⁷² ve sikke⁷³ gibi buluntularla da takip edilebilmektedir. Dolayısıyla Sinope İon başlıkları, kentin Attika Bölgesi ile ticari ve kültürel bir ilişki içerisinde olduğu düşüncesini, mimari açıdan güçlendirmektedir⁷⁴.

Başlıklarda gözlemlenen farklılıklar bu örneklerin, Attika tipini esas alan yerel çeşitlemeler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum başlıkların yan yüzlerinde gözlemlenen özgün balteus düzenlemesiyle de rahatlıkla anlaşılabilir.

Başlıkların sahip olduğu özellikler ayrıca kentte hem Yunanistan hem de Anadolu'nun popüler mimari uygulamalarını takip ederek uygulayabilen yetenekli ustalara sahip, yerel bir mimari heykeltraşlık atölyesinin varlığı konusunda önemli ipuçlarını da sunmaktadır. Karadeniz kıyısı boyunca coğrafi ve stratejik olarak önemli bir konuma sahip olan Sinope kentinin⁷⁵, MÖ 6. yüzyılın başlarından MÖ 4. yüzyılın sonlarına kadar pişmiş toprak mimari bezemeler ürettiği⁷⁶ de göz önüne alındığında; Arkaik Dönem'den başlayarak Roma Dönemi sonlarına kadar⁷⁷ faaliyet göstermiş önemli bir atölyenin bulunduğunu; bu çalışma içerisinde değerlendirmeye alınan örnekler ışığında bu atölyenin erken dönemlerde Attika'nın popüler mimari uygulamalarını da yakından takip ettiğini ortaya koymaktadır. Başlıklarda gözlemlenen farklılıklar ise yerel ustaların özgün yorumları olarak değerlendirilebilirler.

Söz konusu başlıkların hangi tür yapıda kullanılmış olduğunu kesin olarak tespit etmek oldukça zordur. İlk başlık örneği, Müze Müdürlüğü'nce yapılan bir

sondaj kazısında bulunmuştur. Söz konusu alanda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında antik bir yapının varlığı tespit edilmiştir⁷⁸. Alanda gözlemlenen duvar, havuz ve taban döşemesi gibi kalıntılar, bu yapının olasılıkla bir konut ya da villa olduğuna işaret etmektedir. Başlığın küçük boyutları da anıtsal bir yapıdan daha çok konut mimarisi ile bağlantılı olduğunu düşündürmektedir ancak kesin sonuçlar için daha kapsamlı kazı çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Diğer iki başlık sistemli bir araştırmadan elde edilmediği için hangi tür yapıda kullanılmış olduklarını tespit etmek şimdilik mümkün değildir ancak başlıkların boyutları, kaliteli işçilikleri ile benzer karşılaştırma örnekleri göz önüne alındığında kentin önemli kamu yapılarında kullanılmış olduklarını düşünmek mümkündür⁷⁹.

Kentin günümüze kadar kesintisiz olarak yerleşim görmüş olmasının yanısıra hemen her dönemde, yeni bir yapı için önceden var olan mimari malzemelerin devşirme olarak kullanılması⁸⁰ kentte inşa edilen yapıların ve mimari elemanların tespit edilmesini neredeyse imkansız hale getirmektedir. Söz konusu çalışma içerisinde değerlendirmeye alınmış olan başlıklar, kentin antik dönem mimarisi hakkında bilgi sunmaları açısından oldukça önemlidir. İlerleyen dönemlerde hem kent hem de bölgede gerçekleştirilecek kapsamlı kazı ve araştırmalarla konu hakkındaki bilgilerimizin artması mümkün olacaktır.

⁷¹ 1950 yılından itibaren Sinope kentinde gerçekleştirilen kazılarda ele geçen Attika seramikleri MÖ 6. yüzyıldan itibaren iki kültür arasında güçlü bir etkileşim olduğunun ipuçlarını vermektedir. Bk.: Akurgal 1956, 50; Boysal 1959, 23-29.

⁷² İki kültür arasındaki söz konusu etkileşimin izleri mezar stelleri ile de takip edilebilmektedir. Konu ile ilgili mezar steli örnekleri MÖ 5. yüzyılın başlarından itibaren ithal edilen ürünlerin yanı sıra kentte Attika etkisinde stel üretiminin yapılmış olabileceğini işaret etmektedir. Konu ile ilgili olarak bk.: Akurgal/Budde 1956, 20-23; Durugönül 1992, 97-107; Sağlan/Bağdatlı Çam 2017, 117-134.

⁷³ Sinope sikkelerinde bir anda görülen değişim ve gelişim, benzer şekilde Atina etkisi ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Bk.: Keleş 2015, 52-54.

⁷⁷ Sinope kentinde var olan ilgili arkeolojik veriler bu yerel atölyenin çok geç dönemlere kadar faaliyet göstermiş olduğunu düşündürmektedir. Konu ile ilgili olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun geç yıllarında adı "Palatia" olan Saraylar (Prokonnesos) yerleşiminde yaşayan ve ocaklarda çalışan Yunan kökenli ustalar 1923'ten sonraki nüfus mübadelesinde Yunanistan'a gönderilmiş, yerlerine Sinop-Ayancık'tan getirilen ustalar yerleştirilmiştir. Anadolu'daki taş ustalarının hemen tümünün Sinop'tan gelmesi nedeniyle taş ustaları genellikle *Sinophular* olarak anılmışlardır. Bu durum bölgede uzun süren bir taş işçiliği geleneği olduğunun ipuçlarını ayrıca vermektedir. Konu ile ilgili olarak bk.: Albustanlıoğlu 2006, 8 Dipnot 19; Asgari 1978, 469.

⁷⁸ Kazının yapıldığı bu alan Sinop Balatlar Kilisesi'ne oldukça yakındır. Balatlar olarak adlandırılan yapının ilk evresi, Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilen bir İmparatorluk Hamamı'dır. Kilise alanında gerçekleştirilen araştırmalarda Klasik, Hellenistik ve Erken Roma Dönemleri'ne ait küçük buluntular ele geçmesine karşın Hamam inşa edilirken var olan yapıların ortadan kaldırılması nedeniyle erken dönem mimari kalıntıları konusundaki bilgiler sınırlıdır. Balatlar Yapı Topluluğu konusunda genel bilgiler için bk.: Köroğlu/İnanan/Korucu/Alper 2019, 21-38.

⁷⁹ Antik yazarlardan Strabon kentin kamu yapıları hakkında şu bilgileri vermektedir: "*Kent surlarla, güzel bir şekilde çevrili olup, ayrıca gymnasium, agora ve sütunlu caddelerle gösterişli bir şekilde süslenmiştir.*" (Strabon, XII. 3.11). E. Akurgal da konu hakkında şu bilgileri vermektedir: "*Sinop hafriyatında bundan başka, önünde bir sunağı ve üç bir tarafı stoalarla çevrili bir mabed meydana çıkarılmıştır.*" Ancak söz konusu bu stoa hakkında başka bir bilgi bulunmamaktadır (Akurgal 1956, 50). 1826 yılında kenti gezen Fransız coğrafyacı Verneur da çizmiş olduğu plan üzerinde agora, stoa, tiyatro, nymphaeon, gymnasium ve çok sayıda tapınağa işaret etmektedir ancak günümüzde bu yapılar modern yerleşim nedeniyle tespit edilememektedir. Bk.: Verneur 1826, 257-263.

⁸⁰ Kent surlarında kullanılan devşirme malzemeler konusunda bk.: Redford 2014.

KATALOG**Katalog No 1:** Res. 1a-d**Müze Envanter No:** 2017/34A**Buluntu Yeri:** Sinop Ada Mahallesi, 251 Ada, 121-122-123 Parsel. Sondaj Kazısı.**Malzeme:** Kumtaşı**Ölçüler:**

Başlık Yük.:	13 cm
Ön Bölüm Gen.:	35 cm
Abakus Uz. - Gen. - Yük.:	28.5 x 28.5 x 2 cm
Volüt Gen. - Yük.:	12 x 12 cm
Volüt Bant Kalınlık:	8mm
Ekinus Gen.- Yük. - Der.:	16 x 5 x 3.5 cm
Yan Bölüm Gen.:	25 cm
Balteus Gen. Yük.:	8 x 5 cm
Balteus Bant Gen.:	8 mm

A Yüz Korunma Durumu ve Tanımlama (Res. 1a): Başlığın abakusunda küçük kırılmalar ve aşınmalar, her iki volüt kenarlarında küçük kırılmalar söz konusudur. Bezemesiz abakus. Düz ve bezemesiz kanalis. Astarsız iki sarmallı volüt. Köşeli hatlara sahip volüt bantları. Düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiş volüt gözleri. Ekinus bölümünde beş yumurtadan oluşturulmuş İon kymationu. İnce şeritler biçiminde şekillendirilmiş, yukarıdan aşağıya doğru düz uzanan, uçları vurgulanmamış ok ucu bezemeleri. Ekinus köşelerinde hacimli ve uzun yapraklar şeklinde biçimlendirilmiş, köşelerdeki iki yumurta motifinin üstten geniş bir bölümünü kapatan üç yapraklı palmetler. Yivlendirilmemiş boyun.

B Yüz Korunma Durumu ve Tanımlama (Res. 1b-c): Abakus kenarlarında küçük kırılma ve aşınmalar, sol volütün alt köşesinde ve sağ volütün kenarlarında kırılma ve aşınmalar söz konusudur. Bezemesiz abakus. Düz ve bezemesiz kanalis. Astarsız iki sarmallı volüt. Köşeli hatlara sahip volüt bantları. Düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiş volüt gözleri. Belirgin ovolo profil ve düz yüzeyli ekinus üzerinde, boyama tekniği ile oluşturulmuş İon kymationu. Kymationu alttan sınırlandırılan astragal profil silme üzerinde boyama tekniği ile oluşturulmuş

inci-boncuk bezemesi. Ekinusun her iki köşesinde köşe palmetleri yerine dairesel, düz bir işleme alanı.

Yan Yüz Korunma Durumu ve Tanımlama (Res. 1d): Pulvinus çerçevelerinde aşınma ve kırılmalar. Bezemesiz pulvinus. Birbirine paralel iki düz bant şeklinde düzenlenmiş, pulvinus alınlığını aşarak abakusun alt silmesine kadar uzanarak sonlanan balteuslar.

Tarihlendirme Önerisi: MÖ 5. yüzyıl ortaları.**Katalog No 2:** Res. 2a-c**Müze Envanter No:** 11.1.2001**Buluntu Yeri:** Sinop Kıbrıs Caddesi**Malzeme:** Mermer**Ölçüler:**

Başlık Yük.:	16 cm
Ön Bölüm Gen.:	66 cm
Abakus Uz. - Gen. - Yük.:	50.5 x 50.5 x 4 cm
Volüt Gen. - Yük.:	19.5 x 20.5 cm
Volüt Bant Kalınlık:	6mm
Ekinus Gen.- Yük. -Der.:	26.5 x 7 x 3 cm
Yan Bölüm Gen.:	43.7 cm
Balteus Gen. Yük.:	11 x 8 cm
Balteus Bant Gen.:	1 cm

A ve B Yüz Korunma Durumu ve Tanımlama (Res. 2a-b): A yüzde abakusun her iki köşesinde kırılmalar, sağ ve sol volütün alt ve üst kenarlarında kırılma ve aşınmalar söz konusudur. B yüzde başlık ortadan başlayarak sol volüte doğru kırılmıştır. Sağ ve sol volüt kenarlarında küçük kırılmalar söz konusudur. Kyma reversa profil bezemesiz abakus. Düz ve bezemesiz kanalis. Astarsız, üç sarmallı volüt. Köşeli hatlara sahip volüt bantları. Düz bir nokta şeklinde biçimlendirilmiş volüt gözleri. Boş bırakılmış ovolo profil ekinus. Ekinusun her iki köşesinde çizgisel hatlarla işlenmiş

palmet çanakları. Çanaklardan çıkan dairesel, düz yüzeyli bir bölüm.

Yan Yüz Korunma Durumu ve Tanımlama (Res. 2c):

Pulvinus çerçevelerinde aşınma ve küçük kırılmalar. Bezemesiz pulvinuslar. Birbirine paralel iki düz bant şeklinde düzenlenmiş, pulvinus alınlığını aşarak abakusun alt silmesine kadar uzanarak sonlanan balteuslar.

Tarihlendirme Önerisi: MÖ 5. yüzyılın üçüncü çeyreği.

Sağda korunan mızrak ucu bezemesi dışında ekinusun tamamında yoğun kırılma söz konusudur. Bezemesiz abakus. Düz ve bezemesiz kanalis. Astarlı, üç sarmallı volüt. Yuvarlak, sık bir yuva şeklinde düzenlenmiş volüt gözleri.

Yan Yüz Korunma Durumu ve Tanımlama (Res. 3c):

Pulvinus çerçevelerinde aşınma ve kırılmalar söz konusudur. Bezemesiz pulvinuslar. Birbirine paralel iki düz bant şeklinde düzenlenmiş, pulvinus alınlığını aşarak abakusun alt silmesine kadar uzanarak sonlanan balteuslar.

Tarihlendirme Önerisi: MÖ 4. yüzyıl.

Katalog No 3: Res. 3a-c

Müze Envanter No: 3.1.1995

Buluntu Yeri: Sinop Çiftlik Köyü

Malzeme: Kumtaşı

Ölçüler:

Başlık Yük.:	20 cm
Ön Bölüm Gen.:	56 cm
Abakus Uz. - Gen. - Yük.:	43 x 38 x 4 cm
Volüt Gen. - Yük.:	16 x 16 cm
Ekinus Gen.- Yük.:	26 x 6 cm
Yan Bölüm Gen.:	37 cm
Balteus Gen. Yük.:	11.5 x 8 cm
Balteus Bant Gen.:	1 cm

A Yüz Korunma Durumu ve Tanımlama (Res. 3a):

Abakusta küçük aşınmalar, sol volütün alttan büyük bir bölümü; sağ volütün ise alttan küçük bir bölümü kırılmıştır. Sağda korunan yumurta bezemesi dışında ekinusun tamamında yoğun kırılma söz konusudur. Bezemesiz abakus. Düz ve bezemesiz kanalis. Astarlı, üç sarmallı volüt. Yuvarlak, sık bir yuva şeklinde düzenlenmiş volüt gözleri.

B Yüz Korunma Durumu ve Tanımlama (Res. 3b):

Abakusta küçük aşınmalar, sol volütün kenarları ve sağ volütün alttan büyük bir bölümü kırılmıştır.

ANTİK KAYNAKÇA**PLUTARKHOS**

Plutarch's Lives. In Ten Volumes III. Pericles and Fabius Maximus Nicias and Crassus (Çev. Bernadotte Perrin 1932). Great Britain.

PSEUDO-SKYMNOS

(Khioslu Symnos'a Ait Olduğu Söylenen) Anonymus Periegesis (Çev. Ş. Kileci 2017). *LIBRI III*: 56-127.

RODOSLU APOLLONİOS

Argonautika (Çev. A. Çokona 2018). İstanbul.

STRABON

Antik Anadolu Coğrafyası. Geographika: XII-XIII-XIV (Çev. A. Pekman 2000). İstanbul.

MODERN KAYNAKÇA

AKURGAL, E. 1956.

"Sinop Kazıları", *TAD VI/1*: 47-61.

AKURGAL, E. / BUDDE, L. 2006.

Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Sinope. Ankara.

ALBUSTANLIOĞLU, T. 2006.

Dokimeion Işığında Roma İmparatorluk Döneminde Mermer Kullanımı. İmparatorluk Yönetimindeki Anadolu Mermer Ocaklarının İşletme Stratejisi ve Organizasyonu (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi. Ankara.

ALZİNGER, W. 1978.

"Athen und Ephesos im fünften Jahrhundert vor Christus", *Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, 23-30/IX/1973 (Ed. E. Akurgal). Ankara: 507-516.

ASGARİ, N. 1978.

"Roman and Early Byzantine Marble Quarries of Proconnesus", *Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, 23-30/IX/1973 (Ed. E. Akurgal). Ankara: 467- 480.

ASLAN, M. 2007.

Mitridates VI Eupator. Roma'nın Büyük Düşmanı. İstanbul.

BAKKER, K. A. 1999.

A Corpus of Early Ionic Capitals (Yayınlanmamış Doktora Tezi). University of Pretoria. Pretoria.

BARAN, A. 2009.

"Mylasa Antik Kentinden Boya Bezemeli Bir İon Başlığı", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)* 23: 59-75.

BARAN, A. 2010.

Hekatomnidler Öncesinde Karia Mimarisi. Ankara.

BARAT, C. 2012.

"La ville de Sinope, reflexions historiques et archeologiques", *Sinope. The Results of Fifteen Years of Research Proceedings of the International Symposium*, 7-9 May 2009 (Ed. D. K. Tezgör). Leiden: 25-64.

BARLETTA, B. A. 2001.

The Origins of the Greek Architectural Orders. Cambridge.

BİLLOT, M. F. 2012.

"Terrescutes architecturales de Sinope de l'époque archaïque à l'époque hellénistique", *Sinope. The Results of Fifteen Years of Research Proceedings of the International Symposium*, 7-9 May 2009 (Ed. D. K. Tezgör). Leiden: 217-359.

BİNGÖL, O. 1980.

Das ionische Normalkapitell in hellenistischer und römischer Zeit in Kleinasien. IstMitt Beih. 20. Tübingen.

BOARDMAN, J. 1959.

"Chian and Early Ionic Architecture", *AntJ* 39: 170-218.

BOYSAL, Y. 1959.

"Sinop'un En Eski Buluntuları ve Kolonizasyonu Hakkında", *TAD VIII/2*: 23-29.

BUŠKIKH, A. V. 2017.

"Local Architectural Styles in the Northern Black Sea Region (With a Particular Focus on the Ionic Order)", *The Northern Black Sea in Antiquity. Networks, Connectivity and Cultural Interactions* (Ed. V. Kozlovskaya). Cambridge: 192-230.

BUSCHOR, E. 1957.

"Altsamischer Bauschmuck", *AM* 72: 1-34.

DAUX, G. 1960.

"Chronique des fouilles et découvertes archeologiques en Grèce en 1959", *BCH* 84: 617-874.

DİNSMOOR, W. B. 1973.

The Architecture of Ancient Greece. New York.

DURUGÖNÜL, S. 1992.

"Grabstele der Nana aus Sinope", *Studien zum antiken Kleinasien II*, *AMS* 8: 97-107.

- ERAN, Y. 2019.
Arkaik Dönem Tapınakları. Anıtsal Hellen Mimarlığına Giriş. İstanbul.
- ERZEN, A. 1956.
“Sinop Kazısı 1953 Yılı Çalışmaları”, *TAD VI/1*: 69-72.
- FRAÏSSE, P./ LLINAS, C. 1995.
Documents d'architecture hellénique et hellénistique. Exploration Archéologique de Délos. Paris.
- HEGE, W./RODENWALT, G. 1930.
Die Akropolis. Berlin
- İNAİSHVİLİ, N./ KHALVASHİ, M. 2012.
“Sinope an Imports on the Black Sea Litteral of South-West Georgia”, *Sinope. The Results of Fifteen Years of Research Proceedings of the International Symposium, 7-9 May 2009* (Ed. D. K. Tezgör). Leiden: 487-509.
- KELEŞ, V. 2015.
“Sikkeler Işığında Karadeniz’de Grek Etkisi (Güney Bölge)», *Uluslararası Doğu Anadolu-Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler II* (Eds. M. Işıklı/B. Can). Cambridge: 51-59.
- KÖROĞLU, G./ İNANAN, F./KORUCU, F./GÜNGÖR ALPER, E. 2019.
“Sinop Balatlar Yapı Topluluğu Kazılarında 2010-2015 Yılları Arası Sürdürülen Çalışmalarının Genel Sonuçları”, *Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 21-24 Ekim 2015* (Eds. C. Ünal/C. Gürbıyık). Ankara: 21-38.
- MARTİN, R. R. 1972.
“Chapiteaux ioniques de Thasos”, *BCH* 96: 303-325.
- MCGOWAN, E. P. 1997.
“The Origins of the Athenian Ionic Capital”, *Hesperia* 66: 209-233.
- MENDEL, G. 1914.
Catalogue des Sculptures. Greques, Romaines et Byzantines Tome Second. İstanbul.
- MERİTT, L. S. 1982.
“Some Ionic Architectural Fragments from the Athenian Agora”, *Studies in Athenian Architecture, Sculpture and Topography, Hesperia Suppl. 20*: 82-92, 204-205.
- MERİTT, L. S. 1993.
“The Athenian Ionic Capital”, *Eius Virtutis Studiosi: Classical and Postclassical Studies in Memory of Frank Edward Brown Studies in the History of Art* 43: 314-325.
- MERİTT, L. S. 1996.
“Athenian Ionic Capitals from the Athenian Agora”, *Hesperia* 65/2: 121-174.
- REDFORD, S. 2014.
İktidar İmgeleri. Sinop İçkalesindeki 1215 Tarihli Selçuklu Yazıtları. İstanbul.
- ROBERTSON, D. S. 1929.
A Handbook of Greek and Roman Architecture. Cambridge.
- RUMSCHEİD, F. 1994.
Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus. Mainz am Rhein.
- SAĞLAN, S. / BAĞDATLI ÇAM, F. 2017.
“Sinope’den Hellenistik Döneme Ait İki Mezar Steli”, *TÜBA-AR* 21: 117-134.
- SCHAZMANN, P. 1923.
Das Gymnasion. Der Tempelbezirk der Hera Basileia. AvP VI. Berlin.
- SÖĞÜT, B./GÜRSOY, F. 2016.
“Stratonikeia’den Geç Klasik Döneme Ait Bir İon Başlığı”, *Havva İşkan’a Armağan. LYKIARKHISSA* (Eds. E. Dündar/Ş. Aktaş/M. Koçak/S. Erkoç). İstanbul: 751-768.
- THOMPSON, H. A. 1960.
“Activities in the Athenian Agora: 1959”, *Hesperia* 29/4: 327-368.
- VERNEUR, J. T. 1826.
Journal des Voyages. Decouvertes et Navigations Modernes ou Archives Geographiques. Paris.
- WEBER, B. F. 1996.
“Zum spätarchaïschen Tempel auf dem Mengerevtepe bei Milet”, *Säule und Gebälk. Zu Struktur und Wandlungsprozeß griechisch-römischer Architektur. Bauforschungskolloquium Berlin 1994. Diskussionen zur archäologischen Bauforschung* 6 (Ed. E. L. Schwandner). Mainz: 84-9.
- WILSON, N. G. 2010.
Encyclopedia of Ancient Greece. New York.
- WREDE, W. 1930.
“Ein ionisches Kapitell in Athen”, *AM* 55: 191-20.

NY CARLSBERG GLYPTOTEK MÜZESİ'NDE KORUNAN DÜVER BULUNTUSU PIŞMIŞ TOPRAK ANTEFİKSLER

TERRACOTTA ANTEFIXES FOUND AT DÜVER, IN THE NY CARLSBERG GLYPTOTEK MUSEUM, COPENHAGEN

Makale Bilgisi

Başvuru: 16 Ocak 2019
Hakem Değerlendirmesi: 29 Ocak 2019
Kabul: 22 Kasım 2019

Article Info

Received: January 16, 2019
Peer Review: January 29, 2019
Accepted: November 22, 2019

DOI : 10.22520/tubaar.2019.25.010

Sedat AKKURNAZ *

Anahtar Kelimeler: Düver, Arkaik Dönem, Antefiks, Mimari Terrakotta, Anadolu, Arkeoloji

Keywords: Düver, Archaic Period, Antefix, Architectural Terracotta, Anatolia, Archaeology

ÖZET

Bu makalede, Burdur İli, Merkez İlçesi sınırları içindeki Yaraşlı Gölü kenarında yer alan ve antik ismi bilinmediği için arkeoloji dünyasında Düver olarak anılan yerleşimden bulunmuş bir grup pişmiş toprak antefiks incelenmiştir. Bilinmeyen yöntemlerle yurt dışına çıkarılmış olan ve dünyanın dört bir yanındaki müzelere dağılmış durumdaki Düver mimari terrakottalarının önemli bir kısmı ise günümüzde Kopenhag Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'nde korunmaktadır. 2008 yılında Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'nde Anadolu mimari terrakottaları üzerine yaptığımız çalışmalar sırasında belgelenen bu antefikslerin ölçüleri alınıp, fotoğrafları çekilmiş, kataloglama çalışmaları yapılmıştır. Arkaik Döneme ait olan bu antefiksler, nadir bulunan arkeolojik eserler olması nedeniyle, Arkaik Dönem Anadolu çatı kaplama elemanları hakkında son derece değerli bilgiler sunmaktadır. Makalenin amacı, söz konusu antefikslerin üzerlerindeki bezeklerin stili, işçiliği, yapım tekniği hakkında bilgiler vermek ve bezeklerin kökenini belirleyip, bölgeler arası atölye ilişkilerini saptamaktır. Kalıpta üretilen ve daha sonra boyanan bu eserlerin üretim aşamaları incelenmiş, kalıp tipleri, boyama üslupları ve kullanılan renkler tespit edilmiştir. Antefikslerin formu ve işlevi üzerinde durulmuş, Lydia, Ionia, Aiolis, Phrygia, Karia bölgelerinden bulunmuş benzer örnekler ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Üretim ilişkisi, gezici iş yapan usta-sanatçıların bölgeler arası faaliyetleri bu malzemeler üzerinden değerlendirilmiştir.

* Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın/TÜRKİYE E-mail: sakkurnaz@gmail.com.
ORCID: 0000-0001-5385-6222

ABSTRACT

In this article, a group of terracotta antefix are being examined, which were found in the mound of Düver – called so because the ancient name is unknown – at the shores of Yaraşlı Lake, within the limits of Merkez town, city of Burdur. A significant part of the Düver architectural terracottas which were transported out of the country by undetermined means and scattered all over the world, is being preserved in The Ny Carlsberg Glyptotek Museum in Copenhagen today. During our studies on the Anatolian architectural terracottas in The Ny Carlsberg Glyptotek Museum in Copenhagen in 2008, these antefixes have been documented, measured, photographed and catalogued. These terracotta antefixes from the Archaic Period are rare archaeological finds, these give invaluable information about Anatolian roofing elements in Archaic Period. The purpose of this article is to give information on their style, workmanship and embellishment technique of ornaments, determine the origin of the ornaments and ascertain interregional workshop relations. Production stages of works of these artefacts which were mould produced then painted, have been studied, their mould types, painting styles and the used colors have been detected. The forms and functions of the Antefixes have been discussed and the similar examples that were found from Lydia, Ionia, Aiolis, Phrygia and Caria have been compared. Production relationship and interregional activities of itinerant craftsman-artist have been explained through these materials.

1. GİRİŞ

Bu çalışmada, Burdur İli, Merkez İlçe sınırları içinde kalan ve antik ismi bilinmediği için arkeoloji dünyasında Düver olarak anılan Yaraşlı Gölü kıyısındaki yerleşimden bulunmuş olup, günümüzde Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'nde korunan bir grup pişmiş toprak antefiks ele alınmıştır. Düver'de bulunmuş olup, şu an dünyanın dört bir yanındaki müzelere dağılmış durumdaki mimari terrakottalar Anadolu genelinde bilinen en büyük mimari terrakotta gruplarından birini oluşturmaktadır. Zengin repertuvara sahip olan Düver mimari terrakottaları¹, yapılarda kullanıldıkları yere göre sınıflandırıldıklarında işlevlerine göre değişik gruplardan oluşmaktadır. Üzerinde figürlü sahnelerin işlenmiş olduğu geison kaplama plakaları, geometrik bezekli friz ve eğimli sima plakaları, lotuslu ve diş motifli yanal simalar, volutlü akroter, palmetli antefiksler, stroter ve kalypterlerin bir arada kalıplandığı kiremitler, yarım dairesel mahya kiremitleri, oluklu saçaklık kiremidi gibi ana başlıklar altında toplanabilir².

2008 yılında Ateşlier ile birlikte Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'nde korunan Anadolu kökenli mimari terrakottaları üzerine gerçekleştirdiğimiz çalışmalar³ sırasında, müzedeki sergi salonunda ve müze deposunda Düver buluntusu antefiksler ve plakalar olduğu tespit edilmiştir. Müzeye nasıl kazandırıldığı belli olmayan bu mimari terrakottalar, daha önceden müze adına basılmış katalog niteliğinde bir kitapta⁴ envanter numaraları yazılarak, buluntu yerleri belirtilmeden kısaca tanıtılmıştır. Çalışmalarımız sırasında söz konusu malzemeler arasında; üzerinde figürlü sahnelerin işlenmiş olduğu geison kaplama plakaları, geometrik bezekli friz ve eğimli sima plakaları, lotuslu ve diş motifli yanal simalar ve yarım disk biçimli antefiksler olduğu görülmüştür. Åkerström⁵, Thomas⁶, Greifenhagen⁷, Cummer⁸ ve Buzzi⁹ gibi araştırmacıların yayınlarıyla karşılaştırmalar yapılmış ve bu mimari terrakottaların Düver buluntusu olduğu anlaşılmıştır. Düver'den

gitmiş bu eserlerden sergide olanlar vitrinlerden çıkarılıp çalışılmış, sergilenmeyen eserler ise depoda incelenmiş, ölçüleri alınıp, detaylı fotoğrafları çekilerek, kataloglamaları yapılmıştır.

Bu makalenin konusunu oluşturan antefiksler söz konusu müze kataloğunda¹⁰ bazılarının fotoğrafları sunularak, envanter bilgileri ve kısmen hatalı olan ölçüleri verilip, başka herhangi bir değerlendirmede bulunulmadan, hatta buluntu merkezleri dahi belirtilmeden Arkeoloji dünyasının bilgisine sunulmuştur. Buzzi ise Zürih'te bulunan Düver mimari terrakottaları üzerine yazdığı bir kitapta Zürih grubunu inceleyip, değerlendirmeler yaparken, benzer örneklerin Kopenhag'da da olduğunu belirtip, Johansen tarafından yayınlanan müze kataloğunu referans göstermiş¹¹, ancak Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'nde korunan eserler üzerinde bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Kahya, Düver mimari terrakottaları üzerine yaptığı çalışmalarda dünyanın çeşitli müzelerine dağılmış durumdaki Düver antefikslerini incelemiş, alt gruplara ayırmış ve değerlendirmeler yapmıştır¹². Ancak, Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'nde korunan eserler hakkında, müze kataloglarından elde edilen sınırlı bilgiler ışığında yorumlar yapmak zorunda kalmış¹³, hatta bu çalışmada Katalog 9'da verilen 6 yapraklı palmet bezekli antefiks ile ilgili müze kataloğunda herhangi bir bilgi olmadığı için, tartışmalı olduğunu dile getirmiştir¹⁴. Ayrıca, Düver antefikslerinin bezeme repertuvarı, bezek kökeni ve stil işçilikleri üzerinde fazla durmadan, sınırlı örnekler üzerinde karşılaştırma¹⁵ yaparak, Sardeis etkileri gösterse¹⁶ de, bezekleri pek dikkate almadan form özelliği yönünden Phrygia geleneği taşıdığı¹⁷ sonucuna varmıştır. Dolayısıyla daha önceki yayınlarda kısaca değinilen Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'ndeki antefiksler gerçek ölçüleri verilerek, orijinal görünümünü yansıtan renkli fotoğraflar kullanılarak bu makaleye konu edilmiş, detaylıca değerlendirilmiştir.

Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'ndeki antefikslerin bezeme yönünden ortak özellikler sergilediği, üslup birlikteliği içinde olduğu görülür. Üzerlerindeki kabartma yapılmış 3, 5, 6 ve 7 yapraklı palmetler ve mazgal meanderler ile boyayla işlenmiş dörtgenler

¹ Åkerström 1964, 49-53, Fig. 1-4; Thomas 1964-65, 64-70, Fig.4-14; Åkerström 1966, 218-223, Abb. 70; Greifenhagen 1966, 44-47, Abb. 1-2; Cummer 1970, 29-71, Fig. 1-11, Lev. 1-8; Serdaroğlu 1982, 351, 354, Abb. 7; Johansen 1994, 233-235, Fig. 168-169, 173, 176-177; Buzzi 1999; Uçankuş 2002, 197-203; Glendinning 2007, 240-245; Kahya 2012; Kahya 2017, 81-118.

² Bu ana gruplamalar için öncelikle bk. Kahya 2012. Ayrıca bk. Akkurnaz 2013, 63-66, Lev. 12.

³ Ateşlier 2009, 155-156.

⁴ Johansen 1994, 232-237, Fig. 168-169, 173, 176-179.

⁵ Åkerström 1964, 49-53, Fig. 1-4; Åkerström 1966, 218-223, Abb. 70.

⁶ Thomas 1964-65, 64-70, Fig.4-14;

⁷ Greifenhagen 1966, 44-47, Abb. 1-2.

⁸ Cummer 1970, 29-71, Fig. 1-11, Lev. 1-8.

⁹ Buzzi 1999.

¹⁰ Johansen 1994, 235-236, Fig. 176-179.

¹¹ Buzzi 1999, 103, 108-110.

¹² Kahya 2012, 171-196; Kahya 2017, 94-95.

¹³ Kahya 2012, 174, 177, 179-181, 184-185, 471; Kahya 2017, 94-95.

¹⁴ Kahya 2012, 181, dn. 1; Kahya 2017, 94, dn. 126.

¹⁵ Kahya 2012, 180, 194; Kahya 2017, 94, 97.

¹⁶ Kahya 2012, 192, 306; Kahya 2017, 96.

¹⁷ Kahya 2012, 190, 192-193, 302-305, 310; Kahya 2017, 97, 105, 114.

ve serbest doldurma motifi gibi bezeklerin stilini ve işçiliği aşağıda ayrıntılı şekilde incelenmiş, çağdaş eserler üzerindeki benzer örneklerle karşılaştırmalar yapılmış, bezeklerin kökeni belirlenmiş, antefikslerin üretim tarihleri saptanmaya çalışılmıştır. Öte yandan, bu karşılaştırmalar sayesinde, üretim ilişkisi, gezici iş yapan usta-sanatçıların bölgeler arası faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Bu makalede ele alınan bir diğer konu ise antefikslerin üretim aşamaları olmuş, kalıplama ve boyama işçilikleri dikkate alınarak, yapım teknikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca mimari yönden incelenen eserler, Lydia, Ionia, Aiolis, Phrygia, Karia bölgelerinde bulunmuş mimari terrakottalardan benzer örnekler ile karşılaştırılmış, form özelliklerine ve işlevlerine dair değerlendirmeler yapılmıştır. Arkaik Dönemde bölgeler arası etkileşimler, sanatsal faaliyetler ve bölgeler arası ilişkiler saptanmaya çalışılmıştır.

Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'ndeki antefiksler, envanter numaraları, müze içindeki yerleri ve ölçüleri verilerek, detaylıca tanımlanıp, Katalog 1-9'da (fig. 1-9) sunulmuştur. Eserler birer mimari eleman olduğu için katalog sıralaması işlevlerine göre yapılmış, ölçüleri dikkate alınarak yaklaşık 20 cm. genişliğe

Figür 1. Katalog 1'e Ait Antefiks, foto S. Ateşlier. / *Catalogue 1-Antefix, foto by S. Ateşlier.*

Figür 2. Katalog 2'e Ait Antefiks, foto S. Ateşlier. / *Catalogue 2-Antefix, foto by S. Ateşlier.*

Figür 3. Katalog 3'e Ait Antefiks, foto S. Ateşlier. / *Catalogue 3-Antefix, foto by S. Ateşlier.*

Figür 4. Katalog 4'e ait antefiks, foto S. Ateşlier. / *Catalogue 4-Antefix, foto by S. Ateşlier.*

Figür 5. Katalog 5'e ait antefiks, foto S. Ateşlier. / *Catalogue 5-Antefix, foto by S. Ateşlier.*

sahip olanlar Katalog 1-4'de (fig. 1-4), genişlikleri 24 cm. civarında olanlar ise Katalog 5-9'da (fig. 5-9) düzenlenmiştir. Yarım disk biçimli Lakonia tipi¹⁸ kiremitler sınıfına giren Düver antefikslerinin¹⁹ formu aynıdır, sadece kaplandıkları çatılara göre değiştiği için ölçülerinde farklılıklar vardır.

¹⁸ Winter 1993, 95-109, Fig. 11.

¹⁹ Kahya 2012, 171-196.

Figür 6. Katalog 6'ya ait antefiks, foto S. Ateşlier. / *Catalogue 6-Antefix, foto by S. Ateşlier.*

Figür 8. Katalog 8'e ait antefiks, foto S. Ateşlier. / *Catalogue 8-Antefix, foto by S. Ateşlier.*

Figür 7. Katalog 7'ye ait antefiks, foto S. Ateşlier. / *Catalogue 7-Antefix, foto by S. Ateşlier.*

Figür 9. Katalog 9'a ait antefiks, foto S. Ateşlier. / *Catalogue 9-Antefix, foto by S. Ateşlier.*

2. MİMARİ ÖZELLİKLER

2.1 İşlev

Antefiksler her ne kadar üzerlerindeki sahnelerden ve bezemelerden dolayı stilistik ve dekoratif özellikleriyle dikkat çekseler ve değerlendirmeye alınsalar da, bunlar nihayetinde, birer mimari eleman olup, belli profil özelliklerine göre kalıplanıp, özel ölçü standartlarına göre üretilmiştir. Özel işleve sahip olan ve çatıların yan yüzlerinde son kapama kiremidi olarak kullanılan bu mimari elemanlar dönemin çatı sistemleri, yapıların üst örtüsü ve genel anlamda Arkaik Dönem mimarisi hakkında değerli bilgiler sunar.

Antik Dönem çatılarında yanal simalı çatılar ve antefiksli çatılar olmak üzere iki farklı çatı sisteminin kullanıldığı bilinmektedir²⁰. Düver'den ele geçen mimari terrakottalar incelendiğinde, Düver çatılarında her iki çatı sisteminin de, antefiksli çatı sisteminin ve yanal simalı çatı sisteminin tercih

edildiği anlaşılmaktadır. Daha önce de pek çok çalışmaya konu olan Düver buluntusu lotuslu yanal simalar²¹ Düver'de yanal simalı çatının varlığını ortaya koyar. Yanal simalı çatılar dışında, bu çalışmaya konu olan antefikslerin de kaplandığı diğer bir çatı sistem olan antefiksli çatı sistemi de Düver çatılarında kullanılmıştır. Düver çatı sistemlerinde antefikslerle²² birlikte çatıların kenarlarına kaplanmış olan oluklu saçaklık kiremidi²³ parçaları ve diş motifli²⁴ oluklu kiremit örnekleri de ele geçmiştir.

Ana sahnelere kabartma işlenmiş palmetlerin yapraklarının sayıları değişiklik gösterse de, asıl belirleyici unsur antefikslerin genişlikleridir. Bu nedenle süsleme çeşitliğine göre değil de, mimari eleman oldukları için ölçülerine göre sınıflamak

²⁰ Çatı sistemlerinin ayrımı hakkında ve Anadolu'da kullanılan çatı sistemleri için bk. Akkurnaz 2013, 450-457.

²¹ Cummer 1970, 58, Fig. 4, Lev. 4.5; Winter 1993, 241; Buzzi 1999, 60, Fig. 23; Uçankuş 2002, 197; Kahya 2012, 127-131.

²² Thomas 1964-65, 64-68, Fig. 5, 8-14; Åkerström 1966, 223, Abb. 70.4-5; Cummer 1970, 59-60, Fig. 5, Lev. 4; Johansen 1994, 235-236, Fig. 176-179; Buzzi 1999, 63-67, Abb. 24, Kat. 5-12; Glendinning 2007, 237; Kahya 2012, 171-196.

²³ Buzzi 1999, 102, Kat. 4.

²⁴ Cummer 1970, 59, Fig. 5; Winter 1993, 245; Buzzi 1999, 58-59, Fig. 21-22; Akkurnaz 2013, 64, Lev.12, Fig. 3-4.

yerinde olacaktır. Dolayısıyla, Düver antefiksleri ölçülerine göre iki farklı gruba ayrılır; 1. Grup antefiksler Katalog 1-4'de (fig. 1-4) yer alan ve yaklaşık 20 cm. genişliğe, ortalama 14 cm. yüksekliğe sahip eserlerdir. 2. Grup ise Katalog 5-9'da (fig. 5-9) görülen ve yaklaşık 24 cm. genişliğe, ortalama 16 cm. yüksekliğe sahip olan antefikslerdir.

Thomas, Düver antefiksleri üzerine gerçekleştirdiği çizimde²⁵, ölçüleri dikkate almış, yaklaşık 20 cm. genişliğe sahip olan aynı ölçülerdeki 3 yapraklı ve 5 yapraklı antefiksleri bir arada aynı çatıda kullanmıştır. Kahya, Burdur Arkeoloji Müzesi'nde korunan 20 cm. genişliğindeki antefiksler ile oluklu kiremitlerin bir arada kullanıldığını tespit etmiştir²⁶. Bu bilgiye dayanarak, Glyptotek Müzesi'nde korunan ve Katalog 1-4'de gösterilen 20 cm. genişliğindeki antefiksler ile yine bu müzede korunan bir başka Düver buluntusu dil motifli oluklu kiremidin²⁷ aynı çatıya ait olması gerektiğini rahatlıkla söyleyebilir ve belki de Düver'de aynı çatıda kullanılan malzemelerin bir kısmının bu müzeye götürüldüğünü düşünebiliriz.

Son kapama kiremidi olan antefikslerin ve bunların gerisindeki kapama kiremitlerinin yani kalypterlerin aynı genişliğe sahip olması çatı sistemlerinde zorunluluktur²⁸. Dolayısıyla aynı çatıda kullanılan bütün kalypterlerin ve antefikslerin aynı genişlikte olması gerekmektedir. Ancak söz konusu Düver antefikslerine bakıldığında genişliklerinin aynı olmadığı görülür, bu iki grup aynı çatıya kaplanmış olamaz. Bu nedenle antefikslerle kaplı en azından 2 farklı çatının var olduğu kesinlik kazanır. Düver'den bulunmuş ve yayınlanmış antefikslere²⁹ baktığımızda bütün örneklerin bu iki gruba dahil olduğu görülür.

Antefiks genişlikleri ile kaplandıkları çatıların boyutları orantılı olmak zorundadır. 20 cm. genişliğe sahip olanlar daha küçük boyutlu bir çatıya, 24 cm.lik genişliğe sahip olanlar ise diğerine göre daha büyük bir çatıya kaplanmış olmalıdır. Panionion³⁰ ve Euromos'tan³¹ ele geçen 20 cm. genişliğindeki antefikslerin genişlikleri ile kaplandıkları çatılar ve dolayısıyla üzeri örtülen yapıların boyutlarını belirlemeye yönelik kıyaslamalar yapılmış³², Panionion'da kalıntıları bulunan 29.4 m. uzunluğundaki yapı³³ baz alınarak, 20 cm. genişliğindeki antefikslerin yaklaşık bu büyüklükte bir yapının çatısına yerleştirildiği düşünülmüştür. Bu değerlendirmeler sonucu yaklaşık 20 cm. genişliğe, ortalama 14 cm. yüksekliğe sahip Katalog 1-4'de yer alan 1. Grup antefiksler de olasılıkla bu boyutlardaki bir yapının çatısında yer almış olmalıdır. Yaklaşık

24 cm. genişliğe, ortalama 16 cm. yüksekliğe sahip Katalog 5-9'daki 2. Grup antefikslerin ölçülerinin daha büyük olması ise, bunların Panionion, Euromos ve Düver 1. Grup antefikslerin kaplandığı çatılardan, yapılardan daha büyük boyutlu bir çatıya yerleştirildiklerini göstermektedir.

Düver yapılarının 2 ayrı tipte yanal simalı çatı ve 2 ayrı tipte antefiksli çatı olmak üzere en az 4 ayrı çatıyla örtüldüğü kesindir. Nitekim bu durum Kahya'nın çalışmasında³⁴ da vurgulanmış, çatı sayısının belki de 7 veya 8 olabileceği dile getirilmiştir. Düver'den ele geçen bütün mimari terrakottalar daha detaylı bir çalışmayla ve mimari özellikleri ön planda tutularak değerlendirilirse, çatı sayısı hakkında daha net fikir sahibi olunabilir.

2.2 Form

Yarım disk biçimli olmaları nedeniyle Lakonia tipi³⁵ kiremitler sınıfına giren Düver antefiksleri (fig. 1-10) Anadolu'daki diğer bütün buluntu merkezlerindeki (fig. 11) örneklerden form ve bezek yönünden ayrılır, kendine has form özelliği ve bezeme anlayışı sergiler. İonia atölyelerinin ürünleri olan ve Euromos³⁶, Miletos³⁷, Koranza³⁸, Didyma³⁹, Klazomenai⁴⁰,

Figür 10. Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'nde korunan Düver buluntusu antefiks, Johansen 1994, 235, Fig. 177. / *The Antefix found Düver, in The Ny Carlsberg Glyptotek Museum, Johansen 1994, 235, Fig. 177.*

³⁴ Kahya 2012, 191.

³⁵ Winter 1993, 95-109, Fig. 11.

³⁶ Ateslier 2006, 63-64, Fig. 3-4; Ateslier 2009, 151-152, 154, Res. 1; Ateslier 2011, 123-124; Ateslier 2016, 372.

³⁷ Weickert 1960, 61-62, 89, 96, Taf. 68.1-2, 81.2; Åkerström 1966, 104, Abb. 32, Taf. 53.1; Graeve 1990, 56, Taf. 11.1-4; Kenfield 1990, 271-272, Pl. 46.a-b; Graeve 1991, 132, 139, Taf. 24.2-3.

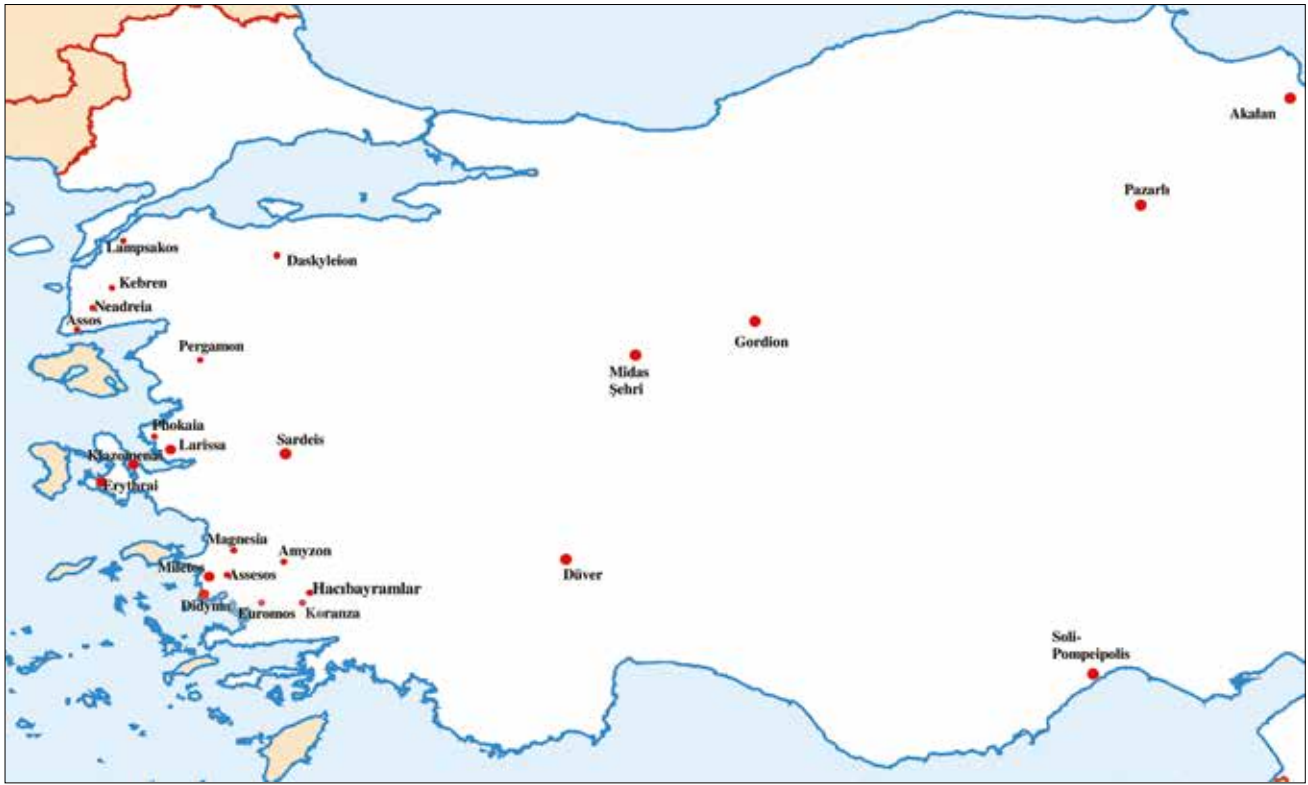
³⁸ Tırpan 1997, 81, Res. 12; Akkurnaz 2015, 56-57, Res. 17.

³⁹ Åkerström 1966, 110-114, Taf. 56-57; Tuchelt 1987, 41, Abb. 2; Tuchelt 1988, 80, 87, Abb. 7; Winter 1993, 241.

⁴⁰ Åkerström 1966, 206; Cevizoğlu 2005, 71, dn. 283; Bakır 2007, 187, 199, Res. 5a-b.

³² Ateslier 2009, 154.

³³ Lohmann, 2007, 576.

Figür 11. Anadolu Arkaik Dönem mimari terrakotta buluntu merkezleri. / *The Centres of The Archaic architectural terracottas in Anatolia.*

Panionion⁴¹, Assesos⁴², Klaros⁴³, Erythrai⁴⁴ ve Didyma'daki Ostbau'da⁴⁵ bulunmuş antefiksler beşgen formundadır. Larissa'dan⁴⁶ ve Sardeis'ten⁴⁷ az sayıda beşgen formlu örnekler bilinmekte birlikte, Düver ile yakın ilişki içinde olan Sardeis'te ele geçen antefikslerin⁴⁸ yaygın formu üçgen alınlık şeklinde olup, Düver örneklerine göre tamamen farklıdır.

Yarım disk biçimli olmalarıyla Gordion⁴⁹ ve Pazarlı⁵⁰ antefiksleri, Düver antefikslerine benzer form sergilemeler de ve yakın ölçülerde⁵¹ üretilmiş olsalar da, gerek daha dik açıyla kalıplanmış olmaları, gerekse üzerlerindeki tasvirler nedeniyle oldukça farklıdır. Düver antefiksleri

bir çerçeve ile sınırlandırılmış iken, Gordion ve Pazarlı antefikslerinde çerçeve olmayıp, bezeme yüzeyi düzdür. Düver örnekleri daha kaliteli kalıplanmış ve daha canlı renklerde boyanmış olmasıyla Phrygia merkezlerinden ele geçen antefikslere oranla işinin daha ehli sanatçılar tarafından üretilmiştir.

Sardeis buluntusu yarım disk biçimli bir antefiks⁵² ise 25 cm.lik genişliği ve Lakonia tipi formuyla 2. Grup Düver antefikslerine benzer özellikler sergiler ve iki yerleşim arasındaki mimari terrakotta ilişkisine değerli katkılar sunar. Bu çalışmanın pek çok yerinde vurgulandığı gibi Düver eserlerinin Phrygia merkezlerinden daha çok Sardeis ile bağlantılı olduğu, daha da ötesini ifade etmek gerekirse Ionia atölyelerinde⁵³ kullanılan bezekleri bilen ustalarının Düver eserlerini ürettiği söylenebilir.

Troas Bölgesi'nden Neandria⁵⁴ ve Kebren⁵⁵ ile Mysia'dan Daskyleion⁵⁶ antefiksleri de yarım disk biçimli

⁴¹ Lohmann 2007, 577, 586, Fig. 4; Lohmann 2008, 269-270.

⁴² Akkurnaz 2013, 46, Lev. 6, Fig. 2.

⁴³ Şahin – Zuhal – Pişkin 2012, 290-291.

⁴⁴ Åkerström 1966, 36, Abb. 10.2; Bayburtluoğlu 1977, 32.

⁴⁵ Schneider 1990, 213, 216, Fig. 3, 5, Pl. 27.a.

⁴⁶ Åkerström 1966, 50, Taf. 17.1.

⁴⁷ Ramage 1978, 31, Fig. 102.1b.

⁴⁸ Åkerström 1966, 67-68, Taf. 36.2-5; Ramage 1978, 30-33, Fig. 102-118; Ratte 1994, 382, Pl. 88.No.30.

⁴⁹ Schefold 1950, 142, Taf. 60.c; Åkerström 1966, 146, 147, Abb. 72.3, Taf. 69.1-2, 80.1, 82.1-2; Glendinning 1996a, 75-87, Fig. 15-17, Pl. 14.2-21; Glendinning 1996b, 107, Fig. 7, Pl. 32.a; Glendinning 2002, 34; Uçankuş 2002, 438; Glendinning 2007, 181, 237; Sams – Temizsoy 2012, 39, Res. 72-73.

⁵⁰ Koşay 1941, 6-7, Lev. XXVIII, XXX; Schefold 1950, 141, Taf. 60.a; Åkerström 1966, 165, Taf. 87; Uçankuş 2002, 327.

⁵¹ Kahya 2012, 192-193.

⁵² Ratte 1994, 382, Pl. 88.No.30.

⁵³ Ionia ve Sardeis mimari terrakottaları arasındaki atölye ilişkileri için bk. Ateşlier 2010, 226-230.

⁵⁴ Koldewey 1891, 46, 48, Abb. 66-67; Koch 1915, 11; Åkerström 1966, 8-9, Abb. 72.1, Taf. 3.1-4; Ateşlier 2006, 63.

⁵⁵ Söz konusu Kebren buluntularının büyük bir kısmı henüz yayınlanmamıştır bk. Akkurnaz 2013, 81, 85. Yayınlanmış örnekler için bk. Cook 1959-60, 30; Åkerström 1966, 7.

⁵⁶ Bakır 1991, 80, Fig. 9, 80, Fig. 9; Yıldızhan 2008, 73-77, 83-84, Lev. 13.2, 14.1-2.

olmakla birlikte farklı ölçüleri nedeniyle ve sahnelerinde insan, aslan ve gorgon protomaları işlenmesiyle Düver örneklerinden ayrılırlar. Ayrıca, Assos⁵⁷, Boğazköy⁵⁸, Sinope⁵⁹, Byzantion⁶⁰ ve Apollon Smintheion Kutsal Alanı'ndan⁶¹ ele geçen dönemin diğer örnekleri de Düver antefiksleri ile paralellik taşımaz.

3. BEZEKLER

3.1 3 Yaprak Palmet Bezeği

Düver antefikslerindeki⁶² ana bezek tiplerinden birisi olan 3 yaprak palmet bezeği Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'ndeki 2 örnek üzerinde görülmektedir. Katalog 1 (fig. 1) ve Katalog 2'deki (fig. 2) antefikslerin üzerinde görülen 3 yapraklı palmetlerin yaprakları tıknaz ve oldukça etli işlenmiştir. Arkaik Dönemin önemli eserleri üzerinde benzer formda ve işçilikte 3 yapraklı palmet motifine rastlamak mümkündür. Söz konusu örnekler, bezeğin kökeni, gelişimi, üslup ilişkisi ve tarihlenmesi gibi konularda kayda değer ipuçları sunmaktadır.

Ana sahnesi kabartma işli yıldızlar ve 3 yapraklı palmetlerle bezeli Sardeis'ten ele geçen ve MÖ 6. yy.ın ortalarına tarihlenen bir grup eğimli sima⁶³ plakasındaki palmetler ile Düver antefikslerindeki 3 yapraklı palmetler karşılaştırılabilir. Biri simalarda, diğeri antefikslerde kalıplandığı için, kalıp ve form farklı olmakla birlikte, her iki örnekte de yaprakların etli olması ve eşit boyda dengeli işlenmesi üslup birlikteliğini ortaya koyar ve Düver örneklerinin Sardeis örnekleriyle bağlantılı olduğunu düşündürür. Gordion buluntusu bir grup geison kaplama plakası⁶⁴ üzerinde ana sahnede kabartma baklava dilimleri, alt panelde ise "S" formunda kabartma işlenmiş 3 yapraklı palmet bezekleri vardır. Söz konusu Gordion örnekleri Düver palmetlerinden ziyade Sardeis

palmetleri ile benzer forma sahip olup, merkezler arası etkileşim düşünüldüğünde, Düver ve Gordion ilişkisinden daha çok, Sardeis ile Gordion arasında bir bağlantı olduğu ortaya çıkar. Bu durum, Ion sanatına ait bezeklerin Sardeis üzerinden Gordion ve Düver'e taşındığı, dolayısıyla, Düver'in Gordion'dan değil, Sardeis'ten etkilendiğine şüphe bırakmaz.

MÖ 6. yy.ın ortalarına tarihlenen Miletos⁶⁵ ve Euromos⁶⁶ buluntusu antefiksler ortak özellik sergiler, beşgen forma sahip olan bu antefikslerin merkezinde çerçeve yapan sarmal volütlerin içinde altta kabartma 3 yapraklı kabartma palmetler işlidir. Düver örneklerine benzer işçilik gösteren yapraklar etli ve eşit yükseklikte kalıplanmıştır. Aynı işleve sahip mimari elemanlarda yani antefiksler üzerinde benzer motif görülmekle birlikte, Düver palmetleri boyut olarak daha büyüktür. Ancak her iki grupta da yaprakların etli işlenmesi ve yaprakların eşit tıknaz boyda olması palmet gelişiminde aynı tarihlerin ürünleri olduğunu ortaya koyarken, bölgeler arası etkileşimde Ionia eserleri ile Düver antefiksleri arasındaki ilişkiyi vurgular.

MÖ 6. yy. ortalarına tarihlenen Korinth Tipi bir grup beşgen antefiksin⁶⁷ üzerinde sarmal volütlerden çıkan 3 yapraklı palmet örnekleri görülür. Korinth Kenti'nden bulunan bu antefikslerin üzerindeki etli ve tıknaz yapraklara sahip palmetler genel form itibarıyla Düver 3 yapraklı palmetlerine benzemesi nedeniyle çağdaş özellikler sergilemektedir. Anadolu'nun içlerinde yer alan Düver gibi bir yerde çatılara kaplanan bu antefikslerin Ege dünyası ile benzerliklerini ve bağlantılarını anlamlandırmak adına Kıta Yunanistan'daki bu örnek anılmaya değer niteliktedir.

MÖ 6. yy. ortalarına tarihlenen bazı Fikellura seramiklerinde⁶⁸ karşımıza çıkan 3 yapraklı palmet örnekleri Düver palmetlerine benzer şekilde, tıknaz ve eşit boya sahip olup, Düver eserlerini kalıplayan kişilerin motif tercihlerini yaparken, nasıl bir geleneğe sahip oldukları hakkında fikir vermektedir.

MÖ 525 civarına tarihlenen bir Caere hydriasi üzerinde⁶⁹ 3 yapraklı palmet görülür. Orta yaprak yan yapraklara göre hafif uzamaya başlamış, dolayısıyla Düver örneklerinde gördüğümüz eşit yükseklik burada bozulmuştur. Dolayısıyla Düver antefikslerindeki 3 yapraklı palmetler bu hydriaya göre daha erken bir tarihtendir.

⁵⁷ Åkerström 1966, 13-21 Taf. 5-7. MÖ erken 5.yy.a tarihlenen palmet bezekli antefiks parçası için ayrıca bk. Clarke – Bacon – Koldewey 1921, 161.

⁵⁸ Åkerström 1966, 190-191, 239, Abb. 63; Winter 1993, 253.

⁵⁹ Åkerström 1966, 118-119, Taf. 60.4,8.

⁶⁰ Fıratlı 1978, 571, Pl. 164, Fig. 6.

⁶¹ Gürgezoğlu 2000, 16, Lev. 14a-b, 15a-b.

⁶² 3 yapraklı palmet bezekli diğer Düver antefiksleri için bk. Åkerström 1964, 53, Fig. 4; Thomas 1964-65, 66, 69-70, Fig. 5, 8, 10-11; Åkerström 1966, 221-222, Abb. 70.4; Greifenhagen 1966, 47, Abb. 2; Cummer 1970, 33, 59-60, Lev. IV.1-2; Johansen 1994, 236, Fig. 179; Buzzi 1999, 65, Abb. 24; Kahya 2012, 188-189.

⁶³ Åkerström 1966, 75-76, Taf. 44.2, 45.3-5; Åkerström 1978, 321, Pl. 86, Fig. 5; Ramage 1978, 26-27, Fig. 83, 86-87, 89-93; Winter 1993, 236, 242; Ratte 1994, 379, Pl. 86, No.19-20; Hostetter 1994, 12, Fig. 13, 14.4, 29-30; Ateşlier 2010, 454.

⁶⁴ Åkerström 1966, 148, Taf. 85.1-2; Glendinning 1996a, 116-118, Fig. 23, Pl. 38.2-39.2; Glendinning 2002, 31; Uçankuş 2002, 437; Glendinning 2007, 182, 228-229; Sams – Temizsoy 2012, 38, Res. 70; Sams 2012, 73, Res. 4.

⁶⁵ Akkurnaz 2013, 41, Lev. 4, Fig. 14.

⁶⁶ Ateşlier 2006, 63-64, Fig. 3; Ateşlier 2016, 372.

⁶⁷ Winter 1993, 64, 68, Fig. 8.3.

⁶⁸ Cook 1933-1934, 9-11, 81-82, Fig. 16.2.

⁶⁹ Hemelrijk 1984, 10, 157, Pl. 1c-d, 25.

Üçgen alınlık biçimli Sardeis antefiksleri⁷⁰ üzerinde, Düver örneklerine benzer şekilde, volütlerden çıkan 3 yapraklı palmetler kabartma olarak işlenmiştir. Sardeis ve Düver antefiksleri form olarak farklılık gösterse de, aynı tarzda volütler ve üç yapraklı palmetlerle bezenmiş olması iki merkez arasında antefiks repertuarı açısından yakın bir ilişki olduğunu ortaya koyar. MÖ 6. yy. sonlarına tarihlene Sardeis antefiksleri üzerindeki volütler ve palmetler etli yapılarıyla Düver antefikslerindeki volütleri ve palmetleri andırırsa da, daha orantısız ve kalitesiz işçilik sergilemektedir.

Assos'ta bulunmuş bir antefiks parçası⁷¹ üzerinde kabartma işlenmiş 3 yapraklı palmet görülür. Parçanın kenarları kırık olduğu için formu anlaşılmayan antefiksin merkezinde ana sahnede yer alan palmetin 3 yaprağı da tıpkı Düver örneğinde olduğu gibi oldukça etli olmakla birlikte daha tıknaz bir yapıdadır. Kuzey Ege yerleşimi olan Assos ile Anadolu'nun içlerinde yer alan Düver'de benzer tarzda palmet bezekli antefiks uygulamasının görülmesi bu iki yerleşimde üretilen mimari terrakotta bezeklerinin ortak bir ekolden beslendiğini düşündürmektedir. İki uzak yerleşimde görülen bu bezek ilişkisi, bu çalışmanın pek çok yerinde de vurgulandığı gibi Batı Anadolu'da gelişen İon sanatının bölgeler arası etkileşimdeki önemini ortaya koymaktadır.

3.2 5 Yapraklı Palmet Bezeği

Düver antefikslerindeki⁷² ana bezek tiplerinden birisi olan 5 yapraklı palmet bezeği Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'ndeki 4 örnek üzerinde görülmektedir. Katalog 3 (fig. 3) ve Katalog 4 (fig. 4) antefikslerin alt panelinde kabartma mazgal meander motifi yer alırken, Katalog 7 (fig. 7) ve Katalog 8'deki (fig. 8) antefikslerin alt kısmında herhangi bir bezek paneli görülmez, bu fark 5 yapraklı palmet bezekli antefikslerin 2 ayrı tipte⁷³ olduğunu gösterir. Ana sahnedeki 5 yapraklı palmetlerin

yaprakları birbirine birleşik, etli yapıda, boyları dengeli biçimde birbirine yakın işlenmiş, orta yaprak yanlara göre uzamamıştır. Volütler arasından çıkan palmet yapraklarının uçları antefiksin formuyla uyumlu olarak hafif yay yapmaktadır. Bu palmetleri, Arkaik Döneme ait pek çok eser üzerinde benzer tarzda işlenmiş 5 yapraklı palmetlerle karşılaştırmak ve tarihlleme konusunda referans oluşturmak mümkündür.

Düver antefikslerinde işli 5 yapraklı palmetlerin mimari terrakottalar üzerindeki en yakın benzeri MÖ 6. yy.ın 3. çeyreğine tarihlenen Sardeis buluntusu bir grup yanal sima⁷⁴ üzerinde görülür. Dönüşümlü olarak lotus çiçeği ve 5 yapraklı palmetlerin işlendiği yanal simalardaki palmet yaprakları Düver örnekleriyle gerek etli yapısı, gerekse dönüşümlü olarak çift renge boyanmış olmasıyla paralellik taşır. Sardeis ve Düver mimari terrakottaları arasında üslup, işçilik ve bezeme repertuarı açısından yakın bir ilişki olduğu⁷⁵ düşünüldüğünde bu benzer kabartma palmetlerin biçimi ve boyama tarzı gibi işçilik detayları iki yerleşim arasındaki ilişkiye yeni kanıt oluşturmaktadır.

Gordion buluntusu bir grup eğimli sima⁷⁶ üzerinde kabartma işli yıldız ve "S" profilli palmet bezekleri incelendiğinde 5 yapraklı palmetlerin etli yapıda ve eşit boyda dengeli şekilde yapılmış oldukları görülür. Düver palmetlerine oranla daha küçük bir alana yapıldıkları için birebir kıyaslamak yanıltıcı olmakla birlikte, palmet motifinin Gordion plakaları üzerinde de işlenmiş olması kayda değer bir durumdur. Gordion eğimli sima üzerindeki yıldızların ve "S" profilli palmetlerin bezek kökenine baktığımızda İonia atölyelerinde sıklıkla kullanılan motifler⁷⁷ olduğu görülür. Dolayısıyla üslup olarak İon sanatı ile ilişkili bu bezeklerin Sardeis üzerinden⁷⁸ buralara ulaştığı hem Gordion, hem de Düver mimari terrakottalarında işlendiği anlaşılmaktadır.

⁷⁰ Åkerström 1966, 67-68, Taf. 36.2-5; Ramage 1978, 30-33, Fig. 102-118.

⁷¹ MÖ erken 5.yy.a tarihlenen palmet bezekli antefiks parçası için bk. Clarke – Bacon – Koldewey 1921, 161.

⁷² 5 yapraklı palmet bezekli Düver antefiksleri için bk. Thomas 1964-65, 66, 69-70, Fig. 5, 9, 12, 14; Åkerström 1966, 221-222, Abb. 70.5; Cummer 1970, 33, 60, Lev. IV.3-4; Mayo 1981, 33-34, Fig. 22-24; Johansen 1994, 235-236, Fig. 178; Buzzi 1999, 108, 110, Kat. 10, 12; Kahya 2012, 184-187; Kahya 2017, 94-95, Fig. 23-26.

⁷³ Kahya, 5 yapraklı palmet bezekli antefiksleri 2 gruba ayırmış, altta kabartma mazgal meander paneli olanlara "Tip 1", altta kabartma mazgal meander paneli olmayanlara "Tip 2" demiştir. Altta kabartma mazgal meander paneli olmayan bu "Tip 2" grubuna dahil toplam 6 antefiksin var olduğunu, bunlardan 2 tanesinin Burdur Arkeoloji Müzesi'nde ve 4 tanesinin de İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunduğunu dile getirmiş, bu çalışmada ele alınan ve Katalog 7 ve Katalog 8'de sunulan 2 örnekten bahsetmemiştir. Bk. Kahya 2012, 186, 471.

⁷⁴ Shear 1926, Fig. XII; Åkerström 1966, 76, Taf. 46.1-2, 47.1-4; Ramage 1978, 28-29, Fig. 95; Ratte 1994, 378, Pl. 85, No.15; Ratte 2011, 107, Fig.198.

⁷⁵ Düver ve Sardeis mimari terrakottalarının ilişkisi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Kahya 2012, 309-311.

⁷⁶ Åkerström 1966, 147-148, Taf. 83.3; Åkerström 1978, 321, Pl. 86, Fig. 6; Glendinning 1996a, 103-105, Fig. 21, Pl. 29-30.1; Glendinning 2002, 29; Uçankuş 2002, 440; Glendinning 2007, 184; Sams – Temizsoy 2012, 41, Res. 79.

⁷⁷ Miletos sikkeleri üzerindeki yıldız motifi için bk. Head 1892, 184-188, Pl. XXI.1-6; Robinson 1951, 156 vd., Pl. XXXVIII; Grose 1979, 137-139, Pl. 284.10-30; Auktion 1992, 20, Taf. 8.207-208. Seramikler üzerindeki yıldız motifi için bk. Walter-Karydi 1973, 134, 137, Taf. 79. No. 666, 78. No.580; Cook – Dupont 1998, 112, Fig. 13.3. Ayrıca İonia etkili Caere hydriaları üzerinde yıldız motifleri için bk. Hemelrijk 1984, 98, 102, Fig. 57c, 58a,f, Pl. 3b,d, 4d, 5b, 6c, 7a, 44a, 118a-b, 140b,d-e.

⁷⁸ İonia ve Sardeis mimari terrakottaları arasındaki atölye ilişkileri için bk. Ateslier 2010, 226-230.

5 yapraklı palmet motifinin taş mimaride benzer örnekleri MÖ 6. yy.ın ortalarına ve 3. çeyreğine tarihlenen Alazeytin buluntusu başlıklar⁷⁹ üzerinde görülür. Uçları küt kesilmiş etli yapraklar eşit boyda ve yanlara doğru tıpkı antefikslerde olduğu gibi hafif yayılmışlardır. Pişmiş toprak üzerinde kalıplanarak elde edilen bir bezek ile taş üzerinde yontularak şekil verilmiş bir motifin paralel form özellikleri sergilemesi sanat üslubu açısından yakın bir geleneği yansıtmakla birlikte, Düver palmetlerinin benzerinin çağdaşı taş eserler üzerinde de takip ediliyor olması, gerek motif kökeni, gerekse tarihlleme açısından eşsiz veriler sunmaktadır. 5 yapraklı palmet bezekli bir diğer mimari taş eser ise Güney Aiolis'te Melanpagos'tan bulunmuş ve MÖ 540-520 aralığına tarihlenen Aiol ante başlığıdır⁸⁰. Ante başlığının köşelerine bezenmiş palmetin yaprakları hafif ayrılmış ve yanlara yayılmış, orta yaprak yan yapraklara göre hafif yüksek işlenmiştir. Ante başlığı üzerindeki hafif simetrisi bozulan palmet yaprakları Düver örneklerinin biraz daha erken bir tarihe ait olduğuna işaret ederken, Ege kıyılarında taş mimari üzerinde görülen bezeklerin Düver'e kadar yayıldığını göstermesi adına kayda değer önemli bir örnektir. Delos'tan ele geçen MÖ 560 civarına ait bir Ion sütun başlığı üzerinde⁸¹ merkezde 5 yapraklı palmet vardır, Düver örnekleri gibi etli ve birleşik halde işlenmiş yapraklar birbirine yakın boydadır, orta yaprak yanlara göre henüz uzamamıştır. İki farklı materyal üzerindeki bu bezeğin birbirine yakın işçilik sergilemesi çağdaş olduklarını gösterir.

İonia mimari etkileri taşıyan Güney İtalya taş eserleri üzerinde de 5 yapraklı palmetler işlenmiş, MÖ 6. yy.ın ortalarına tarihlenen Morgantina buluntusu bir Ion sütun başlığında⁸² volütler arasından çıkan etli ve birleşik yapıdaki palmet yaprakları eşit boyda işlenmiş olmasıyla antefiksler üzerindeki palmetleri andırır. MÖ 6. yy.ın ortalarına tarihlenen bir altar başlığı⁸³ üzerinde volütler arasından çıkan 5 yapraklı palmetin işçiliği Düver antefikslerini tarihlleme konusunda yardımcı olur, tıpkı Düver örneklerindeki gibi etli yapraklar bitişik işlenmiş, uçları dengeli bir biçimde hafif bir yay yaparak iki yana doğru serpilmiş, orantılı bir görünüm içinde verilmiştir.

Atina Akropolisten ele geçen bir pişmiş toprak sima parçası⁸⁴ üzerinde yaprakları dönüşümlü olarak kırmızı ve siyah renge boyanmış kabartma işli 5 yapraklı palmet vardır. MÖ 570-550 aralığına tarihlenen bu örnek, hem yaprakların bu tarz dönüşümlü boyanması, hem de etli palmet yapraklarının ayrılmadan eşit yükseklikte olmasıyla Düver palmetlerini andırmakta, mimari

terrakotta üzerinde benzer bir motifi tarihlleme konusunda da referans oluşturmaktadır.

MÖ 6. yy.ın 3. çeyreğine tarihlenen bazı Fikellura seramikleri⁸⁵ üzerinde görülen 5 yapraklı palmet örnekleri Düver örneklerine benzer şekilde, etli ve eşit boyda yapılmış, daha da önemlisi tıpkı Düver palmetlerinde olduğu gibi yapraklar dönüşümlü olarak açık ve koyu renkte boyanmıştır. Palmetlerin biçimi ve boyanma tekniği bu iki grup arasında üslup ilişkisi olduğunu göstermekte, dolayısıyla, Düver eserlerindeki bezeme anlayışının başka eserler üzerindeki yansıması olarak, bu geleneğin çıkış yeri hakkında bilgiler sunmaktadır.

İonia atölyelerinin devamı niteliğinde eserler oldukları düşünülen Caere hydriaları üzerinde⁸⁶ de, Düver antefikslerindeki gibi volütlerden çıkan 5 yapraklı palmetlerin işlendiği, yaprakların da dönüşümlü olarak açık ve koyu renk boyayla boyanmış olduğu görülmüştür. Hydrialar üzerindeki palmetlerin orta yaprakları yanlara göre daha uzun işlenmiş, boy eşitlikleri bozulmuş iken, Düver antefikslerindeki yaprakların dengeli olması, henüz orta yaprağın uzamamış olması Düver eserlerinin hydrialara göre daha erken tarihlerden olduğunu göstermektedir. Caere hydrialarının MÖ 6. yy.ın son çeyreğinde üretildikleri düşünüldüğünde, Düver antefikslerinin yüzyılın 3. çeyreğinden oldukları rahatlıkla söylenebilir.

MÖ 6. yy.ın son çeyreğine tarihlenen Klazomenai lahitleri⁸⁷ üzerinde giyoş sarmallarından çıkan beş yapraklı palmet motiflerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Lahitlerin üzerindeki palmet yaprakları hafif etli işlenmiştir. Dolayısıyla, etli forma sahip Düver antefikslerindeki beş yapraklı palmetlere yakın bir form göstermekle birlikte biraz daha fazla uzamış olmaları lahitler üzerindeki örneklerin biraz daha geç bir tarihten olduğunu ortaya koyar. Farklı merkezlerde ve farklı malzemeler üzerinde ortak üslubu yansıtan bezek tercih edilmesi ve bu bezeklerinin paralel özellikler sergilemesi ekol ilişkisi ile yorumlanabilir.

Koranza'dan ele geçmiş ve MÖ 6. yy. sonlarına tarihlenen bir antefiks⁸⁸ üzerinde, merkezde kabartma 5 yapraklı palmet bezenmiştir. Düver örneklerine kıyasla, Koranza palmetinin yaprakları incelik, orta yaprak yanlara kıyasla daha uzun işlenmiş, aralarındaki denge bozulmuştur. Dolayısıyla Düver palmetlerinin daha erken bir tarihten olduğu anlaşılır. Koranza ve Düver palmetleri arasında

⁷⁹ Baran 2010, 8-13, Lev. 1.1, 2.1, 3.1, 4.1, 107.1-3.

⁸⁰ Ateslier 2000, 72, 76-77, Fig. 1, 3, 5.

⁸¹ Barletta 2001, 99-100, Fig. 58.

⁸² Barletta 1983, 59-60, Fig. 9.

⁸³ Barletta 1983, 137, Fig. 26; Knoop 1987, 145, Fig. 98.

⁸⁴ Winter 1993, 180, Fig. 89.

⁸⁵ Cook 1933-1934, 9-11, 81-82, Fig. 16.2.

⁸⁶ Hemelrijk 1984, 38, 44, 98, 102, Fig. 28, 35a, 57c, 58f, Pl. 1d, 2b-c, 4d, 5b, 6c, 7a, 11b, 12c-d, 13a-d, 83a-b, 86a, 97a, 101a, 103a, 106a, 108c, 109a, 111a, 112c-d, 115a, 116a-b, 13a,c, 137b-c, 138b-d, 139a-b, 163b, 167a-b, 168a.

⁸⁷ Cook 1981, 27-28, Pl. 30.1-2, 31.1-2, 32.1-2.

⁸⁸ Tırpan 1997, 81, Res. 12; Akkurnaz 2015, 56-57, Res. 17.

döneme bağlı stil farkı olmakla birlikte, her ikisinde de antefiks üzerinde palmet tercih edilmiş olması nedeniyle ortak bir geleneğin, İonia atölyelerinin yansıması olarak düşünülebilir.

3.3 7 Yapraklı Palmet Bezeği

Düver antefikslerindeki⁸⁹ ana bezek tiplerinden birisi olan 7 yaprak palmet bezeği Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'ndeki 2 örnek üzerinde görülmektedir. Katalog 5 (fig. 5) ve Katalog 6'deki (fig. 6) antefikslerde görülen 7 yapraklı palmetlerin yaprakları birbirine birleşik, etli yapıda, boyları dengeli biçimde birbirine yakın işlenmiş, orta yaprak yanlara göre uzamamıştır. Volütler arasından çıkan palmet yapraklarının uçları antefiksin formuyla uyumlu olarak hafif yay yapmaktadır. Arkaik Döneme ait eserler üzerine bezenen ve benzer işçilik sergileyen 7 yapraklı palmetler, Düver örneklerinin stilini belirlemek adına ve tarihleme konusunda fikir vermektedir.

Arkaik Dönem İonia üretimi seramiklerde de sıklıkla kullanılmış olan 7 yapraklı palmetlere baktığımızda, MÖ 6. yy.ın ortalarına tarihlenen Miletos üretimi bir boyunlu amphora parçası üzerinde⁹⁰, tıpkı Düver antefikslerinde olduğu gibi tek sarmal volütlerden çıkan 7 yapraklı palmet olduğu görülür. Seramik üzerindeki bezeme detayı incelendiğinde ise, henüz orta yaprak yanlara oranla çok uzamamış, bütün yapraklar orantılı şekilde yayılmış olup, dönüşümlü olarak iki renkle boyanmıştır. Gerek volütlerin tek sarmal olması ve yaprakların orantılı yayılması, gerekse dönüşümlü iki renk kullanılması gibi teknik bezeme detayları, Düver palmetlerinin, sadece motif olarak değil, aynı zamanda işçilik yönünden de İon sanatı ile ilişkili olduğunu gösterir.

Güney İonia atölyeleri ile paralel eserler veren Karia atölyelerinde, MÖ 6. yy.ın 3. çeyreğinde üretilmiş olan Fikellura seramikleri⁹¹ üzerinde de görülen 7 yapraklı palmetler, Düver antefikslerindeki palmetleri yorumlamamıza yardımcı olur. Tıpkı antefikslerde olduğu gibi, tek sarmallı volütlerden çıkan palmetin etli ve kalın yaprakları aynı boydadır, orta yapraklar uzamamıştır. Mimari terrakotta ve seramikler üzerindeki palmet formlarının aynı tipte işlenmiş olması, bunların aynı tarihlerde üretildiğini göstermesi yanında, atölye ilişkisine de işaret etmektedir.

İonia atölyelerinde pişmiş toprak malzeme kullanılarak üretilen Klazomenai kabartmalı banyo teknelerindeki⁹² ve yine kalıpta yapılmış Khios üretimi eserlerdeki⁹³ 7 yapraklı palmet bezekler incelendiğinde, Düver örneklerine benzer şekilde, yaprakların dengeli olduğu, orta yaprağın yan yapraklara göre henüz daha uzamamış olduğu görülür. MÖ 540-530 aralığına tarihlenen bu İonia eserleri, Düver antefiksleri gibi kalıplarda üretildiği için doğru bir tarihleme konusunda yardımcı olmaktadır. Palmet biçimlerine baktığımızda, her iki grubun da aynı üslubu yansıtan, çağdaş eserler olduğunu söylemek mümkündür.

MÖ 6. yy.ın son çeyreğine tarihlenen Hanover Ressamı'na ait bir Klazomenai Lahti⁹⁴ üzerinde ve MÖ 6. yy.ın sonlarına tarihlenen ressamı belli olmayan Klazomenai lahitleri⁹⁵ üzerinde giyoş sarmallarından yedi yapraklı palmet motifinin çıktığı görülür. Söz konusu palmet yaprakları Düver örneklerine göre biraz incelmış, orta yaprak yanlara oranla biraz daha uzun işlenmiştir. Dolayısıyla, Düver palmetlerinin daha erken bir tarihten olduğunu gösteren lahitler üzerindeki bu örnekler, motif birlikteliği yönünden iki grubun da aynı ekolün ürünü olduğuna işaret etmektedir.

İtalya'da MÖ 560-540 aralığına tarihlenen bazı antefiksler⁹⁶ üzerinde Düver örneklerine benzer şekilde 7 yapraklı palmetler işlenmiş, kabartma yapılmış bu palmetlerin etli yaprakları birbirine yakın boyda, orta yaprak henüz uzamamış, Düver'dekiler gibi dengeli bir şekilde yay yapmaktadır. Özellikle Satricum'da Mater Matuta Kutsal Alanı'nda ele geçen ve MÖ 540 civarına tarihlenen antefikslerin⁹⁷ ana sahnesinde, baş aşağı şekilde kabartma işlenen palmetlerin yaprakları tıpkı Düver örnekleri gibi dönüşümlü olarak açık ve koyu renk boyanmıştır. İtalya'daki bu örneklerin Düver palmetlerinden ayrılan iki temel özellik vardır. En önemli fark bazı örneklerde palmetler Düverdekiler gibi yukarı bakarken, bazılarında aşağı bakmakta, bir diğer temel fark ise yaprak kenarlarının ince bir çerçeve oluşturacak şekilde ayrıca kabartılmış olmasıdır. Bu iki temel ayrım bölgesel üslup farklarını yansıtmakla birlikte, aynı işleve sahip çağdaş eserler üzerinde benzer motifin görülmesi, antefiks kullanım coğrafyasının ve bu antefikslerde paralel bezek kullanımının ne kadar yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.

İonia'dan İtalya'ya göç eden sanatçıların devamı olup, İonia atölyelerinin geleneğini taşıyan ve Geç Arkaik Döneme tarihlenen Caere hydriaları üzerinde

⁸⁹ 7 yapraklı palmet bezekli Düver antefiksleri için bk. Thomas 1964-65, 70, Fig. 13; Johansen 1994, 235-236, Fig. 176-177; Buzzi 1999, 103-107, Kat. 5-9; Kahya 2012, 174-180; Kahya 2017, 94, Fig. 19-20.

⁹⁰ Walter-Karydi 1973, 63, Taf. 84. No.613. İonia atölyelerinde üretilmiş seramikler üzerinde benzer tarzda işçilik sergileyen 7 yapraklı palmet örnekleri için ayrıca bk. Walter-Karydi 1973, 42-43, Abb. 56-57, 60, Taf. 51. No.446, Taf. 70. No.546, Taf. 76. No.594-595, Taf. 121. No.980; Cook 1933-1934, 27, 82-83, Fig. 3, 16.2, 17.1, Pl. 9.

⁹¹ Fazlıoğlu 1998, 311-313, 316, Lev. 30d, 161b, 162, 163b, 165b.

⁹² Cevizoğlu 2005, 164-165, 205, 208, Lev. 24.4, 34.3-4.

⁹³ Simantoni-Bournias 1990, 195-196, Fig. 1.

⁹⁴ Cook 1981, 13-14, Pl. 15.2.

⁹⁵ Cook 1981, 23-24, 29-30, 34-35, Pl. 26, 30.3, 36.2, 37.2.

⁹⁶ Knoop 1987, 139-145, Fig. 96.3-4, 7, 97.2, 4.

⁹⁷ Knoop 1987, 119-129, Fig. 77, 80, 82, 84, Pl. 38-47.

en sık kullanılan bezemenin volütlerden çıkan palmetler olduğu görülür. Düver antefikslerindeki gibi Caere hydriaları üzerindeki 7 yapraklı palmetlerin⁹⁸ yaprakları da dönüşümlü olarak açık ve koyu renk boyayla boyanmıştır. Düver palmetlerinde ortadaki ve yanlardaki yapraklar orantılı ve eşit yayılmış iken, hydrialar üzerindeki palmetlerin orta yaprakları yanlara göre daha çok uzamış, yapraklar arasında boy farkı daha da artarak denge bozulmuştur. Kalıp üretimi mimari terrakottalar üzerine bezenen palmetlerin gelişimine⁹⁹ baktığımızda, MÖ 6. yy.ın ortalarında ve 3. çeyrekte yapraklar orantılı iken, yüzyılın sonuna doğru orta yaprağın diğerlerine oranla daha çok uzadığı, yapraklar arasında dengenin bozulduğu dikkate alınırsa, Geç Arkaik Döneme tarihlenen Caere hydrialarına göre Düver antefikslerinin daha erken tarihli olduğu görülür.

3.4 6 Yaprak Palmet Bezeği

Düver antefiksleri¹⁰⁰ arasında nadir görülen bir bezek tipi olan 6 yaprak palmet bezeği Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'ndeki 1 örnek üzerinde yer almaktadır. Katalog 9'da (fig. 9) yer alan antefiks, yukarıda anılan antefiksler içinde 6 yapraklı¹⁰¹ palmet işlenmiş olmasıyla farklıdır. 3, 5, 7 gibi tek sayılı yapraklarla yaygın şekilde işlenen palmet motifinin 6 yapraklı olarak mimari terrakottalar üzerinde işlenmesi nadir bir özelliktir. Dahası, dönemin bezekli diğer eserleri seramikler, pişmiş toprak lahitler, taş mimari elemanlar, kabartma vazolar ve banyo teknelerinde de nadir görülen bir palmet tarzıdır.

MÖ 6. yy.ın ilk yarısına tarihlenen Samos ve MÖ 6. yy.ın ortalarına tarihlenen Miletos ve Khios üretimi Ionia seramikleri¹⁰² üzerinde yaprakları eşit boyda, etli işlenmiş 6 yapraklı palmet motifleri olması Düver antefikslerinde kullanılan palmet bezeğini ve bu bezeğin varyasyonlarının köken olarak Ionia ekolü ile bağlantılı olduğuna kuşku bırakmaz. Seramikler üzerinde ve antefikslerdeki bu motifin benzer form özellikleri ise

yaklaşık çağdaş olduklarını ortaya koyar. Ion sanatı ile ilişkili Güney İtalya'daki merkezlerden bulunmuş az sayıdaki antefikslerde de 6 yapraklı palmet işlendiği görülür. MÖ 560 civarına tarihlenen ve Tarentum'dan ele geçen yarım disk biçimli antefiks¹⁰³ üzerinde, ana sahneye 6 yapraklı kabartma palmet bezenmiştir. Gerek yarım disk biçimli antefiks formu, gerekse palmetin 6 yapraklı olması ve yaprakların dengeli, eşit boylarda işlenip, yay yaparak iki yana yatması gibi bezek detayları Düver buluntusu 6 yapraklı palmet işli antefiks ile bu Tarentum örneği arasında paralellik olduğunu göstermektedir. Argos¹⁰⁴ buluntusu olan ve MÖ 570 civarına tarihlenen beşgen antefiks üzerinde de palmet yaprakları dengeli şekilde yayılarak iki yana açılmıştır. Anadolu dışındaki bu örnekler hem mimari terrakotta üzerinde nadir görülen 6 yapraklı palmet barındırması hem de Ion sanatı yoluyla dolaylı olarak Düver ile bağlantılı olması nedeniyle anılmaya değer örneklerdir ve ortak kökene işaret eden unsurlardır. Alt taraftan iki yana serpilten volütler arasında çıkan 6 yapraklı palmet motifinin tipik bir örneğini Louvre Müzesi'nde korunan ve MÖ erken 5. yy.a tarihlenen Albertinum Grubu'na ait bir Klazomenai lahdi parçası¹⁰⁵ üzerinde de görmekteyiz. Söz konusu palmet yaprakları inceliyor, uzamış şekilde tasvir edilmiştir. Dolayısıyla etli forma sahip Düver antefikslerindeki palmetlere göre geç bir tarihtendir.

3.5 Antefiksler Üzerindeki Diğer Bezeler

Mazgal Meander: Katalog 1-6'daki (fig. 1-6) antefikslerin alt panellerinde kabartma işlenen mazgal meander motifi yer alırken, Katalog 7-9'da (fig. 7-9) bu bezek görülmez, ana sahne direk alt çerçeve ile son bulur. Anadolu mimari terrakottaları incelendiğinde, Düver antefikslerinin alt panelinde görülen kabartma mazgal meanderlerin kabartma işlenmiş benzeri yoktur. Ancak Ionia atölyeleri ile yakından ilişkili¹⁰⁶ olan ve MÖ 6. yy.ın ortalarına tarihlenen, ana sahnede kabartma giyoşların işlendiği Akalan frizlerinin¹⁰⁷ üst panelinde boyayla yapılmış mazgal meanderler olduğu görülür. Ion sanatının sevilen bezeklerinden birisi olan mazgal meander motifinin tıpkı Akalan'da olduğu gibi Düver'de de bezek olarak tercih edilmiş olması, bu mimari terrakottaların Phrygia atölyelerinden¹⁰⁸ çok Sardeis, dolaylı olarak da Ionia atölyeleri ile ilişkili¹⁰⁹ olduğunu

⁹⁸ Hemelrijk 1984, 8, 19, 35, 37-38, 50-51, 109, Fig. 1, 8, 24, 27, 28, 38-39, 64, Pl. 1a-b, 2a-d, 3a, c-d, 4a-c, 5a-d, 9a, 10a, c-d, 11a, c-d, 12a-d, 13a-b, 21c, 29a, 32, 34a, 36, 43a, 45a, 83a, 92a, 94c-d, 99c-d, 103b, 116b, 118b, 122a, 135a, c, 136a, c, 138a, 145a-d, 164a-b, 165a-b, 166b.

⁹⁹ Knoop 1987, 119-147.

¹⁰⁰ 6 yapraklı palmet bezekli diğer Düver antefiksleri için bk. Buzzi 1999, 109, Kat. 11; Kahya 2012, 181-183; Kahya 2017, 94, Fig. 21-22.

¹⁰¹ Kahya, bu antefiksin üzerinde 6 yapraklı palmet bezeğinin tartışmalı olabileceğini belirtmiştir bk. Kahya 2012, 181, dn. 1; Kahya 2017, 94, dn. 126. Ancak Katalog 9'da görüleceği üzere 6 yapraklı palmet ile bezenmiştir.

¹⁰² Cook 1933-1934, 80, 83, Fig. 15.6, 17.6; Walter-Karydi 1973, 37-38, 43, 46, 48, 71-72, 116, 120, 133, 139, Abb.30, 61, 104, 141, Taf. 3. No.31, 71.No.554, 99.No.730; Cook – Dupont 1998, 85, Fig. 10.8,b.

¹⁰³ Knoop 1987, 144-145, Fig. 97.5.

¹⁰⁴ Winter 1993, 180, Fig. 79.

¹⁰⁵ Cook 1981, 56-57, Fig. 42.

¹⁰⁶ Åkerström 1966, 130; Åkerström 1978, 323. Ayrıca bk. Akkurnaz 2013, 77.

¹⁰⁷ Macridy 1907, 173, Fig. 17-19; Åkerström 1966, 123, 130; Dönmez 2004, 70, Res.11.

¹⁰⁸ Phrygia atölyelerinin geleneklerin yansıtan Gordion ve Pazarlı mimari terrakottalarındaki bezeme repertuvarında meander motifine henüz rastlanmamıştır.

¹⁰⁹ Ionia ve Sardeis mimari terrakottaları arasındaki atölye ilişkileri için bk. Ateşlier 2010, 226-230.

ortaya koyar. Düver antefikslerindeki bezeklerin Ionia atölyeleriyle ilintili olduğuna dair bir başka işaret ise MÖ 6. yy. sonu- erken 5. yy.a tarihlenen Miletos buluntusu bir eğimli sima¹¹⁰ üzerinde üst panelde boyayla yapılmış mazgal meanderin varlığıdır. MÖ 6. yy. Ionia üretimi seramikler üzerinde¹¹¹ mazgal meander motifinin yaygın olarak kullanıldığı görülür. Ionia'dan İtalya'ya göç eden Ionia'lı sanatçıların ürünleri olup, Ionia atölyelerinin devamı niteliğinde olan ve Geç Arkaik Döneme tarihlenen Caere hydriaları üzerinde, özellikle dudak kenarında¹¹² mazgal meander motifi sevilerek kullanılmıştır. Ionia atölyeleri ile ilişkili olan bu mazgal meander motifinin antefiksler üzerinde tercih edilmesi, antefikslerdeki diğer bezeklerde de görüldüğü gibi aynı tasarım düşüncesinin sonucudur. Yani, Ionia bezeklerini kullanmayı seven, bu bezeklerle sahneler tasarlayabilen kişilerin işidir. Dolayısıyla, antefiksleri kalıplayan ve boyayan ellerin Ionia sanatındaki bezeme repertuvarını gayet iyi bildikleri, hatta bu bezemeleri kalıplara işleme ve boyama konusunda usta oldukları rahatlıkla söylenebilir.

Pervaz Üzerine Boyayla Yapılmış Dörtgenler: Düver antefikslerinin¹¹³ pervaz şeklinde çıkıntılı çerçeveleri üzerine sevilerek işlendiği görülen boyayla yapılmış dörtgen bezekler (fig. 1-10) Arkaik Dönem mimari terrakotaları içinde Düver antefikslerine özgü tipik bezeme türüdür ve başka merkezlerde ele geçen antefikslerde bu tür bezeme görülmez. Boyayla yapılmış bu dörtgen dolgular, sadece Düver antefikslerinde değil, Düver buluntusu yanal¹¹⁴ ve eğimli¹¹⁵ simalardan, geison kaplama plakalarına¹¹⁶ kadar hemen hemen bütün Düver mimari terrakotalarında görülen bir bezektir. Düver mimari terrakotalarının en karakteristik motiflerinden

birisi olan bu dörtgenler, tıpkı antefikslerde olduğu gibi, diğer plakaların da üst ve alt pervazlarına açık renk astar zemin üzerine koyu renk boyayla yapılmıştır. Sardeis mimari terrakotalarından yıldız bezekli yanal simaların¹¹⁷ üst ve alt pervazında, grifon betimli yanal simaların¹¹⁸ ve at arabası yarışı tasvirli eğimli simaların¹¹⁹ alt pervazlarında benzer şekilde boyayla yapılmış dörtgenler olduğu görülür. Bu dörtgenler Sardeis ve Düver mimari terrakotalarının pervazlarındaki bezeme repertuvarının ortak olduğunu ortaya koyarken, iki merkez arasındaki yoğun ilişkiye yeni kanıtlar oluşturmaktadır. Akalan buluntusu yanal simalar¹²⁰ ve friz plakalarında¹²¹ üst pervazlarda Düver mimari terrakotalarının vaz geçilmez motifi olan dörtgenlere benzer boyayla yapılmış bezekler yer alır. Düver ve Akalan dörtgenleri gerek açık renk astar zemin üzerine koyu renk boya ile yapılmış olması, gerekse dörtgenlerin kenarına ince bir çizgi halinde çerçeve çizilmiş olması nedeniyle şaşırtıcı derece birbirine benzemektedir. Yukarıda mazgal meanderleri değerlendirirken ifade edildiği gibi Düver ve Akalan bezeklerinde görülen ilişkiyi Sardeis ve Ionia atölyeleri¹²² üzerinden yorumlamak gerekir. MÖ 6. sonu- erken 5. yy.a tarihlenen Miletos buluntusu bir eğimli sima¹²³ üzerinde de ana sahnenin altında ince bir pervaz halinde boyayla yapılmış dörtgen dizisi görülmektedir. Düver örneklerine benzer şekilde açık renk astar üzerine kırmızı ve siyah tonlarında işlenen bu dörtgenler Düver malzemelerine göre geç bir tarihte yapılmıştır. Miletos'tan ele geçen bu sima, aralarındaki yarım yüzyıllık zaman farkına rağmen, atölye ilişkilerine işaret eden anılmaya değer bir örnektir. Bezeğin kökenine dair bir diğer önemli karşılaştırma grubu ise Ionia atölyeleriyle ilişkili seramiklerdir. Oryantalizan ve Arkaik Dönem Ion ve Karia seramikleri¹²⁴ üzerinde de sıklıkla bu boyayla yapılmış dörtgenleri görmek mümkündür.

¹¹⁰ Åkerström 1966, 103, Taf. 54.1; Winter 1993, 240; Zimmermann 2007, 633, Taf. 80.1.

¹¹¹ Walter-Karydi 1973, 8, 40-41, Abb. 9, 47, Taf. 83. No.616.

¹¹² Hemelrijk 1984, 104, Fig. 61, Pl. 1c-d, 4d, 5b, 6a-d, 7a-b, 25, 48c, 51a-b, 86a, 95a,c, 115a, 128a, 143a,c,f.

¹¹³ Thomas 1964-65, 64-68, Fig. 5, 8-14; Åkerström 1966, 223, Abb. 70.4-5; Cummer 1970, 59-60, Fig. 5, Lev. 4; Johansen 1994, 235-236, Fig. 176-179; Buzzi 1999, 63-67, Abb. 24, Kat. 5-12; Glendinning 2007, 237; Kahya 2012, 171-196.

¹¹⁴ Cummer 1970, 59, Fig. 5; Winter 1993, 245; Buzzi 1999, 58-59, Abb. 21-22; Glendinning 2007, 244.

¹¹⁵ Cummer 1970, 60-62, Fig. 2, Lev. 2; Buzzi 1999, 74-82, 118-121, Abb. 28-31, Kat. 20-23; Uçankuş 2002, 199; Kahya 2012, 134-170.

¹¹⁶ Ana sahnesi figürlü geison kaplama plakaları için bk. Åkerström 1964, 49-53, Fig. 1-4; Thomas 1964-65, 64-66, Fig. 4-5; Åkerström 1966, 218-219, Abb. 70; Greifenhagen 1966, 44-47, Abb. 1-2; Johansen 1994, 234, Fig. 173; Buzzi 1999, 42-57, 98-100, Abb. 17-20, Kat. 1-2; Kahya 2012, 229-273. Ana sahnesi geometrik desenli geison kaplama plakaları için bk. Thomas 1964-65, 67-68, Fig. 6-7; Åkerström 1966, 223, Abb. 70.1-3; Cummer 1970, 56-57, Fig. 3, Lev. 2-3; Johansen 1994, 233, Fig. 168-169; Buzzi 1999, 68-73, 111-117, Abb. 25-27, Kat. 13-19; Glendinning 2007, 239-241, 243.

¹¹⁷ Åkerström 1966, 74-75, Abb. 23, Taf. 45.1.

¹¹⁸ Åkerström 1966, 72, 95, Taf. 42; Ramage 1978, 25, Fig. 76; Hostetter 1994, 14-15, Fig. 37-42.

¹¹⁹ Demangel 1932, 145, Fig. 27; Åkerström 1966, 70-71, Taf. 39.1-3; Ramage 1978, 17-18, Fig. 38-40; Winter 1993, 237, 241; Hostetter 1994, 15-17, Fig. 32-33, 42-49.

¹²⁰ Macridy 1907, 172-173, Fig. 14, 15,16; Demangel 1932, 74, Fig. 14; Åkerström 1966, 122-123, 128-130, Abb. 39, Taf. 61.1-2, 62; Winter 1993, 243; Dönmez 2004, 70, Res. 10; Summerer 2008, 268, Fig. 4.

¹²¹ Macridy 1907, 173-174, Fig. 17-20; Åkerström 1966, 123, 130, Taf. 63.1-2; Dönmez 2004, 70, Res.11.

¹²² Ionia ve Sardeis mimari terrakotaları arasındaki atölye ilişkileri için bk. Ateslier 2010, 226-230.

¹²³ Åkerström 1966, 103, Taf. 54.1; Winter 1993, 240; Zimmermann 2007, 633, Taf. 80.1.

¹²⁴ Cook 1933-1934, 71, 94-95, Fig. 10.7, 19-20; Walter-Karydi 1973, 41, 91, 115, 134, 136, 138, Abb. 52, 162, Taf. 1. No.7, 78. No.652,598, 93. No.702c; Fazlıoğlu 1998, 64, 132-133, 276, Şek.Lev. 9.F-G, 15.G, 20.V.

Serbest Doldurma Motifi: Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'nde korunan Düver antefikslerinden biri¹²⁵ (fig. 10) üzerinde, kenar çerçevesinde boyalı dörtgenler arasında boyayla yapılmış artı ve noktalardan oluşan bir serbest doldurma motifi yer alır¹²⁶. Bu motif Arkaik Dönem İon sanatında sıklıkla görülen bezeklerden olup, özellikle MÖ 6. yy. ortalarına tarihlenen Miletos üretimi seramikler üzerinde¹²⁷ doldurma motifi olarak sevilerek kullanılmıştır. Söz konusu motifin Düver antefiksi üzerinde kullanılmış olması, İonia atölyeleri ile Düver malzemeleri arasında sıkı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Güney İonia atölyeleri ile sıkı ilişki içinde olan Karia atölyelerinde üretilen ve MÖ 6. yy.ın ilk yarısına tarihlenen kaplar¹²⁸ üzerinde de bu doldurma motifinin bezendiği görülür. Karia Orta ve Geç Orientalizan Dönem seramikleri olarak anılan bu kaplar üzerindeki motif ile Düver antefiksindeki bezeğin tamamen aynı olması, İon sanatı ve bezeme anlayışının yayılımını ve Düver malzemelerinin üretim kökeni hakkında fikir vermektedir. MÖ 530'dan sonra üretilen Caere hydrialarının dudak kenarlarındaki¹²⁹ mazgal meanderler arasında da açık zemin üzerine koyu renk boyayla yapılmış artı motifleri olduğu görülür. İki farklı coğrafyadan ele geçen İonia etkili bu eserler üzerinde aynı motifin, aynı tarz işlenmiş olması kökenin ortak atölyelere dayandığına şüphe bırakmaz. MÖ 570'den önceye tarihlenen Sardeis buluntusu bir Lebes üzerinde¹³⁰ ve MÖ 6. yy. ortalarına tarihlenen Sardeis'te bulunmuş bir başka Lebes üzerinde¹³¹ de doldurma motifi olarak bu bezeğin aynısı görülür ve İonia kökenli bu ortak motifin Sardeis ve Düver'de kullanılması bile, İonia atölyelerinin Sardeis üzerinden Düver'i etkilediğini ortaya koymaktadır.

4. BÖLGELER ARASI ETKİLEŞİM

Yukarıda çeşitli konu başlıkları altında detaylıca değinildiği gibi Düver antefiksleri yoğun şekilde İon sanatı etkileri taşımakta, ana sahnelerde işli palmetler¹³², alt pervazlardaki mazgal meanderler, dış çerçeveleri oluşturan pervazlar üzerindeki doldurma dörtgenler ve artı şeklindeki serbest doldurma motifi gibi bezeklerin hepsi İonia atölyelerinin eserlerinde sıklıkla kullanılmış

olan süsleme unsurlarıdır. Phrygia Bölgesi'ne yakın bir noktada yer almasına (fig. 11) rağmen, Gordion mimari terrakottalarından çok Sardeis buluntusu mimari terrakottalar ile ilişki içindedir¹³³. Sardeis üzerinden Düver ve civarında iş yapan atölyelerin üretimi olan bu antefiksler olasılıkla İonia atölyelerinin¹³⁴ bezeme repertuvarına hakim ve bu bezekleri kullanmayı bilen ve seven kişiler tarafından üretilmiştir. İonia sanatı ile yakın ilişki içindeki Güney İtalya'da, özellikle de Tarentum'dan¹³⁵ ele geçen ana sahneleri kabartma palmetlerin işlendiği yarım disk biçimli antefiksler¹³⁶ gerek form özelliği, gerekse bezeme yönünden Düver antefiksleri ile oldukça benzerdir. Ana sahnelerinde volütlerden çıkan 6, 7 yapraklı palmetlerin işlendiği bu Tarentum yarım disk biçimli antefiksler ile Düver örneklerinin şaşırtıcı biçimde benzer olması ve iki uzak coğrafyada paralel işçiliğe sahip, aynı işlevli eserler üretilmesi her iki örneğin de ortak bir kökenden beslendiğine şüphe bırakmaz.

5. ANTEFİKSLERİN ÜRETİM SÜRECİ

Antefiks üretiminde bilindiği üzere, arkada yer alan kapama kiremidi ile ön tarafta yer alan bezemeli kısım ayrı kalıplarda şekillendirilip, birleştirilmektedir¹³⁷. Daha sonra fırınlanma, boyama aşamalarına geçilmekte, en son ise, önceden ölçüleri belirlenerek üretimi tamamlanan antefiksler çatı üzerlerine yerleştirilmektedir. Mimari terrakottaları üreten kişiler ile çatıların ölçülerini belirleyip, ahşap hatılları ve mertekleri kurgulayan ve çatıları kuran kişilerin farklı ustalar olması gerektiği düşüncesiyle¹³⁸, bu çalışmanın kapsamını aşan bu konunun üzerinde fazla durmadan antefikslerin üretim özelliklerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

Katalog 1 (fig. 1) ve Katalog 2'deki (fig. 2) 3 yapraklı palmet bezekli antefikslerin aynı ölçülerde olması ve dış çerçevelerinin ince bırakılması ortak özellik olmakla birlikte, palmet yapraklarının ayrıntılarına bakıldığında farklılıklar görülmektedir. Katalog 1'de yapraklar Katalog 2'ye göre biraz daha ince ve ayrılmış şekilde yapılmış, Katalog 1'de yaprak uçları iç çerçeveye değerken, Katalog 2'de yaprak uçları ile çerçeve arasında boşluklar

¹²⁵ Johansen 1994, 235, Fig. 177.

¹²⁶ Kahya, doldurma motif için Sardeis ve Aiolis'ten birer örnek vermiş, ancak gerek motifi tarihleme konusunda, gerekse bezeğin İon sanatı ile olan ilişkisi ve İonia üretimi benzer örnekler üzerinde durmamıştır. Bk. Kahya 2012, 180.

¹²⁷ Walter-Karydi 1973, 57-58, 64, Abb. 134, Taf. 78. No.598, Taf. 80. No.664, Taf. 81. No.606, Taf. 83. No.616. Bu bezeğin, diğer İonia atölyelerindeki örnekleri için bk. Walter-Karydi 1973, Taf. 98. No.721.a, Taf. 105. No.877, Taf. 123. No.1001.

¹²⁸ Fazlıoğlu 1998, 148, 154-155, 199, 204, 207, Lev. 19, 28.

¹²⁹ Hemelrijk 1984, 104, Fig. 61, Pl. 4d, 5b, 6a-d, 7a-b, 48c, 86a, 95a,c, 115a, 128a, 143c,f.

¹³⁰ Greenewalt 2010, 117, 476, Res. 16, No.90.

¹³¹ Greenewalt 2010, 107, Res. 1.

¹³² Samos üretimim steller üzerinde palmet motifleri için bk. Buschor 1933, 22-46.

¹³³ Düver ve Sardeis mimari terrakottalarının ilişkisi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Kahya 2012, 309-311.

¹³⁴ İonia ve Sardeis mimari terrakottaları arasındaki atölye ilişkileri için bk. Ateşlier 2010, 226-230.

¹³⁵ Tarentum civarına yerleşen İon kolonistler hakkında bk. Astour 1985, 28, 36.

¹³⁶ Knoop 1987, 144, 208, Fig. 97.4-5.

¹³⁷ Knoop 1987, 218-225; Sapirstein 2008, 341.

¹³⁸ Figürlü sahneler, bitkisel ve geometrik desenlerle bezenmiş mimari terrakottaların üretim sürecinde sanatçı ellerin iş yapması gerektiğini, ahşap konstrüksiyon ve çatı kurma gibi işlerde marangoz ustaların rol aldığını söylemek mümkündür. Bu konu hakkında daha detaylı değerlendirme için bk. Akkurnaz 2013, 434-439.

oluşturmuştur. Dolayısıyla aynı tip olan bu 2 antefiks ayrı kalıplarda şekillendirilmiştir. Boyama işçiliğine baktığımızda ise aynı renk ve tonlarda boyandıkları anlaşılmaktadır. Dış çerçevede boyayla yapılmış dolgu dörtgenlerde farklılık görülmekte, Katalog 2'de 7 adet ve daha seyrek yerleştirilmiş iken, Katalog 1'de 11 adet ve daha sık dörtgenler vardır. Ayrı kalıplardan çıkan bu 2 eserin boyama özellikleri de farklıdır. Kil özelliklerine bakıldığında ortaktır, hamurların iyi yoğrulmuş olduğu, içlerinde iri taşçıl malzeme kullanılmadığı, kil renginin sarımtırak kırmızı olduğu görülür.

Yaklaşık olarak aynı ölçülere sahip olan Katalog 3 (fig. 3) ve Katalog 4'deki (fig. 4) 5 yapraklı palmet bezekli antefiksler genel görünüş ve tip olarak aynı olmak birlikte, Katalog 4'de yapraklar Katalog 3'e göre daha ince, oran olarak hafif uzundur ve yaprak uçları daha küt kesilmiştir. Aynı şekilde Katalog 4'de alt pervazdaki mazgal meander kabartması diğerine oranla daha ince profilli ve zemine yayılmış vaziyettedir. Dolayısıyla aynı tipe ait olan bu iki örnek 2 farklı kalıptan çıkmış eserlerdir. Boyama özellikleri de farklılık göstermekte, Katalog 3 mora yakın kırmızı tonda ve siyah renkte boyanmış iken, Katalog 4 kırmızı ve siyah renklerle boyanmıştır. Her iki eserde de dış çerçevede boyayla yapılmış 7 adet dolgu dörtgen vardır, ancak eserlerdeki bu dörtgenlerin konumu aynı değildir. Katalog 4'de dörtgen aralıkları orantılı iken, Katalog 3'de dörtgenler sol tarafta seyrek, sağ tarafta yığılmıştır. Katalog 3'de dörtgen çerçeveleri yanlarda ayrı çizgi ile belirtilmişken, Katalog 4'de ayrılmadan siyah boya ile vurgulanmıştır. Bu 2 eserin kalıplaması ayrı yapıldığı gibi boyaması da farklılıklar göstermektedir. Kil özelliklerine bakıldığında ortaktır, hamurların iyi yoğrulmuş olduğu, içlerinde iri taşçıl malzeme kullanılmadığı, kil renginin sarımtırak kırmızı olduğu görülür.

Katalog 5 (fig. 5) ve Katalog 6'deki (fig. 6) 7 yapraklı palmet bezekli antefiksler yaklaşık olarak aynı ölçülere sahip olmakla birlikte kabartma bezek detayları ve kullanılan boya renkleri farklıdır. Katalog 5'de yapraklar daha etli ve kökten uça kadar orantılı iken, Katalog 6'da yapraklar diğer örneğe göre hafif uzun yapılmış, yaprakların kökü, sıkışmış izlenimi verecek biçimde ince, aşağıdan yukarıya doğru orantısız işlenmiştir. İki örneğin volütleri de farklıdır, Katalog 5'de volütün yanlara doğru açılan dal kökleri de diğerine göre daha etli yapıdadır. Dolayısıyla aynı tipe ait olan bu antefikslerin kabartma detayları ve oranları, bunların 2 farklı kalıpta üretilmiş olduklarını ortaya koyar. Boyama özellikleri de farklılık göstermekte, Katalog 5 krem astar ve siyah renkte boyanmış iken, Katalog 6 kırmızı ve siyah renklerle boyanmış, ayrıca Katalog 6'da yaprakların kenarlarına siyah boya ile ince bir çerçeve çekilmiştir. Her iki örnekteki dış çerçevelere boyayla yapılmış

dolgu dörtgenler farklıdır ve sayı, form ve boya işçiliği yönünden birbirine benzemez. Katalog 5'de dörtgenler daha büyük ve enli iken, Katalog 6'da dörtgenler daha küçük ve dikey forma sahiptir. Katalog 6'da dörtgen çerçeveleri yanlarda ayrı çizgi ile belirtilmişken, Katalog 5'de bu ayrıntı görülmez. Bu 2 eserin kalıplaması ve boyamasındaki bariz farklılıklar, aynı ölçülerdeki eserlerin üretiminde farklı kalıplar kullanıldığını ve boyama aşamasında da birden fazla kişinin bunları boyadığını kanıtlamaktadır. Kil özelliklerine bakıldığında ise ortaktır, hamurların iyi yoğrulmuş olduğu, içlerinde iri taşçıl malzeme kullanılmadığı, kil renginin kırmızıya yakın olduğu görülür.

Katalog 7 (fig. 7) ve Katalog 8'de (fig. 8) yer alan 5 yapraklı palmet bezekli antefiksler gerek ölçüleri gerekse bezekleri yönünden aynıdır. Altta meander paneli olmamasıyla, Katalog 3 ve Katalog 4'de yer alan diğer 5 yapraklı gruptan ayrılır. Her iki örnekte de volütlerin dönüşü, palmet yapraklarının yapısı ve sahneye yerleştiriliş biçimleri gibi ayrıntılar incelenmiş, bunların aynı kalıptan çıktıkları tespit edilmiştir. Boyama özellikleri de paralel olup, volütler, palmet yaprakları ve çerçeveler aynı sırayla ve aynı renkler kullanılarak, krem astar ve siyah renkte boyanmıştır. Her iki eserde de dış çerçevede siyah boya ile yapılmış 6 adet dolgu dörtgen görülmektedir. İki eser arasındaki tek fark ise bu dörtgenlerin pervaz üzerinde farklı yerlere yerleştirilmesidir. Kil özelliklerine bakıldığında ise ortaktır, hamurların iyi yoğrulmuş olduğu, içlerinde iri taşçıl malzeme kullanılmadığı, kil renginin kırmızıya yakın olduğu görülür.

Katalog 9'daki (fig. 9) 6 yapraklı palmet bezekli antefiks, bu çalışmada ele alınan eserler içinde tek örnek olduğu için, daha önceden yayınlanmış olan aynı ölçülere ve bezeklere sahip Düver buluntusu antefikslerle¹³⁹ karşılaştırılabilir. Yayınlanmış örnekler ile bu eser arasında volüt sarmallarının biçimi ve palmet yapraklarının işleniş kalıp farklılığı olduğunu ortaya koyarken, kullanılan renkler ve boyama detayları eserlerin farklı ellerden çıktığına şüphe bırakmaz. Kil özelliğine bakıldığında ise hamurun iyi yoğrulmuş olduğu, içinde iri taşçıl malzeme kullanılmadığı, kil renginin sarımtırak kırmızı olduğu görülür.

9 örnek üzerinden 8 farklı kalıp tespit edilmesi, Düverde antefiksli çatı sisteminin yaygın olduğunu, yoğun miktarda antefiks üretimine ihtiyaç duyulduğunu düşündürmektedir. Nitekim Anadolu'daki en büyük mimari terrakotta buluntu grubundan birisi olan ve dünyanın dört bir tarafındaki müzelere dağılmış durumdaki Düver mimari terrakotaları, özellikle

¹³⁹Thomas 1964-65, 67-68, Fig. 12; Buzzi 1999, 109; Kahya 2012, 181-183.

antefiksler dikkate alınır¹⁴⁰, üretim yoğunluğu ve kalıp gereksinimi anlaşılabilir. Düver antefikslerinde, 9 antefiks 8 farklı kalıpta üretilecek kadar çok kalıp çeşitliliği varken, kullanılan renkler ise sınırlı olmuş, siyah, krem, kırmızı ve bunların tonları tercih edilmiştir¹⁴¹.

6. TARİHLEME

Anadolu'da ele geçen mimari terrakottalar arasında önemli bir grubu oluşturan Düver mimari terrakottaları pek çok çalışmaya konu olmuş, antefikslerin de içinde yer aldığı bu eserlerin üretim tarihleri konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Åkerström¹⁴² tarafından antefikslerin de içinde yer aldığı Düver mimari terrakottaları MÖ 6. yy. 3. çeyreğine tarihlenmekte, Thomas¹⁴³ ise, MÖ 6. yy.ın ortalarından öncesini önermekte ve en geç tarihli eserlerin ise antefiksler olduğunu ileri sürmektedir. Düver eserleri üzerine çalışma yapan Greifenhagen¹⁴⁴ genel olarak MÖ 6. yy.ın ortalarına ait olduklarını düşünmüş, Burdur Arkeoloji Müzesi'nde korunan örnekleri çalışıp, restitüsyon önerisi veren Cummer¹⁴⁵ ise MÖ 6. yy.dan öncesine ait olduğunu düşündüğü Phrygia kaya anıtlarıyla kıyaslamış, ama tarihleme yapmamıştır. Serdaroğlu¹⁴⁶, Düver malzemelerini MÖ 525 civarına yerleştirirken, Winter¹⁴⁷ MÖ 6. yy.ın 3. çeyreğine tarihlenmektedir. Buzzi çalışmasında¹⁴⁸ kendinden önceki araştırmaların önerdiği tarihlemeleri dile getirmiş ve MÖ 6. yy. İonia bezeklerine atıfta bulunarak MÖ 6. yy.ın 3. çeyreğine ait olduklarını belirtmiştir. Düver mimari terrakottaları üzerine Doktora Tezi hazırlayan Kahya¹⁴⁹ ise, MÖ 6. yy.ın 2. çeyreğini ve ortalarını önermektedir. Önceki araştırmacıların değerlendirmeleri ve önerilerinde sunmuş oldukları tarihlemelerin MÖ 6. yy.ın ortalarına odaklandığı görülmektedir. Yukarıda çeşitli başlıkları altında yapılan detaylı karşılaştırmalı değerlendirmeler ve ulaşılan sonuçlar Düver antefikslerinin MÖ 6. yy.ın ortalarında veya hemen sonrasında üretildiklerini ortaya koymaktadır.

7. SONUÇ

Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'nde korunan Düver buluntusu 9 adet pişmiş toprak antefiks ölçüleri ve bezekleri dikkate alınarak üretim, üslup ve mimari özellikler gibi çeşitli konularda değerlendirilmiştir. Lakonia tipi kiremitler olan yarım disk biçimli bu antefikslerin merkezindeki ana sahnede kabartma işlenmiş 3 yapraklı, 5 yapraklı, 6 yapraklı ve 7 yapraklı palmetlerle 4 farklı tip bezek olmasına rağmen, ölçüleri bunların iki farklı gruba ait olduğunu göstermiştir. Ölçülerine göre 1. Grup Katalog 1-4 (fig. 1-4), 2. Grup Katalog 5-9 (fig. 5-9) olmak üzere iki farklı gruba ait oldukları ve bu grupların en azından 2 farklı çatıya kaplandıkları belirlenmiştir. Kalıplama ve boyamadan kaynaklı bezek çeşitliliği olmakla birlikte, ölçülerine bakıldığında ve dolayısıyla da mimari işlevleri dikkate alındığında Düver antefiksleri 2 ana gruptur, tüm örnekler bu 2 ana grubun varyasyonlarıdır.

Yukarıda detaylıca vurgulandığı üzere; palmet kullanımı ve palmetlerin tipi, palmet köklerinden çıkan volütler, alt panellerde kabartma işlenmiş mazgal meanderler, kenar pervazlarında ise boyayla yapılmış dolgu dörtgenler, eserlerin bezeme repertuarı ve işçiliği hakkında net fikir vermektedir. İonia sanatının etkilerini taşıdığı, Phrygia örneklerinden çok Lydia atölyeleriyle ilişkili oldukları, İonia üslubunda iş yapan sanatçılar tarafından üretildikleri tespit edilmiştir. İonia ve Sardeis arası iş yapan gezici usta-sanatçılar olduğu bilinmekte, benzer durumun Sardeis ile Düver arasında da olduğu söylenebilir.

Üretim süreçlerinin değerlendirilmesi sonucu 9 adet antefiksin 8 ayrı kalıpta üretildiği saptanmış, boyama aşamasında krem astar, kırmızı ve tonları, siyaha yakın bej ve siyah renklerin kullanıldığı belirlenmiştir. Diğer Düver buluntusu mimari terrakottalar ile üretim tarihi açısından uyumluluk göstermekte, bezeklerin stili dönemin diğer eserleri üzerindeki motiflerle karşılaştırılmış, MÖ 6. yy.ın ortaları veya hemen sonrasında üretildikleri sonucuna varılmıştır.

Anadolu'daki en büyük buluntu grubundan birisi olan ve çoğunluğu bilinmeyen yöntemlerle yurt dışına kaçırılarak, şu an dünyanın pek çok müzesine dağılmış olan Düver mimari terrakottaları, Arkaik Dönem Anadolu buluntu merkezleri (fig. 11) içinde kendine has özellikler sergiler ve diğer merkezlerden kolaylıkla ayırt edilebilirler. Günümüzde halen uluslararası müzayedelerde satılarak bir bilinmeze yolculuk eden veya müzelerin depolarında saklanan Düver buluntularının da yayınlanması ülkemiz ve arkeoloji adına temenni edilmektedir. İlerde yapılacak yeni yayınlar, genel anlamda Arkaik Dönem mimarlığı, özelde Düver çatı tiplerini anlamamız, bölgeler arası etkileşim ve atölye ilişkilerini daha da netleştirmek adına büyük önem arz etmektedir.

¹⁴⁰Thomas 1964-65, 64-68, Fig. 5, 8-14; Åkerström 1966, 223, Abb. 70.4-5; Cummer 1970, 59-60, Fig. 5, Lev. 4; Johansen 1994, 235-236, Fig. 176-179; Buzzi 1999, 63-67, Abb. 24, Kat. 5-12; Glendinning 2007, 237; Kahya 2012, 171-196.

¹⁴¹Diğer Düver mimari terrakottalarında kullanılan renk skalası için bk. Kahya 2012, 289.

¹⁴²Åkerström 1964, 53; Åkerström 1966, 221.

¹⁴³Thomas 1964-65, 69-70.

¹⁴⁴Greifenhagen 1966, 47.

¹⁴⁵Cummer 1970, 70-71.

¹⁴⁶Serdaroğlu 1982, 351, 354, Abb. 7.

¹⁴⁷Winter 1993, 244.

¹⁴⁸Buzzi 1999, 92-93.

¹⁴⁹Kahya 2012, 196.

KATALOG**Katalog No: 1**

Müze Envanter No: 3483, Müzedeki Yeri: Sergide, vitrin içindedir.

Tam Boy Yükseklik: 15.5 cm., Tam Boy Genişlik: 20.5 cm.

Tanım: Yarım disk biçimli antefiks kırılmamış, orijinal tek parça halindedir. Üst pervaz üzerinde küçük kopmalar var, sol kısımda çatlak olduğu görülmektedir. Üzerindeki bezekler kabartma olup, kırmızımsı kahverengi astar üzerine mora yakın kırmızı ve siyaha yakın koyu bej boya ile renklendirme yapılmıştır. Merkezde yarım disk biçimli ve siyaha yakın koyu bej renge boyanmış kabartma çerçeve içinde ana bezek yer alır. Ana bezek olarak, altta iki yana kıvrılmış kabartma volütler arasından çıkan 3 yapraklı palmet görülür. Volütler siyaha yakın koyu bej boya, palmet yaprakları ise dönüşümlü olarak mora yakın kırmızı ve siyaha yakın koyu bej boya ile renklendirilmiştir. Altta ayrı bir panel içinde boyası aşınmış 4 kıvrımlı kabartma mazgal meander işlenmiştir. Dış çerçeve ince bir pervaz şeklindedir, üzerinde dönüşümlü olarak mora yakın kırmızı ve siyaha yakın koyu bej boya ile yapılmış 11 adet küçük dörtgen dolgu vardır.

Müze Katalog Bilgisi: Johansen 1994, 236.

Katalog No: 2

Müze Envanter No: 3484, Müzedeki Yeri: Sergide vitrin içindedir.

Tam Boy Yükseklik: 14.7 cm., Tam Boy Genişlik: 20 cm.

Tanım: Yarım disk biçimli antefiks kırılmamış, orijinal tek parça halindedir. Üzerindeki bezekler kabartma olup, kırmızımsı kahverengi astar üzerine mora yakın kırmızı ve siyaha yakın koyu bej boya ile renklendirme yapılmıştır. Merkezde yarım disk biçimli ve mora yakın kırmızı renge boyanmış kabartma çerçeve içinde ana bezek yer alır. Ana bezek olarak, altta iki yana kıvrılmış kabartma volütler arasından çıkan 3 yapraklı palmet görülür. Volütler siyaha yakın koyu bej boya, palmet yaprakları ise dönüşümlü olarak mora yakın kırmızı ve siyaha yakın koyu bej boya ile renklendirilmiştir. Altta ayrı bir panel içinde siyaha yakın koyu bej boyalı, 4 kıvrımlı kabartma mazgal meander işlenmiştir. Dış çerçeve ince bir pervaz şeklindedir, üzerinde dönüşümlü olarak mora yakın kırmızı ve siyaha yakın koyu bej boya ile yapılmış 7 adet küçük dörtgen dolgu vardır.

Müze Katalog Bilgisi: Johansen 1994, 236, Fig. 179.

Katalog No: 3

Müze Envanter No: 3482, Müzedeki Yeri: Sergide, vitrin içindedir.

Tam Boy Yükseklik: 14.5 cm., Tam Boy Genişlik: 20 cm.

Tanım: Yarım disk biçimli antefiks kırılmamış, orijinal tek parça halindedir. Üzerindeki bezekler kabartma olup, kırmızımsı kahverengi astar üzerine mora yakın kırmızı ve siyah boya ile renklendirme yapılmıştır. Merkezde yarım disk biçimli ve mora yakın kırmızı renge boyanmış kabartma çerçeve içinde ana bezek yer alır. Ana bezek olarak, altta iki yana kıvrılmış kabartma volütler arasından çıkan 5 yapraklı palmet görülür. Volütler siyah boya, palmet yaprakları ise dönüşümlü olarak siyah ve mora yakın kırmızı boya ile renklendirilmiştir. Altta ayrı bir panel içinde siyaha boyanmış 6 kıvrımlı kabartma mazgal meander işlenmiştir. Dış çerçeve etli kalın bir pervaz şeklindedir, üzerinde dönüşümlü olarak mora yakın kırmızı ve siyah boya ile yapılmış 7 adet küçük dörtgen dolgu var, pervaz kenarları siyah boya ile çizgi halinde çerçevelenmiştir.

Müze Katalog Bilgisi: Johansen 1994, 236, Fig. 178.

Katalog No: 4

Müze Envanter No: 3481, Müzedeki Yeri: Sergide, vitrin içindedir.

Tam Boy Yükseklik: 14 cm., Tam Boy Genişlik: 19.5 cm.

Tanım: Yarım disk biçimli antefiks kırılmamış, orijinal tek parça halindedir. Üzerindeki bezekler kabartma olup, bej rengi astar üzerine kırmızı ve siyah boya ile renklendirme yapılmıştır. Merkezde yarım disk biçimli ve kırmızı renge boyanmış kabartma çerçeve içinde ana bezek yer alır. Ana bezek olarak, altta iki yana kıvrılmış kabartma volütler arasından çıkan 5 yapraklı palmet görülür. Volütler siyah boya, palmet yaprakları ise dönüşümlü olarak kırmızı ve siyah boya ile renklendirilmiştir. Altta ayrı bir panel içinde siyaha boyanmış 6 kıvrımlı kabartma mazgal meander işlenmiştir. Dış çerçeve etli kalın bir pervaz şeklindedir, üzerinde dönüşümlü olarak kırmızı ve siyah boya ile yapılmış 7 adet küçük dörtgen dolgu var, pervaz kenarları siyah boya ile çizgi halinde çerçevelenmiştir.

Müze Katalog Bilgisi: Johansen 1994, 236.

Katalog No: 5

Müze Envanter No: 3478, Müzedeki Yeri: Sergide, vitrin içindedir.

Tam Boy Yükseklik: 15.5 cm., Tam Boy Genişlik: 24 cm.

Tanım: Yarım disk biçimli antefiks, orijinal tek parça halindedir. Sol köşe kırıktır. Üzerindeki bezekler kabartma olup, krem rengi astar üzerine siyah, kırmızı ve krem astar boya ile renklendirme yapılmıştır. Merkezde yarım disk biçimli ve kırmızı renge boyanmış kabartma çerçeve içinde ana bezek yer alır. Ana bezek olarak, altta iki yana kıvrılmış kabartma volütler arasından çıkan 7 yapraklı palmet görülür. Volütler siyah boya, palmet yaprakları ise dönüşümlü olarak krem astar ve siyah boya ile renklendirilmiştir. Altta ayrı bir panel içinde siyaha boyanmış 7 kıvrımlı kabartma mazgal meander işlenmiştir. Dış çerçeve etli kalın bir pervaz şeklindedir, üzerinde siyah boya ile yapılmış 5 adet dörtgen dolgu var, pervaz kenarları siyah boya ile çizgi halinde çerçevelenmiştir.

Müze Katalog Bilgisi: Johansen 1994, 235.

Katalog No: 6

Müze Envanter No: 3477, Müzedeki Yeri: Sergide, vitrin içindedir.

Tam Boy Yükseklik: 14.5 cm., Tam Boy Genişlik: 23.5 cm.

Tanım: Yarım disk biçimli antefiks kırılmamış, orijinal tek parça halindedir. Üzerindeki bezekler kabartma olup, krem rengi astar üzerine siyah, kırmızı ve krem astar boya ile renklendirme yapılmıştır. Merkezde yarım disk biçimli ve siyah renge boyanmış kabartma çerçeve içinde ana bezek yer alır. Ana bezek olarak, altta iki yana kıvrılmış kabartma volütler arasından çıkan 7 yapraklı palmet görülür. Volütler siyah boya, palmet yaprakları ise dönüşümlü olarak siyah ve kırmızı boya ile renklendirilmiştir. Altta ayrı bir panel içinde siyaha boyanmış 7 kıvrımlı kabartma mazgal meander işlenmiştir. Dış çerçeve etli kalın bir pervaz şeklindedir, üzerinde siyah boya ile yapılmış 10 adet küçük dörtgen dolgu var, pervaz kenarları siyah boya ile çizgi halinde çerçevelenmiştir.

Müze Katalog Bilgisi: Johansen 1994, 235, Fig. 176.

Katalog No: 7

Müze Envanter No: 3474, Müzedeki Yeri: Sergide, vitrin içindedir.

Tam Boy Yükseklik: 16.5 cm., Tam Boy Genişlik: 24.5 cm.

Tanım: Yarım disk biçimli antefiks kırılmamış, orijinal tek parça halindedir. Üzerindeki bezekler kabartma olup, krem rengi astar üzerine siyah ve krem astar boya ile renklendirme yapılmıştır. Merkezde yarım disk biçimli ve siyah renge boyanmış kabartma çerçeve içinde ana bezek yer alır. Ana bezek olarak, altta iki yana kıvrılmış kabartma volütler arasından çıkan 5 yapraklı palmet görülür. Volütler siyah boya, palmet yaprakları ise dönüşümlü olarak krem astar ve siyah boya ile renklendirilmiştir. Dış çerçeve etli kalın bir pervaz şeklindedir, üzerinde siyah boya ile yapılmış 6 adet küçük dörtgen dolgu var, pervaz kenarları siyah boya ile çizgi halinde çerçevelenmiştir.

Müze Katalog Bilgisi: Johansen 1994, 235.

Katalog No: 8

Müze Envanter No: 3476, Müzedeki Yeri: Sergide, vitrin içindedir.

Tam Boy Yükseklik: 16.5 cm., Tam Boy Genişlik: 24.5 cm.

Tanım: Yarım disk biçimli antefiks kırılmamış, orijinal tek parça halindedir. Üzerindeki bezekler kabartma olup, krem rengi astar üzerine siyah ve krem astar boya ile renklendirme yapılmıştır. Merkezde yarım disk biçimli ve siyah renge boyanmış kabartma çerçeve içinde ana bezek yer alır. Ana bezek olarak, altta iki yana kıvrılmış kabartma volütler arasından çıkan 5 yapraklı palmet görülür. Volütler siyah boya, palmet yaprakları ise dönüşümlü olarak krem astar ve siyah boya ile renklendirilmiştir. Dış çerçeve etli kalın bir pervaz şeklindedir, üzerinde siyah boya ile yapılmış 6 adet küçük dörtgen dolgu var, pervaz kenarları siyah boya ile çizgi halinde çerçevelenmiştir.

Müze Katalog Bilgisi: Johansen 1994, 235.

Katalog No: 9

Müze Envanter No: 3475, Müzedeki Yeri: Sergide, vitrin dışında duvardadır.

Tam Boy Yükseklik: 15.5 cm., Tam Boy Genişlik: 23 cm.

Tanım: Yarım disk biçimli antefiks kırılmamış, orijinal tek parça halindedir. Üst pervaz üzerinde küçük kopmalar var, sağ kısımda çatlak olduğu görülmektedir. Üzerindeki bezekler kabartma olup, krem rengi astar üzerine siyah ve krem astar boya ile renklendirme yapılmıştır. Merkezde yarım disk biçimli ve siyah renge boyanmış kabartma çerçeve içinde ana bezek yer alır. Ana bezek olarak, altta iki yana kıvrılmış kabartma volütler arasından çıkan 6 yapraklı palmet görülür. Volütler siyah boya, palmet yaprakları ise dönüşümlü olarak krem astar ve siyah boya ile renklendirilmiştir. Dış çerçeve etli kalın bir pervaz şeklindedir, üzerinde siyah boya ile yapılmış 7 adet küçük dörtgen dolgu var, pervaz kenarları siyah boya ile çizgi halinde çerçevelenmiştir.

Müze Katalog Bilgisi: Herhangi bir yayında yer almamıştır.

KAYNAKÇA

ÅKERSTRÖM, Å. 1964.

“A Horseman from Asia Minor”, *Medelhavsmuseet Bulletin 4*. Stockholm: 49-53.

ÅKERSTRÖM, Å. 1966.

Die Architektonischen Terrakotten Kleinasien. Lund.

ÅKERSTRÖM, Å. 1978.

“Ionia and Anatolia—Ionia and the West. The Figured Architectural Terracotta Frieze: Its Penetration and Transformation in the East and in the West in the Archaic Period”, *The Proceedings of the Xth Classical Archaeology*. Ankara: 319-327.

AKKURNAZ, S. 2013.

Hacıbayramlar Arkaik Dönem Mimari Terrakotaları. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi. Aydın.

AKKURNAZ, S. 2015.

“Koranza Mimari Terrakotaları”, *Stratonikeia Çalışmaları 1: Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları* (Ed. B. Söğüt). İstanbul: 45-70.

ASTOUR, M.C. 1985.

“Ancient Greek Civilization in Southern Italy”, *Journal of Aesthetic Education Vol. 19, No. 1*. Urbana-Champaign: 23-37.

ATEŞLİER, S. 2000.

“Melanpagos’da Bulunmuş Bir Aiol Ante Başlığı”, *OLBA 3*. Mersin: 71-79.

ATEŞLİER, S. 2006.

“Euromos Arkaik Mimari Terrakotaları Üzerine İlk Gözlemler [First Preliminary Report on the Archaic Architectural Terracottas from Euromos]”, *Türk Arkeoloji Dergisi 8*. İzmir: 59-78.

ATEŞLİER, S. 2009.

“Euromos Arkaik Mimari Terrakotaları”, *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*. Ankara: 151-158.

ATEŞLİER, S. 2010.

“Lidya Pişmiş Toprak Mimari Levhaları (Lydian Architectural Terracottas)”, *Lidyalılar ve Dünyaları* (Ed. N.D. Cahill). İstanbul: 225-232, 452-456.

ATEŞLİER, S. 2011.

“Euromos Arkaik Mimari Terracottaları (Arkaik Tapınak Üzerine Düşünceler)”, *28. Araştırma Sonuçları Toplantısı-3*. Ankara: 123-137.

- ATEŞLİER, S. 2016.
“Archaic Architectural Terracottas from Euromos, Caria”, *Terracotta Figurines in the Greek and Roman Eastern Mediterranean: Production, Diffusion, Iconography and Function. Bulletin de Correspondance Hellénique Suppléments 54* (Eds. A. Muller/E. Laflı). Paris/Athens: 371-377.
- AUKTION 1992.
Auktion 60, Münzen Der Antike, Nümismatik Lanz München. München.
- BAKIR, G. 2007.
“2005 Yılı Klazomenai Kazısı”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı-2*. Ankara: 185-202.
- BAKIR, T. 1991.
“Daskyleion”, *Höyük I*. Ankara: 75-84.
- BARAN, A. 2010.
Hekatomnidler Öncesinde Karia Mimarisi. Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları No:262. Ankara.
- BARLETTA, B.A. 1983.
Ionic Influence in Archaic Sicily: The Monumental Art. Gothenburg.
- BARLETTA, B.A. 2001.
The Origins of the Greek Architectural Orders. Cambridge.
- BAYBURTLUOĞLU, C. 1977.
Erythrai II: Pişmiş Toprak Eserler. Ankara.
- BUSCHOR, E. 1933.
“Heraion von Samos: Porosfriese; Altsamische Grabstelen”, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung 58*. Athens: 1-46.
- BUZZI, S. 1999.
Die Architektonischen Terrakotten aus Düver. Zürich.
- CEVİZOĞLU, H. 2005.
Arkaik Dönem Klazomenai Kabartmalı Vazoları. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi. İzmir.
- CLARKE, J.-BACON, F.- KOLDEWEY, R. 1921.
Investigations at Assos 1881-1883. London.
- COOK, J.M. 1959-60.
“Greek Archaeology in Western Asia Minor”, *Archaeological Reports No.6*. 27-57.
- COOK, R.M. 1933-1934.
“Fikellura Pottery”, *The Annual of the British School at Athens Vol.34*. London: 1-98.
- COOK, R.M. 1981.
Clazomenian Sarcophagi. Mainz.
- COOK, R.M. – DUPONT, P. 1998.
East Greek Pottery. London.
- CUMMER, W.W. 1970.
“Burdur Müzesindeki Frig Çatı Kiremitleri”, *Anadolu 14*. Ankara: 29-71.
- DEMANGEL, R. 1932.
La Frise Ionique. Paris.
- DÖNMEZ, Ş. 2004.
“Akalan Hakkında Yeni Gözlemler”, *Anadolu Araştırmaları 17/1*. İstanbul: 67-91.
- FAZLIOĞLU, İ. 1998.
Karia Orientalizan Seramiği. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir.
- FIRATLI, N. 1978.
“New Discoveries Concerning The First Settlement of Ancient İstanbul-Byzantion”, *The Proceedings of the Xth Classical Archaeology 1973*. Ankara: 565-574.
- GLENDINNING, M.R. 1996a.
Phrygian Architectural Terracottas at Gordion. University of North Carolina-Chapel Hill.
- GLENDINNING, M.R. 1996b.
“A Mid-Sixth-Century Tile Roof System at Gordion”, *Hesperia Vol.65, No.1*. 99-119.
- GLENDINNING, M.R. 2002.
“Recovering the Lost Art of Phrygian Roof Tiling”, *Expedition 44/2*. Philadelphia: 28-35.
- GLENDINNING, M.R. 2007.
“Frig Pişmiş Toprak Mimari Levhaları”, *Friglerin Gizemli Uygarlığı* (Eds. Ş. Şentürk/H. Sivas/T. Tüfekçi Sivas). İstanbul: 181-187, 228-245.
- GRAEVE, V. 1990.
“Milet 1989”, *Istanbul Mitteilungen Band 40*. Tübingen: 37-78.
- GRAEVE, V. 1991.
“Milet 1990”, *Istanbul Mitteilungen Band 41*. Tübingen: 125-187.

- GREENEWALT, C.H. 2010.
“Lydia’da Çömlekçilik”, *Lidyalılar ve Dünyaları* (Ed. N.D. Cahill). İstanbul: 107-124, 457-481.
- GREIFENHAGEN, A. 1966.
“Ein Architektonisches TerrakottarelieF aus Kleinasien”, *Archäologischer Anzeiger* 81. Berlin: 44-47.
- GROSE, S.W. 1979.
Catalogue of The McClean Collection of Greek Coins Vol. III; Asia Minor, Farther Asia, Egypt, Africa. Chicago.
- GÜRGEZOĞLU, A. 2000.
Anadolu’da Ele Geçen Pişmiş Toprak Antefiksler ve Akroterler (Arkaik-Klasik Dönem). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- HEAD, B. 1892.
Greek Coins of Ionia, BMC Vol.12. London.
- HEMELRIJK, J.M. 1984.
Caeretan Hydriae. Mainz.
- HOSTETTER, E. 1994.
Lydian Architectural Terracottas: A Study in Tile Replication, Display and Technique. Atlanta.
- JOHANSEN, F. 1994.
Greece in the Archaic Period. Ny Carlberg Glyptotek. Copenhagen.
- KAHYA, T. 2012.
Düver Pişmiş Toprak Mimari Kaplama Levhaları ve Çatı Elemanları. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.
- KAHYA, T. 2017.
“Düver Mimari Terrakottalarının Dini Kontekst Bağlamında Olası Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *PHASELIS III*. Antalya: 81-118.
- KENFIELD, J.F. 1990.
“An East Greek Master Coroplast at Late Archaic Morgantina”, *Hesperia Vol.59, No.1*. 265-274.
- KNOOP, R.R. 1987.
Antefixa Satricana. Sixth Century Architectural Terracottas from the Sanctuary of Mater Matuta at Satricum, Le Ferriere,-Scrinium 3, Satricum 1. Assen.
- KOCH, H. 1915.
“Studien zu den Campanischen Dachterraccotten”, *Römische Mitteilungen Band 30*. Roma: 1-115.
- KOLDEWEY, R. 1891.
Neandria. Berlin.
- KOŞAY, H.Z. 1941.
Pazarlı Hafriyatı Raporu/Les Fouilles de Pazarlı; Entreprises par la société d’histoire Turquie. Ankara.
- LOHMANN, H. 2007.
“The Discovery and Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları)”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı-2*. Ankara: 575-590.
- LOHMANN, H. 2008.
“Rescue Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları): 2nd Campaign”, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı-2*. Ankara: 265-280.
- MACRIDY, Th. 1907.
Une citadelle archaïque du Pont: fouilles du Musée Impérial Ottoman. Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft 12/4. Berlin.
- MAYO, M.E. 1981.
“Architectural Terra Cottas from Phrygia”, *Arts in Virginia* 21/2. 28-35.
- RAMAGE, A. 1978.
Lydian Houses and Architectural Terracottas. Cambridge.
- RATTE, C. 1994.
“Archaic Architectural Terracottas from Sector Byzfort at Sardis”, *Hesperia Vol.63, No.3*. 361-390.
- RATTE, C. 2011.
Lydian Architecture: Ashlar Masonry Structures at Sardis (Archaeological Exploration of Sardis Report 5). Cambridge.
- ROBINSON, E.S.G. 1951.
“The Coins from the Ephesian Artemision Reconsidered”, *The Journal of Hellenic Studies Vol.71*. 156-167.
- SAMS, G.K. 2012.
“Friglerin Başkenti Gordion ve Mimari Yapıları/Gordion, the Capital City of the Phrygians and Its Buildings”, *Frigler: Midasın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde/Phrygians: In the Land of Midas, in the Shadow of Monuments* (Eds. T. Tüfekçi Sivas/H. Sivas). İstanbul: 52-75.
- SAMS, G.K.–TEMİZSOY, İ. 2012.
T. C. Kültür Bakanlığı Gordion Müzesi. Ankara.
- SAPIRSTEIN, P. 2008.
The Emergence Of Ceramic Roof Tiles in Archaic Greek Architecture. Faculty of the Graduate School of Cornell University. Ithaca/ New York.

- SCHEFOLD, K. 1950.
“Die Tonfriese von Pazarlı”, *Istanbuler Forschungen Band 17*. Berlin: 137-148.
- SCHNEIDER, P. 1990.
“New Information from the Discovery of an Archaic Tiled Roof in Ionia”, *Hesperia Vol.59, No.1*. 211-222.
- SERDAROĞLU, Ü. 1982.
“Bautätigkeit in Anatolien unter der persischen Herrschaft”, *Palast und Hütte* (Eds. D. Papenfuss/V.M. Strocka). Mainz: 347-356.
- SHEAR, T.L. 1926.
Sardis Volume X: Terra-Cottas Part I; Architectural Terra-Cottas. Cambridge.
- SIMANTONI-BOURNIAS, E. 1990.
“Chian Relief Pottery and Its Relationship to Chian and East Greek Architectural Terracottas”, *Hesperia Vol.59, No.1*. 193-200.
- SUMMERER, L. 2008.
“Indigenous Responses to Encounters with the Greeks in Northern Anatolia: The Reception of Architectural Terracottas in the Iron Age Settlements of the Halys Basin”, *Meetings of Cultures in the Black Sea Region: Between Conflict and Coexistence: Black Sea Studies 8* (Eds. P. Guldager Bilde/J. Hjarl Petersen). Aarhus: 263-286.
- ŞAHİN, N.-ZUHAL, O.-PIŞKİN, C. 2012.
“Klaros 2010”, *33. Kazı Sonuçları Toplantısı- 4*. Ankara: 287-302.
- THOMAS, N. 1964-65.
“Recent Acquisitions by Birmingham City Museum”, *Archaeological Reports 11*. 63-70.
- TIRPAN, A.A. 1997.
“Buluntular Işığında Lagina ve Yakın Çevresi Tarihi Süreci”, *Selçuk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi Sayı 11*. Konya: 75- 93.
- TUCHELT, K. 1987.
“Bericht Über Die Arbeiten Der Didyma-Grabung 1985/86”, *8. Kazı Sonuçları Toplantısı-2*. Ankara: 39-45.
- TUCHELT, K. 1988.
“Bericht Über Die Arbeiten Der Didyma-Grabung 1986”, *9. Kazı Sonuçları Toplantısı-2*. Ankara: 77-87.
- UÇANKUŞ, H.T. 2002.
Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi: Phrygia. Ankara.
- WALTER-KARYDI, E. 1973.
Samische Gefäße des 6. Jahrhunderts v.Chr. Bonn.
- WEICKERT, C. 1960.
“Die Ausgrabung beim Athena-Tempel in Milet 1957”, *Istanbuler Mitteilungen Heft 9/10*. 1-96.
- WINTER, N.A. 1990.
“Defining Regional Styles in Archaic Greek Architectural Terracottas”, *Hesperia Vol.59 No.1*. 13-32.
- WINTER, N.A. 1993.
Greek Architectural Terracottas From the Prehistoric to the End of the Archaic Period. Oxford.
- YILDIZHAN, H. 2008.
Erken Akhaemenid Dönemde Daskyleion. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir.
- ZIMMERMANN, K. 2007.
“Frühe Dachterrakotten aus Milet und dem Pontosgebiet”, *Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme. Panionion-Symposion Güzelçamlı 26. September-1. Oktober 1999; Milesische Forschungen Band 5* (Eds. J. Cobet/V. Graeve/W.D. Niemeier/K. Zimmermann). Mainz: 631-636.

ANTİKÇAĞIN SÜSÜ: KAHRAMANMARAŞ MÜZESİ'NDEKİ KABURGALI VE BURMA CAM BİLEZİKLER*

ORNAMENT OF ANCIENT AGE; RIBBED AND TWISTED GLASS BRACELETS FROM THE KAHRAMANMARAŞ MUSEUM

Makale Bilgisi

Başvuru: 7 Şubat 2019
Hakem Değerlendirmesi: 7 Mart 2019
Kabul: 22 Kasım 2019

Article Info

Received: February 7, 2019
Peer Review: March 7, 2019
Accepted: November 22, 2019

DOI : 10.22520/tubaar.2019.25.011

Fevziye EKER **

Anahtar Kelimeler: Kahramanmaraş Müzesi, Cam, Bilezik, Tipoloji, Takı

Keywords: Kahramanmaraş Museum, Glass, Bracelet, Tipology, Jewelry

ÖZET

Çalışmada Kahramanmaraş Müzesi'nde korunan cam bilezikler arasından seçtiğimiz kaburgalı ve burma bilezikler incelenmiştir. Toplamda 27 adet olan bileziklerden 11 adeti kaburgalı, 16 adeti ise burma bileziktir. Satın alma yolu ile müzeye kazandırılan eserlerin öncelikle fotoğraflama çalışması yapılarak gruplara ayrılmıştır. Kaburgalı bilezikler sadece ölçüleri bakımından farklılık gösterdiğinden tek bir başlık altında anlatılmıştır. Burma bilezikler ise tek renkli sık burma, tek renkli seyrek burma, lif bezemeli bilezik ve çok renkli burma bilezikler olarak gruplara ayrılmış, bu başlıklar altında ayrıntılı çalışılmıştır. Bilezikler satın alma yolu ile müzeye kazandırıldığından benzer örnekler ile karşılaştırma yöntemi kullanılarak tarihlendirilmiştir.

Yapılan bu çalışma ile müzelerimizde depolarda kalan eserlerimizin bilim dünyasına kazandırılması ve yapılan araştırmalarda cam bilezikler ile ilgili çalışmaların azlığı sebebi ile de bu alanda çalışma yapan bilim insanlarına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, E-mail: fevziyeeker@odu.edu.tr. ORCID: 0000-0001-5891-0793

ABSTRACT

In this study, the ribbed and twisted bracelets selected from the glass bracelets in the Kahramanmaraş Museum were investigated. In total, 11 of the bracelets are ribbed, and 16 are twisted bracelets. The works exhibited in the museum by way of purchase are primarily photographed and divided into groups. Since the ribbed bracelets differ only in their dimensions, they are described under a single title. The twisted bracelets are divided into the following groups: monochrome thickly twisted, monochrome sparse twisted, trail-decorated bracelets and polychrome twisted bracelets. These headings are studied in detail. As the bracelets were bought into the museum through purchase, they were dated with similar examples using the comparison method.

With this study, it has been aimed at contributing to the scientists who study in this field due to the lack of studies about the researches on glass bracelets and the acquiring of our works which have been left in our stores to the science world.

GİRİŞ

Cam ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren her zaman insanın süslenme ihtiyacını da karşılayan en nadide ve göz alıcı malzemelerden biri olmuştur. İnsanoğlu camı kap olarak kullanmaya başlamadan önce bu güzel malzemeden yapılan boncuklarla kolye, amulet, pendant vb. değişik süs eşyaları yapmıştır. Geçmişten günümüze her dönem kültüründe sevilerek kullanılmış olan takılar oldukça zarif ve özenli olarak üretilmişlerdir. Günümüzde olduğu gibi antik dünyada da kadınların en çok tercih ettiği takılar arasında değerli takıların taklidi olarak yapılan cam bilezikler önemli bir paya sahiptir. Değişik şekillerde karşımıza çıkmakta olan bilezikler hem çocuklar hem de kadınların yaygın bir şekilde kullandığı ziynet eşyalarından biridir.

Cam bilezikler yapım kolaylığı ve ucuz olması sebebi ile de yaygın olarak kullanılmıştır¹. Spaer² tarafından yapılan sınıflandırmadan ve son zamanlarda kazı ve müze koleksiyonlarında yer alan cam bileziklerin yayımlandığı çalışmalardan faydalanılarak tarihleme yapılmaya çalışılmıştır.

Tarih boyunca toplumlarda sınıf farkını ve ekonomik seviyeyi yansıtmaları bakımından da önemli olan takılar; dini işlev olarak nazardan korunma ve dikkat çekmek amacı ile güzelliği vurgulamak için kullanılan en önemli materyallerden biri olmuştur. Bilinen en erken cam bilezik örnekleri Mısır'da II. Amenophis'in (MÖ 1428-1397) mezarında ele geçmiştir³. MÖ I. bin sonlarına tarihlenen Avrupa'daki La Tene kültürüne ait bileziklerde bu dönemde kaliteli işçilikte cam üretiminin olduğunu göstermektedir⁴. Bu dönemden Geç Roma dönemine kadar cam bilezik üretimi ile ilgili herhangi bir kalıntı ortaya çıkmamıştır. Bileziklerin yaygın olarak kullanılmış olması ise Geç Roma döneminden itibaren özellikle Doğu Akdeniz yerleşmelerinde karşımıza çıkmaktadır. Spaer, MS III.-IV. yüzyıllarda Avrupa'da cam bilezik üretimi yapan bir cam atölyesinden bahseder⁵. Anadolu'da Geç Roma dönemi cam bileziklerine verilebilecek en güzel örneklerden birisi ise Arykanda'da üretilmiş, MS V. yüzyıla tarihlenen opak siyah renkli cam bileziklerdir⁶. Cam bileziklerin Bizans döneminde olduğu gibi İslami Dönem'de de yaygın olarak kullanılan bir süs eşyası olduğu bilinmektedir. Günümüzde Anadolu hem de Anadolu dışında yapılan birçok kazıda bu dönemlere ait birçok bölgede cam bilezik üretiminin varlığından bahsetmek mümkündür. Anadolu'da yapılan kazı çalışmalarında da birçok antik kent cam bilezikler konusunda oldukça zengin buluntu çeşitliliği göstermektedir. Özellikle Afyon-Amorium⁷, Antalya-Demre Aziz

Nikolaos Kilisesi⁸, Mersin-Yumuktepe⁹, İstanbul-Marmaray Yenikapı¹⁰ kentlerde farklı boyut, renk, kesit ve süslemeli cam bilezikler ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca son araştırmalar Anadolu'da Amorium¹¹ ve Sardes'ten¹² sonra Efes-Ayasuluk Tepesi'nde¹³ bir cam atölye kalıntısı ve Kuşadası Kadikalesi/Anaia¹⁴ da çok miktarda frit, üretim atıkları ve hatalı üretim parçalarının ortaya çıkarılması buralarda cam üretiminin olduğunu doğrulamaktadır. Özellikle bu alanlarda bulunan azımsanmayacak sayıdaki bilezik parçası bilezik üretiminin de olduğunu gösterir niteliktedir.

Cam bilezikler konusunda en kısıtlı bilgiyi ise İslami dönem üretimleri vermektedir. Bu dönemde dini inançlar gereği mezar hediyesi olmaması, arkeolojik kazılarda üst tabakaların genellikle bozulması ve geç dönem eserlerinin tesadüfi olarak ortaya çıkması cam bilezikler konusunun da ayrıntılı olarak işlenmesini zorlaştırmıştır¹⁵. Arkeolojik kazıların yanı sıra müzelerimizde de çeşitli koleksiyonlardan satın alma, kurtarma kazıları, müsadere vb. yollarla gelen çeşitli cam bilezikler sergilenmekte veya depolarda korunmakta ve bilim dünyasına kazandırılmayı beklemektedir.

Kahramanmaraş Müzesi'nde korunan ve araştırmamıza konu olan cam bilezikleri detaylı olarak değerlendirmeden önce cam bileziklerin nasıl üretildiği hakkında temel bilgileri vermek faydalı olacaktır.

Cam bilezikler "halka çevirme" ve "lif sarma" olarak iki temel yapım tekniği ile üretilmektedirler¹⁶. Yapım tekniklerine göre de ekli ve eksiz bilezikler olarak iki gruba ayrılmaktadır.

Ekli bilezikler; eriyik haldeki renkli veya renksiz cam ipliklerinin çekilerek uzatılması ve istenilen uzunluğa ulaştıktan sonra uçlarının birbiri üzerine getirilerek eklenmesi ile oluşturulmaktadır¹⁷. Bu teknikte yapılan bileziklerde ek yerlerinin alet yardımıyla bastırılarak veya sıkıştırılarak birbirine yapışması sağlanmaktadır (Res. 1)¹⁸. Ek yerleri bazen bariz bir şekilde belli olurken bazı örneklerde düzleştirilmiştir.

⁸ Olcay 1998.

⁹ Köroğlu 2002.

¹⁰ Canav Özgümüş 2009; Atik 2010.

¹¹ Harrison 1992; Gill 2002.

¹² Philippe 1970, 81 (Bkz. Uysal 2013, 134).

¹³ Fındık 2013: 38.

¹⁴ Hazinedar Coşkun 2013.

¹⁵ Spaer 1992: 44.

¹⁶ Spaer 1988, 51-43; Uysal 2013: 135.

¹⁷ Shindo 2001: 77; Geyik Karpuz 2017: 146.

¹⁸ Temür-Eker 2019, Fig.1.

⁷ Harrison 1992; Gill 2002.

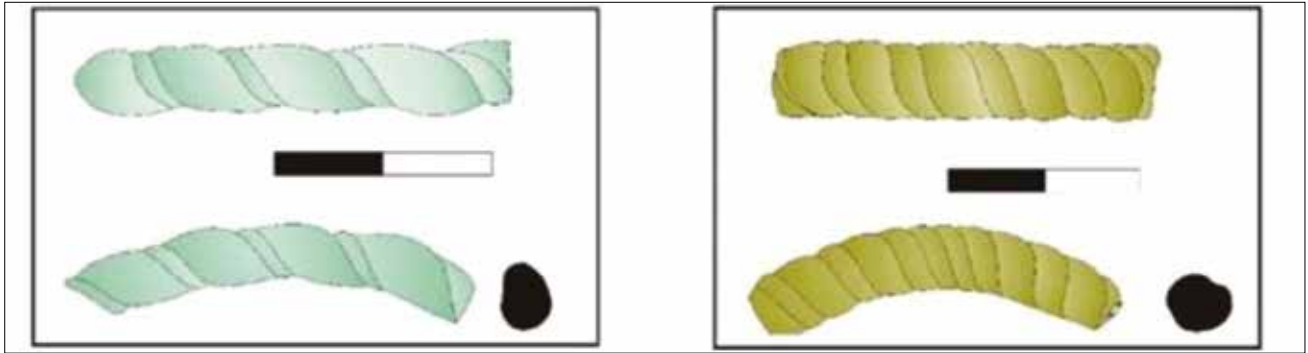
Ekli bilezikler düz olabildiği gibi burma şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Bunlarda da teknik yine renkli veya renksiz cam ipliğinin iki uçtan çekilip kendi eksenini etrafında döndürülerek bükülmesi ve uçlarının birleşmesi

Resim 1: Ekli Bilezik Yapımı / Jointed Bracelets Making (Çizim Öğr. Gör. Kasım EKER)

şeklinde. Burma bileziklerde burgu şekline göre sık veya seyrek burgulu olarak gruplandırılabilir (Res. 2).

Eksiz bilezikler; yine eriyik halde bulunan cam hamuru bir çubuğun ucuna alınır ve metal bir çubuk yardımı ile ortasından delinir. Ardından kendi eksenini etrafında hızlıca çevrilen cam hamuru yuvarlak formu bilezik şeklini

Resim 2: Seyrek Burma ve Sık Burma Bilezik / Sparse Twisted Bracelet and Thickly Twisted Bracelets (Hazinedar Coşkun 2017: 153, Şekil 3)

alır. Sonrasında tekrar tekrar ısıtılarak istenilen biçim ve büyüklüğe kadar getirilerek soğumaya bırakılır (Res. 3). Bu teknikte yapılan bilezikler dairesel, yarı dairesel, dikdörtgen veya üçgen kesitli olabilmektedir (Res. 4). Bazı üçgen veya ince dörtgen kesitli olan bileziklere bu şeklin verilmesinde ise cam sıcakken cam çubuğunun kalıba basılması veya bir yüzeyde sıkıştırılması tekniği uygulanmış olmalıdır¹⁹.

Boyut olarak baktığımızda cam bilezikler genel olarak 4 cm.-10,5 cm. arasında değiştiği görülmektedir. Küçük çaplı bilezikler çocuklar için büyük çaplı olanlar yetişkin

kadınlar için yapılmış olmalıdır. Korinth'te yapılan kazılarda ortaya çıkarılan ve çapları 10 cm.-10,5 cm. arasında değişen bileziklerin ise ayak bileğine veya kolun üst bölümüne takıldığı ileri sürülmektedir²⁰.

Cam bileziklere biçimleri verildikten sonra boyama, aletle sıkıştırma, damlacık, cam ipliği aplikesi vb. süslemeler yapılmaktadır.

Filistin ve Anadolu'da yapılan kazılarda ele geçen cam bilezikler üzerinde yapılan incelemeler sonucunda bileziklerin, Erken ve Orta Bizans Dönemi'nde sade yüzeyli, yivli, aplike veya mühür baskılı, tek renk burma, çok renk burma ve boyalı desenli olduğu anlaşılmaktadır²¹. Yine bir Bizans yerleşimi olan Amorium kazılarında ortaya çıkarılan bileziklerde camın yapım aşamasında boyanıp tekrar ısıtılarak bilezik üzerine yedirilmesi ile oluşturulan süslemelerin yapıldığı da görülmektedir²². MS 7. ve 13. yüzyıllar arasına tarihlendirilen Antalya-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi cam bileziklerinde ise renkli boyalarla çizgisel bezemeler ve boyama tekniğinin yanı sıra burma ile cam sıcakken aletle şekillendirilerek oluşturulmuş yatay yivlerden oluşan süslemeler de kullanılmıştır²³.

Yapılan araştırmalarda MS 13.-14. yüzyıllar arasında Güney Yemen'de ve Mısır'da üretilen İslami dönem

camları arasında sade bileziklerin yanında çok renkli burma bileziklerin olduğu da görülmüştür²⁴. Bu dönem bilezikleri incelendiğimizde; opak cam bileziklerin çizgi ve noktalarla bezenmiş olduğu ve farklı renklerdeki cam ipliklerin aynı anda bükülerek oluşturduğu renkli burma bilezikler şeklinde bezenildiği de görülmektedir. Memluk ve Osmanlı Dönemi örneklerinde ise renkli cam iplikleri ile oluşturulmuş burma bileziklerin yanı sıra sade

¹⁹ Baykan/Baykan 2012: 47.

²⁰ Davidson 1952, Plate 112; Çakmakçı 2017, 128.

²¹ Geyik Karpuz 2013: 250.

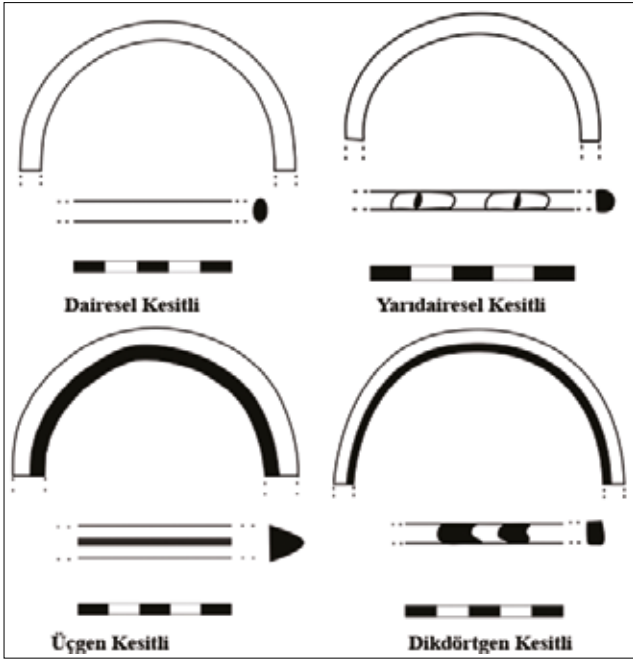
²² Gill 2002; Geyik Karpuz, 2013: 250.

²³ Çömezoğlu 2007: 324-38.

²⁴ Whitcomb 1983: 106-7; Geyik Karpuz 2017: 252.

Resim 3: Eksiz Bilezik Yapımı / Non-Jointed Bracelets Making (Çizim Öğr. Gör. Kasım EKER).

Resim 4: Cam Bilezik Kesitleri / Profil of Glass Bracelets (Geyik Karpuz, 2019)

bilezikleri de görmek mümkündür.

Genel olarak cam bileziklerin üretiminde kullanılan renkler arasında siyah, mavi, amber, yeşil, sarı, kahverengi gibi renklerin yoğun kullanıldığı, süsleme de ise daha çok sarı, kırmızı, opak beyaz, turuncu, mavi ve yeşil renklerinin hâkim olduğu görülmektedir.

KAHRAMANMARAŞ MÜZESİ'NDEKİ KABURGALI VE BURMA CAM BİLEZİKLER

Türkiye'nin değişik müzelerine kazı, satın alma, müsadere vb. değişik yollarla kazandırılan birçok bilezik son zamanlarda yapılan yayınlarla bilim dünyasına kazandırılmıştır²⁵.

2013 yılında yapılan çalışmalarda Kahramanmaraş Müzesi'nde korunan cam bilezikler arasından 16 adet kaburgalı, 11 adet burma bilezik incelenerek çalışmanın konusuna dâhil edilmiştir. Bileziklerin neredeyse tamamı sağlamdır. Bazılarında küçük çatlaklar, minelenme veya irizasyon görülmektedir. Çalışmaya konu olan bilezikler çap olarak 4,5 cm.-8,5 cm. arasında değişiklik göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında küçük çaplı olan bileziklerin çocuklara ait olduğunu, büyük çaplıların ise kadınlara ait olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Bileziklerin tamamı satın alma yolu ile müzeye kazandırıldığından tarihleme konusunda farklı yayınlardaki özellikle kazı buluntusu olan benzerleri ile karşılaştırarak tarihleme yoluna gidilmiştir. Genel olarak ekli ve eksiz bileziklerden bahsedilmiş, kaburgalı bilezikler eksiz bilezikler içerisinde, burma bilezikler ise ekli bilezikler arasında incelenmiştir.

Çalışmaya konu olan eserlerimize süsleme yönünden baktığımızda; aletle sıkıştırılarak veya metalle cam sıcakken bastırarak oluşturulan kaburga ve üretim sırasında kendi eksenini etrafında çevirerek oluşturulan burgunun kullanıldığı görülmektedir.

Şu ana kadar yapılan bütün araştırmalarda Spaer'in İslami Dönem öncesi ve İslami Dönem cam bilezikleri ile ilgili yapmış olduğu tipler yol gösterici olmuştur²⁶. Çalışmamızda da Spaer dikkate alınarak eksiz kaburgalı bilezikler ve ekli burma bilezikler olarak iki ayrı başlık altında incelenmiştir.

KABURGALI BİLEZİKLER

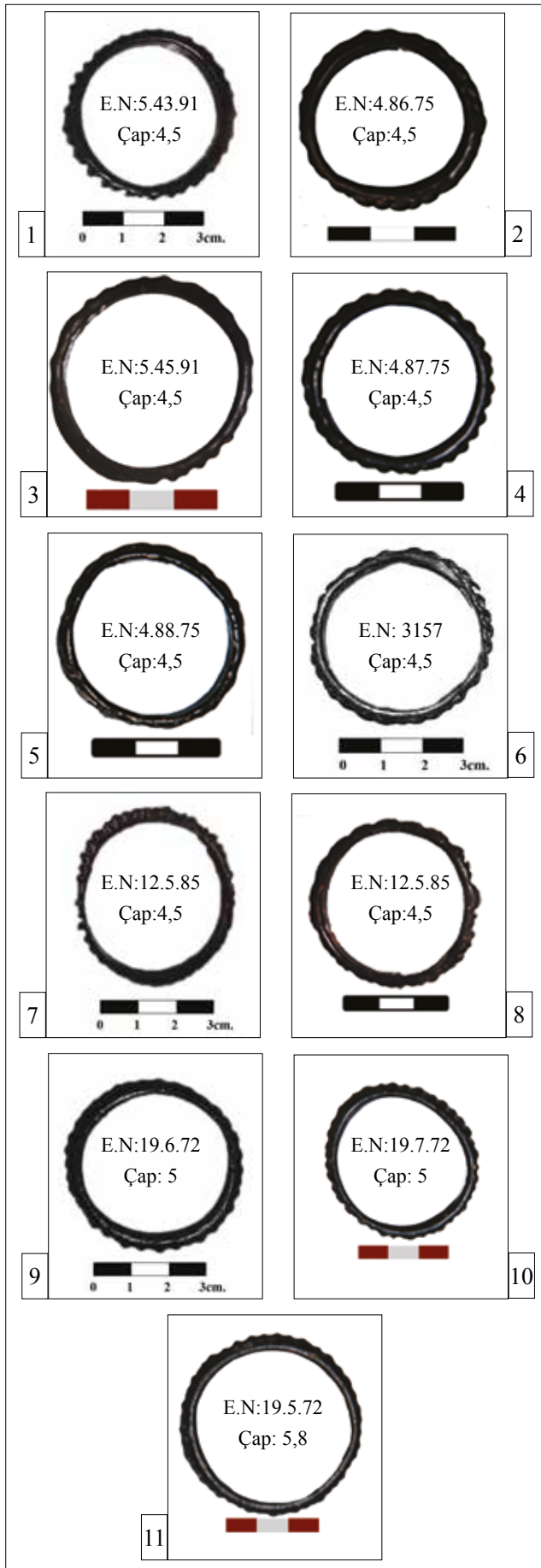
Çalışmaya konu olan 11 adet kaburgalı bilezik eksiz bilezikler grubuna girmektedir. Satın alma yolu ile müzeye kazandırılan bilezikler yarı dairesel kesitlidir (Res.5/1-11). Çapları 4,5 cm.-5,8 cm. arasında değişiklik göstermektedir. Ölçülere bakıldığında çocukların kullanımı için üretildiği anlaşılan bileziklerde opak siyah renkli cam hamuru kullanılmıştır. Bilezikler istenilen forma ve büyüklüğe getirildikten sonra bir alet yardımı ile sıkıştırılarak düzensiz halde kaburgalar oluşturulmuştur. Spaer, bu tip bilezikleri Tip B 3b grubu içerisinde incelemiş ve İslami Dönem öncesi yaygın bir tip olduğunu ifade etmiştir²⁷. Benzer bir örneği Cesnola'nın Kıbrıs Koleksiyonu'nda²⁸ sergilenmektedir ve MS 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Çok fazla örneğine rastlamadığımız bileziğin bir benzeri de Kocaeli Müzesi'nde²⁹ yer almaktadır ve net bir tarih verilmemiştir. Başka bir örnek ise Arykanda' da ortaya çıkarılmış

²⁷ Spaer 1988: 55.

²⁸ Lightfoot 2017: 320, no.494.

²⁹ Geyik Karpuz/Çibuk 2017: 285, fotoğraf.18.

²⁵ Atıla/Gürler 2009; Geyik Karpuz/Çibuk 2017; Oral Çakmakçı 2012; Uysal 2013; Yavuzylmaz 2017.

Resim 5/1-11: Kaburgalı Bilezikler / Bracelets with ribbed.

olan opak siyah renkli aletle ezilerek kaburgaların oluşturulduğu bileziktir ki bunun tarihi de MS 5. yüzyıldır³⁰. Cesnola koleksiyonunda yer alan örneğin mezar buluntusu olması ve net bir tarihe verilmesi, Arykanda'da cam üretiminin MS 350-430 yılları arasına verilmesi yarı dairesel kesitli kaburgalı bileziklerimizi MS 4.-5. yüzyıla tarihlememizi sağlamıştır.

BURMA BİLEZİKLER

Ekli bilezikler grubu içerisinde incelediğimiz bilezikler daima dairesel kesitlidir ve ek yerleri de genellikle belli olacak şekildedir. Bu tip bilezikler burma şeklinde olduğu gibi sade veya farklı şekillerde boyanarak süslenmiş olabilmektedir.

Burma bilezikler aynı renkte tek veya çoklu cam lifinin burulması veya farklı renkteki cam liflerinin sarılması sonucunda oluşturulabilir. Bazı örneklerinde ise opak bir cam lifinin üzerine renksiz cam lifinin sarılması ile dekoratif görünüm sağlanmaktadır. Çalışmaya konu olan eserlerimiz arasında Res.8/23-26 nolu bilezikler bu gruba girmektedir.

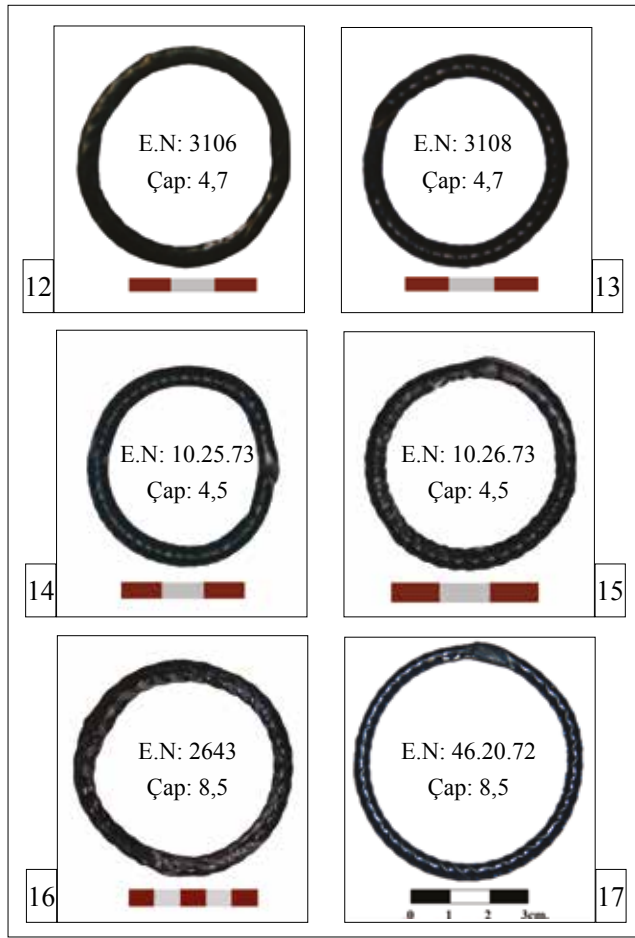
Kahramanmaraş Müzesi koleksiyonunda 16 adet burma bilezik bulunmaktadır. Ekli bilezikler grubuna giren bu bileziklerde uygulanan burgular ise isteğe bağlı olarak seyrek veya sık olarak yapılabilmektedir.

Bilezikler, yeşil, siyah, turuncu, mavi, lacivert ve şeffaf cam ipliği kullanılarak üretilmiştir. Bileziklerin çapları 4,5 cm.-8,5 cm. arasında değişmektedir. Burguların sıklığına göre; Spaer Tip C 1a (sık burgulu) ve Spaer Tip C 1b (seyrek burgulu) grubuna girmektedirler. Res.6/12-17 nolu bilezikler seyrek burgu şeklinde yapılmışken diğerleri sık burgu olarak üretilmiştir. Bileziklerde ek yerleri genellikle üst üste getirilerek yumru şeklinde birleştirilmişken, Res.7/21, 22 bileziklerde ek yeri aletle bastırılarak düzleştirilmiştir. 22 nolu bileziğin bir ucu kırıktır ve muhtemelen bu ucu da sağlam kısımdaki gibi aletle şekillendirilmiş ve diğer ucun üzerine getirilerek eklenmiştir. Çünkü sağlam kısımda ucun ek yerinin izi görülmektedir.

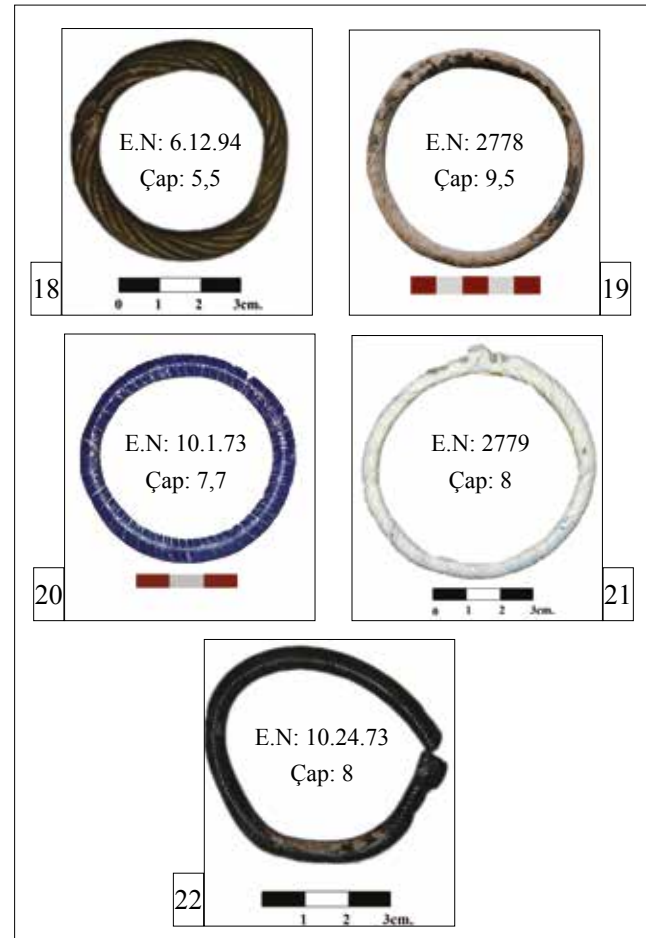
TEK RENKLİ SEYREK BURMA BİLEZİKLER (RES.6/12-17):

Res. 6/12-17 arasında görmüş olduğumuz bilezikler tek renkli seyrek burgulu bilezikler grubuna girmektedir. Dairesel kesitli olan bileziklerin çapları 4,5 cm.-8,5 cm. arasında değişmektedir. Lacivert ve siyah renkli cam lifinden üretilen bilezikler Spaer Tip C 1b grubu içerisinde incelenebilir. Res. 6/12-15 arasındaki küçük çaplı olanları

³⁰ Tek 2007, Resim 33.

Resim 6/12-17: Tek Renkli Seyrek Burma Bilezikler / Monochrome Sparse Twisted Bracelets.

Resim 7/18-22: Tek Renkli Sık Burma Bilezikler / Monochrome Thickly Twisted Bracelets

çocuklar için, Res.6/ 16-17 ise yetişkinler için üretilmiş olmalıdır. İki ucu üst üste getirilerek birleşme yerleri oluşturulmuştur. birleşme yerleri neredeyse belirsizdir. Dairesel kesitli olan bileziklerde lacivert ve siyah renkli cam lifleri kullanılmıştır. İstanbul/Yenikapı-Marmaray kazılarında renkli olarak farklı olsa da seyrek burma olarak üretilmiş ve MS 4.-7. yüzyıl buluntuları arasında yer alan bilezik verilebilir³¹. Mavi cam lifinden yapılmış benzer bir örneği de Yüksel Erimtan Koleksiyonu içerisinde yer almaktadır³². Tyana-Kemerhisar buluntuları arasında MS 4.-8. yüzyıllara verilen bir örnek eserlerimize benzer özellikler taşımaktadır³³.

TEK RENKLİ SIK BURMA BİLEZİKLER (RES.7/18-22):

Res.7/18-22 arasındaki bilezikler ise tek renkli sık burma bileziklerdir. Ekli olan bilezikler dairese kesitlidir. Spaer'in Tip C 1a grubunda incelemiş olduğu bu bileziklerin çapları 5,5 cm. ile 8,5 cm. arasında değişiklik göstermektedir. Renk olarak açık yeşil, mavi ve siyah kullanılmıştır. 19 ve 20 nolu

eserimizde oldukça fazla minelenme mevcuttur. Bu grubun benzer örnekleri arasında Yüksel Erimtan Koleksiyonundan İslami dönem bilezikleri arasında incelenen bir örneği verebiliriz³⁴. Bergama Müzesi'nde korunan açık sarımsı yeşil renkli sık burma bilezikte benzerleri arasında yer almaktadır³⁵. Kadıkalesi/Anaia kazıları Bizans dönemi cam bilezikleri arasında oldukça fazla sayıda benzer burma bilezik parçasına rastlanmıştır³⁶. Sirkeci/Marmaray kazılarında da Bizans Dönemine ait tek renkli sık burgulu burma bileziklerle benzerlik göstermektedir³⁷. Yunanistan'da Orta Bizans ve Erken Hristiyan yerleşimlerinin olduğu alanda ortaya çıkarılan bilezik Kahramanmaraş Müzesi örneklerimizle benzerlik göstermektedir³⁸. Yine Yumuktepe Orta Bizans Dönemi³⁹ ve Harput- İçkale buluntuları arasında⁴⁰ burma bileziklere rastlamak mümkündür. MS 12.-13. yüzyıllara arasına tarihlendirilen Mardin Müzesi cam bilezikleri arasında yer alan bir örnek özellikle 21 nolu örneğimizle bağlantı yerleri yönünden oldukça benzerlik

³¹ Atik 2009, fig. 69.

³² Lightfoot/Arslan 1992, 230, no. 170.

³³ Zanon 2013, Fig.4:7.

³⁴ Lightfoot/Arslan 1992: 230, no. 171.

³⁵ Atila/ Gürlü 2009: 301.

³⁶ Hazinedar Coşkun 2017, Fotoğraf 3.

³⁷ Canav Özgümüş 2009, Fig 17.

³⁸ Antonaras 2011: 91, Pl. V/3.

³⁹ Köroğlu, 2002: 289, Fig.7.

⁴⁰ Taştımür/Aytaç 2017, Şekil 7, no.1,2.

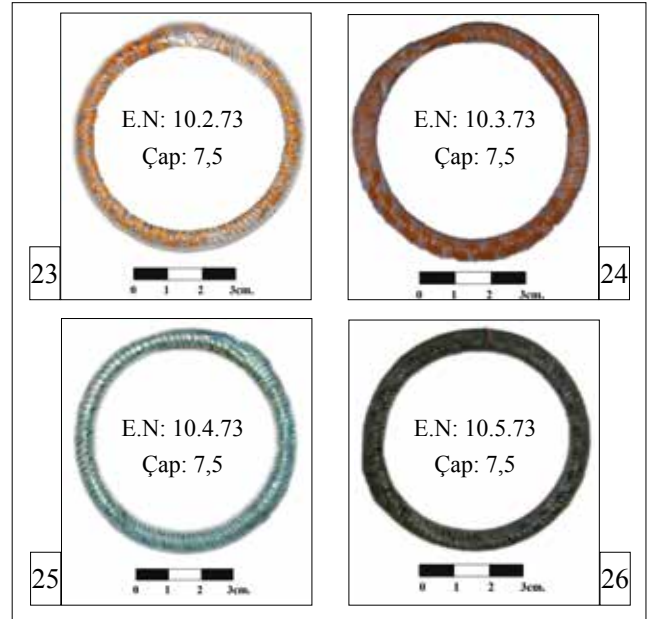
göstermektedir⁴¹. Kubad-Abad Selçuklu sarayı kazısında ortaya çıkarılan cam bilezikler arasında örneklerimize benzer olarak üretilmiş olan burma bileziklerde sarayın inşası ve kullanım süresi göz önüne alınarak MS 13. yüzyıla verilmiştir⁴². Tarihleme konusunda en çok yardımcı olan buluntulardan birisi ise Kars-Anı kazılarında MS 12.- 13. yüzyıllara tarihlenen bir mezar anıtında ortaya çıkarılmış sık burma cam bileziktir⁴³.

LİF BEZEMELİ BURMA BİLEZİKLER (RES.8/23-26):

Bu gruptaki bilezikler iki farklı cam lifinin döndürülerek burğu şeklini almasıyla oluşturulmaktadır. 23-26 nolu bilezikler şeffaf cam lifinden üretilmiştir. Dairesel kesitli olan bilezikler mavi, turuncu, yeşil gibi farklı renk cam lifi üzerine şeffaf cam lifinin sarılması ile daha zengin bir görünüm kazanmıştır. Spaer Tip C 5a⁴⁴ grubuna giren bilezikler Roma ve Bizans Dönemi cam buluntuları arasında çok sık rastlamadığımız ancak İslami Dönem içerisinde sıkça üretilen cam bilezikler arasında yer almaktadır. Amorium'daki benzer örnekler MS 6.-7. yüzyıla verilmiştir⁴⁵. Akşehir Nasreddin Hoca Müzesi'nden benzer bir örnekte MS 6-8. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir⁴⁶. İslami Döneme verilen benzer bir örneği de Kocaeli Müzesi'nde korunmaktadır⁴⁷. Filistin'de de İslami Döneme verilen örnekleri ortaya çıkarılmıştır⁴⁸.

ÇOK RENKLİ BURMA BİLEZİK (RES. 9/27)

Burma bilezikler içerisine bir adet çok renkli burma bilezik bulunmaktadır. 27 nolu bu bilezik diğerlerinden farklı olarak aynı anda noble ucuna alınan opak siyah ve opak beyaz iki ayrı cam ipliğinin uzatılarak kendi eksenini etrafında simetrik olarak döndürülüp burma haline getirilmesi ile oluşturulmuştur. Spaer Tip C 3⁴⁹ grubunda çok renkli burma bilezikler grubunda incelenen örneğimizin bir benzeri Canav tarafından yayımlanan TŞCF koleksiyonu arasında yer almaktadır⁵⁰. Yine Bizans Dönemine tarihlenen Sirkeci/ Marmaray buluntuları arasında da renk olarak farklı olsa da benzer örneği yayımlanmıştır⁵¹. Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi kazılarında ortaya çıkarılmış

Resim 8/23-26: Lif Bezemeli Burma Bilezik / *Trail Decorated Twisted Bracelets*

ve MS 8. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁵². Gevale Kalesi örnekleri arasında da örneğimize benzer özellikte bir bilezik yer almaktadır⁵³. Romanya'da kimyasal analizleri yapılan benzer bilezik parçaları da MS 10.-11. yüzyıla verilmiştir⁵⁴. İki renkli burma cam bileziklerin benzerleri Sardes⁵⁵ ve Stratonikeia'da⁵⁶ da karşımıza çıkmaktadır ve MS 10.-12. yüzyıllara verilmektedir. Ayrıca renk olarak farklı olsa da teknik açıdan benzer Yunanistan'da ve Filistin'de MS 12.- 13. yüzyıla tarihlenen örneklerine rastlanmıştır⁵⁷. Yine hem renk hem de teknik olarak benzeri Tell Abu Sarbut kazılarında ortaya çıkarılmış ve Memluk-Osmanlı dönemine tarihlendirilmiştir⁵⁸.

SONUÇ

Çalışmamız kapsamında Kahramanmaraş Müzesi cam eserleri arasında yer alan cam bileziklerden kaburga ve burma bilezikler ele alınmıştır.

Genel olarak bakıldığında çap ölçüleri 4,5 cm. ile 8,5 cm. arasında değişmektedir. Bu da bize göstermektedir ki; bilezikler hem çocuk hem de yetişkinler için üretilmişlerdir. Eserler Spaer'in İslami Dönem öncesi ve İslami Dönem Filistin buluntularında vermiş

⁴¹ Geyik Karpuz, 2017, Foto. 4,5,21.

⁴² Uysal 2010, Kat. No. 4,8,9,21; Uysal 2013, Res. 139,141.

⁴³ Çoruhlu/Oktay 2011, Foto. 3a.

⁴⁴ Spaer 1992, Table 2.

⁴⁵ Gill 2002: 90-91.

⁴⁶ Tekocak 2013: 136, Res.2, no.4.

⁴⁷ Geyik Karpuz/Çibuk 2017, Foto. 13.

⁴⁸ Spaer 1992:50, fig. 7.

⁴⁹ Spaer 1992: 49,50, fig.5.

⁵⁰ Canav 1985: 92, no. 155.

⁵¹ Canav Özgümüş 2009, Fig. 17.

⁵² Olcay 1998, Resim 7.

⁵³ Yavuzylmaz 2017, Foto. 4.

⁵⁴ Bugoia / Poll / Mănușu-Adameșteanu / Pachecoc / Lehuédé 2018:223, fig. 2.

⁵⁵ Von Saldern 1980: 99, Lev. 18.750.

⁵⁶ Öztaskın 2015, Şekil 2/43.

⁵⁷ Antonaras 2012: 120, fig.5; Spaer 1992: 50, fig.5.

⁵⁸ Bolougne-Henderson 2009, no. 239.

Resim 9/27: Çok Renkli Burma Bilezik / Polychrome Twisted Bracelets

olduğu tiplerden faydalanarak gruplandırılmıştır. Kaburgalı bilezikler eksiz ve yarı dairesel kesitli iken burma bileziklerimiz ekli dairesel kesitli olduğu görülmektedir.

Çalışmaya konu bilezikler incelendiğinde kaburgalı bileziklerin siyah ve lacivert cam lifinin, burma bileziklerin ise mavi, siyah, beyaz, yeşil, turuncu gibi cam liflerinin kullanıldığı görülmektedir. Eksiz kaburgalı bileziklerin 4,5 cm. ile 5,8 cm. arasındaki ölçüleri çocuklar için üretildiğini göstermektedir. MS 4.-5. yüzyıllara verdiğimiz bilezikler hem Anadolu hem de Anadolu dışında karımıza çıkan ancak çok sık göremediğimiz bilezik grubundandır.

Burma bileziklerin ölçüleri ise; 4,5 cm. ile 8,5 cm. arasında değişmektedir. Buda gösterir ki; kaburgalı bileziklerden farklı olarak hem yetişkin hem de çocuklar için üretilmiştir. Geç dönemde yaygın olarak üretilen bilezikler pek çok yerde karşımıza çıkmaktadır.

İncelenen eserler Kahramanmaraş Müzesi'ne satın alma yolu ile kazandırıldığından tarihlendirme ve buluntu yerleri konusunda kesin bilgiler vermek çok doğru değildir. Bugüne kadar Kahramanmaraş'ta yapılan araştırmalarda henüz bir cam fırını veya üretim atölyesine rastlanmamıştır. Ancak bilinmektedir ki cam bileziklerin üretimi kolay bir şekilde normal cam kap üretiminin yapıldığı cam fırınlarından daha küçük fırınlarda da yapılabilmektedir. Ayrıca günlük kullanım için yapılan bu tür malzemelerin üretiminin yerel atölyelerde yapılmış olduğu ve ithal etme olasılığından daha düşük bir ihtimal olduğu düşünülebilir. Kahramanmaraş'ın arkeolojik geçmişi düşünüldüğünde ve Germanicia gibi önemli

bir geç antik dönem kentinin varlığı da göz önüne alındığında burada en azından küçük bir atölyenin olabileceği düşünülebilir.

Son dönemlerde Elazığ-Harput'ta yapılan kazı çalışmalarında farklı bir fırın yapısına ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Oldukça nadir olarak karşımıza çıkan bu fırın tandır formundaki fırın olarak betimlenmiştir⁵⁹. Anadolu'da bu formda ortaya çıkarılan tek örnek olmasından dolayı önem arz etmektedir. Bu yapının tam ortasında küllü tabakanın yanı sıra yoğun bir şekilde cam bilezik parçaları ve boncuk yapımında kullanılan demir aletlerin ortaya çıkarılması bu tip basit formu fırınlarda cam bileziklerin üretildiğini göstermektedir ve bilezik üretimi için büyük bir atölyeye gerek olmadığını kanıtlar niteliktedir.

Tarihlendirme konusunda cam bileziklerin benzer örnekleri ile karşılaştırma yoluna gidilmiştir bu yapılırken de tarihlenmenin daha sağlıklı olabilmesi için arkeolojik kazı sonucunda ortaya çıkarılan bileziklerle karşılaştırmaya özen gösterilmiştir. Bu bağlamda Anadolu'da MS 3. yüzyıldan itibaren cam bileziklerin üretildiği, Bizans ve İslami Dönemde yaygınlaştığı görülmektedir. Kahramanmaraş Müzesi örnekleri de benzer örneklerle karşılaştırılarak en erken MS 4. yüzyıl en geç MS 15. yüzyıl gibi geniş bir tarih aralığına vermek doğru olacaktır. Yapılan bu çalışmadaki bilezik örnekleri form ve bezeme tekniği olarak şimdiye kadar incelenen örneklerden çok farklı olmasa da birçok müze çalışmasında olduğu gibi müzelerimizin depolarında kalan eserlerimizin yayımlanarak daha çok bilim insanı ve konu ile ilgili kişilere ulaşması konusunda etkili ve faydalı olacaktır.

⁵⁹ Taştemür/Aytaç 2017: 74, 5.

REFERENCES

- ANTONARAS, A. C. 2012.
“Middle and Late Byzantine Jewellery from Thessaloniki and its Region” *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts*, BYZAS 15: 117-126.
- ATİLA, C./ GÜRLER, B. 2009.
Bergama Müzesi Cam Eserleri, BERKSAV, İzmir.
- ATİK, Ş.. 2009.
“Late Roman/Early Byzantine Glass from the Marmaray Rescue Excavations at Yenikapı in Istanbul” *Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean*, (Ed. Ergün Laflı) Tübitak, İzmir: 1-16.
- BAYKAN, C., BAYKAN, D., 2012.
Eskiçağ'da Cam, Türk Eskiçağ Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- BOLOUGNE, S. / HENDERSON, J., 2009.
“Indian Glass in The Middle East? Medieval and Ottoman Glass Bangles from Central Jordan” *Journal of Glass Studies, Corning Museum of Glass* 59, 53-75.
- BUGOIA, R., POLL, I., MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, Gh., PACHECOC, C., LEHUÉDÉ, P., 2018.
“Compositional study of Byzantine glass bracelets discovered at the Lower Danube” *Microchemical Journal* 137, 223-230.
- CANAV, Ü. 1985.
Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Koleksiyonu, İstanbul: Türkiye Şişe ve Cam Fabrikası Anonim Şirketi.
- CANAV ÖZGÜMÜŞ, Ü. 2009.
“Late Roman/Early Byzantine Glass from the Marmaray Rescue Excavations at Sirkeci, Istanbul” *Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean*, (ed. Ergün Laflı) Tübitak, İzmir: 17-24.
- ÇAKMAKÇI, Z. 2017.
“Ödemiş Müzesi Koleksiyonundaki Bizans Dönemi Boyalı Cam Bilezikleri” *TÜBA-KED* 16/2017, 125-143.
- ÇORUHLU, Y./OKTAY, J. Ö., 2011.
“2006-2009 Kars-Anı Kazılarında Ortaya Çıkarılan Cam Bilezikler Üzerine” *XIV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 20-22 Ekim 2010*, Konya.
- ÇÖMEZOĞLU, Ö., 2007.
“Akdeniz Çevresi Ortaçağ Camcılığı Işığında Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Cam Buluntuları” (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi ABD, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- DAVIDSON, G. R., 1952.
Corinth Vol. 12, The Minor Objects, pp. iii-vii+ix-xii+1+3-366, the American School of Classical Studies at Athens.
- FINDIK, E. F. 2013.
“2012 Yılı Efes, Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazıları Depo Çalışmalarından İlk Gözlemler, Yeni Bir Keşif: Ayasuluk'ta Cam Atölyesi”, *Seleucia ve Calycadnum, Olba Kazısı Yayınları*, 31-48.
- GEYİK KARPUZ, G. 2013.
“Cam Bilezik Araştırmaları Üzerine Bir Deneme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı*, 6/25: 249-255.
- GEYİK KARPUZ, G. 2017.
“Mardin Müzesi'nde Bulunan Bezemesiz Cam Bilezikler Üzerine Bir Değerlendirme” *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 59: 145-156.
- GEYİK KARPUZ, G./ÇİBUK, K. 2017.
“Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesinde Bulunan Cam Bilezikler” *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Sempozyumu III*, Cilt I, Kocaeli: 283-296.
- GEYİK KARPUZ, G. 2019.
“Elazığ Müzesi'nde Bulunan İslâmî Dönem Cam Bilezikler” *Yaşar Erdemir'e Armağan Sanat Tarihi Yazıları*, Literatürk Academia, Neva Kültür Merkezi, Konya: 453,480.
- GILL, M. A. V. 2002.
Amorium Reports, Finds I, The Glass (1987-1997), Oxford.
- HARRISON, R. M. 1992.
“Amorium Excavations 1991: The Fourth Preliminary Report”, *Anatolian Studies* 42: 207-222.
- HAZİNEDAR COŞKUN, T. 2013.
“Kadikalesi'nde Cam Üretimi/ Glass Production in Kadikalesi”, *Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar/ Byzantine Craftsmen-Latin Patrons*, Kuşadası Yakınındaki Kadikalesi Kazıları Işığında Anaia Ticari Üretiminden Yansımalar/ Reflections from the Anaian Commercial Production in the Light of the Excavations at Kadikalesi Nearby Kusadası, (Ed. Zeynep Mercangöz) 125-134.
- HAZİNEDAR COŞKUN, T. 2017,
“Byzantine Glass Bracelets Of Kadikalesi/Anaia (Kuşadası): Observations On Production Of Anaia Manufactured Bracelets” *TÜBA-KED*, 16: 145-162.

- KÖROĞLU, G. 2002.
“Yumuktepe Höyüğü’nden Bizans Dönemi Cam Bilezikleri” *Ortaçağ’da Anadolu Prof. Dr. Aynur Durukan’a Armağan*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara: 355-372.
- KÖROĞLU, G. 2004.
Anadolu Uygarlıklarında Takı, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- LIGHTFOOT, Ch. S./ARSLAN, M. 1992.
Anadolu Antik Camları: Yüksel Erimtan Koleksiyonu, Ankara.
- LIGHTFOOT Ch. S. 2017.
The Cesnola Collection of Cypriot Art; Ancient Glass, London.
- OLCAY, Y., 1998.
“Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı Işığında Yeni Değerlendirmeler” *VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri*, Konya.
- ORAL ÇAKMAKÇI, Z. 2012.
“Kuşadası-Kadıkalesi Kazılarında Süs Amaçlı Cam Objeler: Boncuklar ve Bilezikler” II. *ODTÜ Arkeometri Çalıştay Ekim 2011*, Ankara: 114-135.
- ÖZTAŞKIN, M., 2015.
“Stratonikeia Bizans Dönemi Cam Buluntuları” *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları*, (Ed. Bilal Söğüt), İstanbul, 175-188.
- SHINDO, Y. 2001.
“The Classification and Chronology of the Islamic Glass Bracelets from al-Tur, Sinai”, *Cultural Change in the Arab World Senri Studies* 55: 73-100.
- SPAER, M. 1988.
“The Pre-Islamic Glass Bracelets of Palestine, *JGS*, 30: 51-61.
- SPAER, M. 1992.
“The Islamic Glass Bracelets of Palestine: Preliminary Findings”, *JGS*, 34: 44-62.
- TAŞTEMÜR, E./AYTAÇ, İ. 2017.
“Harput İç Kale Kazısı Cam Fırınlara Ait İlk Gözlemler” *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41: 69-89.
- TEK, A. T., 2007.
“Arykanda’da Bulunan Antik Cam Eserlere Genel Bir Bakış” *SERES’07*, 152-168.
- TEKOC AK, M. 2013.
“Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji Müzesi’nden Bir Grup Cam Eser” *Kaunos/Kbid Toplantıları 2, Anadolu Antik Cam Araştırmaları Sempozyumu 17-20 Haziran 2010*, Ankara: 127-142.
- TEMÜR, A./ EKER, F. 2019.
“Sinop Müzesi Geç Antik Çağ Cam Bilezikleri” *Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı’ya Sunulan Yazılar*, (Ed. Aydın Erön Emre Erdan) Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 17-34.
- UYSA L, Z., 2010.
“Kubad Abad Kazılarında Bulunan Cam Bilezikler (2005-2010)”, *Sanat Tarihi Dergisi*, XIX/2: 43-54.
- UYSA L, Z., 2013.
Kubad-Abad Sarayında Selçuklu Cam Sanatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A-2-1.9.Dizi-Sayı 1, Ankara.
- VON S ALDERN, A., 1980.
Ancient and Byzantine Glass from Sardis, Cambridge.
- WHITCOMB, D. S. 1983.
“Quseir Islamic Glass From Al-Qadim, Egypt”, *JGS*, Vol.25, s.101-108.
- YAVUZYILMAZ, A., 20107.
“Gevale Kalesi Cam Bilezik Buluntuları (2013-2015)”, *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri I* 02-05 Kasım 2016 Sakarya: 49-61.
- ZANON, M. 2013.
“Tyana/Kemerhisar (Niğde): Glass Bracelets Of The Byzantine And Islamic Period” *Anatolia/Antiqua* XXI, 181-197.

TÜBA-AR GENEL YAZIM KURALLARI

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayımlanan uluslararası süreli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar (Türkiye Bilimler Akademisi –TÜBA) Akademi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak arkeoloji ile bağlantılı olmak koşulu ile kültürel miras yönetimi, koruma, doğa, fen ve diğer sosyal bilim alanları ile ilgili tüm uzmanlık alanlarında yeni yorum, yaklaşım, analizlere açıktır; bu alanlarda bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, kazı ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Ancak, kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren, özgün buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir.

YAYIN İLKELERİ

Dergide basılmak için verilen yazılar Türkçe, İngilizce, Almanca ya da Fransızca olabilir; Türkçe yazılara İngilizce, diğer dillerde yazılmış olanlara da Türkçe ve İngilizce bir özet eklenmesi gerekmektedir. Resim alt yazıları, biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Anahtar sözcükler ve özetler ise, İngilizce ve Türkçe olan yazılarda Türkçe ve İngilizce olarak çift dilde, diğer dillerde yazılan makalelerde makale dilinin yanı sıra Türkçe ve İngilizce olarak üç dilde verilmelidir.

Yazarlar dergiye gönderdikleri makalenin özgün olduğunu, başka bir dilde dahi olsa makalenin daha önce yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

TÜBA-AR hakemli bir yayındır. Gelen yazıların önkabulü üzerine yayın kurulu görüş bildirir ve hakem önerir. Her yazı en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerin önerileri, eleştiri ve düzeltmeleri yazara hakem adı gizlenerek yollanır; yazarlar hakem görüşüne uymayı kabul etmek yükümlülüğündedir. Yazarların, gerekçe göstererek görüşlerinde ısrarcı olmaları durumunda yayın kurulu yeni bir değerlendirme yapar.

Hakem görüşleri doğrultusunda yayın kurulu tarafından basılabilir kararı verilen yazılar, yazı düzeni, yazım kuralları, kaynakça, görsel malzeme ile yazının ilişkilendirilmesi gibi konular da dahil olmak üzere gözden geçirildikten sonra, önemli bir aksaklık bulunmaz ise son gözden geçirme yayın koordinatörü tarafından yapılır.

YAZIM KURALLARI

Makaleler: Makale metni bilgisayar ortamında yazılmalıdır. Başlık iki kademeli kullanılabilir ve ikinci satıra yazılan başlık ‘alt başlık’ olarak değerlendirilir. Sayfa sayısı için belirli bir sınır bulunmamakla beraber üst sınır 50000 vuruş olarak kabul edilmektedir. Makaleler iki aşamalı olarak teslim edilmelidir; ilk olarak hakeme gönderilecek şekilde tek dosyada metin, kaynakça, düşük çözünürlükte görseller ve resim alt yazıları, ikinci aşamada, makalenin kabulünden sonra ise ayrı dosyalar halinde olmak üzere metin, kaynakça, yüksek çözünürlükte görseller ve resim alt yazıları olarak teslim edilmelidir. Metin, ‘microsoft word’ kelime işlem programında yazılmalıdır. Metin içindeki birinci derece başlıklar büyük harf bold, ikinci derece başlıklar büyük harf normal, üçüncü derece başlıklar sözcük ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harf bold, dördüncü kademe başlıklar sözcük ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harf ve italik yazılmalıdır.

Örnek yazılım:
INTRODUCTION
CULTURAL STAGES
North-Central Anatolia
İkiztepe

Metin içinde geçen yabancı sözcük ve terimler, örneğin ‘in situ’ italik olarak yazılmalıdır. Metin içinde Milattan Önce, Milattan Sonra gibi çok alışlagelmiş kısaltmalar dışında kısaltma kullanılmamalı ve açık yazılmalıdır. Ancak metinde çok sık geçen adlamalar, ilk olarak açık yazılıp yanında kısaltması parantez içinde belirtildikten sonra kısaltma olarak kullanılmaya devam edilebilir; örneğin Maden Tetkik Arama (MTA). Geçerli bazı kısaltmalar:

Milattan Önce’nin kısaltması: MÖ ve tarihten önce; örneğin MÖ 475

Milattan Sonra’nın kısaltması: MS ve tarihten önce; örneğin MS 456

Günümüzden önce: GÖ

Uyarlanmış (kalibre) tarihler: cal. M.Ö.; örneğin cal. MÖ 475

Belirli bazı dönem adları kısaltılabilir; örneğin Erken Tunç Çağı, ETÇ; Geç Demir Çağı, GDC

Bölge adlarının ilk harfleri büyük yazılmalı; örneğin İç Anadolu, Orta Amerika, Güneydoğu Anadolu, Orta Asya, Yakın Doğu gibi. Aynı şekilde yer, coğrafya ve kurum adlarının da ilk harfleri büyük yazılır; örneğin Avrupa, Akdeniz Bölgesi, Barbaros Bulvarı, Kızılırmak, Fırat Nehri, İstanbul Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu gibi.

Görseller: Resimler dijital olmalıdır. Görsellerin yüksek çözünürlükte ve imaj boyutunun büyük olması gerekmektedir. Genelde 20 sayfalık bir metin için 6-8 resim sayfasına girecek şekilde tercihen 15 resim üst sınırdır. Yazı hangi dilde olursa olsun resim alt yazıları biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Görsellerde ve metin içi göndermelerinde tek bir numaralandırma uygulanmalıdır. Fotoğraf, resim, Çiz. hepsi Res.1,2,3... / Fig. 1,2,3... olarak sıralanmalı ve metnin sonunda verilmelidir. Tablo-çizelgeler, görsellerden ayrı olarak Çizelge 1,2,3... / Table 1,2,3... olarak numaralandırılmalı ve metin sonunda verilmelidir.

Her türlü görsel malzemenin sayfa mizanpajında rahat kullanılabilmesi için, yatay ya da dikey A4 normun oranlarına uygun olması gerekmektedir.

Yazara/yazarlara ait olmayan görsellerin kaynağı belirtilmeli, yayım için telif hakkı anlaşması gerektiren googleeearth gibi görseller kullanılmamalıdır.

Dipnotlar: Dipnotlar aşağıdaki örneklerdeki gibi olmalıdır;
Özgüç 1978, Garstang/Gurney 1959; Forlanini 2007: 151.

Kaynakçada verilen tüm kaynaklara metinde gönderme yapılmalıdır.

Kaynakça yazım kuralları aşağıdaki gibidir:

Makale:
ALKIM, U.B. 1979.
“İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları”, Belleten XLIII/72: 890-892.

Kitap Bölümü:
HAMSHIRE, J.D. 1987.
“Data Sources in Historical Geography”, Historical Geography: Progress and Prospect (Ed. M. Pacione). London: 46-69.

Kitap:
HAZENBOS, J. 2003.
The Organisation of the Anatolian Local Cults During the 13th Century B.C. Leiden.

BRYER, A/WINFIELD, D. 1985.
Byzantine Monuments and Topography of Pontus. Washington.

PUBLICATION RULES

TÜBA-AR (Turkish Academy of Sciences, Journal of Archaeology) is an international periodical that is published annually by Turkish Academy of Sciences. The Editorial Board appointed by the TUBA Academy Council makes the decisions as to the publication policy, extent and content of the journal (Turkish Academy of Sciences - TÜBA).

SCOPE OF THE JOURNAL

The journal TÜBA-AR principally involves new research, comment, evaluation and methods conducted in the field of archaeology and in archaeology-related fields without any periodic and geographic area restriction. The journal includes newly conducted studies in the field of archaeology, but as a science academy house organ, it is also open to new comments, approaches and analyses in the areas of expertise like cultural heritage management, protection, nature, science and other fields of social science as long as these areas are related to the archaeology.

Excavational working paper-like reports which only offer a material advertisement or lack of new comments and initiatives about excavation and surface research lie beyond the scope of the journal. However, unique findings that break new ground in terms of cultural history can be accepted to the journal as “news.”

EDITORIAL PRINCIPLES

The manuscripts may be in Turkish, English, German or French; for Turkish manuscripts an English summary must be added and for the manuscripts that are written in other languages, both a Turkish and an English summary must be provided. The official subtitles must certainly be written in two different languages, one of which is to be Turkish. The keywords and summaries for English and Turkish manuscripts must be offered in Turkish and English; the manuscripts written in other languages must be provided in Turkish and English, as well, apart from the source language of the manuscripts.

The authors are assumed to acknowledge that the manuscripts they write for the journal are authentic and have never been published previously even in another language or have not been submitted for publication elsewhere.

TÜBA-AR is a refereed journal. The editorial board expresses an opinion about the preliminary acceptance of the manuscripts and hand it over to the referees. The manuscripts are referred to at least two referees. The suggestions, criticism and corrections made by the referees are redirected to the authors provided that the referees' names remain anonymous; the authors are obliged to take referees' consult. In case the authors are insistent upon their own manuscripts, the editorial board re-evaluates them.

In accordance with the referees' opinions, the manuscripts cleared for publication by the editorial board are reviewed for their format, spelling rules, references and visual materials; the final assessment is conducted by the editorial coordinator provided there is no crucial defect.

SPELLING RULES

Articles: The articles should be prepared in computer environment. Titles up two lines are allowed; the first line as the 'Title' and the second line as the 'Sub-Title.' Although there is no exact limit on the length of the articles, the average length should not exceed 50000 characters. The articles should be delivered in two phases: first, in a single file, with references and low-resolution illustrations and image subtitles, then in the second phase, once they are cleared for publication, they should be presented in separate files with the text itself, references, high-resolution illustrations and image subtitles. The texts should be prepared in a Microsoft Word processing format. The titles in the texts should be written in bold capitals, the subtitles in capitals, third degree titles in bold, in lower case except for the first letter of the words, and the fourth degree titles in italics, in lower case except for the first letter of the words.

Example:

INTRODUCTION

CULTURAL STAGES

North-Central Anatolia

Ikiztepe

Foreign words and terms found in the texts like “in situ” should be written in italics. Except for the conventional abbreviations like “Before Christ” and “Anno Domini” the abbreviations should not be used and the term should be written in full length. However, frequently-used expressions should first be written in full length with the abbreviations in parentheses, then the abbreviated forms can be used for the rest of the text; for example, General Directorate of Mineral Research and Exploration (MTA). Valid abbreviations:

Abbreviated form of Before Christ: BC and the date, e.g. 475 BC

Abbreviated form of Anno Domini: AD and the date, e.g. AD 456

Before present: BP

Calibrated dates: cal. BC; e.g. cal. 475 BC

Certain period names can be abbreviated; for example, Early Bronze Age, EBA; Late Iron Age (LIA)

The first letter of region names should be in capitals; for example, Central Anatolia, Central America, South-east Anatolia, Central Asia, Near East, etc. Similarly, the first letter of place names, geographic and institutional names is in capitals; e.g. Europe, Mediterranean Region, Barbaros Bulvarı, Kızılırmak, Euphrates, Istanbul University, Turkish Historical Society, etc.

Illustrations: The visuals should be in digital format. They should be in high-resolution and the image size should be large. The maximum image number should be 15 in the way that 6-8 images should be selected for print for a 20-page text. No matter what the language of the text is, one of the image subtitles should definitely be in two different languages, one of which is to be Turkish. All the illustrations and intra-textual references should be numbered in the same format. Pictures, images, drawings, etc. should be numbered as Pic.1,2,3..... /Fig. 1,2,3... and given at the end of the text. Apart from the illustrations, tables-charts should be numbered as Chart 1,2,3.../Table 1,2,3.... and given at the end of the text.

Every kind of illustrations, whether in horizontal or vertical form, should be suitable for A4 format sizes in order to be used comfortably in the page lay-out.

All the illustrations that may or may not belong to the author should be credited and the ones that require a copyright agreement like googleeearth should not be used.

Footnotes: The footnotes should be given as in the examples:

Özgüç 1978, Garstang/Gurney 1959; Forlanini 2007: 151

All the resources presented in the references should make a reference within the text.

Rules for Reference List:

Article:

ALKIM, U.B. 1979.

“İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları”, Belleten XLIII/72: 890-892.

Book Section:

HAMSHIRE, J.D. 1987.

“Data Sources in Historical Geography”, Historical Geography: Progress and Prospect (Ed. M. Pacione). London: 46-69.

Book:

HAZENBOS, J. 2003.

The Organisation of the Anatolian Local Cults During the 13th Century B.C. Leiden.

BRYER, A/WINFIELD, D. 1985.

Byzantine Monuments and Topography of Pontus. Washington.

